This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

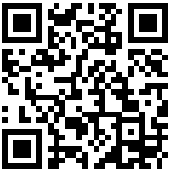

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

B 1,578,860

Digitized by Google

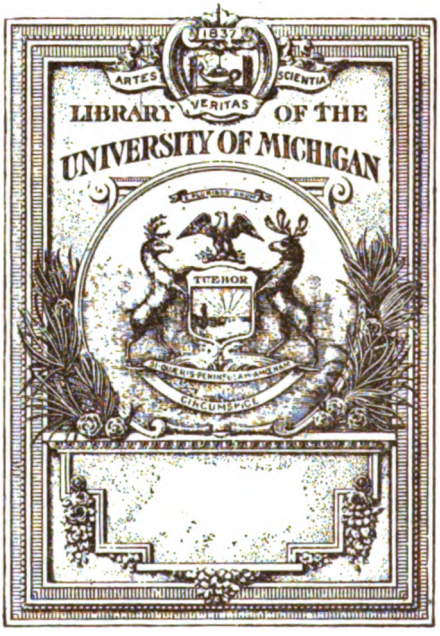

Digitized by Google

839.
T57
N37

Digitized by Google

Digitized by Google

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

NEGEN EN DERTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS, EEN EN DERTIGSTE DEEL.

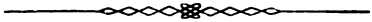

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1920.

Digitized by Google

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Digitized by Google

839.06
T57
N31

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE TE LEIDEN.

NEGEN EN DERTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS. EEN EN DERTIGSTE DEEL.

Eerste en Tweede Aflevering.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1920.

Digitized by Google

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 29. Men wordt verzocht het papier slechts aan ééne zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten.

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Digitized by Google

Gen.
Nijhoff

INHOUD.

	Bladz.
JAN DE VRIES, Het epos van Koning Rother	1
JOHANNES BOLTE, Zur Schwankliteratur des 16. und 17. Jahrhunderts	75
P. LEENDERTZ JR., *Ontcliven*	97
„ , *Blam*	98
„ , *Voor de vuist.*	99
„ , *Inridich*	106
„ , *Baren*	109
„ , *Begrijp, Begripen*	110
„ , *Gaerleger*	110
„ , *Catte*	112
„ , *Falikant*	112
„ , Minder bekende woorden.	113
H. HOOGHIEMSTER, Onjuiste toepassing van de vaktermen *Debet* en *Credit*	122
G. W. WOLTHUIS, Twee onbekende gedichten van Starter .	124
G. KALFF, Het proza in *Marieken van Nimweghen* . .	130
J. W. MULLER, Aernouts en Everaerts broederen . . .	135
H. BECKERING VINCKERS, Enige aantekeningen bij Dr. Stoett's „Nederlandsche Spreekwoorden, Uitdrukkingen en Gezegden"	139
J. H. KERN, Losse opmerkingen over woorden uit de Goudse Rechtsbronnen	161
J. H. KERN, Enkele plaatsen en woorden uit *Dat Kaetspel ghemoralizeert*	169
R. C. BOER, Studiën over Oudnoorsche spraakleer . . .	172
I. Oudnoorsch *w*. . . . . blz.	172.
Chronologisch Overzicht . . . „	197.
Toelichting. . . . . „	199.
II. De accusativus singularis van pronomina en adjectiva in het Oudnoorsch . . . . . „	200.
III. Oudnoorsch inf. *telja*, *dæma*, 1e sing. *tel*, *dæmi* . . . . . „	209.
IV. Het praeteritum en participium der *ai*- (*ē*-) verba . . . . . „	212.

Digitized by Google

Blz.

V. *i*-wijziging en *j* in de Oudnoorsche *i*-declinatie. . . . . blz. 219.
VI. Over den genitivus singularis der *i*-stammen . . . . . „ 229.
VII. Een geval van *i*-wijziging in korte syllabe door verloren *i* . . . „ 231.

G. G. KLOEKE, Dialectgeographische onderzoekingen I. De aanspreekvormen in de dialecten onzer Noordelijke provinciën. *Met twee kaartjes*. 238
G. G. KLOEKE, Naschrift 267
R. VAN DER MEULEN, De Mallegazen van de Kaap . . 274
„ „ „ „ Schevinken van Oostland. . . . 279
„ „ „ „ Kabardijn in blazen 291
W. VAN EEDEN, Een episode uit de Hallfreðarsaga. . . 295
J. PRINSEN JLZ., De Nederlandtsche Wech-corter . . . 301
JOHS. SNELLEN, Een verrassing 304

KLEINE MEDEDEELINGEN.

99. W. DE VRIES, *ò* en *ó* bij Vondel 74
100. „ „ „ , De *t*-vormen bij *nieuw* 121
101. G. J. BOEKENOOGEN, *Arbeidsloon* 160
102. C. BAKE, *Warenar*, reg. 196 197. 168
103. A. B., *De straten met aarsbillen zaaien* (*strooien*; *bestrooien*). 237
104. C. BAKE, *Spaansche Brabander*, reg. 660 304

VERBETERINGEN.

Kl. Meded. nº. 96, 97, 98, op blz. 306, 310, 315 van het vorige Deel (XXXVIII), t. a. pl. en in den Inhoud van dat Deel als van den Heer P. LEENDERTZ Jr. vermeld, zijn van de hand van den Heer W. DE VRIES.

Op blz. 310 van Dl. XXXVIII moet, in r. 4 v. o., in pl. van „boven" gelezen worden: „nº. 96", en ald., op blz. 315, r. 3 v. o., leze men: „Umlaut".

Digitized by Google

HET EPOS VAN KONING ROTHER.

I. Inleiding.

Ieder, die het speelmans-epos van koning Rother heeft onderzocht, kwam tot de overtuiging, dat de vorm, waarin wij het kennen uit het Heidelbergsche handschrift, niet de oorspronkelijke zijn kan. Het oude epos is bijna schuilgegaan onder de vele verbreedingen en omwerkingen; en nu zoeken we tevergeefs naar het korte epische gedicht, dat eens heeft bestaan en waarvan we wel kunnen vermoeden dat het een mooi stuk poëzie was, maar waarvan we tevens betreuren, dat we de duidelijk herkenbare resten niet meer tot een gaaf geheel kunnen samenvoegen.

Natuurlijk — het is makkelijk genoeg hier en daar de stukken aan te wijzen, die door hun uiterlijk alleen al verraden, dat ze niet in het oude gedicht thuishooren. Maar dan betrappen we alleen de stumperds, die zonder doordrongen te zijn van den geest van het oude epos, het ontsierden door hun eigen triviale verzen. De handige speellieden echter, die het overbekende gedicht telkens verjongden, door er wat nieuws en eigens in te voegen, zij werkten te zeer in overeenstemming met de oude kunst, dan dat wij hun toevoegsels als duidelijk te begrenzen interpolaties zouden kunnen aanwijzen. En zelfs, waar vroegere onderzoekers zich beperkten tot het aflichten van de allerjongste lagen, wat is er dan nog een tegenstrijdigheid in de resultaten, waartoe zij kwamen. Wat de een verwerpt als interpolatie, noemt de ander weer echt; wat door dezen wordt opgevat als het werk van één bewerker, verdeelt gene weer over twee of meer interpolatoren. Het schijnt gewaagd aan de oude opvattingen een nieuwe toe te voegen, die natuurlijk afwijkt in aantal en omvang der

Digitized by Google

interpolaties, maar daarom nog niet de absolute waarheid gevonden zal hebben.

Trouwens, men zal wel altijd blijven twisten over een plus of minus van enkele versregels, zoolang men het noodig zal vinden een interpolatie nauwkeurig te begrenzen, alsof 't was het streng te formuleeren deel eener algebraïsche formule. Toch is dit een eisch, die men maar bij uitzondering stellen mag, wanneer het gaat om het uit elkaar halen van een brok literaire overlevering. 't Is waar, er zijn van die conscientieuze werkertjes, die netjes hun eigen regeltjes passen in het oude gedicht, en de behoefte niet schijnen te voelen om de scherpe grenzen weg te doezelen. Maar er zijn er veel, die brutaal de overlevering zelf aantasten, oude verzen uitlaten om plaats te krijgen voor eigen maaksel; stukken van het gedicht-zelf te pas brengen in het nieuwe, dat zij invoegen; menschen met zekeren flair, die er naar streven hun valsche waar binnen te smokkelen als oude, echte kunst. Van de laatste soort zijn de speellieden, die aan het Rother-epos hebben voortgedicht — want zij waren doordrongen van de techniek dier oude gedichten; zij laschten, wanneer zij zich niet goed herinnerden of een goeden inval hadden, al reciteerende nieuwe regels in; welnu, als zij zich zetten tot het omwerken van een oud epos, laat dan de latere onderzoeker op zijn hoede zijn, die hem bij elken regel op den vinger tikken wil!

Indien ik dus in het volgende het werk van een „interpolator" toch begrens binnen bepaalde versregels, geschiedt dit vooral, omdat men alleen zóó tot klaarheid van voorstelling kan komen — wie hier of daar een regel eerder of later zou willen beginnen of eindigen, geef ik in de meeste gevallen al dadelijk gewonnen: over zoo iets te strijden trouwens lust mij niet.

Wie het epos doorleest, achter elkander en alleen met het doel om van den inhoud kennis te nemen, wordt dadelijk getroffen door het gestadig decrescendo. Meestal langzaam, haast onmerkbaar langzaam, een enkele maal echter ook met schok-

Digitized by Google

ken, zakt de dichterlijke waarde van het epos, en als we, aan het eind gekomen met z'n godzalig gefemel over de kluizenaarsbegeerten van Berchter, nog even terugdenken aan het kernachtige begin met zijn vlotten, levendigen verteltrant, dan voelen we eerst recht, hoe diep we gezakt zijn. Het verhaal van den eersten bruidroof is over het geheel van een onberispelijken stijl, die zichzelf gelijk blijft; maar vlakker en breedsprakiger is reeds het stuk, dat vertelt van den listigen speelman, die Constantijn's dochter naar haar vader terugvoert. In het verhaal der tweede schaking eindelijk gaan de eigenlijke gebeurtenissen onder in allerlei bijkomstigheden; wat in het begin onbeteekenende figuranten waren, zijn nu hoofdpersonen geworden, die wel telkens weer worden genoemd, maar daarom niet altijd voor de handeling bepaald onmisbaar zijn — de ingelaschte stukken, nu inderdaad interpolaties, nemen in aantal en lengte toe; op het laatst ontaardt het gedicht in een prozaverhaal op rijm, zooals de poëzie der Middeleeuwen dat maar al te vaak is.

Na alles wat er over den Rother geschreven is, vooral na het kleine, zakelijke boekje van Bührig, Die Sage vom König Rother, staat vast, dat het gedicht, zooals wij het nu kennen, een verbreeding is van een ouder epos, waarin alleen de eerste schaking werd behandeld. Zoo immers sloegen de speellieden telkens nieuwe munt uit oude schatten. Ook de Salman und Morolf, ook de Orendel zijn in hun overgeleverden vorm verhalen, die met hun dubbelganger verbonden zijn; alleen heeft het nieuwe stuk een beetje feller tint dan het oude verweerde grauw; het heeft wat nieuwe motieven, wat andere personen, en vooral wat minder artistieke waarde. In den Rother beantwoordt het eerste deel aan het verhaal van Osangtrix' bruidroof in de þidrekssaga; het tweede deel behandelt ook een schaking, maar nu met allerlei nieuws, dat in het gedicht van Salman und Morolf echter al weer heel oud was.

In dit epos tracht Salman zijn vrouw te bevrijden uit de

Digitized by Google

handen van den schaker Fore door zich in een vermomming naar diens hof te begeven. Hij wordt daar dan ook ontvangen als „wallender man" (str. 400), vervolgens herkend en achter „einen spêhen umbehang" (str. 417) gebracht. Terwijl Fore dan aan tafel zit, vertelt Salmans vrouw hem, dat haar eerste man gekomen is. 't Komt nu tot een gesprek tusschen de beide mannen, waarin Fore vraagt, wat Salman gedaan zou hebben, indien de rollen eens verwisseld waren, waarop deze antwoordt, dat hij dan Fore aan de galg een schandelijken dood had laten sterven. Dat zal dan nu ook Salmans straf zijn, die als eenige gunst vraagt, vóór zijn dood drie stooten op den hoorn te mogen doen; dat wordt hem toegestaan. Dit is echter een afgesproken teeken; uit een hinderlaag komt Morolf met de zijnen te voorschijn, Salman wordt bevrijd en Fore gedood. Deze vertelling was in de Middeleeuwen algemeen bekend, werd bijv. ook behandeld in verschillende volksliederen [1]) — het was dus volstrekt niet noodzakelijk, dat de speelman, die koning Rother tot den held van een dergelijk avontuur maakte, dit verhaal ontleende juist aan een of ander gedicht over Salman en Morolf. Hoe dit ook zij, het heeft hem wel moeite gekost dit nieuwe verhaal in overeenstemming te brengen met de gegevens van het oude Rother-epos. Het groote struikelblok was, dat de vrouw van Rother er naar verlangen moest om door dezen te worden bevrijd, terwijl in den Salman en Morolf, dien wij gemakshalve maar als vertegenwoordiger van deze groep van schakingsverhalen zullen nemen, de vrouw juist blijven wil bij haar heidenschen schaker. Onze speelman, een dichter met weinig vernuft en technische vaardigheid, heeft getracht er van te maken, wat hij kon — hoe slecht hem dit gelukte, blijkt uit het merkwaardige verhaal van de wijze, waarop aan een maaltijd de vermomde held aanwezig is en ontmaskerd wordt. Bührig heeft reeds

1) Zie voor meer biezonderheden mijn opstel „Robin Hood en Mijn Here van Mallegem" in het Tijdschrift voor Nederl. taal en letterkunde 36, 11—54.

Digitized by Google

tal van onwaarschijnlijkheden en vooral ook tegenstrijdigheden hierin aangewezen; deze zijn dus eerder te verklaren als het onbeholpen werk van één min-ervaren dichter, dan als het gevolg van latere verknoeiïngen.

Alleen in het verhaal van de bevrijding onder de galg meen ik het werk van twee dichters te bespeuren; van den speelman, die het epos verdubbelde en van een ander, die hieraan weer wat nieuws toevoegde.

II. De Arnolt-figuur.

Eerst wordt verteld, dat Rother als „wallêre" verkleed zich gewaagd heeft in het paleis van Constantîn, vergezeld door Berchter en Luppolt (3696—3699); daarna blijkt, dat Rother alleen onder de galg staat. De heidenen trekken in grooten getale daarheen om te genieten van den dood van hun ouden vijand. Geen redding schijnt mogelijk; dan plotseling wil een ridder Arnolt, vroegere weldaden van Rother indachtig, een poging doen om hem te verlossen; hij weet een groote schaar te bewegen hem te helpen en waagt zich dan te midden der overmachtige vijanden, terwijl hij voor hen uit een „heilichdum" laat dragen. Met zijn zwaard baant hij zich een weg dwars door de heidenen,

4169. biz he inden herren benam.
Vnde berkeren uon meran.
Vnde luppoldin. [1])

Rother verzoekt hem, zijn banden door te snijden, opdat hij zijn hoorn zal kunnen blazen, om Aspriân te waarschuwen. En dan staat er

4195. Lude do ein horn scal.
Ouer berich vn̄ dalc.
Daz bles rotheres man.
Luppolt uon meylan.

1) Bij het citeeren van versregels volg ik gemakshalve de regeltelling van Von Bahder's uitgave; maar geef de spelling nauwkeurig naar het handschrift, waarvan ik een nieuwe uitgave bezorgde, die, naar ik hoop, binnenkort verschijnen zal.

Digitized by Google

Aspriân hoort het en roept Wolfrât toe, dat nu het beslissende oogenblik is aangebroken:

4203. Nu willich rotheres gedagin.
Inde wirt luppolt irslagin.
He mochte uns imer rowin.
He ist gruntueste allir trowe.

In het gevecht, dat nu volgt, weren zich vooral de reuzen; Widolt vecht zoo hevig, dat zijn stang breekt, en wien hij gewond op den grond vindt liggen, dien trapt hij met den voet op den mond. Natuurlijk wordt ook Wolfrât genoemd en zelfs lezen we:

4272. Erwin rande ir einin an.
Unde sclocht den seluen ualant.
Durch sin hornin gewant.
Von der aslin biz an den sadel.

Rother bezit dus den hoorn, en om hem te blazen moet Arnolt hem zijn banden doorsnijden... en Luppolt blaast op dien hoorn? [1]) Luppolt begeleidt Rother op zijn gevaarlijken tocht, maar als Rother onder tafel kruipt in Constantin's feestzaal, is hij er toch weer niet bij (vgl. 3857—8: do slovf rother under tisc vnde sin man), en Rother spreekt daar alleen met Berchter, als hij raad vraagt hoe verder te handelen. Er is meer in dit verhaal, dat ons verbaast. Arnolt leidt de geheele bevrijding in, maar verdwijnt plotseling van het tooneel en wordt in de eindgevechten niet eens meer genoemd. Dan komen de reuzen, die overal zijn, waar het op vechten, en Wolfrât, die steeds daar is, waar het op frazes aankomt. Bovendien treedt nu ook Erwin op, die in het eerstedeel van het

1) Leitzmann, P B B 42, 514—5, meent deze tegenstrijdigheid uit de wereld te helpen, door te lezen in plaats van: „Vnde geblas ich min horin" (4183) „Vnde geblas icht min horin". In plaats van één moeilijkheid, zie ik er dan twee. Want waarom zouden Rother's banden eerst moeten worden doorgesneden, wanneer toch een ander, i. c. Arnolt het hoornsignaal kan geven? En dan: aan Arnolt zou dan worden opgedragen het blazen van den hoorn.... en Luppolt doet het per slot van rekening. Een tegenstrijdigheid van volmaakt denzelfden aard als die, welke Leitzmann met zijn emendatie meende op te heffen!

Digitized by Google

epos [1]) altijd samen met Luppolt genoemd wordt en later alleen volledigheidshalve zoo nu en dan voorkomt. Nu echter doet hij aan de handeling zelf mede, en wat er van hem gezegd wordt, staat er met zulke kernachtige woorden, die herinneren aan de Middeleeuwsche kæmpevise, dat wij hier niet mogen denken aan een inlapsel. En waarom zou de dichter hier eensklaps Erwin iets meer dan figurant doen zijn? Toch zeker niet om een gelijke reden, als waarom Wolfrât overal te pas of te onpas wordt ingelascht, want dan was hij wel consequenter geweest. Neen, Erwin hoort thuis in de galggevechten; dat stond vast, tenminste voor den dichter van R II. Nu is hij in R I niet anders dan de trouwe metgezel van Luppolt [2]) — steeds wordt hij met hem samen genoemd, maar Luppolt is de voornaamste, de man van de daad. Dan zullen toch ook in het verhaal van de galgscene Luppolt en Erwin samen de twee voornaamste bevrijders van Rother zijn geweest: zij, door de reuzen geholpen, hebben hem van onder de galg bevrijd.

Maar wat lezen wij nu? Arnolt is de bevrijder van Rother en Luppolt is geheel op den achtergrond geschoven. Nu eens is hij bij het maal in Constantin's hof; dan blaast hij plotseling den hoorn en Aspriân is in het biezonder voor hem beducht. Hieruit blijkt wel heel duidelijk, hoe belangrijk zijn rol oorspronkelijk in het verhaal was; en daarenboven: het optreden van Luppolt is het keerpunt in de belangstelling voor Arnolt; deze verdwijnt nu voor goed uit het gevecht. In het heele epos R I + II is overigens Luppolt een der voornaamste dramatis personae; Arnolt echter treedt uitsluitend hier handelend op. Is dit dan wel oorspronkelijk? Kunnen de

1) Ik noem verder het eerste deel van het epos, dat de Osantrix-episode behandelt, R I; het laatste deel met den list van den speelman en den tweeden bruidroof R II. Natuurlijk stel ik mij daarbij niet voor, dat R II ooit afzonderlijk heeft bestaan. Het geheele epos is dus R I + II.

2) Ik geloof niet, dat Pogatscher gelijk heeft, met zijn meening, dat Erwin later werd in gevoegd dan Luppolt; ik hoop daar elders op terug te komen.

Digitized by Google

regels 4192—4206 gedicht zijn door denzelfden man, die pas te voren in den breede over Arnolt sprak? Arnolt is vergeten en het is Luppolt, die in eens midden in de handeling staat, en dat heusch niet, omdat bijv. de dichter het noodig vond ook hem in deze gevechten te noemen, — neen, hier komt het oorspronkelijke verhaal door de latere retouches te voorschijn.

Maar welke rol speelde Luppolt dan? Was hij misschien dan toch bij Rother, en met hem gebonden onder de galg? En blies hij den hoorn, nu ja, omdat hij zijn boeien het eerst verbrak en dus 't eerst het noodsein gaf? Maar waarom is dàn zijn aanwezigheid aan den maaltijd zóó vaag meegedeeld, dat we eerder gelooven, dat daar alleen Rother en Berchter waren [1]). En waarom vooral is Aspriân dan zoo bezorgd, juist voor hem, en niet voor Berker, zelfs niet voor Rother?

De moeilijkheid wordt geheel opgelost, als wij Luppolt zetten in de plaats van Arnolt. Hij is 't, die samen met Erwin bij de reuzen is achter gebleven, terwijl Rother zich alleen in de macht van den vijand waagt. Hij ziet dan, dat Rother zal worden opgehangen, en dat kan hij zien, omdat Rother als plaats, waar zijn dood zal worden voltrokken, heeft aangewezen „ienez geberge vor deme valde lossam" (3977—8), waar zijn mannen verscholen liggen. Luppolt dringt plotseling met een klein getal volgelingen naar voren, weet dan, even dapper en even fortuinlijk als Morolt die ook in eens doorbreekt tot de plaats, waar Fore en Salman vechten, dadelijk Rother te naderen en snijdt zijn banden door. Het hoorngeschal weerklinkt en de verdere hulp daagt op. De voorstelling der gebeurtenissen is dan ongetwijfeld heel wat verwarder dan

1) 't Is waar, ook Berchter is niet veel meer dan figurant, want zijn woorden van wijzen raad in vs. 3932—3954 zijn, zooals we later zullen zien, het werk van een nog veel jongeren interpolator. Maar 't ware onvoorzichtige kritiek dan ook maar te besluiten, dat Berchter hier ook eigenlijk niet thuis hoort. De dichter van R II leerde uit R I hem kennen als den trouwen raadgever van den koning; waar het eenigszins kon heeft hij dezen Mentor genoemd, maar hem nog deel geven aan de handeling ook, dat verbood hem hier de economie van het verhaal.

Digitized by Google

in den Salman en Morolf; maar er zijn volksliederen, o. a. die van Robin Hood, waar ook van buiten af een bevrijder komt opdagen, die de banden doorsnijdt en het blazen op den hoorn mogelijk maakt [1]).

Het heeft er allen schijn van, dat deze gecompliceerde en op het eerste gezicht zeer onwaarschijnlijke voorstelling ontstond, doordat men zich het slachtoffer onder de galg gebonden ging voorstellen. Het verzoek van den gevangene, om op den hoorn te mogen blazen, werd weggelaten, waarschijnlijk omdat men de inwilliging te absurd achtte — de held stond dus als ieder ander geboeid en een nieuw verhaal moest worden gevonden, om nu ook het losnijden der banden te verklaren. Daardoor ontstond eigenlijk een dubbele bevrijding — eerst de dappere overval van een kleine schare, die door een overrompeling tot de galg doordringt om het hoorngeschal mogelijk te maken [2]); vervolgens de aanval der uit hun schuilplaats te voorschijn geroepen kameraden, die de heidenen voorgoed verslaan.

Luppolt is dus de man, die het waagstuk onderneemt. En dan begrijpen we ook de woorden van Aspriân, als hij den hoorn hoort: het is 't teeken, dat Luppolt is doorgedrongen tot de galg, dat hij daar op leven en dood vecht met de overmacht der reuzen; nu moet hij ontzet worden — „en laat ik maar zwijgen van Rother, van wien wij al wisten, in welk gevaar hij verkeerde", zegt Aspriân, „laat ons alleen denken aan Luppolt, die op zoo heerlijke wijze zijn trouw heeft bewezen!"

In de plaats van Luppolt trad dus Arnolt. Alvorens een antwoord te geven op de vraag, wat de reden hiervan kan zijn geweest, zullen wij eerst de omwerking-zelf onderzoeken. Wat ons dadelijk treft, is dat juist het stuk, dat van Arnolt vertelt, in geheel anderen toon is geschreven dan het overige verlossingsverhaal. Nu overheerscht een godsdienstig sentiment.

1) Vgl. Tijdschr. 36, 30—31.

2) In sommige balladen van Robin Hood vinden we zelfs de voorstelling, dat één man door list tot den gevangene weet door te dringen.

Digitized by Google

Arnolt wekt zijn mannen op door beloften als „ir uirdinet daz himilriche" (4070), „swer hie hute wirt ir sclagin, des sele sal genade hauen" (4073—4), „swe hie ligit tot, des sele wirt geledigot in daz wunnichliche leven" (4131—3). Van het gevecht zelf heet het: „mit rechtime gelovven bestundin sie die heidinschaft" (4140—1), „daz heilichdum uorze uorderost, sie wuftin (d. i. vuhtin) vf den godist trost" (4149—50), „si iahen iz dade die godescraft" (4176). Ik weet wel, menige der hier aangehaalde regels vinden we naar vorm of inhoud ook in andere speelmansepen [1]); dit neemt niet weg, dat in den Rother een zoo sterk den nadruk leggen op het godwelgevallig vechten van vrome ridders afsteekt tegen den toon van het oude epos. Wij vinden dit noch in de verdere bschrijving van Rother's bevrijding, noch in de gevechten van R I, waar toch ook sprake is van een strijd tusschen heidenen en christenen. Daar is geen spoor van de kruistochtstemming, die het verhaal van Arnolt ademt. De eenige nog die denkt aan het geloof van den vijand, is Widolt, maar hij houdt zich dan niet op met het aankweeken van een religieuze stemming: „sie sin vnscristine diet, ich ne werdin borsenfte niet" (2675—6). Maar hier wordt ons alleen beschreven een dier overmoedige overrompelingen, waarin de middeleeuwsche letterkunde haar ideaal van den übermensch heeft trachten uit te beelden.

Reden te over, zou ik meenen, om aan te nemen, dat de Arnolt-episode niet behoort tot den ouden vorm van R II. Maar indien wij nu dit geheele stuk willen uitlichten, stuiten wij op moeilijkheden, die vroegere onderzoekers ervan weerhouden hebben om hier het mes der kritiek te diep in de overlevering te zetten. Het is onmogelijk, hier nauwkeurig

1) Uit den Herzog Ernst wil ik aanhalen: hie sul wir daz himelrîche koufen mit dem lebene (3744—5). of: und strîtet ûf den gotes trôst (3769). In den Orendel lezen we: ... daz heiltuomb band er an den schaft, dô reit er zuo aller forderôst, er was den hêren allen ein trôst (3678—80). Ortnit, vs. 26 wordt aan elken Christen, die sterven zal tot troost gezegd: dem ist ouch immer mêre sîn reiniu sêle erlôst.

Digitized by Google

den omvang der interpolatie te bepalen en na deze te hebben weggenomen den ouderen vorm van het epos te reconstrueeren, zonder dat eenige naad te zien blijft. Maar dit is ook volstrekt niet noodig. De man, die dit stuk inlaschte heeft meer gedaan dan hier en daar wat regels van zijn vinding het oude epos binnen te smokkelen; hij heeft een stuk van dat epos geheel omgewerkt; een nieuwe figuur en een andere toon erin gebracht, 't eerste met welberaden opzet, het laatste waarschijnlijk zijns ondanks. Brokken beschrijving van het oude gevecht heeft hij natuurlijk gretig gebruikt, en soms zijn ze nog te herkennen te midden van het vlakke gerijmel des omwerkers. Hiertoe behooren stellig grootendeels de verzen 4177—91, waarin Rother vraagt zijn banden door te snijden; alleen moeten wij de eerste regels lezen:

Alse rother gesach,
Dat *luppolt* bi ime was...

Gemakkelijker nog is het aan te wijzen, wat in dit gedeelte onoorspronkelijk is. Daartoe behoort het eerste noemen van Arnolt en de woorden, waarmede hij zijn mannen moed inspreekt (4043—80), zijn wegrijden met een „kefsin" aan de speer (4101—8), zijn tweede vermaning aan zijn volgelingen (4123—43) [1]) en zijn vechten (4159—76). De getallen der strijdende helden die voortdurend anders worden opgegeven, kan men niet gebruiken als criteria voor eenige vruchtdragende kritiek [2]); hoeveel van dergelijke oneffenheden, begeerig uit-

1) In dit gedeelte kàn echter wel iets ouds schuilen. De vergelijking met Hertog Ernst en Ortnit wijzen ons er op, dat het hemelrijk als loon van dapperen strijd ook in de epische poëzie voorkwam. Ook Luppolt kàn dus zijn mannen hebben aangevuurd met hen te wijzen op de zekerheid, dat ze zoo de vreugde zullen deelachtig worden, diu niht zegât und ouch nimmer ende hât. Maar van hem zal de dichter van R II wel niet gezegd hebben: „do troveten ime die ovgin" (4139) noch dat hij vecht met een amulet aan zijn wapenen!

2) Zoo heeft Arnolt eerst 700 mannen (vs. 4047), dan 1200 (vs. 4052), ten slotte zelfs 5000 (vs. 4084 en 4108). Edzardi, Germania 18, 443 hecht bijv. gewicht aan deze verschillen.

Digitized by Google

gebuit door de hyperkritiek, zijn het gevolg van geheugen fouten der voordragers of verschrijvingen der copiisten!

En dan de wijze, waarop Arnolt in dit gedeelte 't eerst genoemd wordt! Eerst heet het terloops, met een vluchtige aanduiding der komende gebeurtenissen, zooals we dat meermalen in het epos aantreffen:

4027. Sint half der riche got.
Arnolde daz her in benam.
Deme koninge ureissam.

Zooals het hier staat, moet die Arnolt wel iemand zijn, die den hoorder goed bekend is, want geen enkele nadere aanduiding volgt verder. Tot in eens vs 4043 vlgg. wij opnieuw van Arnolt hooren en nu op heel anderen toon:

Do hette gebuuvit harte.
Mit dusint marken.
4045. Die ime rothere gaf.
Ime dieneten in der stat.
Siuin hundrit lossam.
Die warin mit handin sine man.
Der heiz graue arnolt ....

Deze regels getuigen van geringe kunstvaardigheid; de zinnen volgen hortend en stootend op elkander ... het oudere onderzoek heeft natuurlijk getracht dit te verbeteren door het voor te stellen, dat hier het een en ander zou zijn geinterpoleerd. Zoo heeft Edzardi, Germania 18, 443, hoewel toch met eenige aarzeling, aangenomen, dat de regels 4045—4048 later zouden zijn toegevoegd, en we dus moeten lezen: „Do hette gebuuvit harte mit dusent marken, *ein graue, der hiez Arnolt.*" Maar als wij pas gelezen hebben, dat Arnolt Rother zal bevrijden, is het toch wel wat wonderlijk nu in eens over hem te hooren, als „ein graue", wiens naam Arnolt is. En ook de herinnering aan de duizend marken, die hij indertijd van den als Dietherich vermomden Rother gekregen heeft, staat hier wel wat erg vreemd, zonder eenige nadere aandui-

Digitized by Google

ding. De hoorder, die dit verhaal meer dan derdehalf duizend verzen vroeger hoorde, heeft waarlijk wel recht op de toelichting, die in den tekst staat: „die ime rothere gaf." Maar waarom wil Edzardi deze regels wegemendeeren? Omdat het getal 700 niet klopt met de latere getallen, en omdat in deze verzen de uitdrukking „die warin mit handin sine man" staat, die Edzardi alleen nog aantreft in een gedeelte, dat hij ook als interpolatie verwerpt. Maar de eerste reden vervalt, omdat wij aan die getallenverschillen geen waarde kunnen toekennen, en de tweede verliest veel van haar beteekenis, als wij bedenken, dat op die tweede plaats ook sprake is van Arnolt, die daar door Constantîn beleend wordt met Grecia. Het gaat dus niet aan, deze versregels zoo maar uit te lichten; integendeel ze hooren m. i. van den beginne af thuis in de Arnoltepisode. Dit bewijst het rijm gaf: stat. Want de regels „die ime rothere gaf: ime dieneten in der stat" wijzen op eenzelfden dichter als de verzen 1401—2: „vil bloliche in der stat, daz en nieman nicht negaf" en 1489—90: „Vnde sante in vor in de stat. Berker ime einin hof gab" [1]). Zoo moet dus deze plaats in zijn geheel bewaard blijven; en de gewrongen manier van uitdrukking komt geheel op rekening van den bewerker, die hier blijkbaar aan het begin van zijn eigen vinding niet zoo gemakkelijk op dreef kwam. De verzen 4027—9 behooren dan tot een ouder gedeelte van het gedicht; alleen zullen we voor Arnolde moeten lezen Luppolde.

Zooals reeds gezegd, die duizend marken herinneren aan het verhaal van R I, waar Arnolt ook optreedt. Men heeft vandaar reeds verondersteld, dat hier deze figuur het eerst voorkwam en hij daarna in R II is opgenomen. Voorzoover

1) Het rijm gaf: stat staat nog slechts op twee plaatsen, die ook onderling samenhangen en waar *stat* een andere beteekenis heeft, en bovendien onmiddellijk afhangt van *gaf*. In het verhaal van den kamerere van den hertog Friderich, die Aspriân zijn zetels wil afnemen, lezen we 1598—1600: „(iegelich kamarare nam. Sime herren eine stat. Die eme von hove gab" en 1629—30: „Von houe scho man mir die stat, Daz sie v niman ne gaf".

Digitized by Google

hiermede wordt toegegeven, dat in de galgscene Arnolt's rol secundair is, kunnen wij met deze meening instemmen — maar, indien wij elimineeren, wat Arnolt in R II doet, dan wordt zijn beteekenis in het epos wel erg gering. Dan blijft er alleen over het slappe verhaaltje, dat hij als berooide ridder bij Dietherich aankomt en door dezen finantieel geholpen wordt.

Maar wij zullen zien, dat ook hier de Arnolt-episode een later bijmaaksel is. En dan wordt de beoordeeling van dezen graaf heel wat gemakkelijker. Want dan is het onmogelijk te denken, dat die twee verhalen, na elkander, door verschillende dichters werden ingelascht. Beide vertellingen hooren nauw samen; immers is het onmogelijk Arnolt's rol in R II te begrijpen, wanneer we niet weten, dat hij den plicht van groote erkentelijkheid ten opzichte van Rother heeft, even onmogelijk is het de episode in R I te beschouwen los van zijn optreden in de galgscene, daar immers de beteekenis van Dietherich's mildheid ten opzichte van Arnolt pas goed kan worden ingezien, wanneer we daarbij weten, hoe dezelfde graaf zijn dankbaarheid toont.

Ik zei dus: ook in R I hoort Arnolt oorspronkelijk niet thuis. Het verhaal van Dietherich's vrijgevigheid heeft een omvang van 230 versregels (1291—1522), beslaat dus wel een onevenredig groote plaats. Wij hooren eerst, dat de „ellenden", die van alle zijden door God gezonden worden, vriendelijk worden ontvangen door Dietherich. Het zijn arme, naakte menschen, van alles beroofd; en hij spijzigt ze aan groote tafels, en geeft ze kleederen en paarden, pantsers en zwaarden. Zoo neemt het ingesinde van Dietherich steeds toe, want al die door hem begunstigden willen bij hem blijven. Ten slotte komt graaf Arnolt, die zoo berooid is, dat een koopman hem zelfs een kleed moet schenken; deze wijst hem naar Dietherich, die op raad van Berchter hem duizend mark geeft, om hem in staat te stellen zich een nieuwe hofhouding aan te schaffen. Arnolt gaat dan naar Constantîn en geeft daar hoog

Digitized by Google

op van Dietherich's rijke gaven; de koningin grijpt dadelijk de gelegenheid aan om haar oude klacht te herhalen, dat het toch beter ware geweest hun dochter aan Rother uit te huwelijken. Zelfs edelen van Constantîn's hof loopen nu naar Dietherich over en ten slotte wordt ook door zijn aan verkwisting grenzende milddadigheid de aandacht der 'vrouwen' op hem gevestigd.

Dit laatste nu is ongetwijfeld een oude trek. In verwante verhalen weet de vermomde minnaar zich op de een of andere manier te onderscheiden, bijv. door zeer hoofsche manieren, waardoor het hem gelukt te dringen in de gunst van den vader van het begeerde meisje en weldra door zijn hoogen rang ook haar te naderen [1]). Zoo is nu hier Dietherich's vrijgevigheid de oorzaak, dat „(sich hob) harde tovgin daz runin vnder den vrowin" (1525—6). Maar daarmede is natuurlijk niet gezegd, dat nu ook alles oorspronkelijk is, wat hiervan wordt verteld.

Wat een herhalingen in dit stuk, om maar te beginnen met den uiterlijken vorm! In vs. 1314 lezen wij: „ir zoch zo dietheriche die cracht"; in vs. 1324—5: „Ir zoch dar hiene ein groz heris craft. Zo dietheriche." De uitdrukking „die notige diet" (1321) keert terug als „ein nodigiz volc" (1396) [2]). Van de berooide ridders heet het: „do saz dar manich nakit man Vnde schametin sich vil sere" (1362—3); van Arnolt: „daz ir v so harde nicht ne schamet, daz ir sonachit sin" (1414—5). Dietherich ontvangt Arnolt „mit godeme gebare" (1425); de arme ridders streven „na riterlichen gebare" (1374).

---

1) Zoo vertelt de Þidrikssaga c. 235, dat de kurteisi van Herburt de reden is van zijn groeiende macht aan het hof van Artus. En in een ander ontvoeringsverhaal (ibid. c. 49) heeft de als Sigurðr vermomde Roddolfr sich in Attila's gunst weten te werken, doordat hij zich betoond heeft „maðr vitr oc goðr drengr. trulyndr oc rettorðr."

2) Terwijl dit woord nog maar éénmaal voorkomt in het epos; nl. waar Constantîn van den verdreven smeekeling Dietherich zegt „daz her notic si" (952). Sapienti sat!

Digitized by Google

Berchter houdt Dietherich voor dat God hem welgedaan heeft „mit grozeme gote" (1441); zoo geeft ook Aspriân aan Arnolt: „drizzit ritar lossam. Mit grozeme gote" (1492—3). De regels: „der elende graue. nam sine mage. Vnde vor vore diethericheˮ (1421—3) keeren woordelijk terug vs. 1485—7.

En alweer die vrome toon in dit gedeelte! Het is een godwelgevallig werk, wat Dietherich doet en niet meer de wel bewuste list van den vermomden minnaar, die op deze wijze van zich weet te doen spreken. Neen: „ime die ellenden Got begunde senden" (1295—6). Deze zelfde woorden staan ook bij de beschrijving van het tooneel, waar Dietherich als smeekeling voor Constantin staat, maar dan in heel wat beter verband; dan zegt Constantin (973—5): „deme ellenden, suvilichin mir got ge sendet, deme wirt gedienit wize crist." Er is trouwens meer, waardoor dit verhaal aan vroeger vertelde dingen herinnert. Zoo is graaf Arnolt, die zegt: „mich hant mine viande. vir triven dur iren overmot" (1428—9) identiek mit Dietherich zelf, die ook „der virtrivene" heet (1136). Arnolt ontmoet een koopman, zooals de boden Luppolt en Erwin dat ook hadden gedaan (206).

De reus Aspriân is ook heel wat tammer geworden. Hij is niet meer de aanvoerder der geweldigen, die zoo nu en dan in berserkerwoede uitbarst; hij is een gehoorzaam kamerare, die goud en kostbaarheden uitdeelt, uit de schatkamers van Dietherich menigen mantel aandraagt en armen ridders het zwaard omgordt (1345—50); hij belooft Arnolt dertig ridders (1454), en geeft die later ook (1492); ook later moet hij nog dikwijls heen en weer loopen naar „der kameren" (1513—14). En men luistere eens naar de breedsprakige woorden van Berchter, die ook al meehelpt aan de schattenverkwisting en daarbij het woord God in den mond neemt:

1440. Got hat vil wole zo dir ge tan.
Mit grozeme gote.
Nu helf in vzir der note.
Nu wiltvs minen rad haven.

Digitized by Google

So hiez den schaz her vore tragin.
1445. Hir newirt der boheit nicht geplegen.
Man sal en dusint marc geven.
Vnde itwaz geven mere....

Waar dus in zoo menig opzicht dit gedeelte afwijkt van de rest van R I, hebben wij het recht als reden te veronderstellen, dat hier later heel wat is bijgemaakt. De vertelling van Arnolt loopt grootendeels parallel aan die der naamlooze hulpbehoevenden; ze is daarvan als 't ware een concreet voorbeeld. Een concreet voorbeeld, dat echter volstrekt overbodig was, als diezelfde Arnolt niet later nog een rol te vervullen had. Maar ook in de regels, die vertellen van de „ellenden", schuilt veel kaf onder het koren. Om dat in te zien behoeft men maar te vergelijken de beschrijving van vs. 1295—1336 met die van 1337—54. Op de eerste plaats spreekt een weekhartig medelijden met de ongelukkigen, die ellenden heeten of notige diet; Dietherich gaat zelfs met hen aan tafel zitten en draagt er persoonlijk zorg voor, dat allen goed onthaald worden; hij is een voorbeeld van Christelijke barmhartigheid [1]).

Dan met vs. 1337 klinkt er plotseling een andere toon. Het zijn nu herren, onder wie zelfs menschen met „ritaris namen". Het stuk begint met de stereotiepe regels:

also die herren gezam (l. gesazin).
ir leides ein teil virgazin [2]).

Ook de kernachtige regels waarin het spijzigen der hongerigen

1) Zoo heet het in het gedicht Vom glouben, waar sprake is van christendeugden (vs. 1694 vlgg.).

mit der siner hant
den nacketen git er sin gvant,
di ellenden geste
lezt er gerne reste
in sineme hus,
di ne wiseter njwit dar uz.

2) Deze of dergelijke versregels komen nog voor in den Rother vs. 2507—8, en op tal van andere plaatsen in de Middelhoogduitsche literatuur. Vgl. Berger's aanteekening bij vs. 281 in zijn uitgave van den Orendel en Wiegand, Stilistische Untersuchungen zum könig Rother, blz. 139. Wegens de analogie met deze andere voorbeelden geef ik de voorkeur aan de emendatie *gesazin* boven die van *geazzin*.

Digitized by Google

wordt verteld (v. 1305—8) zijn oud. En dan gaan de ridders weg, beladen met geschenken; zij krijgen paarden, kostbare kleeren, zwaarden en maliënkolders. En het eind der geschenkenuitdeeling is, dat de ridders vroolijk gaan behurdiren; het gevolg van dit praalvertoon weer (vs. 1353—4):

Des lovete man dietheriche.
Dar zo hove grozliche.

Welnu, dat was juist wat Dietherich beoogde!

Onmiddellijk zakt de toon der vertelling. Nieuwe scharen hulpbehoeftigen komen aan: „manich nakit man", die zich hun armoede schamen. En ten slotte hij, wiens verhaal de kroon zal zetten op het godgevallige werk van Dietherich, graaf Arnolt, een verorloget man, die voor zich en de zijnen Dietherich's goedgeefschheid en ons geduld op de proef komt stellen. De oude tekst van R I begint weer vs. 1523:

Also die ritare wider quamen.
Mit den schonen gaven.
Do hob sich harde tovgin.
Daz runin vnder den vrowin [1]).

1) Het einde der interpolatie wordt hier als zoo vaak gemarkeerd door een herhaling van de situatie voor het begin der inlassching. Vs. 1517—8 „do lovete men dietheriche die herren al geliche" zijn een herhaling van vs. 1353—4 „des lovete man dietheriche dar zo hove grozliche. Deze laatste zijn dan ook de oorspronkelijke verzen. Tot de oude beschrijving van Dietherich's mildheid reken ik 1291—1300, 1305—1308, 1337—1344, 1351—1354 (of alleen 1353—4?) en 1523 vlgg.

Er zijn nog enkele andere gegevens, die den lateren oorsprong van het overige gedeelte bewijzen; Edzardi heeft reeds het een en ander opgeteekend. Tot het voornaamste, dat ik vond in de beide stukken die over Arnolt handelen, reken ik het volgende. Alleen in deze interpolaties komen voor de woorden verorloget (1393), blolich (1401), vergelden (1420) en gelden (4064) [maar ook nog eenmaal gildit in vs. 4474], tome (4103), im was gâ (4106), wiegeruste (4144), harme (4151), undergân (4153), zorn rechen (4113), virwinden in de beteekenis van virclagin (4058) en romiske diet (4059). Hier worden de heidenen alleen Valewin genoemd (4099, 4157). Ook het zwaard Mal, dat Arnolt plotseling bezit en dat herinnert aan het zwaard van Wolfhart in den Rosengarten, wekt argwaan; nergens anders in den Rother is een wapen of paard, dat een biezonderen naam draagt. Vs. 4076 wordt aangeroepen sanctus iohannes der tovfere, een heilige, die ook niet verder

Digitized by Google

Graaf Arnolt is dus in het epos gebracht door één bewerker, die van hem twee dingen verteld heeft: 1° zijn komst aan het hof van Constantîn en de hulp, die Dietherich hem verleent, 2° zijn aandeel aan de bevrijding van Rother. Wanneer wij willen verklaren, hoe iemand er toe gekomen is, deze figuur aan het gedicht toe te voegen, dan moeten wij daarbij uitgaan van een beschouwing, die de beteekenis van Arnolt op beide plaatsen tot haar recht laat komen. Wat nu zijn rol in R I betreft, hier hebben we niet lang te zoeken: Arnold is het ietwat scherper omlijnde beeld van Dietherich's vrijgevigheid; terwijl ons de beschrijving der massa onberoerd laat, omdat ze vaag en onwezenlijk blijft, worden wij onmiddellijker getroffen zoodra hetzelfde een enkeling raakt. De behoefte aan plastischer uitbeelding kan echter nauwelijks alleen onzen dichter bewogen hebben — dan ware hij stellig frisscher en levendiger in zijn beschrijving geweest. En dus: waarom ook die Arnolt in de galgscène?

Natuurlijk kunnen wij hier slechts gissen; nooit zullen we de zekerheid hebben, den gedachtengang van den omwerker in zijn juisten vorm geraden te hebben. Mij lijkt de volgende voorstelling nog de meest waarschijnlijke.

Het oude verhaal van R II was slordig in elkaar gezet. Rother, die aan de galg gebonden stond, werd van zijn banden bevrijd door Luppolt, die hem met een kleine schare te hulp snelde. Dat was de hoofdzaak; maar de uitwerking der details zal te wenschen hebben gelaten. Hoe kwam Luppolt zoo plotseling met kleine macht dwars door de overmacht der vijanden? Ja, hoe behalen in de geheele mhgd. literatuur de uitverkoren helden de overwinning tegen reuzen van bovenmenschelijke kracht en legerscharen van overweldigend aantal? En waar

genoemd wordt. En dit natuurlijk niet, zooals Rückert wil, omdat hij een biezondere schutspatroon van Rother zou zijn, wijl er in Paulus Diaconus een anecdote over de vereering van dezen heilige door Rothari staat, maar omdat den bewerker van dit stuk deze heilige dierbaar was, evenals een andere interpolator eën voorliefde heeft voor St. Michael of St. Peter.

Digitized by Google

bevond zich Luppolt, en hoe weet hij het juiste oogenblik van den aanval te kiezen? Maar ook dit zijn vragen van haast onbescheiden weetgierigheid; het Middeleeuwsche publiek had genoeg aan zijn plotselinge aanwezigheid, zijn onbesuisden aanval, zijn volkomen welslagen.

Luppolt kwam dus uit een of andere schuilplaats, vanwaar hij Rother's terdoodbrenging kon zien, met zijn volgelingen te voorschijn, bereikte Rother, sneed hem de banden door en (vs. 4195—6): „lude do ein horn scal ouer berich vñ dalc", waarna Asprian met de hoofdmacht de overwinning voltooide [1]). Maar nu is er wèl iemand gekomen, die meer vroeg dan de tekst kon beantwoorden — vooral schijnt hem onbegrijpelijk geweest te zijn, hoe Luppolt zoo plotseling tot Rother kon doordringen. Waar was hij dan? Toch zeker niet ver weg, want hij kon zien en hooren, wat er met Rother gebeurde. Dus wellicht in Constantinopel zelf, waar het volk te hoop liep en jammerde om het droevig lot van den vroegeren weldoener. Maar kon hij daar zijn? Neen, natuurlijk; dan was hij wel gevangen genomen [2]) en zou hij dus niet vrij in zijn bewegingen zijn geweest. En van Berker, die toch ook meeging met Rother, hoort men in het heele galgverhaal verder niets. Neen, indien iemand aldus den bedreigden vorst te hulp kon komen, dan was dat alleen mogelijk, als hij zich onbemerkt onder de mannen van Constantîn bevond, maar in zijn hart Rother toegedaan was. Hoe zou echter iemand uit het gevolg van den heidenschen koning zulk verraad kunnen plegen?

1) De regels 4197—8 „Daz bles Rotheres man Luppolt uon Meylan" zijn niet alleen verdacht om hun inhoud, die niet strookt met de voorstelling, dat de hoorn aan Rother toebehoort, maar ook om den naam Luppolt uon Meylan. Zoo wordt hij maar viermaal in het geheele epos genoemd; de drie overige plaatsen zijn zeer zeker jongere toevoegingen, zooals ik in het vervolg zal trachten aan te toonen. Op grond hiervan meen ik, dat ook hier de regels, waarin deze naam staat, later zijn ingevoegd, heel wat later zelfs dan de Arnolt-bewerking. Na vs. 4196 volgde oorspronkelijk onmiddellijk vs. 4199: „Lute rief Aspriân, min here ist weizgot bestan" enz.

2) De voorstelling, dat Luppolt inderdaad Rother vergezelt, zooals wij lezen in vs. 3678—9 is stellig secundair; Edzardi t. a. p. 440 heeft hier reeds op gewezen.

Digitized by Google

Alleen daardoor, dat Rother bij zijn vorig bezoek in Constantinopel hem een of anderen dienst had betoond, die hem op zoo een oogenblik zijn partij deed kiezen. Tot zoover de gedachtengang van onzen omwerker; misschien bewuster dan het hem zelf geweest was. Toen ging hem een licht op: de gezochte verklaring wàs er; immers in het gedicht zelf stond, dat er aan het hof van Constantîn ridders waren geweest, die Rother wel dankbaar moesten zijn om de rijke gaven, die hij hun indertijd had geschonken. Zoo stond ineens onzen dichter de conceptie der Arnoltfiguur klaar voor oogen; hij moest een bepaalden ridder noemen, die door Dietherich biezonder geholpen werd; die ridder moest blijven aan Constantîn's hof en nu, terwijl Rother den dood nabij is, moest hij zijn dankbaarheid willen toonen en zijn weldoener bevrijden.

Op nog twee andere plaatsen in het epos wordt Arnolt genoemd, nl. vs. 4353—4384 en 4712—4737. Het laatste stuk is reeds eerder als geinterpoleerd verworpen (Edzardi t. a. p. 442, v. Bahder, Germania 29, 282); het handelt over de beleening van Arnolt met Grecia [1]). Het andere stuk is zeer breedsprakig en beschrijft den dank, dien Berker en Rother aan Arnolt betuigen. Dit is evenzeer een interpolatie, zooals uit het vervolg nog zal blijken. Maar uit deze plaatsen waait ons een heel andere geest tegen, dan uit het werk van den Arnolt-dichter; nu geen vrome moralisaties en vertrouwen op God, maar een lofprijzing van zeer wereldsche deugden en vergankelijke aardsche eer. Hier is een hoofsch dichter aan het woord, die Arnolt niet met leege handen van het tooneel wil doen verdwijnen, maar hem koning maakt over een groot

1) In dit gedeelte komt de uitdrukking voor „die wrdin bit handen sine man", gezegd van de 5000 volgelingen, die Arnolt blijkens vs. 4084 verzameld had. Dat deze zelfde uitdrukking ook wordt aangetroffen bij onzen Arnolt-dichter, bewijst nog niet, dat hij ook de regels 4712—37 zal hebben gemaakt. Dit stuk is van veel jongeren datum; uit de overeenstemming in woordenkeus blijkt dus niet anders, dan dat deze interpolator de Arnolt-verzen kende, wat ook zonder deze aanwijzing natuurlijk reeds zou vaststaan.

Digitized by Google

rijk en zijn geluk het jongere geslacht als een spiegel voorhoudt. En wat een „zucht" in Rother's dankbetuiging aan Arnolt. De verklaring dezer interpolaties is gemakkelijk genoeg. Als alle helden ten slotte met landen worden beleend, kan Arnolt niet onbeloond blijven; maar als hoveling van Constantîn moet hij van dezen een rijk ontvangen, en dan natuurlijk een rijk, dat in het Oosten ligt [1]). En wanneer op zoo tastbare wijze Constantîn zijn waardeering voor Arnolt's daad betuigt, kan Rother in dankbaarheid niet achterblijven; hij kan echter niet anders dan met woorden doen, wat Constantîn met een daad deed. Maar ook dit is niet te versmaden; immers, het stuk eindigt met de algemeene sententie: „von du wirt iz ime lichte goth, sver so icht uromelichis getot."

III. De Berchter-figuur.

Er is een belangrijk onderscheid tusschen R I en R II wat betreft de rol, die Berchter bij de gebeurtenissen speelt. In R I treedt hij nog weinig op den voorgrond; wij hooren alleen zoo nu en dan van hem als van een wijzen en trouwen raadgever. In R II daarentegen is hij veel nauwer met Rother verbonden, en is hij bovendien het toonbeeld der „zucht" geworden. Ook neemt hij hier zoo nu en dan eenig deel aan de handeling — hiervan is in R I ook geen sprake. In het eerste deel van het epos is hij niets meer dan een figurant, die raad geeft en nog eens raad geeft, als de bodetocht is afgeloopen (458 vlgg.), later, hoe Dietherich ongemerkt met de dochter van Constantîn zal kunnen spreken, en in het gevecht met Ymelôt om Dietherich's mannen tot waakzaamheid aan te sporen. Bovendien is hij hier ook de heldenvader van twaalf heldenzonen, die hij allen met vreugde in dienst stelt

1) Edzardi t. a. p. 442 hecht zelfs nog eenige waarde aan dezen naam, want hij acht het mogelijk een dateering voor de interpolatie te vinden, wanneer men in de geschiedenis een rijk van dien naam zou kunnen aantreffen!

Digitized by Google

van zijn heer Rother, en is het noodig, zelfs hun leven offert.

Het stereotiepe van deze figuur, stereotiep tot in de oudste gedeelten van het epos, doet al ernstigen twijfel rijzen aan zijn oorspronkelijkheid. Deze man doet nu letterlijk niets anders dan praten en wijsheid verkondigen, en dat zijn van die bezigheden die oude eposhelden liefst aan latere indringers overlaten. Zoo is het ook hier. Want een merkwaardig toeval levert ons het bewijs, dat Berchter inderdaad een betrekkelijk jonge figuur in het gedicht is. In het begin, wanneer er sprake is van het zenden van boden naar Constantîn, treedt als raadgever op een „marcgrave der heiz herman" (86), die verder nergens meer genoemd wordt. Toch is zijn functie hier allerbelangrijkst: hij wijst Luppolt aan als den meest geschikten bode. Vóór Berchter was er dus reeds een oudere raadsman; natuurlijk, want zij zijn stereotiep in poëzie als deze. De markgraaf, die Herman heette, heeft dus oudere rechten. Misschien was dit 'herman' oorspronkelijk niet de eigennaam, maar de soortnaam; het was dus een ongenoemde krijgsman, die aanvankelijk van raad diende, evenals in de Þiðrekssaga als zoodanig optreedt 'æinn vitr maðr' (cap. 32).

Maar reeds vroeg deed Berchter zijn intrede in het epos. Hij is dan, ik zei het reeds, èn beproefde raadgever èn vader van trouwe helpers — de vergelijking met Berhtung uit de Wolfdietrich-epen ligt voor de hand; en inderdaad is deze figuur kant en klaar overgenomen uit andere gedichten, die of reeds de stof der latere Wolfdietrich-epen behandelden, of daarmede dit motief gemeen hadden [1]). Zóó vroeg echter kwam Berchter is ons gedicht, dat het onmogelijk is, de gedeelten, die over hem handelen, uit te lichten; hij is met het epos vast vergroeid. Een toeval als het Herman-rudiment geeft ons de zekerheid, dat er voor den oudst te reconstrueeren vorm van het gedicht een nog oudere bestaan heeft van heel

1) Voor de verhouding van Rother en Wolfdietrich zie mijn opstel Neophilologus V, 121—129.

Digitized by Google

wat eenvoudiger opzet. En wat meer zegt, we zouden den trouwen Berchter niet eens graag missen! Hij heeft in R I een sobere rol [1]), die zelfs van treffenden eenvoud is in het gedeelte, waar Luppolt en Erwin uit de gevangenschap worden verlost. De wijze waarop de diepe deelneming van den vader voor zijn ongelukkige kinderen telkens in gelijk-gebouwde versdrietallen wordt beschreven, getuigt van ongewone plastische kracht.

Dat is heel wat anders dan de Berchter, dien onze Arnoltbewerker geteekend heeft. Een man van lange redevoeringen, waarin veel voorkomt van God en medelijden, soms op 't randje van het sentimenteele, en altijd in allesbehalve onberispelijken stijl. Toch aan den anderen kant ook niet een man van opdringerig geloof, zooals we hem in R II zullen tegenkomen; neen, een vroom held, die in 's levens laatste dagen met zijn gedachten dichter bij God leeft, dan het misschien de jonge Rother deed.

Zoo'n Berchter treffen we nog eens aan, en dan in een gedeelte, dat wij tot nu niet aan den Arnolt-bewerker toeschreven. In vs. 1223—1258 houdt hij een rede, waarin hij het plan ontvouwt, om de vele armen, die hij aan het hof van Constantîn ziet rondloopen, te helpen: de inleiding dus van het gedeelte, dat deze bewerker als terrein van zijn arbeid uit koos. Berchter zegt hier ongetwijfeld dingen, die hij in het oude epos ook reeds zeide; men denke aan de trotsche woorden van vs. 1251—2: „du bist richir dan constantin; warumme soldistu an siner spise sin." Maar er zijn ook andere regels, die niet alleen van anderen toon zijn, maar zelfs onmiddellijk herinneren aan woorden van den Arnolt-bewerker, als bijv. vs. 1246—9:

---

1) In de centrale scene, waar Dietherich als smeekeling voor Constantin's voeten ligt, wordt hij in 't geheel niet genoemd; in de schoenenepisode zelfs vervult hij geen rol van beteekenis, ofschoon in zulke toonceltjes blijkens paralelle verhalen een helper volstrekt niet ongewoon is — hij heeft in het epos als eenige taak een voorstelling der reuzen te enscenneeren, die de aandacht der hovelingen moet afleiden van het avontuur der koningsdochter!

Digitized by Google

Jo mochtin sie heime.
Wole wesen riche.
Sie lieben (l. leben) iamerliche.
Daz irbarmit mich sere.

Immers vs. 1319—20 lezen we: „des livete ville manich riche harte iamerliche" terwijl het werkwoord irbarmen bij dezen dichter zeer geliefd is: van de vijf keeren, dat het in het epos voorkomt, staat het viermaal in stukken van zijn hand [1]). Van minder waarde, maar in dit verband toch ook niet geheel zonder beteekenis, is, dat in deze redevoering van Berchter enkele woorden voorkomen, die we in het epos nergens elders aantreffen, als unrât (1242), irgetzen (1245), mugelich (1253). Ik reken tot het werk van dezen interpolator vs. 1241—1250; lichten we deze verzen uit, dan krijgen we bovendien een onberispelijke aansluiting van de overblijvende regels:

....daz die ellenden mozen genezzen.
Des der din vater lieze.
Du bist richir dan constantin.
warumme soldistu an siner spise sin?

Ik noemde den Berchter van R II een man soms van op*dringerig* geloof. Dat is hij vooral in die gedeelten, die reeds door oudere onderzoekers als interpolaties zijn verworpen; dan is het geloof de drijfveer van zijn handelingen en verhalen uit den bijbel worden als voorbeelden aangehaald, om de juistheid zijner raadgevingen te adstrueeren. Het zal goed zijn in een afzonderlijk hoofdstnk op zulke plaatsen dieper in te gaan.

IV. De Christelijke interpolator.

Het epos eindigt met het verhaal, hoe Berchter, de nimmer stervende en altijd op het heil zijns konings bedachte, tot Rother komt, om hem aan te raden zijn laatste levensjaren

1) Dit zijn de plaatsen 1249, 1304, 1366, 4121. In het oude epos staat het vs. 1127, bovendien met iets afwijkende beteekenis.

Digitized by Google

in een klooster door te brengen — een raad, dien Rother als zoovele andere niet in den wind slaat. Het doet ons vreemd aan, die schaker en waaghals nu eens in ernst de monnikspij te zien aantrekken, maar .... het naderend stervensuur heeft meer jeugdig-overmoedigen tot geestelijken inkeer gebracht. En toch, het wil ons niet bevredigen, dit eind van godsvrucht. Maar Orendel dan, en Oswald? Deze beide gedichten evenwel zijn geheel doortrokken van een religieuze stemming, staan vol van wonderen en moralisaties, terwijl de Rother een gedicht is van frisschen levensmoed en tintelenden humor. Maar Heimir ging toch ook zijn roem begraven in een klooster, en Willem van Aquitanië eveneens! Zoo zouden wij ook voor het Rother-epos een dergelijk slot kunnen accepteeren, ja, wanneer het dan ook maar geschreven was in denzelfden stijl als de rest van het gedicht. Maar de breedsprakigheid, de onbeholpenheid van uitdrukking, het gebrek aan handeling, de vele frazes, dit alles bewijst den lateren oorsprong; nadere bewijsvoering is overbodig, daar reeds Edzardi, von Bahder en Wiegand tot hetzelfde resultaat gekomen zijn. Het karakter van dit stuk leert men het beste kennen uit de uitdrukkingen, die deze schrijver bij voorkeur gebruikt. Berchter raadt Rother aan: „vn̄ helf der armin sele (5120 en 5158); dezelfde uitdrukking keert terug als „vnde helfist och der sele" (5145) en „wir sulin der armin sele wegen" (5174) [1]). Wat een armoede van taal verraadt de man, die kort na elkaar gebruikt de bijna gelijkluidende zinswendingen: „nu uolge mer koninc gote" (5118), du ne uolgis mineme rade (5142), nu uolge deme rade min (5157), nu uolge mir trut herre min (5169), nu uolge uns koninc edele

1) Het woord *sele* komt in het geheele epos 10 maal voor. En wel 4 maal in dit gedeelte; en 3 maal in een ander geinterpoleerd stuk, dat van dezelfde hand is (vs. 4432, 4448 en 4466). Van de overige drie plaatsen, die tot het oude epos behooren, zijn er dan nog twee (2210 en 3690) waar het woord staat in een formule, om de waarheid van het gezegde te bekrachtigen (*so mir sele unde lip* en *uf'e die sele min*); in vs. 2348 eindelijk past het volkomen in den mond van Constantîn's dochter, die veinst bezorgd te zijn voor haar zieleheil.

Digitized by Google

(5184). De tegenwoordige voorspoed van Rother wordt gekarakterizeerd als: din dinch stunt groze (5128) en weer: din dinch stunt grozliche (5165). Dit is wel voldoende ter kenschetsing [1]).

Op weinig plaatsen wordt zòò de nadruk gelegd op alles, wat den vromen Christen in dien tijd ter harte ging, als hier. Maar toch, de man die hier zijn opvattingen met geweld het oude epos opdrong, heeft ook elders zijn schrijflust niet kunnen bedwingen; had hij maar meer talent gehad, hij had onzen ridderlijken meisjesroover veranderd in een vromen kruistochtheld en zijn overmoedige helpers in femelende ridders van het heilige graf. In dit verband noem ik vs. 3932—53, waar Berchter raad geeft, terwijl hij met Rother zich schuil houdt onder de tafel in Constantîn's zaal: daar spreekt hij zijn meester moed in door te wijzen op de genade, die God bewezen heeft aan Mozes bij zijn tocht door de Roode Zee! Nog sterker komt dit uit op de plaats vs. 4385—4458, waar de reuzen beraadslagen, of zij Constantinopel zullen verwoesten. Widolt, die door Aspriân gewezen wordt op het onheilige van zijn voornemen, stort zijn berouwvol gemoed uit in lange zelfverwijten. Ook hier weer dezelfde frazes: daz ime sine dinc wole stent. Vnde ime nimmer me ze get. Von ewin wan zen ewin (4417—9). In dit gedeelte treft ons eveneens het te pas brengen van religieuze verhalen, als de strijd van Michael met den duivel, de kruisvinding door Helena en het geloof aan het verblijf der zeven apostelen in Constantinopel [2]).

Deze interpolator heeft het stuk, waarin Berchter den raad geeft om monnik te worden, ingeleid met een beschrijving van zijn aankomst. In het oude epos worden dergelijke mededeelingen kort afgedaan; hier echter vinden wij een ongewone

1) Zie verder het reeds meer geciteerde artikel van Edzardi, die ook wijst op woorden, die alleen hier voorkomen, en op de betiteling van Berchter als: der helt von Merân.

2) Voor den samenhang van dit laatste met de bekende plaats in den Wolfdietrich zie Neophilologus V, 126—7.

Digitized by Google

uitvoerigheid, en wat nog merkwaardiger is, eerst nadat wij van den aankomende allerlei biezonderheden hebben gehoord, komen wij op het allerlaatst eerst zijn naam te weten. Nu vinden wij in de laatste 1800 regels een dergelijke beschrijving driemaal, en telkens zijn er verschillende kleinigheden, die wijzen op onderlingen samenhang. In vs. 3496—3511 wordt verteld, dat een „alder wigant" naar Bari komt gereden om „lieve mare" te brengen, nl. het naderbijkomen van een groot leger om Rother over zee te vergezellen. Zijn schild wordt uitvoerig beschreven, en over zijn uiterlijk hooren wij „vf den gurtel ginc ime der bart." — De tweede plaats, waar Berchter's rijden wordt genoemd is vs. 4932—4971. Ook hier lezen wij: „deme was die bart harte breit" en nu wordt ons zijn kleeding en rusting tot in kleinigheden verteld.

De drie plaatsen komen overeen in den opzet der beschrijving — en zij staan daarin ook alleen in het geheele epos. Ook zijn er overeenstemmingen in details, waarvan ik er reeds enkele noemde [1]). Wij moeten dus dezen samenhang verklaren. Twee dingen staan vast. Op de laatste plaats is de beschrijving van de hand van onzen interpolatur, want indien dit niet zoo is, dan zou ze nog later toegevoegd moeten zijn, en het is toch wel erg onwaarschijnlijk, dat er na dezen man, die de jongste laag van toevoegsels maakte, nog een ander gekomen was, die hier weer de beschrijving van Berchter's aankomst verbreedde. Maar daarnaast, wat een onverwachte uitbeeldingskunst, die wij van onzen vromen broeder niet verwacht zouden hebben! Die plastiek, maar dan nog krachtiger, en in elk geval zuiverder, treft ons vooral op de eerste plaats; hier is ze dan ook oorspronkelijk en het werk van den dichter die R II maakte [2]).

1) Vgl. bovendien: *Do streich ein alder wigant wol gewazit ouer lant* (3496—7) en *Do quam gestrichin ouer lant ein snewizer wigant* (5080—1); *Vnde sagete liene mere* (3497) met *er reit durch numare* (5090); *daz queme manich here man* (3500) met *ime uolgeten sin here man* (5083).

2) Hier voor pleit ook, dat de beschrijving van Berker's baard hier in een vorm staat, die herinnert aan een ander speelmansgedicht. Orendel 88: *sin bart ime uber den gurtel gie.*

Digitized by Google

Maar de interpolator, die zich niet sterk voelde in de beschrijving van het bonte ridderleven, zocht naar een voorbeeld om op dreef te komen; natuurlijk koos hij uit het oude epos die verzen, waar het aankomen van een ridder op de sierlijkste wijze werd verteld.

En dan de tweede passage, die reeds lang de aandacht getrokken heeft wegens het noemen van wonderdingen als de draak capelun en den steen claugestian? Zonder twijfel is ook dit uit de pen van onzen schrijver gevloeid. Toen hij in het oude epos las, dat na de landenverdeeling Berchter wegreed [1]), zag hij hier een gelegenheid, om opnieuw een dergelijke beschrijving te pas te brengen — en zijn gebrekkige fantazie kwam hij daarbij te hulp met zijn geleerdheid. Von Bahder meent, dat hier het onmiddellijke voorbeeld het Alexanderlied was; daar wordt echter wel gesproken van den bekenden wondersteen, dien Alexander uit het Oosten meegebracht heeft, maar juist de naam claugestian ontbreekt er. Natuurlijk waren er ook prozavertellingen in omloop, meerendeels in het Latijn geschreven, waarin meer en andere fabelverhalen van dezen vorst werden medegedeeld — uit zoo'n bron putte onze geleerde schrijver. Maar dan wordt het nòg waarschijnlijker, dat juist deze christelijke interpolator aansprakelijk is voor dit stuk: de man, die voorbeelden uit de gewijde geschiedenis aanhaalt is dezelfde als hij, die zijn beschrijvingen opsiert met citaten uit de wereldlijke didactische literatuur.

De eerste der drie genoemde passages was dus een deel van den ouden vorm van R II. Maar niet in haar geheel, geloof ik. De schildbeschrijving is hier wel wat al te uit-

1) Ik meen, dat vóór de interpolatie de samenhang aldus was:

4930 die ros man satilin began
widir heim in ir lant
. . . . . .
4972 do der herzoge von meran
zo deme koninge urlof genam . . . . .

Na 4931 is een regel uitgevallen, want ook in den overgeleverden tekst ontbreekt hier het correspondeerende rijm. Stond hier een vers als *den herren allen samt?*

Digitized by Google

voerig, om tot het oorspronkelijke epos te kunnen behooren. Ook Edzardi meent hier een jongere hand te bespeuren en wijst daarbij op de beide woorden *bukelen* en *overglast*, die overigens niet in oude deelen van het gedicht voorkomen. Vooral dit laatste woord is opmerkelijk; we vinden het nog eenmaal [1]) in de mantelbeschrijving van vs. 1858 vlgg., waar gefabeld wordt over een wonderbaren karbonkel, en waar ook het geleerdheidsvertoon niet ontbreekt, immers

1870. Dar zv smactiz svze.
Iz brachtin blat vuze.
Aspriane zo eren.

Dit fabelachtige volk wordt ook in den Herzog Ernst genoemd; en al lezen we daar ook niets van een steen, die door hen zou zijn gebracht, toch beweert Von Bahder met stelligheid, dat het juist dit gedicht moet geweest zijn, waaraan de interpolator deze mededeeling ontleende. Alsof men ook niet elders van deze wezens lezen kan, bijv. in die Buocher Mosis, of in Maerlant's Der Naturen bloeme [2]). En alsof het niet louter toeval kan zijn, dat op deze plaatsen de naam zèlf niet staat en in den Herzog Ernst wel! Ook hier dus weer kennis geput uit de didactische literatuur van dien tijd. Wie nog twijfelen mocht, of een geestelijk interpolator zooveel belangstelling voor wereldsche pracht kon hebben, moet toch wel toegeven, dat de beschrijving van dit gedeelte, dat met zijn opgeschroefden stijl vol vreemde woorden en rhetorische vragen onmiskenbaar het stempel van epigonenwerk draagt, zeer wel op rekening te stellen is van een clericus, die in een kalm leven van studie uit werken van allerlei aard een zeer disparate kennis had opgedaan.

1) Dit woord komt in de mhgd. literatuur hoogst zelden voor; ik vond het nog eenmaal in een geestelijk gedicht, Div chiuthеit Jesu 76, 68, waar het heet van het licht, dat schitterde in de stal, waar Jezus ligt: *ein lieht dem liehtes nie gebrast, aller lieht ein uber glast.*

2) Die Buocher Mosis, ed. Massmann vs. 1312—15; Der Naturen Bloeme I, 314 vlgg.

Digitized by Google

Er zijn in het epos meer beschrijvingen van sieraden, die om hun uitvoerigheid er verdacht uitzien. Natuurlijk ontbraken in het oude gedicht allerminst versregels, waarin edelsteenen worden genoemd om de pracht van wapenrustingen te veraanschouwelijken; ze maakten nu eenmaal deel uit der ridderkleedij en zelfs in den heel wat ouderen Ruodlieb lezen we van carbunculus, ametistus, berillus en iacintus. De karbonkel vooral, de steen die om zijn gewaande eigenschap 's nachts licht af te stralen, in de Middeleeuwen herhaaldelijk genoemd wordt, komt in den Rother nog op een andere plaats voor, nl. bij de beschrijving van de dochter van Constantîn vs. 4595 vlgg.:

Dar luchte ein carbūkil.
Dar ne warit nimmir dunkir
Ouene uz der cronin.

En hier zijn we te midden van een zwelgen in kostbaarheden. Kort voor deze verzen staat

4587. Da clappende daz gesteine.
Mit den is perlin cleine.
An den uore bougin.
Mit samitte grunin.
Waren die sadele bezogin.
Iz in hauen die buche gelogin.

De autoriteit van een boek aangehaald om de juistheid van deze beschrijving te waarborgen is wel erg conscientieus voor een speelman, die zich bij het kwistig ten toon spreiden van zulken praal meer zal laten leiden door den smaak van een ongeletterd publiek, dat zich graag vergaapt aan den groven schitterschijn van zelf-ontbeerde weelde, dan door de quasihistorische waarheid van zoo'n detail. Maar een interpolator, die zich wel bewust is, dat wat hij invoegt, niet tot het oude gedicht behoorde, kan behoefte gevoelen aan schijn van echtheid; het kan zelfs nog naiever worden uitgesproken dan hier, zooals in de zooeven als onecht verworpen verzen 1853 vlgg.:

Digitized by Google

Einnen karbulkul schone.
Vffe diethericlie stunt.
Der virdructe manich gesmide got.
Daz wole gelovit ware.
Ob man dit dar inne nich ne sage.

Op de laatst besproken plaats is de omvang der interpolatie met meer nauwkeurigheid vast te stellen. Vs. 4583—4 luiden

Athtich scone urowin
Mit goldinen cronen

en vs. 4599 vlgg. Ouene uz der cronin
Alciz (*sic*) vrowin scone....

De eerste regels behooren tot de interpolatie. Want 80 vrouwen versierd met gouden kronen, is dat niet wat te rijke overdaad? Temeer waar wij vs. 1828—30 lezen, dat van de honderd maagden, die Constantin's dochter vergezellen, alleen *daz aller vorderste wif* — en dat is natuurlijk de koningsdochter zelf — een gouden kroon (dwz. een gouden diadeemvormige haarband) draagt [1]).

Of deze plaats nu ook aan denzelfden interpolator mag worden toegewezen? Wij tasten hier in het duister. Er is geen enkele nadere aanwijzing, dat dit wel zoo zal zijn geweest, en er waren heel wat meer dichters, die belangstelling voor sieraden aan den dag leggen, hoofsche poëten evenzeer als fabuleerende monniken. Ook de verwijzing naar een bron is geen afdoend argument; in alle speelmansepen komen ze voor, op oude zoowel als op jonge plaatsen [2]). 't Is dus evenzeer mogelijk, dat een ander interpolator hier zijn lust tot meedichten niet heeft kunnen bedwingen.

Met zekerheid meen ik aan eenzelfden man te kunnen toeschrijven de verzen 1826—41, 1850—73, 3502—7, 3938 (of

1) Ik reken hier tot de interpolatie vs. 4577—4594, zoodat de samenhang wordt:
4575 do zierede man megede vnde wif
mit ulize den iren lif.
4594 Der koninc reit ane sine man
Under den urowin lossam.

2) Vgl. Vogt, Salmân und Morolf, p. CXXXVII.

Digitized by Google

reeds 3930?)—56, 4385—4458, 4930—71 en 5080—5201. Hier en daar zal natuurlijk twijfel kunnen bestaan over de juiste begrenzing der interpolaties. Vaak zal men voor zulke gevallen de oplossing kunnen vinden in het alleszins begrijpelijke feit, dat op de „naad" versregels uit het oude gedicht zijn omgewerkt en pasklaar gemaakt voor den nieuwen samenhang. Waar het uitlichten der gewraakte verzen een gaping doet ontstaan tusschen de deelen van het epos, die oorspronkelijk aansloten, heeft de interpolator een paar der oude verzen geschrapt om voor zijn vindingen een plaatsje te veroveren. Bij het zoo vaak betuttelde Rother-epos moeten wij toch alle hoop op een restitutio ad integrum opgeven.

V. Wolfrât en Pippîn.

In R I komt Wolfrât slechts eenmaal voor, en wel in vs. 2958—86, een gedeelte, waarin sprake is van het bestuur van Rother's rijk gedurende zijn afwezigheid. Geheel anders is dit in R II geworden; nu doet hij den tocht naar Constantinopel tot het herwinnen van Rother's vrouw mee en telkens wordt hij met nadruk genoemd in het gezelschap van Luppolt en Erwin, in wier gunst, ja zelfs, in wier familie hij zich heeft weten in te dringen. Daar van het geheele tweede deel het galggevecht het centrale punt is, moeten we vóór alles ons duidelijk maken, welke beteekenis hij hier heeft. Het vroeger onderzoek is tot het eenstemmige resultaat gekomen, dat de verzen, waarin sprake is van Wolfrât nl. 4211—20, 4259—62 en 4333—52, later ingeschoven zijn om hem ook deel aan de handeling te geven; er wordt van hem dan ook niet anders verteld, dan dat hij dapper vecht en het geslacht der Tengelingen, waartoe hij behoort, alle eer aandoet.

Er zijn meer gedeelten, die door vroegere onderzoekers als onecht verworpen zijn; daar de argumentatie elders dus reeds uitvoerig gegeven is, bepaal ik mij er toe de plaatsen alleen te noemen. Edzardi, t. a. p. blz. 437 acht geinterpoleerd vs.

Digitized by Google

3592—93, 3616—17 en 3570—85. Ook in de vs. 3404—55 zijn stukken, die de toets der kritiek niet kunnen doorstaan. Bij de beraadslaging wat te doen na de ontvoering van Rother's vrouw door den speelman, houdt Wolfrât eene lange rede, waarin hij zich vooral tot Luppolt wendt, dien hij zelfs aanspreekt als „trut neue min". Hij vindt tevens gelegenheid te wijzen op Berchter, die vroeger Wolfrâts vader geholpen had bij de verdediging van zijn land tegen Elvewine. Het stuk eindigt met de stereotiepe regels: „sus uermaz sich indeme ringe. Daz (l. der) here uon tengelinge". Luppolt antwoordt daarop met de belofte ook voor 20.000 helden met „snewizen bronien" te zullen zorgen en zegt dan

3450. Des si ein tach gesprochin.
Van hute ober zvelf wochin.
Her zo bare uf den sant.
Daz gelouete manich wigant.
Vor rothere deme richen.
Harde uromeliche.

't Is toch wel zeer merkwaardig, dat Luppolt hier degene is, die vaststelt, wanneer en waar de mannen zich voor de reis zullen verzamelen, terwijl deze daarop aan Rother de belofte afleggen te zullen komen. Dat kan hier niet oorspronkelijk hebben gestaan. De woorden, waarin de aanwijzingen voor de samenkomst der troepen werden gedaan, passen alleen in den mond van Rother zelf; dat hier Luppolt ze uitspreekt moet berusten op latere omwerking. 't Is echter onmogelijk het gesprek van Wolfrât en Luppolt van elkander te scheiden; we kunnen dus niet veronderstellen, dat eerst door een interpolator de rol van Luppolt werd verbreed ten koste van Rother, en daarna door een ander weer de Wolfrâtplaats werd tusschengeschoven; de eenig juiste gevolgtrekking is dus, dat uit een interpolatie als deze blijkt de nauwe samenhang der beide neven Wolfrât en Luppolt. De oude samenhang is in dit geval gemakkelijk te reconstrueeren:

Digitized by Google

3436. War sin mine mage vnde man? [1])
Wir sulin sicherliche uaren.
Indaz constantinis lant.
3439. Sprach *Rother* der helet balt [2]).
3450. des si ein tach gesprochin
van hute ober zvelf wochin .. (etc.)

Als de hulptroepen aankomen, worden natuurlijk beide helden weer in onmiddellijk verband genoemd; ook nu geeft de samenhang hier de gewenschte opheldering. Als Rother met de reuzen te Bari hun komst verbeiden, wordt alleen de aankomst van Luppolt medegedeeld, en ook Berchter, die Rother meedeelt, wie er in aantocht zijn, noemt alleen Luppolt. Toch ontbreekt Wolfrât niet, want tegelijk met Luppolt komt hij ook, en overtroeft natuurlijk zijn neef in aantal der hem begeleidende mannen. Onmiddellijk hieraan sluit de lofspraak op de „berische diet", die Edzardi reeds verwierp; het is echter voor den goeden samenhang noodig om de heele figuur van Wolfrât te schrappen, zoodat de interpolatie reeds begint met vs. 3565.

Wanneer het besluit genomen is, dat Rother alleen en als pelgrim vermomd het hof van Constantîn zal bezoeken, staat Wolfrât dadelijk klaar met den raad om toch een begeleider mede te nemen. In dit gedeelte zijn reeds eerder fouten aangewezen; Edzardi heeft voorgesteld in vs. 3678 te lezen „*den* bidde mit dir gan", en de raad van den hoorn te laten uitspreken door Luppolt. Dit is reeds een groote verbetering; maar daarmede zijn nog geenszins alle moeilijkheden opgeheven. Want zou Luppolt zijn hoorn aanbieden aan Rother om daarop het teeken van het gevaar te geven? 't Was

1) In plaats van deze vraag stond misschien een regel, waarin Rother zich wendde tot zijn mage vnde man. De vorm, dien wij nu vinden, kan beinvloed zijn door Aspriâns woorden in vs. 3379—80.

2) Dit is de eenige plaats, dat Luppolt als epitheton heeft „der helit balt". Ook dat wijst op een fout in de overlevering. Rother wordt echter herhaaldelijk zoo aangesproken (vs. 989, 2250, 4693), eens ook genoemd Dietherich der helit balt (2636).

Digitized by Google

natuurlijk Rother's eigen hoorn, waarvan het blazen „die bezechenunge" zal zijn, en dat wordt ook duidelijk uitgesproken door Aspriâns woorden „verneme wir din horn" (3686), waar *din* niet anders kan beteekenen dan „van Rother". Nu is 't wel waar, dat een kleine emendatie hier de moeilijkheid kan opheffen nl. door in vs. 3680 te lezen „nu nim daz gôde horn *din*"; maar dan blijft het toch nog bevreemdend, dat het een ander is, die Rother den raad van den hoorn geeft. Het antwoord van Aspriân wijst er nog op, dat pas te voren Rother gesproken moet hebben; in de plaats van vs. 3666—84 zal dus oorspronkelijk gestaan hebben één enkele rede van Rother, die aan zijn volgelingen meedeelt zijn plan om „in walleres wise" te gaan, om Berchter mee te nemen, en de afspraak van den hoorn. Slechts een latere behoefte om Wolfrât en Luppolt meer invloed op den gang van zaken toe te kennen was de aanleiding, om te verdeelen over meer aanwezigen wat hier aanvankelijk door één persoon gezegd werd. Van interpolatie is op deze plaats geen sprake meer; het heeft hier het karakter van een diepgaande bewerking aangenomen, waardoor de oude samenhang voor goed vernield is [1]).

Ook in de „swertleite" (vs. 4996—5079) wordt Wolfrât met nadruk genoemd, als hij met zijn volgelingen, die geprezen worden als „wundirin kone man" aan het hof te Aken komt. De geheele swertleite staat in uiterst los verband met den inhoud van het epos; hier is alleen sprake van Pippîn, die een zoon van Rother heet, en tot ridder geslagen wordt, als hij volwassen is. Het stuk is gehaast en oppervlakkig geschreven; de stijl maakt een slordigen indruk door de gedachtelooze herhaling van dezelfde woorden; de gebeurtenissen worden vluchtig aangeduid; alleen de aankomst van Wolfrât valt op door iets grootere uitvoerigheid. Daar wij het slot

1) Ik wil er nog op wijzen, dat in deze verzen het rijm man: gân driemaal voorkomt, wat dus, ingeval één dichter dit had geschreven, niet zou pleiten voor zijn poëtisch kunnen, te meer waar een dezer plaatsen onmiddellijk verbonden is met het rijm man: getân. En hier juist wordt Wolfrât genoemd!

Digitized by Google

van het epos, de raad van Berchter om monnik te worden reeds als later toegevoegd leerden kennen, zou deze swertleite van Pippîn het epos moeten besloten hebben; inderdaad wel een merkwaardig eind voor een gedicht, dat beschrijven wil de wijze, waarop Rother zich zijn vrouw tot tweemaal toe moet veroveren.

In vs. 4765—95 staat de geboorte van Pippîn. Op den dag dat Rother zijn land bereikt, heeft ook de bevalling van zijn vrouw plaats. Dit herinnert ons aan v. 2943—6, waar wij lezen na het verhaal van de eerste schaking:

Alse rother ouer mere quan
Do wart die urowe lossam.
Swanger einis kindis.
Einis seligin barnis.

Het is wel vreemd, dat bij de aankomst in Bari beide malen een dergelijke mededeeling wordt gedaan. Maar na de eerste schaking is het een logische afsluiting van het verhaal, en hier ontbreekt ook alle verband met Pippîn. Maar anders is dit na den tweeden tocht van Rother; nu gebeurt zelfs op denzelfden dag van de aankomst de bevalling, die door Luppolt aan den gelukkigen vader wordt medegedeeld. Het verhaal van den doop wordt ons zelfs niet bespaard. En dat alles om toch maar het verband te leggen tusschen Rother en Pippîn!

Dat het inderdaad hierom te doen is, bewijzen de slotregels dezer passage. Daarin wordt verteld, dat deze Pippîn later bij Berte den beroemden Karl verwekte en

4792. Von du ne sulit ir dit lit.
Den andren gelichin nit.
Wandit so manich recht hat.
Danne imme die warheit instat.

Terecht verwijst von Bahder hier naar de regels 3490—1

Von du nis daz liet
Von lugenen gedichet niet,

Digitized by Google

waarmede de eerste plaats, waar van Pippîn sprake is, besloten wordt. Hier lezen wij vs. 3482—6, dat Wolfrât en de zijnen voor Rother hebben weten te verwerven:

.... die uil goten.
Pipinchis mvder.
van deme uns Karlr sit bequam.
Vnde eine magit lossam
Die gode sanctæ gerdrut.

Edzardi meent, dat alleen deze betuigingen van historische onaanvechtbaarheid later zouden zijn toegevoegd. Maar wat voor man moet dat geweest zijn, die op deze beide plaatsen de betrouwbaarheid van reeds in het gedicht meegedeelde zaken in het biezonder wilde releveeren? Zoo zorgzaam voor anderer reputatie zijn de interpolatoren heusch niet; zij trachten echter wel hun eigen valsche waar een schoonschijnend etiket op te plakken en niet anders deed deze man: zijn reclame van echtheid verraadt juist den namaak. Wiegand beweert wel, dat de aanknooping met de Karolingen niet geheel „auszumerzen" is, en dat Pippîn het middelpunt is van zeker echte plaatsen — maar deze opmerkingen bewijzen niets. Een naam, die niet in een gedicht thuis hoort, kan gemakkelijk in zeer oude deelen worden ingelascht en al zijn sommige nieuwigheden in een epos niet zoo maar weg te laten, dan zijn ze daarom toch nog niet echt, maar hebben we alleen de aanwijzing, dat de interpolatie hier werd tot een veel dieper gaande bewerking.

Dus ook nu treffen we Wolfrât aan verbonden met een later ingevoegde figuur; op alle plaatsen waar we hem vonden genoemd, was zijn samenhang met het oude epos zeer los: hij neemt aan de handeling geen deel, of waar hij het doet ligt het er duimendik op, dat hij er feiteijk niets uit te richten heeft. En waar is hij nu nog meer in het gedicht, deze frazenheld? In vs. 4656—7 waar hij Constantîn helpt ontvangen na de galgscene, in vs. 4742—5 waar hij een buitensporig groote menigte helpt inschepen, in vs. 4865—72 waar hij bij de landenverdeeling zijn belooning niet misloopt.

Digitized by Google

Belooning waarvoor? als hij in het galggevecht oorspronkelijk niet meedeed. Zou er dus een oude redactie denkbaar zijn, waarin deze held den heelen tocht meemaakte, maar niets anders uitrichtte dan helpen bij inschepingen en ontvangsten? Dat is toch wel al te kras om aan te nemen. Hoe zou de dichter van R II er toe hebben kunnen komen om op zoo onbeholpen manier dezen homo novus van het epos aan de handeling te laten deelnemen? Waarom zou hij hem dan zoo zorgvuldig van alle plaatsen, waar inderdaad handeling is, geëcarteerd hebben?

Wolfrât is de crux geweest van elk vroeger onderzoek. En wel vooral omdat men hem niet voldoende aandurfde. De gedeelten waarin het noemen van dezen held alleen maar aanleiding was om het Beiersche volk in de hoogte te steken, waren gemakkelijk te herkennen als jongere invoegsels — maar op die andere plaatsen, waar inwendige en vooral uitwendige kritiek geen vat op hem hadden, meende men den lastigen indringer niet kwijt te kunnen raken. Zoo kwam Edzardi tot de gekunstelde theorie, dat deze figuur in het epos langzamerhand zou zijn gegroeid. Eerst werd deze Wolfrât door den man, die op grond van de oude sagemotieven het epos nieuw bewerkte, toegevoegd, om meer kleur aan de beschrijving, meer afwisseling in de personen te brengen — daarna kwam er een ander, die het geslacht der Tengelingen verbond met deze vrij onbeduidende figuur. Zelfs neemt hij aan, dat een latere bewerker, aanknoopend aan de reeds aanwezige Beiersche tendenties, Wolfrât nog meer verheerlijkte en ook Luppolt en Erwin naar voren bracht. Maar dan waren er twee schrijvers geweest, die de een na den ander, de Beieren in het gevlei hebben willen komen, want is het noemen van het geslacht der Tengelingen in dit verhaal van een koning, die te Rome zetelt, niet reeds een concessie aan Zuidduitsch particularisme? En dit zou door een ander later nog eens zijn aangedikt door het Beiersche volk met naam en toenaam te vermelden? Deze oplossing der moeilijkheden lijkt

Digitized by Google

mij zeer irrationeel. Het is het epos reeds genoeg geweld aangedaan, dat er een dichter zoo weinig smaak had, dat hij de sage, die feitelijk in Zuid-Italië en Constantinopel speelde, zoo plompweg ging verbinden met een localisatie in Beieren — het is waarlijk niet noodig, aan te nemen, dat dit tweemaal gebeurd zou zijn. Ik wil hiermede geenszins beweren, dat alle plaatsen, waarin van Wolfrât sprake is, door één man moeten zijn toegevoegd. Dat is niet noodig en niet waarschijnlijk ook. Als ik straks ga spreken van een Wolfrât-interpolator, bedoel ik daarmede alleen, dat deze man in het epos bracht de figuur van den ridder der holle fraze als vertegenwoordiger der Beiersche familie der Tengelingen en, bij uitbreiding: van het geheele Beiersche volk. En daarna kwamen er kleine peuteraars, die vonden, dat deze nieuwe held nog niet consequent genoeg in het epos was doorgevoerd en die hem daarom noemden, waar het schijnen kon, dat hij niet mocht worden gemist. Van zulken kunnen versregels afkomstig zijn als (3592—3) „vnde wolfratin. vnde manigen helet guten", of 3616—7: „Vnde wolfraten. Si giengen uile drate", of ook 4742—5: „Wolfrat der wigant. Nam achzich dusint bi der hant. Vnde brachte si uile scire. Zo eime sconin kiele" en dergelijke meer. Hoe is het ooit uit te maken, wie zulke regels toevoegden en wanneer zulks geschiedde? De speelman, die het gedicht reciteerde, kon even goed op de gedachte komen, dat het niet noemen van den held van Tengelingen een fout was in den opzet van het gedicht, als de klerk, die het gedicht afschreef. En evenzeer kan één man, gedreven door een ietwat kleingeestige behoefte naar volledigheid, tegelijk overal dergelijke lacunes hebben opgemerkt en verbeterd; deze veronderstelling is althans even mogelijk als die, dat langzamerhand de oneffenheden in het epos werden gladgestreken.

Maar, zoo zal men mij tegenwerpen, in het oude gedicht vinden wij reeds tweemaal dien naam van Tengelingen genoemd. Op de eerste deze beide plaatsen is sprake van het regentschap tijdens Rother's afwezigheid. Men wil het opdragen

Digitized by Google

aan Berchter, maar deze weigert, omdat hij te veel zal zijn blootgesteld aan de vijandschap der omringende vorsten — hij wijst daarom Amelgêr aan, om te Rome de regeering zoolang waar te nemen, te meer daar Berchter den tocht, die tevens dient om zijn eigen kinderen te bevrijden, wil meemaken. Aldus geschiedt en dit wordt verteld:

744. deme bevalen sie die cronin.
vnde daz gerichte zo rome.
an eime vil schonin ringe.
her was won tengelingen.

Deze wonderlijke laatste twee regels worden nu merkwaardig belicht door vs. 2943 vlgg., waar we lezen, dat gedurende de de afwezigheid van Rother inderdaad een strijd is uitgebroken. Emelger is gestorven, en daarvan hebben zes markgraven gebruik gemaakt, om in zijn plaats hun pretendent Hademar von Diezen tot koning te maken. Maar velen zijn Rother trouw gebleven en hebben zijn rijk verdedigd

2958. unze lofhart daz swert genan.
Aenim (l. an enim) schonim ringe.
Der was uan thendelinge.
Des koningis amelgeres sune.

Als Rother dan terugkomt, keert hij zich onmiddellijk tegen zijn vijanden, en hij trekt op naar Berne en gaat de bergen in, waar zich Wolfrât met een groot leger bij hem voegt. Van dezen tocht hooren we niets; zooveel te meer van wat er in zijn afwezigheid gebeurt; een speelman, gezonden door Constantin, komt in Bari en weet door list Rother's vrouw weer naar haar vader te voeren. Daarna komt Rother terug en hoort de droevige tijding.

Het verhaal is hier wel wat verward. Eén ding begrijpen we: die nieuwe krijgstocht van Rother is noodig, om den list van den speelman mogelijk te maken; en tot het oude epos kunnen dus twee dingen gehoord hebben: Rother's onmiddellijk vertrek na zijn aankomst te Bari en het verhaal van

Digitized by Google

de gevechten gedurende zijn afwezigheid. Die strijd wordt gemotiveerd door een wisseling van regent gedurende Rother's afwezigheid; Amelgêr stierf, zijn zoon volgde hem op, maar vijanden, 't zij dan binnen-, 't zij buitenlandsche, trachtten van deze gelegenheid gebruik te maken om Rother's rijk te bemachtigen. Tot zoover is alles helder. Maar nu komt daar in eens het verhaal van de twisten tusschen die graven van Diezen en Tengelingen. En daarmede raakt de geheele localisatie van het oude epos in den war. Dààr is Rother koning te Rome, die het grootste gedeelte van den tijd te Bari verblijf houdt, de plaats vanwaar hij zich inscheept naar het Oosten. Hoe komt het rijk van dien Italiaanschen vorst onder het regentschap van een Beierschen graaf, en hoe kan dat zelfde rijk gevaar loopen door de hebzucht van een ander Beiersch potentaatje? Als er toch ergens in het gedicht sprake is van een Beiersche tendenz, dan is het wel hier — en indien wij tot het besluit moesten komen, dat dit gedeelte niet uit te lichten is, dan zouden wij daardoor tot verreikende conclusies gedwongen zijn. Immers, dan zou deze inmenging van Beiersche traditie moeten worden toegeschreven aan den dichter van R II, en dan zou dus van den aanvang af het epos bedoeld zijn geweest als indirekte verheerlijking van het Tengelingen-geslacht. Degenen, die wèl willen erkennen, dat zulke plaatsen, waar de lof der Beieren openlijk gezongen wordt, geïnterpoleerd zijn, maar niet durven aannemen, dat het regentschapverhaal ook latere bewerking is, moeten dan hun toevlucht nemen tot wel heel zonderlinge verklaringen. Wat ook te denken van een dichter, die met veel uitvoerigheid vertelt, hoe de twisten waren bij Rother's afwezigheid, eensklaps dien Hademar van Diezen totaal vergeet, als de rechtmatige koning optrekt om zijn belagers te verslaan? Het inmengen der Beiersche locale traditie op deze plaats kan niet anders dan secundair zijn. Dit is het resultaat, waartoe wij moeten komen bij een onbevooroordeelde beschouwing der stof; zij, die naar allerlei verklaringen zoeken om hier de Beiersche toespelingen te rechtvaardigen, deinzen terug

Digitized by Google

voor een verwerping dezer regels, omdat zij in den tekst vastgeworteld schijnen. Hoe kan 't ook anders? Er was in het oude gedicht reeds sprake van strijd tijdens de afwezigheid van Rother; de dichter, die hier wilde praten van de Beiersche graafjes had dus regels, die voor zijn verhaal pasten, voor het grijpen. En moeilijk maakte hij het zich niet; hij nam ze in hun geheel over en paste zijn zakelijke mededeelingen er handig tusschen. Tot zulke oude regels reken ik bijv. vs. 2951 en 2957, die ik niet gaarne aan een lateren bewerker zou willen toeschrijven, de eene om zijn metrischen vorm, de ander om het kernachtige van de uitdrukking. Gemakkelijk te elimineeren zijn de regels 2958—9, waardoor de veel betere samenhang ontstaat: unze Wolfrat daz swert genam, des kuningis Amelgeres sune. Maar het uitlichten van de verzen over Hademar von Diezen lijkt onmogelijk, en wij moeten voorshands berusten in de zekerheid, dat ze jong zijn en dat de oude tekst onherroepelijk is verloren.

Wie waren die Amelgêr en die Wolfhart [1]), die het regentschap waarnamen? Twee willekeurige namen misschien, die de dichter uitzocht uit de lange lijst der namen, die vroegeren en lateren epischen dichters ten dienste stonden. Hij had van de namen, die hij koos, geen lastige consequenties te vreezen, daar ze toch uitsluitend hier optraden. Edzardi t. a. p. blz. 436 heeft gedacht aan Amelung (Amelolt) von Garten en diens zoon Wolfhart; het zoeken van prototypen uit de middelhoogd. sagenliteratuur kan wel dienen tot beter begrip dezer epische figuren; maar men mag daaruit in geen geval voor den Rother een samenhang met de Longobardische sagenkringen afleiden. Indien de dichter hier twee willekeurige andere namen gekozen had, was dit in den samenhang van het epos vol-

1) Het Heidelbergsche handschrift geeft op deze plaatsen de namen Lofhart en Wolframm; maar hoe merkwaardig ook de coïncidentie is, dat juist hier Wolfrât een anderen naam draagt, ik wil deze afwijking niet misbruiken ten gunste van mijn theorie, omdat het hs. vaak de namen verkeerd spelt op de plaatsen, waar ze 't eerst genoemd worden.

Digitized by Google

komen onverschillig geweest, en had men daaruit misschien de verwantschap met heel andere sagen of zelfs mythen kunnen bewijzen.

Een later bewerker heeft dus een Beiersch geslacht willen verbinden met den beroemden sagenkoning Rother en daarbij gebruik gemaakt van de twee figuranten, die in het epos zelf geen enkele rol hadden en hem dus de gelegenheid gaven om met hen te doen, wat hij wilde. Hoe kwam deze man op een dergelijken inval? A priori staat wel vast, dat hier een speelman het epos bewerkt heeft; hij zag er immers niet tegen op om hier en daar de traditie grondig te wijzigen en flinke stukken opnieuw te dichten. Hij vindt welgevallen in het beschrijven van hoofsche vormen; hij maakt zijn Wolfrât tot een voorbeeld van dapperheid en „zucht"; het Beiersche volk wordt geprezen om zijn prachtlievendheid:

3584. iz scienet den beyeren imer mer an.
Da ist noch manich wat ziere man.

Dat is een dichter, die gewend is aan hoven te verschijnen en te zingen van den glans en den moed der edele ridders; hij weet te vleien, om straks zijn belooning des te grooter te ontvangen, een belooning die niet is afgemeten naar het gesmaakte kunstgenot, maar naar de gestreelde ijdelheid. Als hij na eenigen tijd aan een ander hof optreedt, zal hij zijn woorden wel weten te draaien naar den zin der nieuwe meesters; maar misschien ook is hem de zoete taal des hovelings een gewoonte geworden, omdat hij zich voor langen tijd aan het hof dier graven van Tengelingen heeft verbonden. Want dat zijn streven uitgaat naar de verheerlijking van dit geslacht is duidelijk; de man spreekt het zoo openlijk mogelijk uit; zijn vleierij is ons daardoor zelfs wel wat grof en onbeschaamd.

Maar wat was de reden, dat hij juist dit gedicht ontadelde door het den adel dienstbaar te maken? En wat had hij voor met zijn toevoegsels? Om deze vragen te beantwoorden kunnen ons twee opmerkingen helpen. Wolfrât wordt herhaaldelijk

Digitized by Google

genoemd de neef van Luppolt, en ten slotte wordt hij beleend met Osterriche, Behein unde Polan. Een Beiersch geslacht met die landen beleend, wat kan dat anders beteekenen, dan uitdrukking te geven aan de verlangens, die in het Beiersche volk leefden, dat een man van hun stam den keizer in macht op zijde zou streven? Het is haast vermetel om in een tijd, dat Hendrik de Leeuw den strijd aanbond met den machtigen Barbarossa, een Beiersch gravengeslacht het uitzicht te openen op de kroon van Oostenrijk, maar het was dan ook vleitaal, die in een gedicht van zuivere fictie minder reeël klonk en toch het nationaliteitsgevoel zal hebben gestreeld.

En waarom heet Wolfrât de neef van Luppolt? Hier zijn de bedoelingen, naar het mij voorkomt, heel wat direkter. Luppolt was de zoon van Berchter von Merân, en door deze verwantschap werd Wolfrât dus in nauwe relatie gebracht met de hertogen van Merân. Dat doet de dichter niet alleen door veel nadruk te leggen op het neefschap, maar in vs. 3422 vlgg. laat hij Wolfrât vertellen, dat Berker indertijd zijn vader geholpen had in den strijd tegen Elvewine, zoodat dus een innige band tusschen beiden was ontstaan. Het is bekend, dat in de tweede helft der 12de eeuw een paar Beiersche geslachten den titel voerden van hertog van Merân. In 1153 kreeg graaf Konrad II van Dachau van keizer Frederik Barbarossa de titel van hertog van Merân, Kroatië en Dalmatië. Maar dit duurde niet lang, want toen het den keizer later nuttig voorkwam om zich de genegenheid van een ander adelsgeslacht te verzekeren, schonk hij den titel opnieuw weg en nu aan Berthold IV van Andechs, aan wien ± 1178 werd vergund dezen hertogtitel te voeren. Dit gebeurde, ofschoon toen nog leefde de graaf Konrad III van Dachau, die natuurlijk zich ook hertog van die landen noemde; zoo een verhooging van ridderlijken staat was echter een goedkoop middel om eergierige vorsten trouw te doen zijn aan de belangen van den keizer [1]).

1) Bij deze uiteenzetting heb ik de voorstelling gevolgd, die Riezler in zijn Geschichte Baierns geeft.

Digitized by Google

We kunnen dus vermoeden, dat in de jaren voor en na 1178 een heftige rivaliteit tusschen de huizen van Andechs en Dachau bestond. De graven van Andechs nu waren het machtigste geslacht in het Zuiden der Huosigau; in hun familie waren bezittingen te Thanning, Wolfratshausen en andere plaatsen ten Z. W. van München; in 1157 werden bovendien de bezittingen van twee linies door het uitsterven van een familietak in één hand vereenigd, en wel in die van de nakomelingen van een zekeren Arnolt, die zich bij voorkeur graven van Diessen noemden. Dit geeft een biezondere beteekenis aan dien Hademar van Diezen, die Rother's rijk durft aan te vallen. Zij waren de nieuwe usurpatoren van de hertogelijke waardigheid in de geschiedenis, zij werden in het epos degenen, die op onrechtmatige wijze de macht der Tengelingen tot zich wilden trekken. Op een lijn komen dus te staan de graven van Dachau en die van Tengelingen. Edzardi heeft aangetoond, dat met de laatsten bedoeld zijn de graven, die hun naam voerden naar een plaatje aan de Chiemsee; zij hadden uitgestrekte bezittingen aan Chiemsee en Wagingersee, zelfs in het Gasteindal, het Wiener Wald, Friaul en Hessen. De veronderstelling lijkt mij niet al te gewaagd, dat zij zich hebben verbonden met de Dachauers, en daarom door onzen dichter met hen vereenzelvigd zijn. Voor hem was de aanmatiging der Andechsers een onmiddellijke aanslag op de familie der Tengelingen zelf — hij stelde dus tegenover elkander de geslachten Diezen en Tengeling.

Edzardi heeft in oorkonden een en ander over deze families gevonden; het is niet veel: hoofdzakelijk akten, waarbij graven uit dit geslacht als getuigen optreden. Bovendien zijn de gegevens alleen uit de 11de en het begin der 12de eeuw, zoodat ze voor de jaren om 1180 geen nader licht verstrekken. Maar ook, als eenmaal meer hiervan bekend mocht worden, is het nog niet te verwachten, dat wij juist een Hademar van Diezen of een Wolfrât van Tengelingen zullen ontmoeten. De dichter zal zich wel gewacht hebben, de toenmalige heerschers zelf in

Digitized by Google

het epos te laten optreden; het was immers een verhaal uit overouden tijd, zoodat de verbinding met personen uit de 12de eeuw wat al te brutaal anachronisme zou geweest zijn. Het was genoeg de familie te noemen, haar aanspraken onbewimpeld te vermelden en haar meer glans te verleenen door ze te maken tot paladijnen van den beroemden Roomschen koning Rother.

En hoe moeten we nu beoordeelen den samenhang met de Pippînplaatsen? De vs. 3476 vlgg. geven ons een duidelijke vingerwijzing, naar het mij voorkomt, want daar lezen wij

Do reit ein helet iunge
Gegen tengenlingen.
Daz was der helit wolfrat.
Als uns daz buch gezalt hat.
Mit wie getanen eren.
Sie rothere deme herren.
Gewunnin die uil goten.
Pipinchis mvder.

Hier helpt immers geen andere verklaring, dan dat éénzelfde dichter Wolfrât en Pippîn noemde. Maar in de swertleite wordt Wolfrât ook met nadruk genoemd — met veel meer nadruk dan de oude sagehelden. Hoe anders dit te verklaren dan daardoor, dat één dichter de Wolfrâtfiguur èn de Pippînplaatsen toevoegde? Want anders komen wij te staan voor onoplosbare raadsels. Indien eerst een bewerker Pippîn in het gedicht had gevoegd, waarom had dan een latere interpolator Wolfrât juist met deze jonge gedeelten verbonden. Dan zou ook vs. 3476 vlgg. òf tot het werk van twee verschillende dichters moeten behooren, òf wij zouden de Pippînplaatsen moeten rekenen tot verschillende interpolatie-lagen. En aan den anderen kant, wanneer de Pippîn-dichter geschreven had na den Wolfrât-interpolator, wat was dan de reden geweest, dat hij juist zooveel belangstelling toonde voor deze stroopop en helden als Luppolt en Erwin links liet liggen?

Wij worden gedwongen tot de gevolgtrekking, dat één be-

Digitized by Google

werker in het gedicht invoegde de Wolfrât- en de Pippînplaatsen. 't Moge op het eerste gezicht vreemd schijnen, dat dezelfde man den roem van een klein Beiersch geslacht wilde verhoogen en tevens den sagenheld Rother genealogisch verbond met het Karolingengeslacht; in werkelijkheid is dit samengaan der beide tendenzen zeer begrijpelijk. Uit beide immers spreekt een gelijke eerbied voor roemruchte familierelaties; uit beide een neiging om de sagenstof aan te knoopen aan historische gegevens. Het is een volkomen logische gedachtengang, dien wij hier aantreffen: het geslacht der Tengelingen wordt verheven in de achting der menschen door ze te verbinden met de figuur van den beroemden sagenkoning Rother en deze Rother op zijn beurt wordt in de oogen van het Duitsche publiek weer machtiger door hem te maken tot stamvader van de Karolingers. Eerbied voor poëtische traditie had deze man niet, en al evenmin was het een dichter, die oude stof wist om te scheppen tot iets nieuws, zooals een andere tijd dat eischte; maar het was een handig speelman, die zijn publiek doorzag en wist hoe hij het pakken moest; een oud epos kon uit de mode raken langzamerhand en dan werd het tijd er wat anders op te vinden — dit gedicht werd opnieuw aantrekkelijk, toen het een bondgenoot werd van politieke aspiraties.

VI. De Beleeningen.

In den loop van ons onderzoek is het gebleken, dat het epos telkens van een nieuw slot werd voorzien. Indien wij deze later aangehechte verlengstukken wegnemen, eindigt het gedicht met een bericht, hoe Rother zijn helden als belooning voor hun hulp met verschillende rijken beleende. Ook in dit gedeelte heeft de vroegere kritiek reeds gewezen op meer of minder onoorspronkelijke stukken. Edzardi is het eerst tot een resultaat gekomen. En een resultaat, dat ook nu nog grootendeels kan worden gehandhaafd; in zijn reeds meermalen aan-

Digitized by Google

gehaald Germania-artikel (blz. 440—442) heeft hij een even vernuftige als aannemelijke oplossing van de voornaamste moeilijkheden gegeven — vooral is van belang het daar geleverde bewijs, dat de regels 4873 vlgg.: „done gewas bidem mer. Weder sit noch er. Ne chen so stadehafter man etc", niet op Wolfrât kunnen slaan, maar oorspronkelijk van Rother gezegd moeten zijn. Hieruit blijkt dus reeds, dat de Tengelingenplaats is geinterpoleerd.

Ik kan alleen niet meegaan met zijn hypothese, dat vs. 4826 niet zou hebben geluid: „lech he die richen scottelant", maar „lech he die richen scatlant". Het trouwens door hem zelf reeds geopperde bezwaar, dat dit scatlant in het mhgd. onbekend is, volstaat om deze veronderstelling terug te wijzen. Bovendien: dezelfde regel komt ook voor vs. 4834, waar deze rijken aan de tien reuzen worden toegewezen; op de eerste der beide plaatsen is dus een vergissing van een afschrijver de oorzaak, dat de regel hier reeds werd gezet, waarvan het onmiddellijk gevolg was, dat de verzen die vertellen van Grimme's belooning hier te vroeg worden medegedeeld; in den ouden samenhang ware het toch onbegrijpelijk, dat als eerste van alle beleeningen die van dezen reus stond.

Edzardi komt tot de conclusie, dat de beleening oorspronkelijk verhaald werd in zeer algemeene trekken; hij wijst aan het oude gedicht toe de verzen 4823—4 (4825—6?) 4853—8, 4873—82. Hierin wordt dus verteld, dat Rother zich niet tevreden stelde met het schenken van schatten en rossen, maar landen uitdeelde aan zijn trouwe helpers; toen zat hij, machtig als geen koning voor of na hem, in zijn rijk, als een voorbeeld voor wie een rechtvaardig heerscher wil zijn. Edzardi laat hierop volgen de beleening van Luppolt en Berchter, het wegrijden der reuzen en wat daar verder bij aansluit. Dit laatste nu komt mij niet geheel juist voor. Voor mij is de beleening afgeloopen met vs. 4873—82; dat is 't einde van zijn mildheid; hij heeft zich een trouwe reeks leenmannen verzekerd en is daarom een oppermachtig vorst, evenals de

Digitized by Google

keizer van het Duitsche rijk zijn volstrekte macht alleen kon uitoefenen als hij verzekerd was van den steun en loyauteit zijner leenmannen. Men zou uit aesthetische overwegingen hier gaarne tevens het geheele epos besluiten, maar dit is een moderne, en vrees ik, zelfs zeer subjectieve opvatting, die als basis van tekstkritiek tot zeer gewaagde gevolgtrekkingen kan leiden. De dichter van R II zal hier dan ook niet de pen neergelegd hebben, maar eerst heeft hij nog beschreven hoe de verschillende helden huiswaarts rijden; zij waren immers met hun mannen uit hun landen opgetrokken om Rother op zijn tweeden tocht te vergezellen, hij moest dus plichtsgetrouw ook mededeelen, dat ze na afloop van de gevaarlijke reis weer van Rother afscheid namen. Dit wordt dan verteld in de regels 4897—4914, 4927—4931, 4971—4989. Het stuk besluit dan met de klacht van Rother, dat hij alleen achterblijft en de belofte, dat hij steeds bereid zal zijn om allen, die zijn hulp komen inroepen, van dienst te zijn.

Indien het gedicht oorspronkelijk zoo eindigde, is het tot het einde toe logisch opgebouwd. De regels 4873 vlgg., die ik beschouw als slot van het geheele epos, komen dan in elk geval tot hun recht als gelukkige afsluiting van de kort en terloops behandelde beleening. Dit is niet het geval, indien wij de beleening van Luppolt en Berchter, zooals Edzardi dit doet, ook als echt beschouwden, want dan zou het een hinderlijke toevoeging zijn aan de beleenings-scene. Men zou aan dit bezwaar tegemoet kunnen komen, door de verzen, waarin over Luppolt gesproken wordt, te verplaatsen naar een vroeger gedeelte van de landverdeeling; maar dan zou de gave samenhang van den tekst, zooals die door Edzardi gerestitueerd is, uiteenspatten en daarmede zelfs de geheele emendatie in gevaar worden gebracht. Er zijn nog meer bezwaren aan het behoud dezer verzen verbonden. Immers, indien de schrijver in biezonderheden treedt over de beleening van Luppolt en Berchter, waarom zou hij dan niets mee-

Digitized by Google

deelen betreffende Erwin en de reuzen, die toch stellig recht hadden op een even groote belooning als Luppolt? Men kan misschien daartegen aanvoeren, dat de reuzen niet in aanmerking konden komen voor een beleening — en voor deze opvatting is wel het een en ander te zeggen, al mogen we daarbij niet uit 't oog verliezen, dat de reuzen meermalen zeer menschelijk worden voorgesteld en Aspriân zelfs koning genoemd wordt. Het niet beleenen van Erwin zal men echter steeds als een lacune moeten gevoelen; en om aan dit bezwaar tegemoet te komen, zou men de regel 4846, waarin Erwin Spanje krijgt, en die nu staat voor de slotregels 1873 vlgg., moeten verbinden met de vs. 4885 vlgg., waar van Luppolt's beleening sprake is. Een zoo radicale verplaatsing zal men toch wel niet aandurven.

Daarom geloof ik, dat alle detailleering der beleeningsscene moet worden toegeschreven aan een jongeren bewerker. Het is begrijpelijk, dat men in later tijd begeerig was daar meer van te weten; het verhaal was te mat, wanneer slechts in het algemeen werd verteld, dat Rother landen in leen gaf aan zijn voornaamste helden; men wilde hooren, welke rijken dat waren, en de speelman, die gaarne pronkte met de kennis, die hij had opgedaan, liet voor de nieuwsgierigen de landen van half Europa de revue passeeren. Nu was men voldaan!

Al is 't dus verklaarbaar, dat een of ander speelman zulke toevoegingen maakte, en al kunnen dus, theoretisch gesproken, op elk tijdstip van den langzamen groei van ons epos, deze biezonderheden zijn toegevoegd, toch is er wel een aanwijzing, die ons meer licht kan schenken aangaande dit gedeelte. In de vorige paragraaf zagen we, dat de beleening van Wolfrât moet worden toegeschreven aan den dichter, die dezen graaf van Tengelingen in het gedicht bracht; immers het toewijzen van Oostenrijk, Boheme en Polen aan een Beiersch vorst strookte met de toenmalige nationale aspiraties. Bovendien blijkt uit de swertleite, dat de Wolfrâtdichter met de belee-

Digitized by Google

ningsverzen nauwkeurig rekening houdt, want hij laat dan alle helden uit hun nieuwverworven rijken aankomen. Ik zie hierin een aanwijzing, dat de Wolfrât-interpolator degene is, die de beleening in details ging uitwerken. Hij zag hier de mogelijkheid, om de Oostenrijksche aspiraties der Beieren in het gedicht tot uiting te brengen; maar daar het niet wel mogelijk was, om Wolfrât alleen een rijk te doen deelachtig worden, heeft hij er tevens het een en ander bij gefantazeerd over de andere helden van het epos. Ik wijs er in dit verband nog op, dat alle afzonderlijke beleeningen worden ingeleid door een paar regels met algemeenen inhoud; ook dit kan wijzen op de werkzaamheid van een en denzelfden dichter [1]).

Nog behooren tot dezen interpolator de verzen 4990—5. Dat inderdaad de dichter, die Wolfrât en de Tengelingen in het epos voegde, ook deze regels heeft geschreven, blijkt uit den zeer hoofschen toon (vromeliche en mit grozin erin); maar vooral afdoend is de stoplap „unde andere Rotheres man", dien wij ook aantreffen in een ander stuk van dezen bewerker, nl. in vs. 4262. De reden der toevoeging is duidelijk. De swertleite was niet onmiddellijk te verbinden met het oude epos-slot. Want dit eindigde met Rother's droefheid, wanneer zijn helden van hem wegrijden. Dat moet nog even herhaald, om daarna te kunnen beginnen met het verhaal van de latere gebeurtenissen in Rother's rijk. Vroegere onder-

1) Ik ben mij zeer wel bewust, hier geen dwingende bewijsgronden te kunnen aanvoeren. 't Is inderdaad zeer wel mogelijk, dat de beleening van Wolfrât de eenige toevoeging was van den Tengelingen-interpolator; en dat er reeds mededeelingen over Luppolt en Berchter in het epos stonden. We komen dan echter tot een zeer ingewikkelde voorstelling van de geschiedenis dezer episode; want wij moeten dan minstens drie lagen onderscheiden, nl.:

1°. oud: de beleening van Luppolt, Berchter (en Erwin?).

2°. de Wolfrât-beleening.

3°. de beleening van de reuzen (en Erwin?).

Dit bezwaar wordt in elk geval ondervangen door mijn voorstelling van de zaken. 't Behoeft nauwelijks gezegd, dat dergelijke toevoegingen volkomen overeenstemmen met het hoofsche karakter van den Wolfrât-interpolator.

Digitized by Google

zoekers hebben gemeend deze regels te moeten scheiden van de swertleite, omdat hier een tegenspraak is in de opgave van het aantal jaren, dat verliep tusschen Rother's thuiskomst en de swertleite. Immers de regels 4994—5.

Mit grozin erin daz iz war.
Zuei unde zvencik iar.

keeren terug als 5006—7:

Mit grozin erin daz iz war
Uier vñ zvencit iar.

Maar het verschil van deze getallen rechtvaardigt toch waarlijk niet, hier aan verschillende schrijvers te denken, zooals bijv. Edzardi doet. Want indien 't getal 22 tot een interpolatie zou behooren en daarentegen 24 als stereotiep getal tot het oude gedicht, dan blijft daardoor de tegenspraak even onverklaarbaar. Wat moet toch den man, die vs. 4994—5 letterlijk zou hebben nageschreven naar vs. 5006—7, bewogen hebben, om hier het getal 24 tot 22 te veranderen en daardoor een tegenspraak te maken, waarvoor geen enkele aanleiding bestond? Wij moeten hier veeleer denken aan een vergissing van een copiist, of aan een nonchalance, zooals die zoo vaak in de speelmans-epen voorkomt, vgl. de verschillende aantallen der manschappen, die Arnolt in den strijd volgen, of den Orendel, waar „vierzehen hundert man" in vs. 1564 in vs. 1661 geworden zijn tot „vierzehen tusent." Voor dergelijke geheugenfouten verwijs ik ten overvloede naar de behartenswaardige woorden, die Panzer in zijn Hilde-Gudruu pag. 90—99 aan deze kwestie wijdt.

Een paar beleeningen liet ik tot nu toe buiten beschouwing. Ze worden medegedeeld in de vs. 4835 vlgg. en 4847 vlgg.; om hun onderlingen samenhang te toonen, druk ik ze naast elkander af:

Digitized by Google

4835. Dorringen uñ brabant.	4847. Sazzen uñ turinge
Vriesen uñ hollant.	Plisnin uñ suuruen
Gaf he uier heren.	Gaz (l. gaf) he zen grauen.
Die mit ime waren.	die mit luppolde waren.
Vz irlande gevarin.	Ouer mere geuaren.
Die hetten herzogin namen.	her nam ir allir gude ware.

Niemand heeft nog begrepen, wie die vier, resp. tien heeren waren, die plotseling deze rijke buit te verdeelen krijgen. Deze plaatsen zijn dan ook stellig van zeer laten oorsprong. Ze zijn zelfs niet toe te schrijven aan den Tengelingen-bewerker, daar deze overal welbewust zijn interpolaties aanbrengt; hij kan daarom stellig niet aansprakelijk worden gesteld voor de beleening van deze ongenoemde graven en hertogen. Indien wij er op letten, dat de landen, die worden uitgedeeld op beide plaatsen vier in aantal zijn en dit viertal telkens in twee regels wordt medegedeeld, dan blijkt het dadelijk, dat deze namen de kern van die verzen zijn. Een later interpolator, 't zij speelman of clericus, kwam bij het hooren van de verschillende landen, een of ander relletje in de gedachten, waarin allerlei landen paarsgewijze werden opgesomd; hij heeft dit te pas willen brengen en daarvoor eenige versregels gemaakt, die niet den minsten samenhang vertoonen met het epos en bovendien getuigenis afleggen van zijn dichterlijke onmacht, daar hij voor beide plaatsen bijna dezelfde woorden en rijmen gebruikte. Dorringen in vs. 4835 is natuurlijk een verschrijving voor Lotringen, dat in het verband der volgende landen veel beter past. In elk verspaar worden dus alleen geographisch-bijeenhoorende landen genoemd, wat ook een aanwijzing is voor hun herkomst uit een of ander catalogisch gedicht.

Maar nog zijn we niet aan het eind van de lange lijst der bewerkers, die hun sporen in dit gedeelte hebben achtergelaten. Ook de interpolator, dien we in § IV leerden kennen, heeft hier het een en ander toegevoegd. Dit geldt, zooals we reeds opmerkten van het gedeelte vs. 4932—4971, waarin verteld wordt, hoe de grijze held van Merân wegrijdt. In

Digitized by Google

onmiddellijk verband met deze regel staan vs. 4893—6, waarin ook alweer sprake is van Berchter's baard; nergens in het epos wordt daarover gesproken als juist op deze plaatsen — ik kan dat niet anders verklaren dan door ze terug te voeren op denzelfden interpolator. De onechtheid van vs. 4915—26 is reeds eerder aangetoond; de samenhang met het onmiddellijk voorafgaande stuk is zoo gebrekkig, dat men wel gedwongen is aan te nemen, dat een paar regels zijn uitgevallen; de inhoud is zeer onbeduidend: leeg gepraat over de noodzakelijkheid zijn beloften te houden. De moralizeerende toon schijnt mij te wijzen op den christelijken interpolator; maar dit is ook de eenige aanwijzing. Het is daarom evenzeer mogelijk, dat een ander dit ijdele gepraat inlaschte; we treffen dergelijke algemeene opmerkingen over de verplichtingen van eerlijke ridders ook aan in den mond van den Wolfrât-bewerker, die bijv. vs. 3515 vlgg. er den nadruk oplegt, dat het christenplicht is zijn bloedverwanten te helpen.

Met grooter zekerheid zijn de vs. 4859—64 te rekenen tot het werk van den christelijken interpolator. Ze luiden:

Hie sagit uns der richtere.
Von deme leiden mere.
Dat is den urouin (l. vromin) allin lif.
Die bosin die ne gelouent is nit.
Sine hant der uromechede nicht getan.
Vn̄ in getruweder geinen man.

Deze merkwaardige zijn natuurlijk niet oud. Men heeft ze beschouwd als een inleiding van de onmiddellijk volgende Wolfrât-beleening, zoodat ze dan een soort verdediging zouden vormen voor de inlassching dezer versregels. Op andere plaatsen, vooral waar het Pippîn betreft, heeft inderdaad de Wolfrât-interpolator de autoriteit van zijn maaksel door dergelijke verzekeringen willen steunen. Maar hier rijzen toch bezwaren tegen deze opvatting. Het woord richtere immers vinden wij nog eenmaal aan het slot van het gedicht, waar de lezer verzocht wordt een gebed te doen voor den maker van dit epos. En hier herkennen wij

Digitized by Google

zonder eenigen twijfel den christelijken interpolator, die het werk, dat hij zoo even heeft neergeschreven op deze zeer gebruikelijke manier afsluit. De speelman, die de Wolfrât-figuur inlaschte zal stellig niet aldus zijn epos, dat voor reciteeren bestemd was, hebben besloten. Dan echter zijn ook vs. 4859—64 van denzelfden christelijken interpolator, die hier te midden der beleeningen een mogelijk opduikenden twijfel aan de juistheid van deze verwarde mededeelingen den kop tracht in te drukken. Een aanwijzing te meer, dat hier een geestelijke schreef vind ik in de volgende woorden, waarmede de Silvester van Trier en de Kaiser-kroniek beginnen en die een opmerkelijke gelijkheid van gedachte verraden:

8. die tummen dunkit iz arbeit,
sulen sie immer icht gelernen
odir ir wisheit gemeren.
die sint unnuzze
vnde phlegent niet gûter wizze, etc.

VII. De reus Grimme.

Bij de verdeeling van de landen en in de swertleite treedt een reus op, die Grimme wordt genoemd; tot loon voor zijn diensten wordt hem zelfs blijkens vs. 4827—9 iets toegewezen, waarvan we echter niet eens zeker kunnen uitmaken of het een land dan wel een stad is. In vs. 5020 komt hij te samen met Aspriân en Widolt bij de swertleite, en in vs. 5054—5 lezen wij:

Widolt vnde grimme.
Liefen indeme ringe.

Overigens treedt hij slechts sporadisch in het epos op. Zoo wordt vs. 4247—8, tijdens het gevecht tot bevrijding van Rother, waarin deze reus niet handelend optreedt, gezegd dat hij luid uitroept: „Sie ne koment niemer hinne." Ook wordt hij genoemd in de beraadslaging van de reuzen over het lot van Konstantinopel.

In R I ontmoeten wij hem reeds. Wanneer tijdens Dietherich's

Digitized by Google

bezoek aan de kemenade van Constantin's dochter de reuzen een voorstelling geven om de aandacht der hovelingen af te leiden, doet ook Grimme mede:

2171. Grinme zvelif clafter spranc
So datin die anderin al intsamt
Her greif einin vngeuogen stein ....

Dit herinnert ons aan vs. 1049—51, waar wij van Widolt lezen:

zwene steine her in de hant nam.
De wref dier grimmiger man.
Daz dar vz vor du vlamme.

In de Friderich-episode treedt Grimme op om de aandacht van Aspriân te vestigen op den losgebroken reus Widolt; en onmiddellijk hierna wordt deze ook weer 'dene grimmigen man' genoemd. En nog op een plaats vinden wij kort na elkander dit epitheton van Widolt en den reus Grimme, nl. vs. 4247 vlgg., waar de laatste een paar onbeduidende woorden spreekt en daarop van Widolt gezegd wordt: Do zuoch der grimmige man. Ein wafen daz was ureisan.

Grimme wordt niet genoemd, als de reuzen onder Aspriân aankomen; van de naamlooze troep zijn het doorgaans alleen Aspriân en Widolt, die handelend optreden. Ook de vergelijking met de Þiðrekssaga leert ons, dat tot het oude gedicht wèl deze beide reuzen behoorden, maar niet Grimme. Dit wekt reeds het vermoeden, dat deze reus in het mhgd. epos later kan zijn ingevoegd; zijn rol is buitendien even vaag en onbeduidend als onder de helden die van Wolfrât. 't Komt mij daarom waarschijnlijk voor, dat Grimme ontstaan is uit het epitheton van Widolt. Het krachtigste bewijs voor deze meening kunnen wij ontleenen aan de eenige plaats in het gedicht, waar Grimme inderdaad iets doet, nl. de hierboven geciteerde regels 2171 vlgg. De rolverdeeling bij het optreden der reuzen „an deme Poderamis houe" is zeer vreemd en niet in overeenstemming met de functie, die de reuzen elders in het gedicht hebben. Widolt loopt natuurlijk met zijn stang rond, Aspriân maakte een of anderen acrobatischen

Digitized by Google

toer, en Grimme doet een sprong van twaalf vademen en grijpt den buitengewoon grooten steen. We zagen reeds, dat elders in het gedicht Widolt met dergelijke steenen omgaat. Ook is Aspriân hier „der riesen spileman", en we mogen dus van hem meer verwachten dan dat hij alleen „sich ubirwarf". Zouden de regels misschien oorspronkelijk geluid hebben:

da vbir warf sich asprian.
Der was der riesen spileman.
Mit grimme her zvelif clafter spranc?

De ontwikkeling van epitheton tot eigennaam kunnen wij duidelijk zien aan vs. 4293—4302. Daar wordt verteld van speellieden, die in het gevolg van Ymelôt waren, dat zij door de reuzen getuchtigd werden. Maar het bevel daartoe geeft hier „der helet Grimme", van wien toch een dergelijke macht over de andere reuzen niet kan worden verwacht. Het handschrift heeft „der helet grimme", en dat is de goede lezing; dan wordt met dezen reus Widolt bedoeld en dan is ook begrijpelijk, dat onmiddellijk daarop verteld wordt van een „spileman, die widolden ouch hie uore intran".

Hetzelfde kan het geval geweest zijn in vs. 1666, waar voor het eerst van Grimme gesproken wordt. 't Is in de Friderich-episode en Widolt is juist losgebroken. „Do sprach ein riese die hiez Grimme: Iz wirt hie vbil inne. Ich sie widolde varen." Waarom treedt hier plotseling uit de tot nog toe naamlooze reuzengroep, die Aspriân en Widolt begeleidt, deze reus als een afzonderlijke individualiteit naar voren, alleen om Aspriân te waarschuwen voor Widolt, terwijl iets verderop de reus, die Widolt de stang uit de hand neemt, ongenoemd blijft? De te lange versregel is naar inhoud en vorm ongetwijfeld aldus te emendeeren: do sprach ein riese grimme. Een latere bewerker heeft hier toen gedacht aan een reus, die Grimme heette, een opvatting waarin hij gesteund werd door een plaats als vs. 4293 vlgg.; maar omdat hij wel wist, dat hiervóór deze reus nergens in het epos voorkwam,

Digitized by Google

heeft hij hier ingelascht de woorden „die hiez". Hiermede was een nieuwe figuur in het epos gekomen, die stellig den wensch van menigen hoorder bevredigde, om nog maar wat meer van die reuzen te hooren. Zij waren het humoristische element van het epos, en bij het publiek van kermissen en markten zullen het vooral de vecht- en slatooneelen van Widolt zijn geweest, die 't meeste boeiden. Het publiek blijft zich in alle tijden gelijk: het grappigste vindt het volk altijd het argument van den stok, dat dan ook opgeld deed in de klassieke comedie, in het middeleeuwsche speelmansgedicht, in het blijspel van de renaissance, tot in onze dagen in het Jan Klaassenspel van de poppenkast.

't Is zelfs bevreemdend, dat de speellieden van dezen reus niet meer hebben gemaakt. Hier was geen traditie, die ze bond; ze hadden nu aan hun eigen snaaksche invallen eens volop kunnen toegeven. De eenige verklaring is deze, dat de omzetting van epitheton tot eigennaam betrekkelijk laat plaats had, zoodat de gelegenheid ontbrak om van deze figuur nog veel te maken. De Wolfrât-interpolator vond hem reeds in het epos, want hij noemt hem bij landenverdeeling en swertleite; maar hij was niet de dichter, om zich veel aan dezen reus te laten gelegen liggen; de hoofsche speelman zal wel den neus hebben opgetrokken voor de ruwe boert van zijn collega, die zich moest voegen naar den smaak van een onbeschaafd straatpublick.

Natuurlijk heeft de Christelijke interpolator de reus Grimme ook in het gedicht aangetroffen; maar hij heeft nog minder gevoel voor den burlesken geest van deze lievelingen der volksfantazie; hij herschept ze tot vrome helden, die in hun kleinmoedigheid karikaturen zijn van de ontzaglijke reuzen; in de beraadslaging over Constantinopel neemt ook Grimme aan het gesprek deel! Hier is het onmogelijk den naam te elimineeren en te vervangen door het epitheton als aanduiding van een der beide andere reuzen: het beste bewijs, dat deze interpolator geen schuld heeft aan de schepping van dezen figurant, maar hem kant en klaar in het gedicht vond, toen hij het begon te bewerken.

Digitized by Google

VIII. Karakteristiek der bewerkers.

Als oudsten interpolator hebben wij leeren kennen den man, die de Arnolt-figuur in het epos invoegde, en dien ik kortheidshalve zal aanduiden als A. Zijn kunst vertoont groote overeenstemming met die van den dichter, die het oude Rother-gedicht verlengde tot het epos R I + II. In § II is uiteengezet, hoe deze man er toe kwam de nieuwe figuur van Arnolt in te voegen; het bleek toen, dat de oneffenheid der voorstelling van de gebeurtenissen in het gedicht de aanleiding was om het verhaal beter sluitend te maken. Zoo een belangstelling in den logischen opbouw van het gedicht is allereerst te veronderstellen in een speelman, die bij het voordragen zich de lacunes voortdurend bewust werd en er naar streefde het epos zoo afgerond mogelijk te maken. Het poëtische kunnen van dezen dichter is heel wat minder dan van den dichter van het epos zelf; levendige dialoog of scherpe uitbeelding mogen we niet van hem verwachten; wat hij te zeggen heeft, vertelt hij op een beetje alledaagsche en langdradige manier. Hij heeft het dan ook niet gewaagd, zich vrij tegenover het epos te plaatsen; trouwens het scheppen van een geheel nieuwe held als Arnolt viel hem haast te zwaar. Waar hij uit het oude epos personen haalt om ze in zijn verzen te pas te brengen, tracht hij ze in hun oude rol te handhaven. Maar zelfs dit consequent toe te passen lag boven zijn macht: van Aspriân maakt hij meer een schatbewaarder dan een reuzenkoning, Berchter wordt overal te pas gebracht waar maar van raadgeven sprake is.

Wat hem duidelijk onderscheidt van den ouden speelman is zijn door en door godsdienstigen aanleg. Het gevecht, waarin Arnolt Rother bevrijdt, geschiedt in het teeken des kruises; het stuk waarmee het verhaal van Dietherich's vrijgevigheid is verbreed, getuigt van een geest van christelijke barmhartigheid. Dan is hij ook wat benepen in zijn opvattingen; hij voelt zich niet thuis bij machtige edelen en overmoedige

Digitized by Google

helden, maar bij hen, die berooid zijn en de ridderlijke hoven afloopen om te azen op de kruimels, die daar van de tafels vallen. Een paar regels als vs. 4043—5:

Do hette gebuuvit harte
Mit dusint marken.
Die ime rothere gaf.

geven een verrassenden kijk op het praktisch-alledaagsche van 's mans gedachtengang. Hij was misschien een dier verloopen geestelijken, die hun schamel brood verdienden als reizende speellieden; meer speelman dan clericus door zijn belangstelling voor den goeden vorm van het epos, meer geestelijke dan speelman door het overwegen zijner religieuze gevoelens.

Den Wolfrât-interpolator noem ik B. Dat was een man van geheel anderen stempel! Ik heb hem reeds gekenschetst als een hoofsch dichter, die er op uit was in het gevlei te komen van plaatselijke grootheden, van wie hij voordeel verwachten kon. Daar wij in R II herhaaldelijk getroffen worden door overdreven hoofsche beschrijvingen, die vaak een scherpe tegenstelling vormen met de omringende verzen, waar het ridderlijke milieu meer als van zelf sprekend wordt beschouwd en minder opzettelijk wordt geteekend, vermoeden wij, dat deze B-interpolator ook op andere plaatsen dan juist in Wolfrât-episoden is bezig geweest. In het biezonder heeft hij uitgeweid in zijn lof van Berchter, voor wien hij de oude, bescheiden rol van beproefden raadsman en vaderlijken vriend uitbreidde tot die van een grijzen held, die het jongere geslacht ten voorbeeld strekt van zucht en vromicheit. Men denke hier aan een paar regels als vs. 3354 vlgg., waar Berchter aan Rother zijn dank betuigt voor de genade aan Luppolt bewezen, en woorden gebruikt als deze:

hude hat din truwe.
die aldin zvcht genuwet.
Der din uatir plegete
Die wile daz he leuete

Digitized by Google

Het is vooral die truwe, waarop deze dichter den vollen nadruk legt. In vs. 4481—99 spreekt Rother op zijn beurt weer zijn dankbaarheid uit tegen Berchter; en hier hooren we weer:

Nu laze dich got der guode.
Durch sin otmode.
Geniezen aller truwin.

Zoo heeft deze bewerker misschien op meer punten aan het epos geschaafd; vooral de vergevingsscene aan Luppolt na den list van den speelman is van uitgezochte hoofschheid. Haast pathetisch klinken verzen als deze:

3322. Waz bedorfte ein got kenc (l. kneht)
Richetumes mere.
Behelde he truwe uñ ere.

Deze dichter, die ten bate van Beiersche edelen de muze exploiteerde, kende ook reeds een begin van vrouwendienst. Wanneer Aspriân in de aanwezigheid der vrouwen Constantin een bûlslac wil geven, raadt Berchter der riche (een kenmerkend epitheton van dezen bewerker, vgl. ook vs. 3422 en 4261) hem dat „gezoginliche" af, immers: „Hie sal die zucht uore gan." Geen wonder, dat de koningin dan ook woorden van lof aan hem wijdt, en hem noemt een held, „zo allin trowin irwelt" (4699), een lofspraak, die de interpolator bezegelt met een „des beherdint die buch die warheit."

De laatste bewerker, dien ik C noem, was weer een man van godsdienstigen aard. Maar heel anders weer deze, dan A. Wat bij A is de religieuze grondtoon van zijn geheele wezen, waarmee al wat hij schrijft doortrokken is, dat is bij C een vurige liefde voor het christelijk geloof, die in alles en door alles wil arbeiden ad maiorem Dei gloriam, een clericus, die, ware hij meegetogen naar het Heilige Land, de heidenen door den gloed van zijn overtuiging had kunnen bekeeren, maar die nu, zijn leven vegeteerend in een duffe kloostercel, zich beijvert de goddelooze volkshelden te herscheppen in vrome

Digitized by Google

christenridders. In den loop van ons onderzoek zagen we ook, dat hij heeft ingevoegd de uitvoerige beschrijvingen van Berchter's weg- of aanrijden en van sieraden, waarin hij allerlei elders gelezen of gehoorde wonderverhalen te pas bracht. Daarin uitte zich bij hem de echt-middeleeuwsche scholastieke behoefte om te fabelen van de wonderen der natuur, die de heidensche wetenschap aan de christelijke wereld had leeren kennen. Het moge ons vreemd voorkomen, dat een ongeschokt vertrouwen in het christelijk geloof samen gaat met een kritiekloos aanvaarden der resultaten van zuiver profane speculaties; wij kunnen het samengaan van deze beide eigenschappen in één man uitstekend begrijpen, indien wij slechts bedenken, dat ook onze Maerlant zoowel hartstochtelijke kruisliederen als een zeer bezadigden Lapidaris schreef.

't Scheppen van een nieuwe figuur heeft C niet gedaan; het lag ook niet op zijn weg dit te doen, daar hij voor het epos zelf weinig belangstelling had en zeer zeker er niet naar streven zou om het te brengen tot een volkomener, geslotener geheel. Toch is hem een handig schrijverstalent niet te ontzeggen, al ligt zijn kracht meer in het breed beschrijven en het kleine detailwerk dan in het zetten van forsche lijnen of het geven van zwaar relief. Trouwens het eerste is ook noodiger voor vrome meditaties — en hier vertoont zich de dichter als een klerk, die door zijn uitgebreidere geletterde kennis een rustigen, vlotten stijl gekregen heeft.

Behalve de gedeelten, die ik hem reeds toewees, wil ik nog tot zijn werkzaamheid rekenen vs. 364—385, reeds eerder door von Bahder als onecht verworpen. Hier wordt de kerkerscene van Luppolt en Erwin verbreed met een vroomgetinte beschrijving, hoe zij aanroepen den God, „der Adamen gebilidote", en dat de beide gevangen helden zich „in cruces stal" neerwerpen, om God om hulp te smeeken.

Deze laatste interpolator zal tevens degene geweest zijn, die het epos voor goed schriftelijk fixeerde, — uit alles blijkt, dat hij niet is een speelman, die een gedicht, dat in mondelinge

Digitized by Google

traditie leeft, door een nieuwe omwerking aantrekkelijker wil maken voor een luistergraag publiek. Trouwens zulk geleerdheidsvertoon, als wij vinden in de sieraadbeschrijvingen, en de preektoon der vrome bespiegelingen zijn kwalijk bedoeld om gereciteerd te worden; hier zien wij den man met de pen in de hand, die het oude epos niet meer bezield voelde met den heerlijk-luimigen geest van den speelman, maar het geschreven gedicht als een brok traditie becommentarieerde en overschreef.

Zijn voornaamste zelfstandige schepping is Berchter's raad om kluizenaar te worden. Ik kan niet aannemen, dat hier de interpolator, zooals Edzardi meent (t. a. p. blz. 431) op dit idee gekomen is, omdat een zekere Perhtoldus comes blijkens oorkonden tot 1151 in een klooster geleefd heeft. De voorbeelden voor een dergelijke moniage waren zoowel in de literatuur als in het werkelijke leven der middeleeuwen talrijk genoeg — en bovendien vinden wij bij C geen spoor van eenige biezondere vereering voor dezen adellijken monnik, wat toch wel het geval zou zijn geweest, als hem het vrome levenseinde van den graaf Perhtoldus tot deze beschrijving zou hebben geïnspireerd. Terwijl de B-interpolator zich uitput in hoffelijkheden en voortdurend spreekt van Rother der riche en Berker der riche, heeten deze beiden bij C zonder eenig epitheton Rother (5094, 5102, 5146, 5178, slechts éénmaal „der riche" 5116) en Berker (5103, 5107, 5114, 5147 en 5183). — Edzardi heeft gemeend, dat deze bewerker een monnik uit Fulda was en Leitzmann heeft zeer onlangs PBB 42, 516 deze zelfde bewering herhaald. In het Hannoversche fragment staat nl. „vnde uare wir hin tzo uulde", terwijl het Heidelbergsche hs. de lezing geeft: „vnde zewir hin zo walde." De redenen waarom hier de voorkeur gegeven wordt aan het fragment, dat overigens een jongeren vorm van de overlevering geeft dan het volledige hs. zijn nog al zwak. Edzardi neemt er aanstoot aan, dat Rother in het bosch kluizenaar zou worden, daar dit anders niet de gewoonte was van helden; bovendien

Digitized by Google

beteekent 'sich munichen' gewoonlijk niet het zich terugtrekken in een kluizenaarscel, maar de intrede in het klooster. Deze bezwaren wegen toch licht in vergelijking met het toekennen van zooveel gezag aan een lezing van het Hannoversche fragment [1]), en voor hem, die in een epos niet jaagt naar plaats- en andere namen om daaraan verreikende conclusies te verbinden is juist in dit gedicht, dat nergens zulke toespelingen bevat, het invoeren van den naam Fulda niet zeer aannemelijk.

De interpolator C kan niet tegelijk de schrijver van het Heidelbergsche handschrift zijn geweest, daar wij hier allerlei copieerfouten vinden tot in de gedeelten door C toegevoegd.

Volgens de onderzoekingen van Edzardi en von Bahder is het Heidelbergsche hs. door een Neder- of Middelfrankischen afschrijver gecopieerd, en zou het teruggaan op een Beiersch origineel. Indien wij met den schrijver van dit origineel onzen clericus C mogen vereenzelvigen — en waarom nog aan te nemen, dat een Beiersche afschrijver nog eerst het handschrift van C zou hebben gecopieerd, voor het zijn reis naar Noord-Duitschland aanvaardde? — dan is het waarschijnlijk, dat het tijdstip van de werkzaamheid van C niet al te ver van dat der vervaardiging van ons handschrift af ligt. Vrij algemeen wordt het Heidelbergsche hs. gedateerd op het eind der 12de eeuw; het komt mij voor, dat hierbij ook wel meespreekt de wensch de overlevering van dit epos zoo vroeg mogelijk te stellen. De eerste 25 jaar van de 13de eeuw kunnen in elk geval even goed nog in aanmerking komen.

Voor de dateering geeft ons de interpolator B het meeste houvast. Indien het waar is, dat het invoeren van de Wolfrât-figuur en het geslacht der Tengelingen samenhangt met de kwestie der overdracht van den hertogstitel van Merân op de graven van Andechs, dan is het waarschijnlijk, dat een

1) De verschrijving van walde tot uulde, dat beteekenen kan *vulde* en *wlde*, is begrijpelijk; in het Heidelbergsche hs. zelfs komen vormen voor als *gews* voor *gewas* (4879), *gerin* voor *gevarin* (4844). Het schrijven van *walde* in plaats van *uulde* zou echter een bewuste verandering zijn. En dan met welk doel?

Digitized by Google

speelman in dezen zelfden tijd den inval kreeg, om de rechtmatige aanspraken der Dachau-partij in het Rother-epos te verdedigen. Het kan zijn kort voor 1178, toen er misschien al sprake was van de mogelijkheid, dat de keizer den titel aan de Andechsers zou schenken en de speelman hiertegen wilde waarschuwen; het kan ook zijn na 1178, daar de graaf van Dachau wel niet voetstoots zich zijn titel zal hebben laten afnemen en deze interpolator dan de dichterlijke woordvoerder der frondeerende partij was. De jaren zijner werkzaamheid zijn dus in ronde getallen van 1170—1185. Wat was hij voor een man? Een Beier van geboorte, die dus uit vaderlandsliefde de bêrische diet bezong en in de controvers Dachau-Andechs als landsman partij gekozen had? Of een Noord-Duitscher, die op zijn tochten door het Duitsche rijk langen tijd in Beieren bleef en in dienst van de heeren van Tengelingen zich interesseerde voor Beiersche kwesties? Op zulke vragen zal men wel nimmer antwoord krijgen. In geen geval kan men, zooals Edzardi dit doet, voor het laatste als bewijs aanvoeren, dat hij Rother met de dynastie der Karolingers verbond en de heiligen Gerdrut van Nivelles en St. Gilege noemt, die van Nederduitsche herkomst zijn. Want dat bewijst nog niets. Terecht merkte reeds von Bahder op, dat de Karolingen toch stellig in geheel Duitschland bezongen konden worden. De heilige Geertruid was ook niet uitsluitend bekend in Nederduitschland; in andere streken kende men haar als heilige, die men moet aanroepen voor goede herberg (vgl. nog het gebruik der St. Geertensminne, reeds in den Ruodlieb: vinum Gertrudis amore); in den Ruodlieb en den Froumund komt ze voor als godin van eendracht en stichtster van vrede. Dat bewijst, zooals Seiler (Ruodlieb pag. 161) zegt, alleen, dat haar cultus in Tegernsee werd onderhouden, en een Beier uit de buurt der Chiemsee had dus zijn eigen land niet eens te verlaten om van haar als een nog vereerde heilige te hooren. Ook St. Egidius was wijd-vermaard; hij heet de biechtvader van Karel den Groote en werd bijv. in de Provence zoo zeer vereerd,

Digitized by Google

dat men deze landstreek naar hem noemde Provincia S. Ægidii, St. Gilgen of Gilienlant.

De A-interpolator stond in opvatting en werkwijze dicht bij den schrijver van het oude epos, zeiden wij reeds. Hij behoort tot dezelfde categorie van speellieden. En het oude speelmansgedicht wijst zonder twijfel op nederduitsche origine. Het staat nog verwonderlijk dicht bij de parafraze, die wij in de Þiðrekssaga vinden. Ook de localisatie in Bari is hier van belang; in den Orendel schepen de kruisvaarders zich daar eveneens in naar Ackers (vs. 2903 vlgg. en 3180 vlgg.). En inderdaad was dit de route, die de Nederduitsche kruisvaarders gewoonlijk kozen. Overigens is de kennis, die de dichter van het Oosten blijkt te hebben, niet veel grooter dan die men van hooren zeggen bezitten kan. Een paar namen als Constantinopel en den Hippodromus, een oppervlakkig berichtje over den twijfelzieken keizer Alexius Comnenus, die heel misschien ten voorbeeld strekte van den keizer Constantîn, is alles, wat het epos zelf aan biezonderheden geeft. Daaruit volgt dus alleen, dat het epos gemaakt is in den tijd van de kruistochten. Men heeft er op gewezen, dat na den kruistocht van 1147 de vele wonderen van het morgenland in Europa meer bekend werden en ook in de literatuur dan hun plaats gaan veroveren, en dat hiervan nog geen spoor te ontdekken is in het oorspronkelijke Rother-gedicht. Als tijdsruimte, gedurende welke de Rother kan zijn vervaardigd zijn dus aan te nemen de jaren tusschen 1120 en 1150 [1]). Omstreeks het midden van de 12de eeuw werd dus R I + II vervaardigd; de Arnoltbewerker schreef ongeveer 1160, in elk geval na den kruistocht van 1147, daar de versterking van het religieuze sentiment ten opzichte van de heidenen wijst op de stemming, die toen

1) In een onderzoek naar het ontstaan van het epos, dat ik binnen kort hoop te kunnen publiceeren, tracht ik aan te toonen, dat de gebeurtenissen in Zuid-Italië van het jaar 1137 beschouwd moeten worden als de direkte aanleiding van het ontstaan van dit gedicht; dan kan men dus den tijd nauwkeuriger aangeven als ± 1140.

Digitized by Google

in de literatuur de geldende werd. De interpolator B werkte tusschen 1170 en 1185, C ten slotte op 't eind der 12de, of misschien nog in het begin der 13de eeuw.

Er waren ook nog anderen, die hier en daar een kleinigheid hebben toegevoegd. Ik wees er in het bovenstaande reeds op naar aanleiding van sommige kennelijk jongere deelen, die toch niet toe te wijzen waren aan een der drie hoofdbewerkers. Eenige gegevens voor de beoordeeling van de vragen, wat voor soort dichters dat waren, speellieden of klerken, en wanneer zij het epos verbreedden, zijn uit de meestal weinige versregels, die zij toevoegden, niet af te leiden. Alleen van den Grimme-interpolator weten we, dat hij een speelman moet zijn geweest, en dat hij vóór den interpolator B dezen nieuwen reus moet hebben toegevoegd.

IX. De vorm van R I.

Indien de hier geschetste ontwikkeling de juiste is, dan zou het epos in den tijd van nauwelijks drie-kwart eeuw zijn verschillende fazen hebben doorloopen. Het zou niet alleen zijn uitgegroeid van R I tot R I + II, maar ook de in karakter zoozeer verschillende toevoegsels zouden zeer kort na elkander zijn ontstaan. Is dit mogelijk? Kunnen wij ons door den geringen tijd van een tien, twintig jaar gescheiden denken bewerkingen, die onderling zoo afwijken als A, B en C? De burgerlijke speelman, de hoofsche zanger, de geleerde klerk zijn dit allen tijdgenooten van elkander? Inderdaad, niets pleit daartegen. Het verschil tusschen den burlesken toon van het oude epos en den gemaniereerden vorm der B-toevoegsels is niet zoozeer een verschil van tijd, waardoor nieuwe kunstnormen in de plaats der oude zouden zijn gedrongen, als wel een verschil van milieu. Zij leefden naast elkander, de speelman, die zelf uit het volk voortgekomen voor dat volk optrad, en de andere, die zijn kunst uitoefende aan seigneuriale hoven en zijn eigen smaak richtte naar den hoofschen toon van zijn

Digitized by Google

publiek. 't Verschil zat hem ook in hoofdzaak in een plus of min van uiterlijke beschaving — dat blijkt wel daaruit, dat de ruwe humor van het oude epos in een hoofsche bewerking onveranderd kon worden overgenomen, 't ging niet om den geest, die uit het gedicht sprak, maar om de „zucht" en de „ére" van de ridders, die er de handelende personen van waren. De Orendel, dien men dateert op 1160, is in zijn komische tooneeltjes nog heel wat platter dan de Rother; men denke slechts aan de scene, waar een bode geslagen wordt en men hem verzoekt die slagen als antwoordbrieven mee te nemen; met zulk bodenbrood moet hij genoegen nemen. En als bewijs hoe het publiek bij zoo'n aardigheid schuddebuikte, diene, dat de bode inderdaad zijn meester dezelfde antwoordbrieven uitreikt. En omgekeerd zien wij uit den Ruodlieb, dat in de 11de eeuw reeds zeer hoofsche zeden in speelmanspoëzie konden worden aangetroffen.

Maar mogen wij aannemen, dat in zoo korten tijd het epos in zoo verschillende deelen van Duitschland zou zijn bewerkt? Bewijst vooral niet de werkzaamheid van den interpolator B, dat het gedicht lang in Zuid-Duitschland moet zijn bekend geweest, om zoo nauw te worden verbonden met een inheemsch geslacht? Ook zulke bezwaren zijn licht te ontzenuwen. In laatste instantie was ook het speelmansepos een stuk individueele kunst; de zanger, die in den Rother een geschikt gedicht zag om voor te dragen, nam het op in zijn repertoire en trok er mee naar alle landstreken, waar Duitsche taal en Duitsche zeden heerschten. Had het gedicht succes, dan was het spoedig ingeburgerd. En dat had de Rother stellig; immers er zijn heel wat handschriftfragmenten bewaard, en door latere schrijvers wordt het nog meermalen genoemd of aangehaald. Dan is het best mogelijk, dat de Beiersche zanger, die den Rother als nieuw stuk had ingestudeerd, een man van groote technische vaardigheid en slimmen praktischen kijk tevens, op een hoffeest der Tengelingen zijn adellijke beschermers aangenaam verraste met een gedicht, waarin hun eigen

Digitized by Google

geslacht werd omstraald met den glans van den sagenkoning Rother. Dit is niets dan een veronderstelling, maar zij is voldoende om te bewijzen, dat de ingeving van één oogenblik voldoende kon zijn om een omwerking als die van B te doen ontstaan.

Dat de Rother groot succes had, valt niet te verwonderen. De bruidroof en de galgscene waren oude getrouwen op het toenmalige repertoire. Hoe geliefd moet niet juist dat verhaal van de bevrijding van den aan de galg gebonden held zijn geweest, als een dichter de uit den Salman und Morolf bekende motieven zoo onverkapt te pas kon brengen; hij behoefde niet bang te zijn voor de beschuldiging van plagiaat, want het publiek was hem veel te dankbaar dat het dit stoute stukje nog eens hoorde ophalen. Voor de verbreidheid der bruidroofverhalen getuigen o. a. de vele bewerkingen der Hilde-sage en de talrijke vertellingen in de Þiðrekssaga.

Het is vrij gemakkelijk ons het oude epos R I voor te stellen. Ten minste zoo is de schijn. Want de toevoegingen in dit gedeelte zijn weinig talrijk [1]) en gemakkelijk uit te lichten — wat wij daarna overhouden is een vlot geschreven, zelfs voor een twintigste eeuwschen lezer (ik schaam mij niet dit te bekennen) nog boeiend verhaal van Rother's vrijage. Toch is er nu nog veel, dat ons niet bevredigt. Er zijn flagrante tegenspraken, waarvan ik er reeds enkele noemde. Ook Pogatscher heeft hier met nadruk op gewezen; in vs. 63 spreekt

1) Men hoort wel eens de meening verkondigen, dat het kleine aantal interpolaties in R I en het groote aantal in R II te verklaren zou zijn, doordat den afschrijver, die wat praatlustig was, langzamerhand de moed tot bijdichten onder het schrijven groeide. Een vrij naieve voorstelling. Ik zoek de verklaring van dit onderscheid daarin, dat R I een streng gesloten vertelling bevatte, waarin het niet gemakkelijk was eigen vindingen onder te brengen. Maar in het vluchtig en daarom ook slordig vertelde verhaal van R II ging dit heel wat beter; als bewijs diene de Wolfrât-figuur, die hier met gemak in te lasschen was, zooals men nog met een half-dozijn andere helden had kunnen doen. Maar wat hadden zulke nieuwelingen in R I anders kunnen uitvoeren dan toekijken, hoe Rother Constantîn zijn dochter afhandig maakte?

Digitized by Google

Luppolt 'zi aller erist' om Rother als vrouw aan te raden de dochter van Constantîn, terwijl in vs. 100 boden naar Luppolt worden gezonden om hem te halen. Een hier en daar hinderlijke tegenspraak is er gelegen tusschen de voorstelling, dat Rother met weinig volgelingen naar het Oosten gaat en die andere, dat hij met groot gevolg en veel schepen naar Constantinopel trekt. Zelfs het heele milieu van koning Constantin valt ietwat uit den toon van het geheel; wat een verschil in stijl soms tusschen de gedeelten, waarin sprake is van de reuzen en van den Griekschen keizer. Het Poderamis hot schijnt een geheel vreemde omgeving, waarin de Duitsche Rother en vooral de Duitsche reuzen zijn verdwaald. Het is den dichter nergens gelukt in de beschrijving van de heidenen iets eigens te leveren — te beweren, zooals sommige onderzoekers deden, alleen op grond van dit gedicht, dat de dichter waarschijnlijk een kruistocht naar het Heilige Land had meegemaakt, schijnt mij gelijke omgerijmdheid, als bijv. te veronderstellen, dat iemand die in onze dagen uit de krant van een Poolreis leest en daarvan navertelt, werkelijk den Noordpool zou hebben bezocht. Wat er van Constantinopel wordt gezegd, is oppervlakkig gepraat of pure conventie; men denke aan Ymelôt met zijn 72 koningen van 'woster Babilonie' (vs. 2595—6), die schijnen te behooren tot het stereotiepe decor (vgl. Orendel vs. 400 vlgg. en verder passim).

Pogatscher heeft op metrische gronden een constructie van een oud gedicht aangedurfd, waarbij hij van onder een reeks opeenvolgende bewerkingen de oorspronkelijke verzen opgraaft. 't Is hier niet de plaats kritiek te oefenen op deze methode; 't is voor ons reeds voldoende er op te wijzen, dat, zelfs indien zijn resultaten onaantastbaar waren, wij nog voor het jammerlijke resultaat staan, dat slechts een droevig-klein restje van dat 'oer-gedicht' is bewaard. Er zijn wel vernuftige vondsten in zijn betoog; zoo die dat Rother oorspronkelijk zou hebben gevrijd naar de dochter van een koning 'oster over se', en eerst later Constantîn zou zijn ingevoegd; maar een dergelijke

Digitized by Google

hypothese vindt nog meer en nog beteren steun in de gewone inwendige kritiek van het epos, dan in Pogatscher's gewaagde proefnemingen. Zeker is, dat aan R I in zijn tegenwoordige gedaante een eenvoudiger vorm ten grond lag, waarin het verhaal veel dichter stond bij de Osangtrix-episode der Þiðrekssaga. Het is bijv. gemakkelijk aan te toonen, dat het groote gevolg van Rother op zijn tocht een latere bewerking verraadt; mogelijk is dit toe te schrijven aan denzelfden dichter, die R II aan het oude, korte epos toevoegde en ook daar van een uitgebreid personeel houdt. Maar evenzeer is het denkbaar, dat de speelman, die R I dichtte, al was het bijv. naar een korte ballade of zelfs een prozabericht, zelf reeds in strijd met zijn bron een hoofscher, weidscher milieu teekende. Wie tenminste wil gaan tornen aan de figuur van Constantîn, moet ook alle kruistochtreminiscenties willen verwijderen, en dan zou hij de localisatie van Rother en Bari ook moeten opgeven: wie zou deze consequentie willen aanvaarden? Een Rother-sage zonder Constantîn was mogelijk nog niet anders dan een prozaverhaal, een sprookje als men wil, en nog geen gedicht; toen er een dichter was, die deze stof in een epos wilde bewerken, voelde hij de noodzakelijkheid de personen te maken tot menschen van vleesch en been; in de plaats van nevelachtige sprookjeshelden kwamen koningen, die in een bepaald land werden gelocaliseerd.

't Is waar, de maregrave Herman (vs. 86) bewijst, dat Berchter evenmin in het oude verhaal thuishoorde. Maar indien wij dezen willen elimineeren, wat blijft er dan over? Moet dan niet ook Ymelôt verdwijnen, en graaf Friderich, en alle details die aan dit gedeelte van het epos toch zijn inhoud en zijn fleur geven? Zulke waarnemingen zijn dus alleen van waarde bij de vergelijking met parallelle overleveringen, maar helpen ons weinig verder bij het uitoefenen der inwendige kritiek.

De dichter, die het epos R I schiep, was een man van talent. Hij heeft de sobere stof verwerkt tot een vrij omvangrijk epos door kleine, smakelijk vertelde episoden in te vlechten.

Digitized by Google

Daarbij heeft hij niet uitsluitend het dankbare motief der reuzen uitentreure herhaald, maar ook wat nieuws trachten te verzinnen. Het aardige verhaal van graaf Friderich staat nog in het teeken van Aspriân en zijn makkers. Daarnaast is de voorbereiding van Rother's samenspraak met de koningsdochter uitgedijd tot een behaaglijk vertelde novelle. Hij is verder zeer spaarzaam met uitvoerige beschrijvingen, alles is actie en in ononderbroken vertelling stuwt de stroom der gebeurtenissen voort. Zoo had hij bij de uitrusting van Rother's reis kunnen grasduinen in overvloed van goud en edelsteenen — toch laat de dichter nauwelijks de vorstelijke pracht raden, want het verhaal zelf dwingt hem tot zoo levendig interesse, dat hij zich voor dergelijke bijkomstigheden geen tijd kan gunnen. De sobere woorden van vs. 1092—4

Die recken stalleten ir ros
Vnde geherbergetin uffe dene hof.
In er mantelin sie sich bevengin

herinneren aan de haast-sacramenteele woorden van de Skandinavische balladen: „midt udi den borge-gaard, der aksled hand sin skind".

Dit brok Nederduitsche poëzie heeft de traditie ons niet ongerept bewaard. Het groeide gestadig onder de handen der speellieden, die het verjongden, vergrootten, bewerkten — het was geen organische ontwikkeling van het gedicht door den voortdurenden uitbouw der oorspronkelijke motieven; de speellieden bekommerden zich weinig om de zuivere kunstwaarde en daarentegen veel om de gunst van het publiek. De bewerking van R I + II heeft voor ons, al is het ook nog zuiver speelmanslied, al veel van het aantrekkelijke verloren.

Nu is het gereed, om zijn tocht door Duitschland te beginnen; het montere, boertige kind van het Nederduitsche volksvernuft valt in handen van Zuidduitsche speellieden, die het klatergoud van hun hoofsche kunst er kwistig over uitstrooien. Ten slotte komt een pedante vrome monnik het

Digitized by Google

naieve verhaal begraven onder wetenswaardigheidjes en zoet gefemel — dan is ook het gedicht voor goed verloren voor het vroolijke feestende volk van markt en hof; het is een perkamenten boek van kloosterbibliotheken geworden. Wij, die het Heidelbergsche handschrift lezen, sluiten op het laatst wrevelig het eindelooze verhaal van al die pratende en pretentieuze ridders, en leggen het bij den grooten stapel ondichterlijk dicht, waaruit de Middelhoogduitsche literatuur grootendeels bestaat. Maar dat wij hiermee het oude epos onrecht aandoen, hoop ik in het bovenstaande te hebben aangetoond.

Arnhem. JAN DE VRIES.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

99. *ò* EN *ó* BIJ VONDEL.

Kooiman merkt in zijn dissertatie (Twe-Spraack) 134 op, dat de Lucifer als onzuivere rijmen nog heeft *worden: orden* (5 ml), *wormen: bestormen*, *verbolgen: volgen* (2 ml), *vorst: Dorst.* Het voorlaatste mag men aan den noodtoestand wijten, want op *volgen* rijmt niets zuiver, op *verbolgen* slechts *verzwolgen.* Alle andere rijmen zijn zuiver (met *ò*) in de Groninger uitspraak van het ndl., en kunnen dat ook in die van V. geweest zijn. Met name zal het vijfmaal voorkomende *worden* wel *ò* hebben; vgl. het Ts. 28, 241 opgemerkte. En z. voor *wormen* ald. 247, voor *dorst* 253.

W. DE VRIES.

Noot van de Redactie. — Kl. Meded. nº. 96, 97, 98, op blz. 306, 310, 315 van het vorige Deel (XXXVIII), t. a. pl. en in den Inhoud van dat Deel als van den Heer P. LEENDERTZ. Jr. vermeld, zijn van de hand van den Heer W. DE VRIES.

Digitized by Google

ZUR SCHWANKLITERATUR DES 16. UND 17. JAHRHUNDERTS.

1. Das antwerpener Cluchtboek von 1576.

Vor vielen Jahren habe ich im 10. Bande dieser Zeitschrift, S. 127 ein leider unvollständiges Exemplar der 1576 in Antwerpen bei Heyndrick Heyndricsen erschienenen Schwanksammlung beschrieben und für eine grosse Zahl der darin enthaltenen 157 Erzählungen die Abstammung aus Bebels lateinischen Facetien, aus Paulis Schimpf und Ernst und aus Des Périers Nouvelles récréations nachgewiesen. Da das Büchlein in mehrfacher Beziehung Interesse erweckt und für einen Neudruck empfohlen zu werden verdient, möchte ich auf zwei seitdem aufgetauchte spätere Sammlungen in Kürze hinweisen, die aus jenem geflossen sind und als Hilfsmittel zur Rekonstruktion des defekten Exemplars dienen können. Die eine ist eine 1578 bei demselben Verleger erschienene *französische* Übersetzung von Antoine Tyron, über die A. L. Stiefel im Archiv für neuere Sprachen 94, 129—147 mit gründlicher Gelehrsamkeit gehandelt hat; die andere ist eine 1680 zu Amsterdam gedruckte *niederländische* Ausgabe, die ich oben in Bd. 13, 8 nach einem in Weimar befindlichen Exemplare summarisch erwähnte.

Ich hole zunächst eine Vergleichung dieses ‘Groot Klugt-Boeck’ von 1680 mit dem Cluchtboeck von 1576 nach. Wir finden die 157 Schwänke der Antwerpener Sammlung, die oben Bd. 10, S. 129—137 verzeichnet wurden, in derselben Reihenfolge und in demselben Wortlaute und gleichfalls ohne Numerierung wieder; nur sind zwei Nummern (7 und 67) ausgelassen, von denen die eine nachher auf S. 188 nachgetragen ist, und eine neue Nummer ist der ganzen Reihe vorangestellt:

Digitized by Google

1 a. p. 3. Van een Dorp-paep, die palm-sondagh niet en wist, ende hoe de vasten in hun dorp maer een weecke lanck duerde. — Abgedruckt in J. Freys Gartengesellschaft 1895 S. 171 Nr. IX; vgl. die Anmerkung zu Nr. 14. — Nach Poggio, Facetiae 1, 22 (1798) 'Quadragesima extemporalis'.

Auf S. 134 folgen dann 39 Erzählungen, deren Überschriften ich mit hinzugefügter Numerierung wiedergebe:

157. p. 134. Van Alexander Magnus ende den ezel-stouwer, dien hij wilde doen dooden, ende hoe hij 't ontquam. — Guicciardini, Hore di recreatione 1572 p. 352; vgl. Pauli nr. 507.

158. p. 135. Van een medecijn, die binnen Venetien een hopmans boelken vervolghde, om by te slapen, ende hoe hem 't selfde verginck. — Wickram, Rollwagenbüchlein nr. 111 (Werke ed. Bolte Bd. 3. 1903).

159. p. 138. Van eenen barbier, die een boerinne een doorne uyt den voet soude trecken. — Wickram nr. 102; vgl. Frey, Gartengesellschaft nr. 60.

160. p. 139. Van een ruyter, die sijn hont oock int bedde leyde. — Wickram nr. 71.

161. p. 140. Vanden sot, die in een sack ghedragen wert. — Wickram nr. 105.

162. p. 141. Van een kindt, dat in kinderspel een ander kindt dooden. — Wickram nr. 74.

163. p. 142. Van een gravinne, die sonder daer af te vooren gewaerschout te wesen, een jonck edelman troude. — Wickram nr. 75.

164. p. 144. Van eenen arme student, die uyten paradijs quam, ende een rijcke boerinne, dien hy deerlijcken bedroegh. — Wickram nr. 107; vgl. Frey nr. 61.

165. p. 147. Van een raets-heere, die kint droegh, ende is ghenoeghlijck om lesen. — Wickram nr. 4.

166. p. 150. Van twee boeren, die eenen abt schuldigh waren. — Wickram nr. 150.

167. p. 151. Van eenen weert, die sijn gasten een gherechte verkochte om een daelder. — Wickram nr. 11.

168. p. 152. Van twee lansknechten, die t'samen ter oorloghe trocken. — Wickram nr. 14.

169. p. 154. Van eenen avonturier binnen Venetien, die hem hielt, als of hij doot geweest ware, daer mede

Digitized by Google

hij sijn huys-heere betaelde. — Wickram nr. 23.

170. p. 157. Van eenen voer-man, die de rechte strate niet was inghereeden. — Wickram nr. 25.

171. p. 158. Van eenen, die harinck te koop hadde ende alle sijn gelt verdaen hadde. — Wickram nr. 27.

172. p. 159. Van twee peerde-tuysschers, die hun peerden mangelden. — Wickram nr. 31.

173. p. 160. Van eenen coopman, die van alle sijn leven gheen langer ellen ghesien hadde. — Wickram nr. 33.

174. p. 161. Vanden arbeyder, die hem gheliet, als of hij niet spreeken en konde, en soo ontgaen heeft een groote straffe. — Wickram nr. 35.

175. p. 163. Hoe eenen man sijnen advocaet bedroegh met de lesse, die hy hem geleert hadde. — Wickram nr. 36.

176. p. 164. Van een lants-knecht, die met sijn wel springhen een schoone maecht verloor ende dien nacht most slapen neffens eenen verckensstal. — Wickram nr. 40.

177. p. 167. Hoe dat een weerdt binnen Ingelandt met practijcke eenen gouden keten kreegh van eenen jongen edelman. — Wickram nr. 54.

178. p. 169. Van een boerinne ende s. Marten-avondts soetemelck. — Wickram nr. 62.

179. p. 172. Van een, die om veerthien batsen gramat-voghels ghegeten hadde. — Wickram nr. 81.

180. p. 173. Van eenen, die om een paer hantschoenen voor een edelman inden helle wilde varen. — Wickram nr. 82.

181. p. 176. Hoe een loos geselle in Italien de Joden om groot gelt brocht, dat sy hem ghewilligh gaven onverdient. — Wickram nr. 83.

182. p. 180. Van eenen sot, die op een duyve-kot sat. — Wickram nr. 109.

183. p. 182. Van eenen groven sotten boer, die jonghe gansen uytbroen wilde. — Abgedruckt in meiner Ausgabe von Freys Gartengesellschaft S. 165 nr. III. — Frey nr. 1.

186. p. 186. Van eenen schoen-maker, die den boer den voet wilde af-snijden. — Frey nr. 4.

187. p. 187. Vande boeren van Garburgh, die eenen notenboom woude doen drincken. — Frey nr. 12.

188. p. 188. Van eenen kock, die van zynen heere begeerden,

Digitized by Google

dat hy van hem eenen ezel soude maken. — Frey nr. 15. Vgl. Cluchtboeck 1576 nr. 67 (nach Pauli 363?).

189. p. 190. Van een edelman, die alle de schotelen, die op de tafel waren, ter vensteren uyt wierp. — Frey nr. 66.

190. p. 191. Van drie nieuw-getroude, ende wat antwoorde zij den eersten nacht hun bruydegoms gaven. — Des Periers nr. 5; vgl. Loockmans, Lustige historien 1589 nr. 35.

191. p. 196. Van eenen Parisiaen nieuwelijcx ghehuwet ende van sijn huysvrouwe, die hem subtilijcken boeleerde niet tegenstaende de goede wachte van hem ende sijn voester Pernette. — Erinnert an die Çukasaptati, textus simplicior nr. 13 (übersetzt von R. Schmidt 1894).

192. p. 201. Vanden boer ende sijnen ezel. — Vgl. Frey nr. 46.

193. p. 202. Van eenen Schotsman. (Gibt in Italien sein Religionsbekenntnis nicht an).

194. p. 202. Van een Christen capiteyn ende den Turck. (Der Verräter von Rhodus wird geschunden).

195. p. 202. Vanden koningh van Vranckrijck, die na eenen batallie reedt.

Auf S. 203—208 endlich folgen 17 kurze Witzreden ohne Überschriften: *196.* Ein Tor fragt nach Weisheit. — *197.* Coronel rühmt sich seines durchleuchtigen Hauses, durch das die Sonne hindurchscheine. — *198.* Eine Kammerjungfer antwortet ihrer hoffärtigen Herrin. — *199.* Das Ende des Reichen ist die Hölle. — *200.* Knecht missversteht den Arzt (heretijck für etlijck, hypocrijt für hydropijck). — *201.* Einäugiger foppt den Buckligen. — *202.* Bauer mit einem mageren Pferde antwortet dem Fopper. — *203.* Törichter Knecht berichtet, sein Herr solle sich vor ‘windigen Dingen’ hüten. — *204.* Geprügelter Page nennt den Edelmann Büttel. — *205.* Knecht bringt den scheltenden Herren zum Lachen. — *206.* Kinderlosigkeit ist ein glückliches Unglück. — *207.* Elisa soll die Spötter strafen. — *208.* Grossnasiger von zwei Bäurinnen verspottet. — *209.* Grosse Nase und kleiner Bart. — *210.* König und Narr lassen einen Wind streichen. — *211.* Ein Page desgleichen,

Digitized by Google

als der Fürst ihn schlägt. — *212.* Bauer nach dem Wetter gefragt.

Verschiedene Gründe sprechen dafür, dass diese Nr. 157—212 nicht sämtlich bereits in der Ausgabe von 1576 standen. Auffällig ist es jedenfalls, dass Freys Gartengesellschaft, die in dem späteren Drucke achtmal benutzt ist (nr. 1a. 183—189), in der ersten Auflage gar nicht auftaucht. Leicht liesse sich die Frage entscheiden, wenn die französische Übersetzung, für die ich auf Stiefels lesenswerte Untersuchung verweise, genau dem niederländischen Originale entspräche. Aber die von Brunet (Manuel du libraire s. v. Tyron) angeführte erste Ausgabe des 'Recueil de plusieurs plaisantes nouvelles, apophtegmes et recreations diuerses' (Anvers, Henry Heyndricx 1578. 3 Bl., 173 S. 8°) lag Stiefel nicht vor, sondern der in München befindliche spätere Druck 'Anvers, chez Martin Huyssens 1591' (91 + 5 Bl. 16°), welcher von der Zensur verstümmelt zu sein scheint. Denn es fehlen hier aus dem Cluchtboeck 1576 die nr. 15. 19. 71. 90. 94. 105. 125. 126. 128. 131. 152. 154 uud von der im Groot Klugtboek 1680 vorliegenden Fortsetzung die nr. 1a. 159. 165. 167—212. Danach darf mán auf Grund der Übereinstimmung mit Tyrons Übersetzung unbedenklich die nr. 157—166 für das Cluchtboek 1575 in Anspruch nehmen. Die Betrachtung der benutzten Quellen aber zeigt, dass mit 183 ein neuer Abschnitt beginnt, der auf der vorher nicht benutzten Gartengesellschaft Freys beruht, während die nr. 158—182 eine geschlossene Gruppe bilden, die auf Wickrams Rollwagenbüchlein zurückgeht. Also standen wohl die Erzählungen bis 182 in der ersten Ausgabe.

Stiefel hat ferner wichtige Beiträge zur Ermittlung der Vorlagen des Cluchtboecks geliefert, indem er namentlich die Benutzung von *Guicciardinis* Hore di recreatione (1568; französisch von Belleforest 1572) bei nr. 105—128. 144—149. 157 und von *Corrozets* Propos mémorables des nobles et illustres hommes (1576) bei nr. 100—103. 137—142 feststellte. Durch Tyrons Übersetzung aber hat das aus verschiedenen Quellen

Digitized by Google

zusammengeflossene niederländische Volksbuch dann auf mehrere französische Schwanksammlungen Einfluss ausgeübt.

2. Der Nederlandsche Weghkorter (1613).

Von dem oben Bd. 13, 85 erwähnten ‘*Nederlandschen Weghkorter*’, der mir damals nur in einem Drucke von 1734 vorlag, finde ich in dem reichhaltigen Antiquariatskataloge ‘Populaire Prozaschrijvers der 17. en 18. eeuw’ von Frederik Muller & Cie (Amsterdam 1893) nr. 7 als erste Ausgabe einen 1623 bei Harman Jansz. Muller in Amsterdam erschienenen Druck angeführt. 1895 aber zeigte mir Herr Professor Dr. A. Reifferscheid in Greifswald eine um 10 Jahre ältere Ausgabe, vermutlich dasselbe Exemplar, das 1912 in den Besitz von Herrn A. Wesselski in Innsbruck überging. Da die späteren Drucke mehrfach abweichen, gebe ich die vollständigen Titel aller Erzählungen wieder.

Den Nederlant- | schen Wechcorter | Inhoudende verscheyden Nieuwe ver- | tellingē, van verscheydē warachtige geschiedenisse | seer genoechelijck om lesen, eñ dienstelijcke omme | in plaetse van achterclap op Wagens ende | in Schuyten op den wegen te ver- | tellen, tot verlustinge eñ ver- | cortinge des weeghs. | — Der Melancolyen verdrijver: Inhouden- | de vele wonderlijcke eñ seltsame geschiedenissen, eñ | avontueren, seer lustich om de Melancoleuse Gee- | sten te vermaken, ende hare zware fantasien te | verdrijven. Wesende het tweede deel | vanden Nederlandtschen | Wechcorter. | — Der jonghe Dochteren tijtcortinghe: Inhoudende | vele schoone lustighe, oock treurighe, seltsame ende wonderlijcke | nieuwe geschiedenisse ende vertellinghe. Noyt voor | deze reyse in den Nederlantschen druck ghe- | sien: Wesende het derde deel. | □ | t' AMSTELREDAM. | Gedruct voor Cornelis Lodewijcxsz vande Plas- | se, Boeck- vercooper woonende by de Beurse, 1613. | 5 + 6 + 8 Bogen 8°.

1. vertellinghe. Van eenen man, die welcke reysende met een bousget met ghelde vander Gouwe naer Dordrecht, met eenen schipper alleene in die schuyte by hem ghehuerdt zijnde,

Digitized by Google

droncken zijnde inde schuyte ginc liggen slapen, ende hoe hem den schipper wilde vermoorden, t' welck noch al ten besten verginck. Een goede waerschouwinghe voor die coopluyden. Bl. A ij a.

2. Hoe onlanghs een man, gelogeert zijnde inde stadt van IJsselsteyn inden Eenhoren, zijn weerdinne bedrooch ende door ginc sonder haer te betalen, daer hy nochtans wel veerthien daghen of langver t'huys hadde gheleghen. Bl. A ij b.

3. Van eenen deurwaerder, de welcke willende eenen boer excuteren, van hem seer wert gheslaghen, ende wat list den boer ghebruyckte, om te ontgaen die boeten ende straffinghe, daer in hij was vervallen. Bl. A va.

4. Van een capiteyns-schrijver, die welck een deel gelts ontfangen hebbende, sijnen waerdt daer hy was ghelogeert, zijn bousget met gelde dede opsluyten ende daer nae eyschende, sijn bousget wert hem vande weert gelangt, dan t' gheldt was daer meest uyt, ende die weerdt en wist nergens min af dan van t' gelt, ende hoe die schrijver weder aen sijn gheldt quam. Bl. A 6 b.

5. Van een ontfanghers oft rentmeesters clerck, die welcke zijn meester wel 35.duysent gulden ghestolen hadde, int vluchten vervolcht en achterhaelt wert, ende hoe hijt noch ontquam met practijcke. Bl. B ij a.

6. Met wat pracktijck dat een rabbaut binnen Vytrecht een papen beurse met gelt creech, wiens goet hy hadde t'huys ghedraghen. Bl. B v b.

7. Van een boer ende quacksalver, ende hoe den boer, meynde den quack-salver te bedriegen, zijn selven bedrooch. Bl. B 6 a.

Digitized by Google

8. Van die cleynmoedicheyt, vroomheydt ende ghetrouheyt eender dienst-maecht, welcke alleen bewarende haers meesters huysinghe, als hy met allen zijn huysghesin van huys was, eenen dief, heymelijcken in huys ghecomen zijnde, uyt streeck. Bl. B 8 a.

9. Van eenen dief, die welcke by scboonen daghe in eens schouten huysinge geweest zijnde, ende een deel cleederen, die hy ghestolen had, onder zijn armen wech dragende, gemoet den schoutet int uytgaen, ende met wat liste hy ontquam. Een belachelijcke vertellinghe. Bl. C iij a.

10. Van eenen jongelinck van Delft, die welcke, in Spaengien sieck wesende ende sorgende te sterven, liet hy zijn moeder weten, dat hy doot was. Bl. C ij b.

11. Van eenen boer uyt den dorpe van Abcoude, die zijn wijff nagelde door haer oore aen een post van een camerdeure in zijn huysinghe ende ginck ter stont daer naer zijn huys vercoopen met alle, dat daer aerdt ende naghel vast inne was. Bl. C iiij b.

12. Een moninck vande predicker oorden predickte opten stoel, datter geen grooter sonde sijn en moechte, dan dat een man zijn wijf sloeghe, ende hoe dat hy zijn voorstel des anderen daechs veranderde. Bl. C 6 a.

13. Hoe men een vrouwe, die welcke bewarende die ziecken in eens rijckemans huyse, daer het vande Peste uytstorf behalven den man, meynde den man te vergheven, t'welck hy ghewaer wert, ende hoe dat sy ghevanghen wert metten strick, die sy voor een ander bereyt hadde. Bl. C 7 a.

14. Van de getrouheyt van eenen hont, die welcke een moort uyt brochte, die langhe verborghen hadde gheweest, gheschiedt in Henegouwe. Bl. C 8 a.

Digitized by Google

15. Wat stricken dat dry cooplieden met haren dienaer al geleydt waren, om haer te vermoorden in een herberge binnen Napels, ende hoe zijt ontquamen. Bl. Djb.

16. Van een edelman, de welcke eerst zijn huysvrou doot ghesteken hadde, en sich zelve mede dootgesteken heeft, onlanckx geschiet buyten Leyen inden dorpe van Coudekercken opt huys t'Poel geest. Bl. D v a.

17. Van eenen decker, die welcke vallende van een huysinghe eenen straetmaker die straten maeckende doot viel. Bl. D 6 b. — Erinnert an das Urteil des Schemjäka (Benfey, Pantschatantra 1, 394. R. Köbler, Kl. Schriften 2, 578. Chauvin, Bibliographie arabe 8, 203).

18. Hoe een Jacobijner moninck met een misdadige als biecht-vader wtreet, daer hy ghehangen soude werden, ende vande antwoorde, die hem die misdadige gaf op zijn seggen, dat hy soo geluckige bedevaert of pelgrimagie doen soude. Bl. D 7 b.

19. Een man aenghenomen hebbende een ey in te slicken, so gebeurdent, dat t'zelve in zijn kele bleef steken ende daer stickte ende doodt bleef. Bl. D 8 b.

20. Een ghedenckweerdighe sake van een man van Amsterdam, die door het borghen van een rijck coopman, soo hy meynde, bedrooghen werdt, want den selven corts daer na banckerot was; dies hy bynae al zijn have ende goet verloor, aengesien hy niet en begeerde betaelt te werden mettet onrecht middel, datmen hem presenteerden. Bl. E j a.

21. Van eenen weert, die welcke zijn goet vertuyst hebbende zijn vrouwe vermoort heeft ende hem zelven oock doot ghesteken heeft. Bl. E ij b. — Nach Wickram, Rollwagenbüchlin Nr. 55 (Werke 3, 75 ed. Bolte) schon im Wegekörter 1592 nr. 22 (Nd. Jahrbuch 29, 135).

Digitized by Google

22. Van een kindt, het welcke kindtlijcker wijs een ander kindt ombrengt. Bl. Eiiij b. — Nach Wickram, Rollwagenbüchlein Nr. 74 im Wegekörter 1592 nr. 14.

23. Van eenen dief, die hem selven melde, het welcke gheschiet is in Engelandt. Bl. E v a.

24. Van eenen waerseggher in Engheland, hoe dat hy bedroghen wert. Bl. E 6 a.

25. Van eenen canoninck, die al zijn cost liet staen met zijn silverwerck ende liep wech met zijnen gast. Bl. E 6 b.

¶ Der Melanco- | lyen verdrijver, | Inhoudende veel wonderlijcke ende | seltsame gheschiedenissen, ende avontueren, seer lu- | stich om de Melancoleuse gheesten te vermaken, | eñ haer zwaer fantasijen te verdrijven, voor- | maels noydt in de Nederduytsche | sprake in Druck en is | ghesien. | Om dat sommighe Melancoleuse Gee- | sten zouden hebben eenighe vermakelijckheden, | hebbe ick dese lustige Vertellingen by een ghesteldt, | daer onder oock eenige droevige vermengt zijn, so | ick mercke datse u aenghenaem zijn, so suldy mo- | gen veroorsaecken dat ick u corts meer dier- | gelijcke sal toeschicken, inden welcken | ghy geen oneerlijcke proposten | en sult vinden. | □ | Wesende het tweede deel vanden | Nederlantschen Wechcorter. | 6 Bogen 8°.

Bl. F 8 *a.* Besluyt.

Zijn u aenghenaem dese secreten,
Die ghy tot waerschouwingh hier siet licht,
En begheert ghy meer dierghelijcke te weten,
Coopt dese haest wech, die ic u nu heb toegedicht,
Soo sult ghy het derde deel oock haest zijn toeghericht..
Finis.

1. Van eenen coninc in Africa, de welcke besliep eens hertogen wijf, als hy den hertoge in zijnen dienste aenden coninc van Portugael in ambassaetschap ghesonden hadde, ende hoe dat hy daer nae den hertoge int wederkeeren door

Digitized by Google

verradery op de zee dede ombrengen, d'welck die hertoginne verstaende van druck sterf, hoe desen coninck door zijn ontrouwe ende valsheyt gevangen, gestraft ende om t'lijf ende leven quam. Dat is een schoon vertellinge, waer inne men sien can, dat de boosheydt nemmermeer onghestraft en blijft, ende hoe heymelijck die moorderije gheschiet, dat sy int lest al int openbaer comt. Bl. A ij a. — Val. Schumann, Nachtbüchlein (1559; Neudruck von Bolte 1893) Nr. 23.

2. Een deerlijcke vertellinghe van eenen coninck in Silicia, de welcke van eenighe van zijne raden ende heeren schandelijck ende verradelijck sonder oorsaecke wert omgebrocht, ende hoe de selve daer na gestraft werden. Een goet exempel, waer wt men sien can, dat groote staet periceuleus is ende dat coningen ende princen soo wel alderley periculen onderworpen zijn als die ghemeene lieden, oock dat die boosheyt int lest al gestraft wert ende dat de boose meest al een ongeluckich eynde hebben. Bl. B ij a. — Val. Schumann, Nachtbüchlein Nr. 39.

3. Van een boer in Dooringherlandt by Erffurt ende seven ezelen, een vluchtige ende seltsame vertellinghe warachtich gheschiedt, waerinne de simpelheydt van sommighe persoonen ghemerckt was. Bl. B 6 a. — Schumann, Nachtbüchlein Nr. 24.

4. Een aerdich bedroch, daer een dienstmaecht onlancx een oudt grijs treffelijck man van aensien mede wtstreeck ende bedrooch, gheschiet tot Rotterdam in Hollant, waer inne der vrouwen cloeckheyt te sien is. Bl. B 7 b.

5. Een seer schoone historie van eenen ridder uyt het coninckrijck van Napels ende eens coninckx dochter van Thunis, twee amoreuse ende lief hebbende, daerinne men sien can, wat die wereltsche ende tijtlijcke liefde al met brengt: te weten vreucht, vrientlijckheyt, schimp, lust, deucht ende goede

Digitized by Google

seden, oock ter contrarie dat meest geschiedt, daerom men de selve behoort te verlaten ende het eewighe lief te hebben, ancxt, noot, ghevaerlijcheyt, treuren, twist, leyt, onlust, groot verdriet ende int leste meest een ongheluckich eynde. Bl. C ij a. — Schumann, Nachtbüchlein Nr. 49.

6. Van twee ghebroeders inden conincrijcke van groot Indien, de welcke beyde beminden des graven dochter van Alferte, sonder dat deen van de liefde des anderen wiste, ende hoe dat den eenen broeder dese dochter toegeseyt wert vanden grave, haren vader, ende den anderen broeder wert de selve dochter toegeseyt vande graefvinne, haer moeder, ende haeren broeder, ende wat hier uyt al gevolcht is; een seer schoone lustighe vertellinghe. Bl. D ij b.

7. Hoe heer Willem ridder van Ronsiglone gheeft zijn wijf te eten een anders ridders herte, die sy boven alle mannen ter wereldt lief hadde, ghenaemt heer Willem Guardastagno, d'welck als die vrouwe verstaen hadde, haer selven tot een venster uyt werp ende alsoo haer zelven de doot oock aen dede. Ghetogen uyt Boccatius vanden ghene, die noch in nederduytsch niet en zijn ghesien, bewijsen, dat een quaet dinck noch een arger met brengt ende dat het overspel selden onghestraft blijft. Bl. Eij a. — Boccaccio, Decameron 4, nr. 9.

8. Hoe een seer jalours man in eens priesters gestalte zijns wijfs biechte hoorden, die hem te verstaen gaf, hoe dat sy eenen paep lief hadde, die alle nacht by haer quam slapen, ende dewijl desen jaloursen man omtrent die deure lach en wachten, wanneer haer boel ofte lief comen soude, soo dede sy haer lief boven door het dack inne comen ende hadde met hem haer vreuchde. Bl. E 5 *b*. — Boccaccio, Decameron 7, nr. 5.

9. Van een wonderbaerlijcke daet Silercie, eender hofjonck-vrouwen der coninginne Cleofila, daer deur sy haer vrouwe verloste uyt de handen van des conincx Breon wt Russen

Digitized by Google

broeders sone; wesende een merckelijck exempel van ghetrouwicheydt. Bl. F ij a.

10. Van een gravinne, de welcke aen eenen jonghen edelman ghegheven [wert], sonder daer af van te voren te weten. Bl. F iiij a. — Wickram, Rollwagenbüchlein nr. 75. Auch im Groot Klugt-boeck 1680 S. 142.

11. Van een avonturier tot Venegien, die hem hielt, ghelijck oft hy doot hadde gheweest, daer met hy vry quam van zijn huys chijs te betalen. Bl F 5*b*. — Nach Wickram, Rollwagenbüchlein nr. 23. Auch im Groot Klugt-boeck 1680 S. 154.

12. Een boer meynende een crijschman te bedriegen, maer wert selver bedroghen. Bl. F 6 b. — Nach Wickram, Rollwagenbüchlein nr. 43.

13. Van eenen coopman, die noyt soo lange ellen en hadde ghesien. Bl. F 7 b. — Nach Wickram, Rollwagenbüchlein nr. 33. Auch im Groot Klugtboeck 1680 S. 160.

Der jonge Doch- | ters tijdtcortinghe. | Inhoudende vele schoone, lustighe, oock | treurighe, seltsame ende wonderlijcke nieuwe | gheschiedenisse ende vertellinghe. | Nu ten tweedemael over- | sien ende verbetert. | Vertaelt tot Recreatie vande Jonghe | Dochters. | T' Boexken totten Cooper. | Ick waerschou elck voor der minnen treken, ... [7 Verse]. □ | Ghedruckt tot Amstelredam, bij Barent | Otsz. Boeckdrucker, woonende buyten de oude | Regeliers Poort, inde nieuwe Druckerij 1613. | 61 + 3 Bl. = 8 Bogen 8°. — Bl. 1 b Reime ‘totten bespotters’, 2a eine nicht unterzeichnete Vorrede in Prosa, 91 b Register.

1. Polinesso bemint Geneura, die hem hat ende bemindt Ariodant, vande welcke sy weder bemindt wordt. Polinesso doet Ariodant sien ende ghelooven (hoe wel qualijk) dat hy by Geneura slaept. Ariodant werpt sich selven van onverduldicheyt inde zee. Lurcain, de broeder van Ariodant, beschul-

Digitized by Google

dicht Geneura van hoererye. Sy wort ten viere verwesen, maer wert wonderbaerlijck verlost. Bl. 8a. — Ariost, Orlando furioso c. 5. J. d'Espinaud, Les amours de Genievre et d'Ariodant (Lyon 1601). Wickrams Werke 8, 338.

2. Gabrina bemindt Philandte, die haer oncuysheydt haet en versmaedt. Sy claecht haer man, dat hy haer vercracht heeft; die doet hem in een toorn ghevangen setten. Sy doet haer man door hem onbrengen buyten sijn weten, doch vlucht met haer in ziin vaders huys, daer brenght sy hem om met een medecijn ende oock de vader van Philandre. Eyndelijk is sy naer haer verdienste levendich aen een stake verbrant. Bl. 9a.

3. Alcestes, een baroen uyt Trachten, bemindt Lidia, die dochter vanden coninc Noradin, coninc van Lidien. Hy doet om haer veel vrome feyten van wapenen; sy werdt hem ten houwelijck gheweygert. Dies hy haers vaders vyant wert ende brengt hem en haer in groote noot; maer sy door schoone woorden hem bedriegende, comt weder in haer rijc ende doet hem daer na van liefden sterven; eyndelijck wert sij met haer vader uyt haer rijc gestooten, ende sterven int ghevanckenis ellendichlijck. Bl. 12a.

4. Sinata ende Sinori beminnen Camna. Sinata trout haer, Sinori brengt hem om hals. Hij heyscht haer ten houwelijck; sy consenteert dat, met die meeninghe, om haer mans doot te wreken, gelijckse oock doet, want sy hem ende haer selven vergheeft. Bl. 14a. — Ariost, Orlando furioso 37, 44 nach Plutarch, Amator. 22. Anderson, Philologus 68, 539.

5. Paganin munnich voert wech de huysvrou van Richart van Kinsic, de welcke vernomen hebbende, waer sy is, maeckt kennis met Paganin, haer wederom eyschende van hem. Hy is te vreden, soo sy wil. Sy wil niet. Dies Richart van hertseer sterft, Paganin trout haer naer Richarts doot tot een huysvrouwe. Bl. 16a. — Boccaccio, Decameron 2, nr. 10.

Digitized by Google

6. Reynaert van Ast, berooft sijnde, comt naeckt aen Willemsfoort, daer hy van een weduwe geherbercht ende ingelaten wert, ende sijn schade verhaelt ende sijn goederen wederom ghecregen hebbende, is gesont weder t' huys gecomen. Bl. 18b. — Boccaccio, Decameron 2, nr. 2.

7. Olimpia, des hertoghen dochter van Wallia, bemint Landen, koninck van Nortweghen; sy wort bemindt van den prince van Yrlant, die sy haet. Hy brengt haer vader ende broeder om hals ende neemt Landijn gevanghen. Sy, ghevlucht zijnde door middel van een ridder, verlost Landijn met die doot van haer vyanden. Landijn troudt haer, die haer daer na trouloselijck in een eylandt verlaet. Sy wordt genomen, om haer een zeemonster op te offeren, maer door een ridder verlost zijnde, werdt Landyn door den coninck van Hiberniens volck om sijn trouloose meyneedicheyt omghebracht, die haer daer na tot sijn huys-vrouwe neemt. Bl. 21a.

8. Paulo Malatesta, door onordentlijcke boose liefde verwonnen sijnde, slaept bij zijns broeders huys-vrouwe, de welcke t' selfde vernemende seer ghestoordt is, die haer beyde naect bij den anderen op een beede vindende met eenen slach haer beyder hoofden afsloech. Bl. 24 b.

9. Meester Symon, medecyn tot Florencen, gheeft door begeerte van Bruyn, Buffelmacho ende Nello schilders te verstaen aen Calandryn, dat hy kint draecht, de welcke gevende gelt ende capoenen wort sonder baren genesen. Bl. 27a. — Boccaccio, Decameron 8, nr. 9.

10. Salvagio heeft dry sonen; de oudtste gaet nae Roomen, troudt de weduwe van eenen lakencooper, die hy qualijck tracteert. Syn broeders comen, om hem te besoecken. Sy verbercht die voor haer man in een verckenschor, daer sy van stanck sterven ende smooren, ende werden alsoo doot synde inden Tyber geworpen, desgelijck oock den anderen, die leven-

Digitized by Google

dich ware. Bl. 28 b. — Straparola, Notti piacevoli 5, nr. 3. Vgl. Pillet, Das Fableau von den trois bossus ménestrels 1901 S. 39; auch J. Frey, Gartengesellschaft ed. Bolte 1896 S. 281 zu V. Schumann nr. 19b und Chauvin, Bibliographie arabe 8, 72.

11. Camilla bedriecht onder t' dexel van biechte en suyver conscientie een religieus, daer door sy verblyt synde op Octavio soo veel weet te practiseren, dat de religieus haer buyten syn weten middel gaf, om by haer te slapen. Bl. 31a. — Boccaccio, Decameron 3, nr. 3.

12. Alsina bemint Partinopeo; hy wil naer haer niet hooren, maer syn huysvrouwe getrou blijven. Door d' ingeven van Alsina besoect hy syns wyfs getrouheyt, die hy in faute vint. Dies hy haer verliest, waer deur hy syn leven in droefheyt voleynt. Bl. 34b.

13. Trufaldijn bemint Roosemonde, die hem haedt ende is verlieft op Polinde, die haer oock hertelijck bemindt. Trufaldijn crijcht door middel van Polinde, hoe wel sonder sijn weten, Roosemonde in sijn gheweldt, ende haer beyden met oock haer broeder Horrisel ommebrengende, wert daer naer ooc van Agrican aen een peerts steerte ghebonden ende alsoo ghedoodt. Bl. 36a.

14. Cinthia bemindt Dellio ende haer Laselva, die haer bemint. Dellio houwelijct aen Angelica, die hem een costelicken rinc geeft, de welcke Cinthia van hem begeert, maer wert geweygert. Daer deur sy haer liefde in een rasende gramschap verandert ende soect hem deur Laselva om hals te brenghen, d' welck hy haer belooft, ende tot litteecken soude hy haer brenghen den ringhe van Angelica; dan Laselva geeft het Dellio te kennen; die hem den ringe gheeft. Hij verclaert aen Cinthia, dat hy Dellio omghebracht heeft, ende wert door toedoen van Cinthia gevangen ende ter doot veroordeelt, dan

Digitized by Google

werd door Dellio verlost. Bl. 38 b. — Vgl. Bandello, Novelle 1, nr. 4 und die englischen Schauspiele The dutch courtesan von Marston und A cure for a cuckold von Webster (Jahrbuch der dt. Shakespeare-Gesellschaft 33, 103. 34, 40).

15. Caltan doorsteect binnen Roomen een Guibellins edelman ende vlucht tot Milanen, daer hy verlieft op een weduwe, ghenaemt Hippolita, die hy heymelicken trout, wert daer nae grootelick vervolcht om den doodtslach. Hy valt door raedt van Hippolita den keyser te voedt ende crijght ghenade, maer vergheet voorts Hippolita, de welcke den keyser oock te voet vallende, over Caltan claecht. Eyntlick door bevel des keysers trouwen malcanderen ende leven vredelick t'samen. Bl. 43 b.

16. Diego bemint Catulle; hy wert van haer met gelijcke liefde bemint, maer door ongeluck vande Mooren ghevangen sijnde, verliefde op hem Mandoque, des coninex Arcadius dochter. Catulle vercoopt alle haer baggen ende juweelen ende treet in mans cleederen, om hem te rantsoenen, maer wert gevangen van de Mooren ende te coop gebracht. Diego coopt haer om t'gelt, dat Mandoque hem gaf, daer deur hy in twist gheraeckt met eenen Moor, die hy doorsteect, ende wert met Catulle ghevangen ende ter doot verordeelt, maer wert door Mandoque verlost ende vry ghemaeckt. Bl. 47 a.

17. Nicolaes Trinitie verlieft op de huysvrouwe vanden capiteyn van Nocera; die t'selfde merckende hem ende syn broeder ombrengt met grooter wreetheyt ende syn huysvrou van boven ter veynsteren uyt eenen toorn smeet, maer wert van Coenrat Trinitie straffelijck gewroken, ende hy met alle syn medehulpers wreedelicken ghestraft. Bl. 49 b.

18. Pauwels Jordaen Vrsijn doet sijn huys-vrouwe, des hertoghen van Florencen suster, van hem, haer beschuldigende van overspel. Sy sterft; hy werdt verlieft op een Romeyns edelmans huys-vrouwe. Hy doet haer man ombrengen met

Digitized by Google

haer consent; hy trout haer. Daer na werdt hy vergeven, sy wert vermoort met haer twee broeders; die haer vermoorden, werden door de justitie oock omghebracht. Bl. 57 a.

Die drei Teile des Buches rühren schwerlich von demselben Verfasser her. Am originellsten erscheint der erste, der hauptsächlich Geschichten aus den Niederlanden enthält, seinen Titel jedoch vermutlich dem niederdeutschen Wegekörter (1592) verdankt. Aus diesem sind auch zwei Stücke (nr. 21. 22) entlehnt, die ursprünglich von dem Elsässer Jörg Wickram herstammen. Der zweite und dritte Teil schöpfen aus deutschen und italienischen Novellisten. Von den 13 Nummern des Melancolyen-Verdryvers sind zwei aus Boccaccio, vier aus Wickram und ebensoviele aus Valentin Schumann übertragen. Der jonge dochters tijdtcortinghe, von der Kalff einen Druck von 1592 und Worp (Noord en Zuid 20, 390) einen von 1591 kennt, beruht wohl ganz auf italienischen Vorbildern: Boccaccio (nr. 5. 6. 9. 11), Ariost (1. 4), Straparola (10) und noch zu ermittelnden.

Spätere Ausgaben erschienen zu Amsterdam 1623, ebd. by Broer Jansz. 1641 (F. Muller, Katalog 1893 nr. 8), ebd. 1661 (Graesse, Trésor 6, 2, 428. Katalog von Kerler in Ulm 245, nr. 2368), ebd. bij de Erve van de Wed. G. de Groot 1729 (F. Muller nr. 9), ebd. 1734 (Leiden), ebd. by Joannes Kannewet 1770 (Berlin Privatbesitz). Hier sind mehrfach Geschichten fortgelassen und neue eingeschoben. Die Ausgabe 1734 schaltet im 1. Teile hinter nr. 3 die Erzählung von der Maus in der Schüssel (R. Köhler, Kl. Schriften 3, 13. Bolte-Polivka, Anmerkungen zu Grimms Märchen 3, 543) ein, ersetzt im 2. Teile nr. 12—13 durch Boccaccios Novelle Dec. 9 nr. 3 und streicht im 3. Teile nr. 9—12 und 17, so dass nur 13 Geschichten stehn bleiben.

Digitized by Google

3. Weitere Schwankbücher.

Zu den oben 13, 1 erwähnten fünf Drucken von *Dirk Coornherts* Übersetzung des Decameron vermag ich jetzt noch einen sechsten hinzuzufügen, der in den Bibliotheken zu Göttingen und München vorhanden ist: T'Amstelredam, By Pieter de Kater 1612. 4°. Den von 1607 besitzt die Breslauer Universitätsbibliothek. 1605 gab *G. H. van Breughel* De Tweede Vijftigh Lustige Historien ofte Nieuwicheden Johannis Boccatii heraus.

Von der Novellensammlung des *Franz Loockmans*, die ich oben 13, 2 nach einem Drucke von 1589 beschrieb, besitzt die Göttinger Bibliothek eine andre Ausgabe: T'Hantwerpen, by Hieronymus Verdussen o. J. 4°. — Zu den Quellennachweisen lieferte der gelehrte *A. L. Stiefel* im Archiv für neuere Sprachen 94, 147 einen dankenswerten Nachtrag. Nr. 41 ist übersetzt aus Timoneda, Sobremesa y alivio de caminantes 1576 2, nr. 45; Nr. 43 ebendaher 2, nr. 47 (Novelistas anteriores á Cervantes 1846 S. 173), Nr. 44 entstammt dem Heptameron der Margarete von Navarra nr. 62, Nr. 65 derselben Sammlung nr. 65, Nr. 66 den Cuentos des Juan Aragones, die Timonedas eben genanntem Werke (1846 S. 168) angehängt sind, nr. 8. Über die Verbreitung dieses letzten Schwankes, der oben 13, 15 abgedruckt wurde, vgl. Montanus, Schwankbücher 1899 S. 649 und Bolte-Polivka, Anmerkungen zu Grimms Märchen 2, 361. — Die 7. Novelle ist vermutlich von Cats 1637 für eine Erzählung im 2. Teile seines 'Trouringh' (1658 S. 77 Onlust midden in de lust plotselick verweckt) benutzt worden, wenn auch Worp (Noord en Zuid 20, 49) diese direkt auf Ser Giovanni zurückführen möchte. Auch die 50. Novelle kehrt bei Cats S. 185 wieder; die von Worp S. 64 vermutete italienische Urquelle ist Masuccios Novellino nr. 25.

Zu Bd. 13, 87 nr. 1 notiere ich eine in der Dresdener Bibliothek befindliche Ausgabe: *St. Niklaes-Gift.* t'Amsterdam 1644. — Vgl. Fred. Muller & Cie, Katalog 1893 nr. 356.

Digitized by Google

Ebenda nr. 2: *De Geest van Jan Tamboer.* t'Amsterdam, by d'Erve van der Putte en B. Boekhout 1778. 12°. — Te Amsteldam, by S. en W. Koene 1795. 8°. (Fred. Muller & Cie, Katalog 1893 nr. 364—365). — Jan Tamboer war der Schauspielername von *Jan P. Meerhuysen* (geb. 1618, gest. 1667—68), über den Kossmann, Nieuwe Bijdragen tot de Geschiedenis van het nederl. Tooneel 1915 S. 92 Nachricht gibt nebst seinem Bildnis.

Zu Bd. 13, 88 nr. 3 machte mich Herr Dr. A. J. Barnouw in Amsterdam freundlichst auf folgenden in seinem Besitze befindlichen älteren Druck aufmerksam:

'T Leven en Bedrijf | Van | Clement | Marot. | Uit | Het Fransch in het Neder- | duyts vertaalt | Door | Jan Soet. | Dezen Laatsten Druk meer als een der- | den vermeerdet. | ⌣ | Tot Dordrecht, || Voor Abraham Andriessz. Boek-verkooper, | wonende by't Stadt-huys, in't | Schrijf-boek, 1655. | 2 Bl. + 164 S. 12.

Aus dieser Ausgabe erfahren wir, dass der Amsterdamer Schauspieler *Jan Soet* oder Zoet, über den Kossmann, Nieuwe Bijdragen 1915 S. 98 Nachrichten beibringt, das Schwankbüchlein zusammengestellt hat. Wenn er dabei verbreitete Anekdoten auf den französischen Dichter Clement Marot übertrug, so hat ihn, wie Barnouw oben 20, 292 f. ansprechend vermutete, der 'clemente Marten' in dem von ihm benutzten Buche 'De gaven van den milden St. Marten' dazu verleitet. Vgl. auch Kalff, Geschiedenis der nederlandsche Letterkunde 5, 46. 65. — Weitere Ausgaben sind in Fred. Mullers Katalog 1893 nr. 437—440 verzeichnet: t'Amsterdam, by Abraham de Wees 1660. 12°. — Te Amsterdam, bij Izaak van der Putte (um 1725). 12°. — Te Amsterdam, bij de Erven de Wed. Jacobus van Egmont. o. J. 12°. — Te Amsterdam, by B. Koene. o. J. 12°. — Eine *isländische* Übersetzung bei Ward, Catalogue of romances in the British Museum 1, 858 (Addit. ms. 11157, Bl. 207: Clement Marot and the merchants in Venice. 18. Jahrh.).

Zu Bd. 13, 90 nr. 6 verdanke ich wiederum dem oft erwähnten Kataloge von Fred. Muller 1893 nr. 354 den Nachweis

Digitized by Google

einer älteren Auflage: *Den Nieuwe Vaakverdrijver, of Neederlandze Verteller.* t'Amsteldam, gedrukt by Tymen Houthaak, voor Gerrit van Goedesberg 1651. 12°. — Ein ganz andres Werk aber ist:

Den Vaeckverdryver van de swaermoedighe Gheesten. Vertellende vermakelijcke Kluchtjens. Om het ghemoet te verlusten ende den vaeck uyt de ooghen houden. Ghedruckt t'Haerlem by Adriaen Rooman, voor Jan Evertsz. Kloppenburgh Boeckverkooper tot Amsterdam 1620. 8°.

Zu Bd. 13, 91 nr. 9: *Het wonderlyck en niet min kluchtig Leven van Kleyn Kobisje.* t'Amsterdam, by Jacobus Bouman 1700. 12°. (Fred. Muller 1898 nr. 753).

Endlich sei hier noch eine bisher nicht erwähnte Schwanksammlung augeführt:

13) De Klugtige | TYD-VERDRYVER | Waar in | De alderaardigste vermaaklijk- | heden van verscheide Schrijvers | t'zaam gezet zijn. | Bestaande in boertige Bedrijven, aardige | Vragen, vermaakelijcke Antwoorden, en | treflijke Zin-spreuken. | TWEEDE DRUK | Verbetert met ontrent Hondert uitnemende | En noit in Neerlands gedrukte Iokkernijen. | □ | t'UTRECHT, | Uyt de Boek-winkel van Simon de Vries. | Anno M.DC.LIII. | 236 S. 12°. (Berlin Privatbesitz).

Da auf S. 222 und 232 zwei Gedichte 'Parys trou-geval' und 'Gebroken en gebonden trou', door S. D. V. gerijmt, erscheinen, ist vielleicht das ganze Buch durch den Amsterdamer Buchhändler *Simon de Vries* zusammengestellt. Auf S. 205—216 steht das Singspiel 'Pekelharing in de Kist' von Izaac Vos (s. Bolte, Singspiele der englischen Komödianten 1893 S. 19. 63), und auf S. 15 wird *Abraham Hosemanns* Verus amor coniugalis zitiert; sonst fehlen Autornamen und selbst Überschriften der Prosaerzählungen. Der Inhalt ist recht bunt. So gehen das Mittagessen im Hofe (S. 46) und der Bauer, dessen Esel klüger als der Pfaffe ist (S. 135), auf Bebels Facetien zurück; vgl. Bolte zu Freys Gartengesellschaft nr. 66 und 35. Das Fischessen mit Bibelsprüchen (S. 39) ist z. B. aus Loockmans nr. 66 bekannt. Der unvorteilhafte Tauschhandel (S. 42) bietet ein Seitenstück zu dem Grimmschen

Digitized by Google

Märchen nr. 83 'Haus im Glück'. Bis zur Unkenntlichkeit verkürzt ist die Klage des kranken Kardinals, der in die Hölle keinen Vikar an seiner Stelle schicken kann (S. 32), aus Wickrams Rollwagenbüchlein nr. 82. Beachtenswert ist die breite novellenartige Ausführung andrer Stoffe: S. 107 der von den Räubern zu gemeinsamen Gebet genötigte Abt (H. Sachs, Fabeln 4, 104 nr. 305), S. 117 der gestriegelte Buhler (V. Schumann, Nachtbüchlein 1893 S. 412. Frey, Gartengesellschaft 1896 S. 287), S. 96 der geäffte Ehemann, der nachts heimkehrend sein Haus in eine Schenke verwandelt findet, ein Motiv, das der oben genannte Amsterdamer Schauspieler Izaak Vos 1650 in seiner 'Klucht van Robbert Leverworst' verarbeitet hat, das aber auch anderwärts verbreitet ist (Liebrecht, Zur Volkskunde 1879 S. 52. 133. Bolte-Seelmann, Niederdeutsche Schauspiele 1895 S. *34. Rua, Novelle del Mambriano 1888 p. 102. 107. 111; aus dem Klugtigen Tijdverdryver schöpft Philander, Kurzweiliger Zeitvertreiber 1702 nr. 562, vgl. Reise-Beschreibung des Herrn Androphili 1735 S. 154—172). Eine ähnliche Fopperei, bei der die listige Frau und die Nachbarn dem Manne einreden, er sei gestorben, und am nächsten Tage alles für einen Traum erklären (S. 176), beruht auf einer Novelle von Tirso de Molina, Los tres maridos burlados (Novelistas posteriores á Cervantes ed. Aribau 1851 1, 481).

Berlin. JOHANNES BOLTE.

Digitized by Google

ONTCLIVEN.

Van dit woord wordt *Mnl. Wdb.* V, 1120 slechts ééne bewijsplaats gegeven, en ik heb er ook geene andere. Schotel geeft in de woordenlijst achter zijne uitgave van *Den Boom der Schriftueren* de verklaring „ontleden, verklaren, uitleggen". Deze kan echter niet juist zijn.

Menschelycke Leeringhe zegt tot zijne dienaars (bl. 7):

> Waer sidy mijn dienaers, wilt my gheriven,
> Onder mans en wiven(,) plant ons motiven, [1])
> T'wort ons verstiven,[;] om golden schiven(,)
> T'woort Gods beschriven(,) wilt my ontcliven.
> De helsche kativen, dootwondighe kniven.[,]
> Roep ic met u, te mijnder assistencie.

Verdam zegt: „Ontcliven zou kunnen beteekenen *loslaten* (intr.)". Misschien zou men voor *cliven* aan de beteekenis „klimmen" kunnen vasthouden en dan *ontcliven* weergeven met „dalen, minder worden". Maar ik zou liever vertalen „ontschieten, ontgaan, verlaten".

De interpunctie in de uitgave is voor ons eerder eene belemmering in het verstaan dan eene hulp [2]). Daarom heb ik hier tusschen [ ] eene verandering daarin gebracht, en wat geschrapt moet worden, tusschen ( ) gezet. De vertaling wordt dan: „Waar zijt gij, mijn dienaars, wilt mij helpen, plant onze leeringen onder mannen en vrouwen, dat zal ons macht geven. Het beschrijven van Gods woord voor rijke betaling dreigt mij te ontvallen. De helsche geesten, die als doodwonden toebrengende messen voor de ziel zijn, roep ik bij u tot mijne hulp".

1) In den tekst staat *moliven*, maar in de Errata is dit verbeterd. De beteekenis is „principe, leering".

2) De komma's zijn herhaaldelijk meer een rijmteeken dan een zinteeken.

Digitized by Google

Hierbij sluiten de volgende woorden van *Menschelycke Leeringhe* zeer goed aan:

> Dats waer, maar mi gebuert de meeste violencie,
> In mijns selfs presencie, van een nieuwe invencie,
> Elc bisonders eloquentie, is op Gods woort intentie,
> Heymelike penitentie, bedecte abstinentie,
> Hier by soude sonder mencie, alle mijn credencie,
> Door schriftuere gheheel int sant, vallen,
> Waer by habeamus sou in ons hant, smallen.

De laatste regels toch beteekenen (de , achter *credencie* moet weer geschrapt worden): „Hierdoor zou, zonder dat er over gepraat werd, al het vertrouwen, dat ik bij de menschen heb door de schrift (en mijne verklaring daarvan), geheel verdwijnen, waardoor onze inkomsten zouden verminderen".

De oorzaak der onduidelijkheid in de besproken verzen is, dat men er licht toe komt in „*wilt* mi ontcliven" een gebiedende wijs te zien, terwijl toch *wilt* ook in dit spel herhaaldelijk als 3e persoon van den tegenw. tijd voorkomt

B L A M.

In de Amsterdamsche volkstaal hoort men soms een woord, dat men het best weergeeft met *blam*, in de beteekenis van „waarachtig, zeker" of ook „verduiveld, in hooge mate". Bij scherper luisteren blijkt de klank eerder *ŷb'lam* te zijn. Het woord is dan ook ontstaan uit *ik ben lam*, zooals ik het een enkele maal voluit gehoord heb. De volledige uitdrukking zou zijn *ik ben lam, als het niet waar is*, synoniem van *ik mag doodvallen, als* enz.

Dit *blam*, dat ik nooit geschreven gezien heb, is dus een tegenhanger van b.v. *gnets*, waarover zie *Tijdschr.* 29, 245.

Digitized by Google

VOOR DE VUIST.

Deze woorden in Vondels *Leeuwendalers*, vs. 448

en won den naem van Helt
Daer niemant voor de vuist hem wachten dorst in 't velt,

hebben al heel wat verschillende verklaringen gevonden.

Verdam in zijne uitgave, *Nederl. Klassieken* I, bl. 32 verklaart „onvoorbereid, ongewapend, niet in staat van tegenweer zijnde".

In *Noord en Zuid* XIII, 202 komt Eymael hiertegen op: „In *voor de vuist spreken, dichten* heeft deze uitdrukking werkelijk de beteekenis van *onvoorbereid;* hier echter kan dit niet het geval zijn. Hoe zou iemand eer kunnen behalen, laat staan den naam van „Held" winnen, door een onvoorbereiden, een weerloozen vijand te verslaan? Vgl. *Jephta*, vs. 180: Manasse uit trots te daegen *voor de speer*". Eene andere verklaring geeft Eymael dus niet met zooveel woorden, maar het is duidelijk, wat hij bedoelt.

In datzelfde tijdschrift, XV, 384 zoekt P. Visser de verklaring van Verdam te handhaven door onder *hem* niet den *vader*, maar den *stier* te verstaan. Ter bevestiging geeft hij nog eene plaats uit de *Batavische Arcadia*, waar gesproken wordt van „dootslagen *voor de vuist*", waarin hij „*dootslagen*, die niet van te voren waren beraamd, niet waren *voorbereid*", ziet. De Redactie verklaart deze woorden in eene noot door „doodslagen in vuistgevechten".

Op bl. 477 geeft Visser eene andere verklaring, nl. „zonder veel omhaal; zoo pardoes; zoo zonder den minsten omslag" en haalt daarvoor eene plaats aan uit Anslo's *Parijsche Bruiloft* en Vondels *Gijsbrecht*, vs. 101.

In de woordenlijst achter zijne uitgave (*Pantheon*, n°. 106) verklaart Stoett „van nabij, openlijk (met zwaard of speer)".

Digitized by Google

Dezelfde verklaring ongeveer geeft Van Moerkerken in *Noord en Zuid,* XVI, 90, nl. „in 't vlakke veld, zonder veinzerij of verraad", „in het open veld, openlijk", „in open strijd", „in open krijg", „van nabij" en vervolgens „zonder talmen, zonder onderzoek, zonder genade". Deze meening wordt gestaafd door een aantal bewijsplaatsen.

Cramer in zijne uitgave van den *Lucifer* op vs. 1886 verklaart *voor de vuist* = „openlijk", eigenlijk „van nabij", als synoniem van *voor de hand.*

In *Taal en Letteren,* III, 117 sluit R. A. K(ollewijn) zich daarbij aan.

In *Ned. Wdb.* V, 1846 wordt *voor de vuist* gelijkgesteld aan *voor de hand.*

H. Beckering Vinckers in zijne uitgave, *Nederlandsche Klassieken,* Gulden-editie, 1e deel, 3e afl., verklaart „openlijk ook *voor de hand, voorshands* vechten: man tegen man; met gelijke kansen, eerlijk en openlijk".

In *Noord en Zuid* XX, 239 geeft Stoett nog eene bewijsplaats van *voor de vuist* = „openlijk".

Misschien, zelfs waarschijnlijk, is er nog wel meer over deze uitdrukking geschreven. Maar het aangehaalde is voldoende om te doen zien, dat er nog al verschil van meening is, al komt er langzamerhand meer overeenstemming. Eene hernieuwde behandeling is niet overbodig. Het blijkt dan al spoedig, dat wij met meer dan ééne beteekenis te maken hebben.

Misschien wel onder invloed van *iemand voor den rechter roepen* heeft men *iem. voor den degen roepen* = „uitdagen tot een tweegevecht met den degen"; zie *Ned. Wdb.,* III, 2362.

Op dezelfde wijze vinden wij *voor de speer* in Vondels *Jephta,* 180: *Manasse uit trots te daegen voor de speer* (aangehaald door Eymael, *Noord en Zuid,* XIII, 202). Hier wordt de strijd met de wapenen gesteld tegenover *'t pleit door middelaers te slechten, 't Geschil met reên en geen rappier te rechten.* Evenzoo *Koning David Herstelt,* 952

Digitized by Google

Heer koning, 't is geen tijt van suffen, maer van slaen.
Wy moeten *voor de vuist* hem daegen *voor den degen.*

Dezelfde beteekenis zou kunnen hebben *voor de vuist roepen* = „uitdagen tot een tweegevecht met de vuist". Ik heb echter nog geene voorbeelden van deze uitdrukking gevonden. Doordien het begrip van „vechten" hier sterk op den voorgrond komt, kon, al of niet door tusschenkomst van *hij daagt hem ten strijde voor de vuist* of eene dergelijke uitdrukking, *voor de vuist* synoniem worden van *met de vuist.* Zoo lezen wij in het *Vervolg van den Vlugtenden Banqueroutier*, bl. 36: „afgeregt op de Bakkelykunde, zoo wel met het mesje, als *voor de vuist*".

Daarnaast ontwikkelde zich de beteekenis *voor de vuist* = „in een tweegevecht, in een gevecht van man tegen man", hetzij dan met de vuist of met eenig wapen. Deze beteekenis vinden wij in de plaats uit *Leeuwendalers:* „niemand dorst uwen vader voor een vuistgevecht of voor een tweegevecht afwachten". Ook in de *Batavische Arcadia* beteekent „dootslagen *voor de vuyst*" niet anders dan „in een gevecht van den eenen man tegen den anderen".

Zoo ook Vondel, *Virgilius in Proza*, Inhoud Boek XII: „Aeneas .... eischt Turnus alleen *voor de vuist* uit".

Virgilius in Rijm, XII, Inhoud (V. L. VIII, 628):

De helden komen fors elckandere aengeronnen,
En kampen *voor de vuist*, in 't aensien van elck heir;
Daer Turnus sneeft, en laet Eneas sijn geweir.

D. A. Opmeer, *Klucht van Tryn Ratels* (1660), bl. 22:

'k hadt recht mijn sin gesedt,
Siet daer, om een plockhaertjen te leggen *voor de vuyst.*
(aangeh. door R. A. K. in T. e. L. III, 117).

Vervolgens wordt het „in een persoonlijk gevecht, in een handgemeen", hetzij met de vuist of met een wapen, mits niet met een schietwapen uit de verte. B.v. Anslo, *Parysche Bruiloft* (*Poezy*, bl. 438):

Digitized by Google

't Zal 't eerst niet zyn voor my te handelen in bloet.
Daar hebt gy my, mevrou, van jongs in opgevoedt.
Ik, die geen lusten acht, dan slechts den lust van 't jagen,
Heb menig wilt vermoort, en *voor de vuist* verslagen,
En 't zelf daar na ontwaait, en dikwils vuil bemorst
Het lillende ingewant getrokken uit de borst.

Hij heeft dus het wild met jachtspriet of hartsvanger gedood, niet geschoten.

Vondel, *Virgilius in Proza* (V. L. V, bl. 402): „Alrede heeft hy Sthenelus en Thamyris en Tolus afgemaeckt; den eersten en tweeden *voor de vuist*, den derden *van verre*".

Virgilius in Rijm, vs. 521 (V. L. XII, bl. 641):

hij heeft alree met kracht
Thamyr, en Sthenelus, en Tolus omgebracht,
Twee eersten *voor de vuist*, den derden, die 't beschreide,
Van verre.

Lucifer, 1866:

De trotse Lucifer, dan hier dan daer gedreven,
Schiet toe op dit geschrey, en geeft zich rustigh bloot,
Om zyn groothartigheit, in 't nypen van den noot,
Te toonen *voor de vuist*, op zynen oorloghswagen.

Hier is het „in het handgemeen, in het slaggewoel".

Hooft, *Ned. Historiën*[3], 470: „Etlyke Duitschen kanten 'er zich teeghens: verscheide burghers ook; *voor de vuist;* uit de vensters; meenigherley gevecht".

Zoo is het te begrijpen, dat *voor de vuist* de vertaling wordt van Lat. *comminus*. Zoo vertaalt Vondel „non cursu, saevis certandum est *comminus* armis" uit *Aeneis*, XII, 890 met „men moet hier niet loopen, maer *voor de vuist* vechten" (V. L. V, 416) en „Men moet niet loopen, maer *voor's hants* manhaftigh strijden" (V. L. VIII, 661, vs. 1344). Hier beteekent het dus „van nabij".

De bijgedachte „in een openlijken, eerlijken strijd" ligt nu zeer voor de hand. Het is niet doenlijk altijd uit te maken, of deze aanwezig is of niet, en in welke mate. Maar er kan

Digitized by Google

niet aan getwijfeld worden, wanneer de tegenstelling wordt gemaakt met „verraad".

B.v. *Palamedes*, 596, waar Diomedes zegt, dat hij wel iemand is voor een strijd van man tegen man, om den vijand in het aangezicht te zien, maar niet voor veinzerij:

Ick ben een man in 't veld, om op een moedigh paerd,
Dat schuymbeckt, briescht, en krabt, en stof werpt met sijn' [voeten,
Mijn vyand *voor de vuyst*, met sweerd en speer t' ontmoeten;
Maer 'k heb uw' veynsery, Ulysses, lang verleert.

Samson, 430:

In zijnen diepen slaep *verraeden*, en verkocht!
Hy is niet *voor de vuist* getemt, en overwonnen.

Herkules in Trachin, 273:

Want zoo hy, *voor de vuist*, zijn wraek hadde uitgewrocht,
Jupijn zou billijk een gerechte wraek verschoonen.

Hier is het de vertaling van ἐμφανῶς.

Van Effen, *Holl. Spectator*, X, bl. 140: „Zy is lafhartig en bloode zonder wederga, niemand *voor de vuist* durvende aanvallen, zoekt zy haar oogmerk door bedekte wegen uit te voeren". (Aangehaald door Stoett, *Noord en Zuid*, XX, 239).

Soms schijnt de uitdrukking slechts de zeer algemeene beteekenis „in den strijd" te hebben of „in een zwaren strijd". B.v. *Gijsbrecht*, 101:

'k Heb . . . . . .
. . . . . .

Met Brero *voor de vuist* het Vlaemsche heir geslaegen.

Inwydinge van 't Stadthuis, 1304:

Met zegenrijcken roof, en wapenen, op kosten
Van burgerbloet gehaelt tot heil van 't vaderlant,
Op al wat *voor de vuist* met boosheit innespant.

Een enkele maal wordt het alleen „in oorlog" of „met geweld", b.v. *Samson*, 534:

Digitized by Google

Of zetten *voor de vuist* al 't lant in bloet en vlammen.

Soms ook is het gelijk „ten strijde", b.v. *Nederl. en Lat. Keurdigten*, bl. 70:

De Jonge Vorst..... komt *voor de vuyst*,

en ib. bl. 75:

En 't werk, dat *voor de vuist* op Gods Gezalfden stormt.

Moeilijk verklaarbaar is het gebruik, dat Vondel van deze uitdrukking maakt in zijne vertaling van Virgilius, *Aeneis*, VII, 540. In de vertaling in proza lezen wij. „Terwijl men aldus in het velt *voor de vuist* vecht" (V. L. V, 289) en in de vertaling in rijm: „Terwijl men dus in 't velt vast toetast *voor de vuist* (V. L. VIII, 478, vs. 779).

Het Latijn heeft „Atque ea per campos *aequo* dum *Marte* geruntur", d. w. z. „terwijl zoo met gelijke oorlogskans gestreden wordt, terwijl de strijd nog onbeslist is". Deze beteekenis van *voor de vuist* zou misschien uit die van „man tegen man" afgeleid kunnen worden. Maar het is waarschijnlijker, dat Vondel hier niet nauwkeurg vertaald heeft, dat hij bij *aequo* meer aan „gelijk van rechten, billijk" gedacht heeft en dus *aequo Marte* heeft opgevat als „in een gelijken, eerlijken strijd".

Wij kunnen van deze uitdrukking niet afstappen zonder de synonieme uitdrukking *voor de hant* of *voor 's hants strijden* te beschouwen.

In de *Ned. Wdb.* V, 1846 aangehaalde plaatsen beteekent dit „in een gevecht van man tegen man". Evenzoo in H. J. Soet, *Batavische Eneas* (1645), bl. 3:

Sy Barbaris een deel van d' ons hebben verslagen
. . . . . .
En dat niet *voor de handt*, maar even als vermoort.

en aldaar bl. 6:

Veel liever *voor de handt*, dan sterven met bedrogh.
(Aangehaald door R. A. K. in *T. e. L.* III, 117).

Digitized by Google

Deze beteekenis kan, al of niet onder invloed van Lat. *comminus*, ontstaan zijn doordien men *voor de hand* naast *voor de vuist* stelde. Deze beteekenis af te leiden uit die van „nabij", zooals R. A. K. in *T. e. L.* III, 116 doet, lijkt mij moeilijk. Wel kan de beteekenis „nabij" er invloed op gehad hebben, dat men beide uitdrukkingen gelijk stelde.

Daarnaast echter vinden wij bij Kiliaen *hant voor hant* vechten = „man veur man", *pugnare cominus cum hoste* Et: *singulare certamen inire.* Zie *Ned. Wdb.* V, 1850 en de aldaar aangehaalde plaatsen.

Hierin hebben wij in *voor* de beteekenis „in ruil voor", „gelijkgesteld met", „tegen", „om" (b.v. stuk *om* stuk) te zien; vgl. *lijf om lijf vechten*, *Ned. Wdb.* VIII, 2238. Vandaar dat wij ook vinden *hant tegen hant vechten* b.v. Vondel, *Virgilius in proza*, 12e boek (V. L. V, bl. 403): „Imbrasus zelf hadze in Lycie opgevoedt, en met eenerleie wapenen verciert, om *hant tegens hant* te vechten, of te paerde den windt voorby te rennen", ter vertaling van „conferre manum vel equo praevertere ventos", waarvoor wij in de vertaling in rijm (V. L. VIII, bl. 641, vs. 528) lezen:

> Om rustigh voet by voet te zetten, en te vechten,
> Of sneller dan de wint te rennen op het paert.

Waarschijnlijk zijn er dus twee wegen samengeloopen, waarlangs *voor de hant* synoniem geworden is van *voor de vuist.*

Eene geheel andere beteekenis nl. „onmiddellijk, zonder bedenken, zonder kiezen" heeft *voor de vuist*, b.v. bij Hooft, *Nederl. Historiën* (uitg. 1677, pag. 170): „Noch verzocht hy (Philips) 't gevoelen van de rechtbank der Inquisitie, die, *voor de vuist wegh*, alle Nederlanders, uitgeseit de geenen, de naamen der welke haar van hier toegezonden waren, verklaarde voor kettersch, oft kettergunstigh, en, door doen oft laaten, in Majesteitschenderye vervallen".

Hier is het synoniem van *voor de hand weg*, *voor den voet*

Digitized by Google

op, voor de greep weg enz. [1]). Hieruit zou de beteekenis „onmiddellijk" afgeleid kunnen worden, die wij hebben in Vondel, *Batavische Gebroeders*, 1253:

De noot eischt staetkrackeel met bijl en kling te rechten,
En straffen voor de vuist, op een waerschijnend blijck.

tenzij het „krachtdadig" beteekent.

In verbinding met *spreken* heeft *voor de vuist* de beteekenis „onvoorbereid" gekregen, die gemakkelijk uit „zonder bedenken, onmiddellijk" kon voortvloeien [2]).

INRIDICH.

In het *Mnl. Wbd.* III, 912 zegt Verdam van dit woord: „Misschien is de beteekenis *blootgesteld aan of verwoest door vijandelijke aanvallen, plat gebrand* van een land gezegd". Als eenige bewijsplaats vinden wij hier „Item soo is Jonker Keno mitten Oostvriesen vyand geworden Coppin Jarges ..... en der stad en ommelanden en branden in twe zyden in Reiderlant, daer dat lant noch inrydich van is, als Farnsum, Otterdum, Weiwert, Hevensches ende Dam toe Borum en toe Spyck", Matth. *Anal.* I, 78 (1e druk, I, 119), uit de Kroniek van Joannes de Lemmege.

Hadden wij geene andere lezing dan de uitgave van Matthaeus, dan zou de plaats zeker onduidelijk blijven en wij zouden niet verder komen dan eene waarschijnlijke verklaring. Maar er zijn meer hss. van deze kroniek en bovendien andere kronieken, die of deze of dezelfde bron als deze gebruikt hebben. Er is dus critisch materiaal genoeg.

1) De ontwikkeling van deze beteekenis uit die van „openlijk", zooals Van Moerkerken in *Noord en Zuid* XVI, 93 wil, is onmogelijk.

2) Deze beteekenis uit die van „in een eerlijk gevecht, eerlijk, royaal" af te leiden, zooals R. A. K. in *Taal en Letteren*, III, 117 doet, schijnt bedenkelijk.

Digitized by Google

De kroniek van J. de Lemmege is opgenomen in de Kroniek van Sicke Benninge, uitgegeven door Mr. J. A. Feith in de Werken van het Historisch Genootschap, Nieuwe Serie n°. 48. Het teksths. heeft op deze plaats (bl. 65) i. pl. v. *zyden* het onverstaanbare *zeliwer*, waarvoor Feith wil lezen *sijlen*, zooals twee andere hss. hebben, terwijl een vierde *sijlvesten* heeft.

In Worp van Thabor's *Kronijken van Friesland*, 4e Boek (Leeuw. 1850), bl. 21 lezen wij: „Ende joncker Keno brande in twee *zylen* in Reiderlandt, daer dat landt noch inrydich aff is". Deze lezing wordt ook bevestigd door Eggerics Beninga, *Historie van Oostvriesland*, 1e boek, cap. 179 (uitg. 1706, bl. 157): „Daer na hefft genante Coppen Jarchs vele quades in Oostfrieslant, und in de Ummelande van Gronien, so wyt syne macht streckende, mit roven und brant schade gedaen, und hefft twe syhle, daer nu de Dollert is, barnen laten. Daer tho leeten oock de Tedunge ohre dycken liggen, und de ander syhlen in ryden, daer door de gemeente verarmet, und 24 Carspelen vorgingen".

Evenzoo vertelt Schotanus (Franeker, 1658), bl. 240: „De Schieringen brandden twee Sluysen in Reyderlandt, wesende van de Vetkoopers zyde, ende staken de dijcken op veel plaetsen door, om 't landt onder 't water uyt de Dollert te brenghen. Kene om ghelijck met ghelijck te verghelden, stack de Dijcken ende Sluysen aen de Groeningher kant door: moetende alsoo 't onschuldich Landt-volck de rasernye der grooten ontgelden".

Beninga geeft ons meteen een voorbeeld van *inriden* = „binnenstroomen" [1]), zoodat nu geen twijfel meer kan bestaan aan de beteekenis van *inridich*, nl. „waar het water binnenstroomt, blootgesteld aan overstroomingen".

Op de vijf in het *Mnl. Wdb.* aangehaalde plaatsen uit de Cameraarsrekeningen van Deventer (waar nog bijgevoegd kan

1) Vgl. ook Schiller und Lübben, *Mittelniederdeutsches Wörterbuch* II, 375 op inriten.

Digitized by Google

worden bl. 323) is de beteekenis van *inriderich* of *inrederich* niet zeker, maar de hier voor *inridich* vastgestelde beteekenis past zeer goed in het verband. Wel wordt er driemalen gezegd, dat de vijanden het land „inriderich *maken*", maar wij hebben boven gezien, dat dit eene gewone oorlogsdaad was. Voorloopig lijkt het mij dus raadzaam hier voor *inriderich* geene andere beteekenis aan te nemen en het woord dus niet met het transitieve, maar met het intransitieve *inriden* in verband te brengen.

Ik mag echter niet nalaten te wijzen op eene plaats in dezelfde rekeningen, die de in het *Mnl. Wdb.* gegeven verklaring zou kunnen steunen, nl. bl. 35: „Henniken messelgier ton Arkelsteyn ghezant an Henr. den Zuren omme daer te weten te laten dat die vyande int lant ryden woelden".

Van *riden* = „stroomen" vinden wij bij Worp van Thabor nog eene merkwaardige afleiding, die in het *Mnl. Wdb.* niet is opgenomen, nl. *zylrydt*, d. i. „eene vaart, die op eene sluis aanloopt", dus „sluisvaart, zijltocht". De beteekenis blijkt duidelijk uit de volgende plaatsen.

Bl. 3: „Doe lieten die van Groningen graeven wt Weysinger sylrydt eenen groten graeve, heetende Muetdiep, tot Onsta burchgrave. Doe voeren die vianden met schepen tot Onsta borchgraft, ende wonnen dat huis met groter macht ende arbeit".

Bl. 4: „Doe toegen die burgers van Groningen met die Friesen wederomme ten Damme, daer sy bleeven drie daegen lanck, ende vergaederden veel cleine schepen, ende voerden die in die burchgraft toe Fermsum, ende wonnen alsoe dat huys toe Fermsum, ende verdroncken alle die zeerovers voorsz. in die graft ende Fermser zylrydt".

Ook het hier voorkomende *borchgraft* wordt in het *Mnl. Wdb.* niet vermeld en van *borchgrave* alleen de beteekenis „stadsgracht", niet die van „slotgracht".

Weliswaar is althans het slot der kroniek van Worp van Thabor niet eerder dan 1523 geschreven, maar toch geeft zijn werk ook voor onzen Middelnederlandschen woordenschat

Digitized by Google

te waardeeren aanvullingen, omdat de door hem gebruikte woorden zeker niet door hemzelven gesmeed zijn en hij bovendien van vele oudere stukken een nauwkeurigen tekst geeft, terwijl sommige oorkonden alleen bij hem gevonden worden.

Een aantal bij hem gebruikte woorden wil ik hier nog mededeelen, die hetzij nog in het geheel niet opgeteekend zijn of niet in de hier voorkomende beteekenis.

BAREN.

Eene opmerkelijke beteekenis van *baren*, nl. „overeenkomen" vinden wij bij Worp van Thabor, 4e boek, bl. 143: „dat syt stede ende vast mede willen holden, wat daer *gebaert*, gesuent ende gesegelt wordt over huer".

Wij zullen ons de ontwikkeling der beteekenis wel zoo moeten voorstellen: te voorschijn brengen — ter tafel brengen — verklaren — van weerskanten verklaren — overeenkomen.

Hierbij behoort het znw. *baer* of *bare* in de beteekenis van „overeenkomst", b.v.: „Inden eersten seggen wy die olde *baer*, die gemaeckt is int jaer van tachtigen, tusschen Sneecker, Boolsuerder, Jw ende Wyttia, in huer volle macht", en „om alle saecken ende schelingen, die geschiedt zyn nae die olde *baer*" enz., a. w. bl. 143.

Ook behoort hierbij *baersluyden* = „scheidsrechters", b.v. „Ten laesten .... is die schelinge van beide paerten gecompromitteert ende van den baersluyden wtgesproocken", a. w. bl. 10. Iets eerder, op bl. 8, worden zij „seggesluiden ende vruntlicke dedingsluiden" genoemd.

In het Friesch is het woord nog niet uitgestorven, maar het *Friesch Woordenboek* kenmerkt het als „weinig gebruikelijk" met eene verwijzing naar Halbertsma's *Lexicon Frisicum*, 224. Vgl. Schiller nnd Lübben op *baren*, *bare* en *baresprake*.

Digitized by Google

BEGRIJP, BEGRIPEN.

Eene andere minder gewone uitdrukking voor „overeenkomst" is *begrijp*, dat wij eveneens bij Worp van Thabor vinden, b.v. bl. 263: „by een .... comen, om een *begryp*, verbont ende gaerleger met malcanderen toe maecken".

Evenzoo *begripen* = „overeenkomen", b.v. bl. 273: „die contracten ende geloftenissen, met malckanderen gesloeten ende *begrepen*".

Vgl. De Haan Hettema, *Idioticon Frisicum*, 72 en Schiller u. Lübben, I, 188 en 189.

GAERLEGER.

Een derde opmerkelijk woord voor „overeenkomst" bij Worp van Thabor is *gaerleger*, dat wij reeds tegelijk met *begrijp* gezien hebben, en dat herhaaldelijk voorkomt. Veelal is het verbonden met de synoniemen *vreed*, *suenbrief* of *vredebrief*. Meermalen ook wordt hetzelfde stuk nu eens *gaerleger*, dan weer *suenbrief* of *vredebrief* genoemd. Enkele aanhalingen zullen voldoende zijn.

Bl. 57: „Om deeze voorsz. saecks wille wolde Sicke, met zyn vrunden, niet besegelen den gemenen gaerleger ende vredebrieff, daer nae gemaeckt, int jaer van twee ende tuintighen".

Bl. 58: „Een generael gaerleger ende vreed van alle landen van Frieslandt, tusschen den Weser ende Staeueren..... van welcken gaerleger die copie hier nae volcht".

Bl. 73: „Soe hebben die ghemene staten der landen van Oostergoo eenen niewen vrede ende gaerleger gemaeckt..... Van welcken vredebrieff die copie hier nae volget".

Digitized by Google

Bl. 265: „Item, oft iemant deze gaerleger infochte, den toe berechten in manieren ende punthen voorsz., ende die gaerleger daer mede niet befleckt te wesen".

Bl. 263: „dat die staten ende stemmen van Westergoe op een plaetse by een solden coemen, om een begryp, verbont ende gaerleger met malcanderen toe maecken".

Bl. 266: „Item, oft iemant, buyten onsen gaerleger, enige luyden binnen onsen gaerleger geweldtlicken wolde overfallen ofte misdoen, dat dan toe gelycken met malcanderen, sonder vertreck, om toe trecken, by pene voorsz.".

Op de laatste plaatsen nadert de beteekenis tot die van „verbond".

Het grondwoord *gaderleggen* zal dus wel niet genomen moeten worden in den zin van „geld samenleggen, voor gemeenschappelijke rekening iets doen" (*Mnl. Wdb.* 2, 870), maar van „bijeenbrengen, dagvaarden". Vgl. De Haan Hettema, *Idioticon Frisicum*, 221: „g a e r l a y a, *citare*, dagvaarden; *congregare*, bijeenbrengen". *Gaerleger* is dus synoniem van *dachvaert*, vervolgens „hetgeen ter dagvaart besloten is".

Nog enkele samenstellingen met *gaer* bij Worp van Thabor verdienen de aandacht.

Gaersegelen = „te zamen een stuk bezegelen": „met die ander steden ende Schieringe heerschappen, die *gaer* hadden *gesegelt*" (bl. 193).

Gaerspannen = „samenspannen": „doe *spanden* alle die Schieringen in Oostergoe ende Westergoe *gaer*, ende verdreven die Vetcoepers wt West Frieslandt" (bl. 32).

Gaercomen = „samenkomen, handgemeen worden": „Waeromme zyn sy *gaer gecoemen*, ende hebben sterckelick gevochten teghen malcanderen" (bl. 302).

Digitized by Google

CATTE.

Volstrekt niet onbekend is *catte* als naam van een belegeringswerktuig. Maar de beschrijving, die Worp van Thabor er bl. 255 van geeft, verdient nog wel even de aandacht.

„Daer nae lieten Gronigers maecken een groot, hooch, holten instrument, dat sy hieten een catte, daer solders in waeren, dat brochten sy anden graue, ende volck daer inne op die solders, ende schoeten daar wt van bouen neder int huys, datter niemant int huys anden wall mochte staen".

FALIKANT.

Van de beteekenis „bedrog" van dit woord geeft het *Ndl. Wdb.* III, 4365 slechts één voorbeeld, door Tuinman uit „een oud Vlaamsch stuk" aangehaald. Het is dus niet zonder belang, dat wij bij Worp van Thabor een paar bewijsplaatsen uit Friesland hebben in een compromis van 1481.

„Item soe sullen dese paerten..... eenen vryen vasten vrede holden, in lyff ende in guedt, heimelicken ende openbaer, in allen steden ende plaetsen, sonder alrehande falicant" (bl. 144).

„Ende niemant van dese paerten vrunden, hulperen ofte hulpers hulperen, yemant van dese luiden paerten van soldye (= krijgsvolk) weder te winnen, toe holden, noch haelen binnen landt, noch buyten landt, ende dat sonder enigerhande valicant, by pene des gemenen eedts ende des geuonnen saeck" (bl. 145). Vgl. De Haan Hettema, *Idioticon Frisicum*, 173.

P. LEENDERTZ Jr.

Digitized by Google

MINDER BEKENDE WOORDEN

Eenige van elders nog niet opgeteekende woorden, die door Worp van Thabor worden gebruikt, maar die geene nadere bespreking behoeven, deel ik hier mede met slechts enkele aanhalingen.

Achterstandich = *achterstallig*: „van den achterstandigen pachte van den voorsz. erwe toe dissen daege toe" (bl. 12). In dezelfde beteekenis ook Mnd. *achterstendich*.

Bitten = *het ijs openhakken*: „Oock was die graft gebittet, ende die bruggen ende die ledderen waeren toe corte, ende mochten ouer die bitten niet raecken" (bl. 235).

Doelinge = *het doodschieten*: „Item, waer dat saecke, dat iemant desen vrede in braecke met dootslachte ofte met doelinge, die sal dat bueten ende gelden met seuen olde bueten ende gelden" (bl. 87, in een stuk van 1446).

Eeck = *eikenhout*: „Kempema zyl ende Hottinga zyl, met huer eerdwerck, int eeuich, met yser ende met eeck, ende met huer colcken, alst daer toe behoort" (bl. 131, in een stuk van 1477). Vgl. De Haan Hettema, *Idioticon Frisicum*, 155.

Eetwande = *eetwaren*: „Daer nae .... wordet .... gesloeten ende geconsenteert, datmen butter, keesen, ossen, vette koeien ende alle well mosten wten lande vueren, maer alle andere eetwande ende saedt inden lande toe blyuen ende toe holden, by den pene voorsz." (bl. 155, in een stuk van 1482).

Geheer = *leger*: „Ende hier mede is heer Wilbordt, met al dat geheer, opgebroocken van Leeuuerden" (bl. 307).

Goetschade = *schade aan goed*: „van alle misdaeden ende guedt schaden, die geschiedt sint" (bl. 144).

Henleggen = *neerleggen, beslechten*: om dselue onuille, tuist, schelinge ende oorloghe .... an beide zyden hen toe leggen" (bl. 199, in een stuk van 1492).

Digitized by Google

Herigen = *tot gehoorzaamheid brengen*: „Ende welcke recht des niet machtich is te berechten, elck ander toe stercken, ende den ouerherigen toe heerigen" (bl. 95, in een stuk van 1456).

Hoopman = *aanvoerder*: „drie duysent knechten, daer heer Floris van Yselstein ouerste hoopman van was" (bl. 179). In het *Ndl. Wdb.* VI, 1112 wordt dit woord wel vermeld, maar zonder voorbeeld, alleen met een verwijzing naar Kiliaen.

Invont = *list, uitvlucht*: Ende hier op soe hebben wy .... belooft, sonder enige argelist ende nieuue infonden hier inne toe trecken" (bl. 196, in een stuk van 1492). Vgl. het *Mnl. Wdb.* op *invindinge*, dat ook bij Worp van Thabor voorkomt. Vgl. ook Schiller u. Lübben II, 384 op *invunt*.

Custenmont = „*mondelinge eed*": „Item, wie den anderen dootslacht, ouer sette suene ofte custen monde, edder ouer des landes vrede, die heuet verbeurt veerthien bueten, ende hondert schilden an elcken landt." (bl. 74, in een vredebrief van 1439).

Meendach = *vergadering, landdag*: „Item, elcke man sal vrede hebben tot der meene daegen ende weder van die meene daegen, by veerthien bueten" (bl. 75, in een vredebrief van 1439). „Dat wy jaerliex sullen holden toe Groningen een werff ofte meendach" (bl. 81, in een gaerleger van 1444).

Vgl. „Item soe sal een iegelick vry ende seecker coemen mogen totten gemeene daegen, toe ende van, onder veerthien bueten" (bl. 80).

Opwreken = *openwrikken*: „Ende waert saecke, dat iemant dese voorsz. zylen opbraecke, ofte dueren op wreeckte, als dat waeter buyten een hande breedt hoger is dan binnen, die heeft verbuert thien schilden (bl. 132, in een stuk van 1777). Vgl. De Haan Hettema, *Id. Fris.* 403, opwretsa.

Swaerbrief = *dagvaarding*: „In dese tyden toegen sommige Friesen .... an wtlandsche landtsheeren, naemelick anden bisschop van Wtrecht, ende brochten hier int landt suaere laedtbrieven ende andere op huere weder paerten ..... Dit toe remedieren, heeft dat gemene landt geordineert ende geboden in forma nae geschreven ..... dat, nae onse Friesche

Digitized by Google

recht, niemant sal int landt brengen noch verfolgen geen suaerbrieven vanden bisschop van Wtrecht, noch van gene heeren buytens landts, daer iemant met besuaert is" (bl. 89, op het jaar 1447). Vgl. *Mnl. Wdb.* op *ladebrief.*

Tegenstal = *tegenstand*: „Oock schoeten Sneecker heer geschuth los in Groniger heer, ende hebben, sonder grote tegenstal, gegeven den vlucht; ende Gronigers..... hebben huer verfolcht, ende wel hondert gefangen, ende omtrent tsestich doot geslagen" (bl. 197).

Verspreck = *verwijt*: „Ende hebben alsoe tuee ende tuintich van die gesellen, opten heyligen Paesck auondt voorsz., op raeden geseth..... daer Leeuuerders groten haet ende verspreck van hadden" (bl. 295).

De volgende woorden zijn op zichzelf zeker bekend genoeg, maar in de hier voorkomende beteekenis of vorm minder gewoon.

Achte = *octaaf*: „Daer nae.... is heer Wilbordt, met die houelingen ende knechten voorsz..... gereist nae Staeueren, ende laegen daer went Pynexter achten" (bl. 300).

Aenbidden = *verzoeken*: „wy angeroepen, begeert ende ootmoedelicken angebeden hebben den.... vorst ende heer, heer Aelbrecht, hartoch toe Sassen.... ons hulp ende bystand te willen doen" (bl. 288).

Bliven, trans. = *ter beslissing overlaten*: „Oock hebben zyt wtgeboeden van die steden, datse alle huere saecken ende schelinge, tusschen die muncken van Hemmelum ende huer, wolden blyuen by tuee prelaeten in onsen lande ende by die steden" (bl. 163).

Buer = *huis, stins*: „Ende oock heeft heer Wilbordt Camminga buer ingenoemen" (bl. 306). Even verder lezen wij: „Maer Camminga huys hielde hy noch in zyn macht, ende besette dat met zyn knechten". Vgl. eigennamen als *Buren, Siddeburen*, enz.

Deel = *landstreek, district, grietenij*. Zeer bekend is het woord in de eigennamen *Franekeradeel* enz., maar het komt

Digitized by Google

ook buiten samenstelling herhaaldelijk voor, b.v.: „Ende welcke recht in deelen, in steden, den ouerherigen niet mede berechten en willen, die ghene menedich te zijn ende vredeloos" (bl. 95, in een gaerleger van 1456). In den aanhef van dit stuk lezen wij: „Wy prelaten, prouesten, deeckenen, grietmans, houelingen ende gemene rechters, burgemeisters, oldermans, schepenen ende gemene meente der *landen ende steden* van Oostergoe ende van Westergoe ende van die gemene Seuenwolden".

„Ende deese scheeringe te doen ellick grietman in zyn deel" (bl. 135). Hier blijkt duidelijk de beteekenis *grietenij*. Dit laatste woord komt bij Worp van Thabor niet voor.

Vgl. De Haan Hettema, *Idioticon Frisicum*, 132.

Ook krijgt deel de beteekenis „bestuur van een deel", b.v.: „Item, wanneer die achtien rechteren ende die deelen van Oostergoo te saemen reisen sullen" (bl. 84).

Hoefslag = *boete*: „rechte reeckenschap ..... van alsoedaenen bruecken ende houeslaegen, die onsen genaedigen here in dien jaere verschenen zyn" (bl. 36, in een verdrag van 1417). Het lijkt bedenkelijk, aan het woord deze beteekenis toe te kennen, maar er valt toch niet aan te twijfelen: in dezen zin erkennen de Vriezen, dat Jan van Beieren „dat alre hoochste recht" bezit en de grietmannen „van onsen heren wegen allen landen recht sullen doen". Eerst in het volgende wordt gesproken van de verplichting tot het betalen van belasting. Is misschien de engere beteekenis „boete wegens het niet nakomen der verplichting tot onderhoud van de dijken"?

Hoflant = „*grondbelasting*".

Huldinge = *huldigingsbelasting*, *belasting ter erkenning van de heerschappij*: „Item, soe kennen wy onsen here zyn hofflandt ende die huldinge, twee Vlaemsche groten van elcken huise des jaers" (bl. 36).

Credentie = *onthaal*, eigenlijk „voorproeving", vgl. *Mnl. Wbd.* III, 2073: „om den boden [die van den keizer kwamen] eerlick credentie ende propyn te doen" (bl. 135).

Digitized by Google

Licht = *onbezwaard, onverbonden*: „Ende waert saecke, dat Wybe..... hier tegens dede..... die steden dan..... huer licht ende los te slaen an Wybe voorsz., ende hem gheen bystandt toe doen" (bl. 144).

Vgl. De Haan Hettema, *Id. Fris.* 326: „lichte, *liber*, los".

Los laten, los schieten = *afschieten*: „doe lieten Gronigers twee grote stucken los met hagelschuth, daer aff sommige in Sneecker heer worden gewondt, maer niet veel bleuen daer doot" (bl. 197).

„ende schocten Sneecker grote busse, die sy mede wt Sneeck hadden genoemen, als voorsz. is, die gefult was met haegelschuth, ende voort alle huer ander geschuth, los, ende schooten veel Vriesen doot" (bl. 237).

Zie ook boven bij tegenstal.

Machtig = *talrijk*: „Ende, want sy machtich waeren, soe conden sy den cost niet langer crygen in die stadt" (bl. 139). Ook tegenwoordig nog is die beteekenis niet ongewoon: „Hoe machtig zijn wij?" Vgl. ook *Friesch Woordenboek* i. v.

Omsteken = *afspreken, overleggen*: „Onder die knechten laegen sommige capeteinen, die huer jaergelt hadden van hartoch Albert van Sassen, ende met die stack hyt heimelick omme, datse solden trecken in Vrieslandt" (bl. 269). Vgl. Molema op omstoken wark; *Friesch Woordenboek* op omstekke.

Onderhouden = *staande houden, beschermen*: „Inden eersten onthieten, belouen ende aannemen wy, alle persoenen, geestelick ende waerlick, steden, landen, dorpen, deelen ende inwoonders van Westergoo, in Vrieslant, van allen geualt, ouerlasten, ongelycke ende heerlicheit te onderholden, beschutten ende beschermen, binnens landes ende buytens, alsoe veele ons mogelick is" (bl. 287 in een *ouercomst*, d. i. overeenkomst van 1498). Ook het Mnd. kent underholden = „schützen, beschirmen".

Onderloopen = *den weg afsnijden*: „Waerom heeft Lyuue Jellinga Wopcke, Baucke zoon voorsz., laege gelecht in die

Digitized by Google

pastoors schuere opper Geest, wanneer Wopcke van zyn huis quam, dat Lyuue hem dan dat huis mochte onderlopen: want Wopcke een sterck huis hadde" (bl. 112).

„Dit sach Lyuue, ende is haestelick wt die laege opgebroocken, ende heeft Wopcke onderlopen, dat hy niet weder mochte coemen op zyn huys" (ib.).

Ondersteken = *aanstoken*: „Aldus heeft hartoch Albert van Sassen dat oorloch in Vrieslandt soe lange gesterckt ende ondersteecken, dat die Schieringe heerschappen hem int landt hebben gehaelt" (bl. 283). Vgl. ook *Ned. Wdb.* X, 1477.

Overslaen = *aantijgen*: „Sicke Bolte, by Berger clooster, hebben sy ghefangen, ende setten hem toe Dockum op eenen radt: want sy hem verraderie ouer sloegen" (bl. 193).

„Dese coopluyden liet Tyerck op zyn huys haelen, ende sloech huer onrechtelick ouer, datse valsch geldt hadden laeten munten" (bl. 221).

Vgl. *Friesch woordenboek*, II, 298 „Immen hwet oerslaen, iemand onderhouden over iets wat hem te laste gelegd wordt".

Overste = *voorste*: „Als dat die ouerste saegen, soe gingen sy loepen, ende daer nae liepen sy alle gaeder: want sy gheen hooftluyden, rodtmeisters ende weyflers en hadden, die haer regierden ende duongen in die oorde, alst geuoonlick is; maer liepen als een hoop schaepen sonder harder, ende alser een liep, soe liepense altemael" (bl. 301).

Peyedeur = *tusschendeur*: „Die heeren vander stadt, die int choer stonden, smeten die peye doeren van dat choer toe, ende vloegen in die costerye ofte sacristie" (bl. 137).

Vgl. *Friesch Woordenboek*, II, 346: „pei-, pijdoarren, deuren tusschen portaal en kerk" en „pei, pij, pui: voorportaal der kerk".

Sanen = *betwisten*: „die landen ende renthen, die dat conuent van Hemelum huer saenden" (bl. 163).

Vgl. De Haan Hettema, *Idioticon Frisicum*, 428; *Friesch Woordenboek* III, 54; Franck–Van Wijk op zaniken.

Digitized by Google

Schergen = *aanslaan in de belasting*: „Item, die geschickt zyn ofte geschickt worden, dat regiment toe voeren ofte te wouden tegenst enige wtlandsche heeren, sie behoere den rycken ende mate rycken, geestelick off waerlick, toe schicken ende toe schergen nae zyn staet ende nae zyn guedt, merck merck gelyck, nae huer beste weten ende vermuegen" (bl. 95).

„Item soe sal die Woldman schergen nae gelegentheyt huer landen ende gueden" (bl. 135).

„Item, die steden toe schergen nae ryckheit huerder guederen, den rycken ende den armen" (ib.).

Deze beteekenis staat dicht bij die van *rangschikken*, vgl. *Mnl. Wdb.* VII, 474.

Schering = *aanslag*: „Ende deese scheeringe te doen ellick grietman in zyn deel" (bl. 135).

Schutenstal = eene landmaat: „Item, soe seggen wy vanden hoylanden, inden kerspele van Yselhamme gelegen, ... dat .... onsen here die bisschop van Wtrecht voorsz. den Frieser van Stellingwerff .... vercoft heuet, elcken schutenstal voor vyftehalue olden schildt" (bl. 24).

In dezen vrede van 1413 wordt het woord nog herhaaldelijk gebruikt, zonder dat er blijkt, hoe groot een *schutenstal* was. Elders heb ik het woord niet kunnen vinden.

Soldenaer (dubbelt) = *onderofficier*: „Die capeteinen ende dubbelt soldenaers .... hebben die murmuratie van die knechten gestilt" (bl. 243). Vgl. *Mnl. Wdb.* VII, 1503.

Spiker = *bolwerk*: „dat bolwerck ofte spycker toe Hemelum" (bl. 78).

Terdoys = *schavot*: „Ende Jarich voorsz. is toe Sneeck, op die plaetse, op een terdoys (daer toe gemaeckt) gerecht" (bl. 304).

Dit is zeker wel het Fr. *hordois*, *ordois*, ontstaan doordien *dat ordoys* verstaan werd als *dat tordoys*. Vgl. *Mnl. Wdb.* op *hordijs*, *naerduys*, *ordeis* en *terdous*.

Versegelen = *bij gezegelde brieven overgeven*: „maer hy moste den heer zyn huys toe Sloeten ouer leueren, ende versegelen, dat hy verbuert hadde, om die rebellicheit, daer die

Digitized by Google

heere hem groot guedt te vooren hadde voor geboeden" (bl. 299).

Voorschrijven, vertaling van *proscribere*: „soe mach die raedt voorsz. ons als menedich, eerloos ende trouloos voorschrijven" (bl. 201).

Vrouwencraem = *huis, waar eene kraamvrouw is*: „Sommige worden geslaegen in tuee vrouwen craemen, dat voor die tyt niet veel in Vrieslandt was geschiedt: wantmen in Vrieslandt die craemen niet min dan kercken plegen te eeren ende te spaeren" (bl. 197).

Wederwerch. In 1494 kwamen de Groningers te Leeuwarden met eene commissie, die zij van Maximiliaan gekregen hadden. „In welcke commissie, onder ander woorden, stonde geschreuen, dattet huer was consenteert, datse die van Oostergoo mochten nemen onder huere protectie ende verbondt, wtgesecht heer Pieter Camstra ende zyn meyers, ende die onuillige, dat in die commissie stonde geschreuen, *die wederwergen*. Doe deze commissie was gelesen, doe vraegde Edo Jongama, heerschap toe Rauwert (want die hem mede hoorde in Oostergoo), die heeren van Groningen, wat dat woort *wederwergen* beduyde?" (bl. 217).

Blijkbaar hadden de Friezen bezwaar tegen dit Germanisme.

Wederwaerdich. Waarschijnlijk hetzelfde woord vinden wij (bl. 288, 289) in eene overeenkomst van 1498 met Albrecht van Saksen, die dus zeker wel niet in Friesland is opgesteld. Hier beteekent het echter *tegenstander:* „Nae dien dat zeeckere grote ende merckelicke lasten ende schaeden ons ouer gecoemen ende gedaen syn, by eenige onse wederwaerdige" enz.

Eenige woorden zijn mij volkomen duister gebleven.

Encker: „Ende wil iemant hoger spreecken, die gae, daer die *Reus* woont; wtgesecht saecken, die geschiedt sint in enckere recht, dat toe verantwoorden als recht" (bl. 152).

Leveringe: „Doe laegen by Harderwyck, in Gelderlandt, anderhalff duysent knechten op die leueringhe, die ghenen dienste hadden" (bl. 269). Beteekent dit „in aangenomen dienst"? Of „leverbaar; gereed om geleverd te worden"?

Digitized by Google

Rein: „Item soe verbieden wy rooff ende rein, breck ende brandt, ende alle weldelicke saecken" (bl. 87). Is dit reeroof?

Stellingrechter: „Dit seggen geschiede toe Follenhoe, inder kerspele kercke, in tegenwoordicheid ons heren van Wtrecht, raede ende der priesteren, stellinge rechters, grietmans ende der gemeente van den drie landen voorsz." (bl. 18, in een zoen van 1408).

Van elders is het woord mij niet bekend en de juiste beteekenis ontgaat mij.

Zooveel mogelijk heb ik in de bovenstaande aanhalingen plaatsen gekozen, die ook om andere redenen de aandacht verdienen. Voor lexicografen is echter nog veel meer in dezen tekst te vinden.

Amsterdam. P. LEENDERTZ Jr.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

100. DE *t*-VORMEN BIJ *nieuw*.

Daar de oudere taal noch *nieuw(e)t* kent noch andere ntr. adj. op *-t*, moet men in *nuut*, *naut* of *nout* en dgl. een analogievorm zien. Deze kwam zeer licht in zwang waar men *nouw* of dgl. uitsprak (*ouwe* [< *oude*] : *out* = *nouwe* : *nout*), maar lag ook elders voor de hand (*ouwe* : *out* = *nuwe* : *nuwt* en = *nieuwe* : *nieuwt*).

Groningen. W. DE VRIES.

Op blz. 310 van Dl. XXXVIII moet, in r. 4 v. o., in pl. van „boven", gelezen worden: „n°. 96", en ald., op blz. 315, r. 3 v. o., leze men: „Umlaut."

Digitized by Google

ONJUISTE TOEPASSING VAN DE VAKTERMEN *DEBET* EN *CREDIT*.

In allerlei geschriften worden de woorden *debet* en *credit* gebezigd tot uitdrukking van gedachten op een wijze die niet in overeenstemming is met het gebruik, dat er in het handelsleven van gemaakt wordt. De verklaring ligt m. i. hierin, dat men te veel let op de oorspronkelijke beteekenis der Latijnsche woorden *debeo* en *credo*, en uit het oog verliest, dat men met technische termen te doen heeft, die technisch juist moeten worden toegepast.

Bij het boekhouden stelt men zich op het standpunt van dengene, voor wien dit geschiedt en debetposten komen daardoor als activa op de linkerzijde, creditposten als passiva op de rechterzijde. Een groot debet in de boeken te hebben zal dus zoo op zich zelf beschouwd een gunstig verschijnsel mogen heeten, terwijl het bedenkelijk is, als de creditposten in verhouding tot het debet te hoog dreigen te worden.

De niet deskundige heeft echter juist neiging om het credit als een actief te beschouwen, terwijl debetposten voor hem de minder aangename beteekenis van schulden hebben. Maar het zijn schuldvorderingen.

Een drietal voorbeelden van recenten datum mogen dit staven.

In een wetenschappelijk tijdschrift lazen we dit:

> Evenals alle zuchten of hartstochten betaalt de eerzucht haar voldoening met een tekort in duurzaam levensgeluk; want nagenoeg alle zuchten brengen een hooger cijfer op de debetzijde van onze gelukbalans dan op de creditzijde.

De bedoeling is: alle zuchten brengen een hooger cijfer aan passiva op onze gelukbalans dan aan activa. Feitelijk had er

Digitized by Google

dus moeten staan: een hooger cijfer op de creditzijde dan op de debetzijde.

Mogelijk zou dit niet duidelijker geweest zijn en juist aanleiding hebben kunnen geven tot misverstand, maar technisch zou het zuiverder geweest zijn. Beter nog ware 't wellicht hier van passiefzijde en actiefzijde te spreken, omdat de balans wordt genoemd. De balans plaatst activa tegenover passiva. Niet gebruikelijk is het hierbij van debet en credit te spreken.

In een boekje over reklame kwamen we verder deze zinsnede tegen:

> De Reklame evenwel, die de artikelen van den fabrikant heeft bekend gemaakt tot in de verste hoeken der wereld, die hem koopers zal toevoeren, ook als die Reklame allang zou zijn opgehouden, heeft de waarde zijner zaak verhoogd. Ze is omgezet in een soort *goodwill*, die hij op zijn credit kan boeken.

In een feuilleton in de Nieuwe Rotterdamsche Courant lazen we:

> Voor het „spontane" zal plaats moeten worden gelaten. Maar ongetwijfeld zal dit spontane, waar het bij den mensch immers *van binnen uit* pleegt te komen, juist aan de richting, welke van modernen kant wordt aangegeven, kunnen ten goede komen, zoodat ook deze memorie-post zeker wel aan de creditzijde der moderne Richting zal mogen worden geboekt.

De schrijvers zullen niet vermoeden, dat zij juist het tegendeel schreven van wat zij bedoelden. En toch is het zoo. Een waarschuwing weer om met vaktermen voorzichtig om te gaan.

Uithuizen. H. HOOGHIEMSTER.

Digitized by Google

TWEE ONBEKENDE GEDICHTEN VAN STARTER.

In *Elsevier's geïllustreerd maandschrift* van 1895, dl. I, pag. 685 heeft prof. ten Brink trachten aan te toonen, dat Starter de auteur is van het bekende Valeriuslied: „Merck toch hoe sterck." De bezwaren hiertegen door Wieder—van Duyse ingebracht vinden we kort geformuleerd in *Het oude Nederl. lied II* bl. 1791. Waarom zou het niet opgenomen zijn in de Friesche Lusthof? is dan eigenlijk de vraag, die ten slotte als argument wordt aangevoerd.

Bij alle gegevens, door wijlen den heer M. M. Kleerkooper in zijn uitmuntende *Bibliographie van Starter's werken* samengebracht, meen ik twee kleine gedichten te kunnen voegen, die zeer waarschijnlijk van Starter's hand zijn, en in geen der uitgaven van de Friesche Lusthof werden afgedrukt. Ze zijn te vinden op bl. 168 en 235 van een zeer zeldzaam liedboekje getiteld: *Hollands Nachtegaeltien verryct met een nieu twede deel genaemd Hollands en Seeus nachtegaels samen gesang. Tot Amsterdam by Jacob Pieters Wachter 1633* [1]), en volgens den naam en de kenspreuk van genoemden dichter

1) *Scheurleer, Nederl. liedboeken* bl. 157. In de betrokken litteratuur heb ik slechts een enkel spoor van 't boekje aangetroffen; Jacobus Scheltema maakt melding van een liedje geteekend „Alleen de Hope" in het *Hollandsch en Zeeuwsche Nachtigaeltje 9e druk 1633.* Daar de eerzame Jacobus zeer onbetrouwbaar is (om slechts te herinneren aan zijn vervalsching van Anna Roemer Visschers portret) meen ik te mogen onderstellen dat het 2e deel van ons boekje bedoeld is, omdat ook hier juist één aldus geteekend vers voorkomt (bl. 49) en nergens iets van een 9e druk blijkt. Scheltema dacht bij deze spreuk aan Anna R. V. en zag dus de vele liedjes van denzelfden dichter, M. v. Velde, Velden of Campanus over 't hoofd. (vgl. Oud-Holl. 1883, bl. 64).

Herhaaldelijk komt de naam Hooft voor. Een liedje geteekend „Een Hooft alleen" (= W. D. Hooft), niet vermeld in Haverman's proefschrift, op bl. 226. Een „Pastorelle" door Voskuyl, samenzang van Dayphilo en Granida, geteekend „'t Verkeert haest" op bl. 62, terwijl „In het Idalisch dal" van P. C. Hooft met vermelding Stemme: Saugh op bl. 156 is afgedrukt. (vgl. Stoett I, 161, waar de titel Sangh luidt. Wijze ald. bl. 364). Liederen van Hooft als stem: bl. 224 Groote

Digitized by Google

afkomstig. Afdoend blijkt dit evenwel niet, daar in de liedboeken bijwijlen de onderteekening niet is te vertrouwen; zoo vinden we onder een liedje in *Den Lacchenden Apoll* [1]): „Al lang genoeg van dit van dat, Gepropt, gestopt, geduwd, gestuwd door 't gorgelgat" den naam P. C. Hooft, al kan deze rijmelarij onmogelijk van Hooft zijn: Hooft maakte andere verzen! Bij een mindere God als Starter is de kwestie minder gemakkelijk uit te maken; deze stijgt in het minnedicht nergens boven de rhetoriek van zijn tijd uit; gouddradig haar, oogjes als een git, tanden als ivoor, wangetjes als rozen, lipjes als koralen, enz. enz. zijn de ook elders steeds wederkeerende schoonheden zijner geliefden. Daarbij komt, dat hij niet alleen zelf regels uit zijn best geslaagde liedjes meermalen herhaalde (zoo den aanvangsregel: „Doen ik was in 't bloeyen van mijn tijd, in 't groeyen van mijn Jaren" en Bruydt-Lofs-Gedicht vs. 107, waar de bruid is: „In 't groeyen van 't verstand, in 't bloeyen van haer jaren" of den slotregel der eerste strophe van 't zelfde liedje: „Die een Vrou heeft, heeft in 't gemeen een Heer!" naast: „want wie een Vrouwe heeft, heeft in 't gemeen een Heer" [2]), maar ook anderen hem herhaaldelijk hebben nagevolgd.

Goden min (!) om raken (Granida vs. 1690); bl. 243 Windeken daer den Bosch afdrilt (id. vs. 39); bl. 274 Ghy Heyligheytjens die „in Bloemjes en in kruyden; II, bl. 98 Vluchtige Nymph.

Verder twee liederen door H. C. Hooft; bl. 200: „Wist men in kleyne Kluys", Stemme „Schoonste Nimpho van het wout" en bl. 224: „Ick en prijs gheen hooghe staten", Stemme: „Groote Goden min (!) om raken". Het eerste versje afgedrukt bij Scheltema, *Geschied.- en Letterk. Mengelw.* I. st. 2, bl. 258, het tweede genoemd, zonder bronopgave. Over H. C. Hooft, door Brandt vermeld als dichter van een hekeldicht op Vondels naam (L. v. V. ed Hoeksma bl. 118) C. Brandt, *Leven van H. de Groot* bl. 288 en *Navorscher XXVIII*, bl. 562, alwaar een brief van Maurits Huygens aan zijn broer Constantijn: „Votre P. C. Hooft a un sot de frère, grand Arminien .... etc. Verder nog een Ned. en een Lat. rijm van hem voor Bredero's *Groot Lied-boek*, een Lijck-klacht over 't droevo afsterven van G. A. Brederode en een Landt-leven aen Hendrick Hooft in: Verscheyde Nederduytsche Gedichten (1651) bl. 139.

1) Den Lacchenden Apoll, Uytbarstende in Drollige Rymen, t'Amsterdam, by Baltes Boekholt, Boekverkooper, in de Niesel, Anno 1667, bl. 387.

2) Friesche Lusth. ed. v. Vloten bl. 295; bl. 235 vs. 197; bl. 51 vs. 60.

Digitized by Google

Toch geven de volgende teksten wel eenige aanwijzingen.

I. Stemme: Onlanghs lagh ick in phantasie [1])

Vriendinne die de schoonste zijt/
Die is geweest van Adams tijt:
Maer daer en tegen weer so straf
Als yemant was/ van die tijt af.

Mijn hart daer ghy soo wreedt mee leeft
Wil ick dat ghy my dan weder geeft:
Geeft my weerom/ segh ick u mijn hart/
Dat so van u mishandelt wert.

Ick swoer ick sal by Venus Troon
Een geven die niet is soo schoon/
Als ghy/ maer sachter van gemoet/
En die daer groote moeyt om doet.

Die sal door overgroote vreucht:
Bekommert zijn wat voor een deught:
En wat voor vrientschap dat een vrient
Int geven van zijn hart verdient.

Die sal my noemen Heer en Man/
Die al sal doen al wat zy kan:
Die sal als ick haer maer aensien/
Wel weten wat ick haer gebien.

Maer neen: al waert ghy noch so straf/
Ja soud' [2]) my daed'lijck in mijn graf:
Of macher noch yets quaets geschien/
Dat heb ick liever noch te sien.

Dan dat ick u verlaten sou
En die gaen kiesen tot mijn vrouw/

1) Dit liedje in: De Schat-Kiste der philosophen ende poeten waer inne te vinden syn veel schoone leerlycke blasoenen, refereynen ende liedekens. Gebrocht ende gesonden op de Peoen Camere binnen Mechelen, geprononciert ende gesongen 3 Mey 1620. Mechelen, Hendrik Jaye, 1621.

Een liedje op de stemme: „Vrindinne, die de schoonste zijt" in Jan van der Veens Zinne-beelden, oft Adams appel, ed. 1703 bl. 80 (2e druk van 1632).

2) lees: sond'.

Digitized by Google

Die wel vriendelijck is en bly/
Maer nergens na soo soet als ghy.

Houd dan mijn hart in u genaed'
En leeft daer mee so ghy 't verstaet:
Wel of qualijck/ sacht of fel/
Hoe sy 't maeckt/ ghy maeckt het wel.

Const baert Nijdt. Ian Starter.

II. Stemme: Courante Commune. [1])

Heeft 't lieflijck quelen
Van Orpheus spelen
Sijn Tongh/ zijn hant/ zijn Lier/
Elck onvernuftigh Dier/
Ja Bosschen en Boomen/
En wat inde stroomen
In zee en Meeren woont/
Tot zijn geluyt getroont/
Indien Ulisses tot het soet gesangh
Des Meeremins
Had soo veel sins
Dat hy zijn Gaste dwangh.

Te stoppen haer Ooren
Op dat sy (door 't booren [2])
Des sangers te seer bekoort)
Niet sprongen over boort/
O Margarietje
Als ghy dan een Liedtje
Vol aengenaemheyt queelt/
'tWelck yeders hart ontsteelt/
Denckt wat een soetigheyt elck een ontfanght
In zijn gemoet
Die naer het soet/
Van 't soet gesangh verlanght.

1) Komt bij Starter voor ed. v. Vl. bl. 270, 288, 493. — Zie Land, Luitb. v Thysius bl. 366 vlgg.
2) lees: hooren.

Digitized by Google

U geestige Leden
U vrolijcke zeden
U aengenaem gelaet
Vol schoon en heusch Cieraet/
U eerbare lonckjes.
Als brandende vonckjes
Vol lieffelijcke smart
Ontsteken yeders hart/
Die d'alderminste glans van u geniet/
En met zijn Oogh/
De gaven hoogh/
Van uwe geest besiet.

Helenaes vreughden/
Catrinaes deughden/
Sijn noch op deser aerd/
Op 't alderhooghst vermaert/
Dan die zijn verscheyden
En ghy met u beyden/
In u gheheel noch staet
Ja haer te boven gaet/
In deughden/ schoonheyt/ maer o Margariet/
Ghy ed'le steen/
Gantsch niet gemeen/
Sijt oock de minste niet

In loffelijcke dingen
In lieflijck te singen/
In alle geestigheyt/
Met eerbaerheyt beleyt/
Daer ghy in u jeughde
Vol aerdige vreughde/
Op 't loffelijckst bethoont/
Wat geest u 't lijf bewoont/
En dat u Vader/ u inde Musijck/
Met vreucht en deucht/
U in u jeught/
Heeft opgevoet gelijck.

Gonst baert nijt.

Het laatste liedje dan vertoont gelijkenis met „Kond' Orpheus stemme, kond' Orpheus spel" (v. Vloten, bl. 215) op dezelfde

Digitized by Google

melodie, dus geheel overeenstemmend in bouw. Verder vinden we ald. bl. 174 een gedicht op de schoone Margariet, wier muzikale talenten Starter evenzeer prijst als het „Syrenisch gesang" zijner andere Nymphjes (bl. 43, 68, 267, 306). Deze Margariet zou dan kunnen zijn Margrieta Boners, de pronck van onse jeughd

Wiens Vader rijck in eer, deughd, schatten, wijsheyd, vrienden
Dat treffelijcke ampt, in sijnen tijd, bedienden
Van Generael commys.

Ook dr. Meyer heeft in dezen aan overeenstemming gedacht (Bloemlezing bl. 21) Wordt boven (vs. 46) Margariet *ghy edle steen* genoemd, elders vinden we deze beeldspraak aardig uitgewerkt terug n.l. in 't bekende: „Deftige Rijmers, kloeck van geest!" Amaril is daar *het gesteent, dat 's werelds rond geheel verciert; neemt uyt de ringh nu eens de steen, wat is 't dan als een slechte krans?*

Alles te zamen genomen, mag men aannemen, dat er behalve de treurspelen en eenige grootere gedichten, nog liederen van Starter bestaan, die niet in het *Lusthoofken* en nooit in de *Friesche Lusthof* zijn opgenomen.

Amsterdam. G. W. WOLTHUIS.

Digitized by Google

HET PROZA IN *MARIEKEN VAN NIMWEGHEN.*

Bij de vertooning van dit stuk, op 29 Januari l.l. door de tooneelclub der Leidsche meisjes-studenten, zijn de proza-gedeelten, als tot het stuk behoorend, door een als monnik gecostumeerd personage voorgedragen.

Deze opvatting is in strijd met hetgeen door Dr. Leendertz in zijn verdienstelijke uitgave onzer *Middelnederlandsche Dramatische Poëzie* (Inleiding p. CXXIV vlgg.) is uiteengezet; volgens die uiteenzetting immers is „het proza een later en noodeloos invoegsel."

Het verschil van opvatting over dit punt, dat hier trouwens niet voor de eerste maal aan den dag komt, heeft er mij toe gebracht, de verhouding der proza-gedeelten tot het overige, in verzen geschreven, stuk nog eens te onderzoeken. Den uitslag van mijn onderzoek wensch ik hier mededeelen.

Al dadelijk trekt onze aandacht, dat *Marieken van Nimweghen* geen proloog heeft; een uiterst zeldzaam verschijnsel bij middeleeuwsche ernstige tooneelstukken van grooten omvang: waar vinden wij een ander dergelijk stuk zonder proloog? De proloog in proza voorziet dus, mogen wij zeggen, in een gemis; *dit* deel van het proza kan alvast bezwaarlijk *onnoodig* heeten. Beschouwen wij het proza, dat volgt na vs. 44, dan komen wij tot dezelfde slotsom; indien de toeschouwers niet van te voren op de hoogte gebracht waren van den gemoedstoestand der moei, die „teghens vier of vijf vrouwen gekeven hadde"; hoe konden zij dan den razenden uitval der moei tegen Marieken begrijpen? Juist het proza nu bracht het publiek op de hoogte, en moet daarom „noodig" worden geacht. Wie na de lezing van het, door Marieken voorgedragen, referein (vs. 524—'55) de verzen beschouwt waarin dan Moenen het woord neemt (vs. 556—'89), zal licht

Digitized by Google

erkennen dat tusschen vs. 555 en vs. 556 iets ontbreken moet: de uitwerking van het referein; de moord die er een gevolg van is; de voortzetting van Emmeken's samenleven met Moenen, die haar schuld verzwaart. Het proza dat tusschen vs. 555 en vs 556 gevoegd is, en mededeelt wat ik hierboven in hoofdzaak samenvatte, mag dus geen „noodeloos invoegsel" heeten.

Nemen wij aan dat het proza, volgend op vs. 589, *niet* tot het stuk behoort, dan maken het plotseling berouw van Emmeken en haar wanhoop (in vs. 590 vlgg.) een uiterst zonderlingen indruk. Rekenen wij het echter te behooren tot het stuk, dan vinden wij daar de verklaring die het publiek noodig had. Na vs. 1020 ontbreekt elke overgang tot en alle verband met het volgende, indien wij geen rekening houden met het tusschengevoegd proza. Evenzoo kon het publiek slechts uit het proza, dat na vs. 1102 volgt, begrijpen, waar Emmeken zich bevindt op het oogenblik dat zij vs. 1103—'26 uitspreekt. Ook van het overig proza (na vs. 124, 328, 402, 617, 646, 892) kunnen wij getuigen, dat het bezwaarlijk gemist kan worden, daar het een noodigen of wenschelijken overgang bevat, den geschiedkundigen achtergrond beter doet uitkomen of een andere functie verricht die ieder belangstellende zelf zal kunnen erkennen, al wordt dat hier niet alles uiteengezet. Daarbij heeft men er natuurlijk rekening mede te houden, dat al wat ons, menschen der 20ste eeuw, „onnoodig" voorkomt, daarom nog niet zoo mag heeten voor een middeleeuwsch publiek.

Zooveel over de vraag: in hoever moet het proza „noodig" heeten tot recht verstand van het gansche tooneelstuk voor een middeleeuwsch publiek.

Een ander punt dat onze aandacht vraagt, is het volgende. In het eerste stuk proza, dat volgt op dat van den proloog (ed. Leendertz p. 279), lezen wij: „ghelyck ghi hier na *horen* [1])

1) Cursiveering van mij. Ook op p. 310 „ghelijck ghi gehoort hebt."

Digitized by Google

sult". Was dit proza bestemd gesproken te worden? Zoo ja, dan toch zeker tot de toeschouwers en toehoorders. Maar wie sprak het uit? Op blz. CXXIV van Dr. Leendertz' *Inleiding* lezen wij: „Want bij eene opvoering is het proza onbruikbaar, tenzij men weet aantetoonen, dat er een heraut was, die het tusschen de verschillende tooneelen sprak". Vergis ik mij, indien ik hier den indruk krijg, dat de geleerde uitgever het bestaan van zulk een heraut voor zeer twijfelachtig houdt? Wat daarvan echter ook moge zijn, zeker is dat het middeleeuwsch drama zulke tusschenpersonen tusschen acteurs en publiek kende en er zich van bediende. In het bekende *Redentiner Osterspiel*, dat uit het midden der 15de eeuw dagteekent en dus vrij wat ouder is dan ons stuk, treedt een „Expositor udi" op. Wat die „expositor" zegt, heeft niets om het lijf; doch van belang is, dat iemand met die functie in dit tooneelstuk optreedt. Creizenach geeft ons in zijne *Geschichte des neueren dramas* (I) nog heel wat meer gegevens die ons in dezen van dienst kunnen zijn. Op blz. 178 lezen wij: „Der lehrhafte Zweck wurde auch häufig unterstützt durch Mittelspersonen zwischen den Darstellern und dem Publikum, durch die Herolde, Präkursoren oder Proklamatoren, welche die einzelnen Spieltage zu eröffnen und zu beschliessen pflegten; auch kommt es vor, dass sie im Laufe der Handlung das Wort ergreifen". Soms sprak een engel tot de toehoorders; een ander maal was het de „Regent, Rektor, Meneur du jeu" elders heette de tusschenpersoon „Prescheur". Op blz. 228 lezen wij naar aanleiding van het *Künzelsauer Frohnleichnamsspiel:* „Der „Rektor Processionis" greift auf Schritt und Tritt mit seinen Erläuterungen ein". Op blz. 290, waar sprake is van de *Chester Plays*, vinden wij deze mededeeling: „Der Expositor oder, wie er auch genannt wird, Doktor hat die Rolle eines Vermittlers zwischen Darstellern und Zuhörern, wie ein solcher ja auch bei der Frohnleichnamsprozession in Zerbst und in dem Künzelsauer Spiel auftrat. Diese Vermittlerrolle war schon dadurch äusserlich angedeutet, dass der

Digitized by Google

Expositor sich nicht mit den übrigen Darstellern auf dem Wagen befand, sondern ihn zu Pferde begleitete („Expositor equitando"). Er knüpft allgemeine Betrachtungen an die dargestellten Scenen; manchmal ergänzt er durch seine Erzählung Begebenheiten, die in den Stücken übergangen wurden, so berichtet er im sechsten Spiele von den Wundern, die sich zur Zeit von Christi Geburt in Rom ereigneten". Ten slotte wordt p. 293—'4 met het oog op de *Coventry-mysteries* gezegd: „Auch hier spielt das lehrhafte Element eine grosse Rolle; der Vermittler zwischen den Darstellern und dem Publikum tritt im Doktorgewande auf und führt den Namen „Contemplatio". Er mengt nicht nur seine belehrenden Erörterungen hinein, sondern erzählt auch wie der Expositor in Chester Begebenheiten, die nicht mit in die Darstellung einbegriffen sind..... oder bemerkt, dass ein oder das andere Ereignis in Rücksicht auf die Kürze der Zeit nicht mit vorgeführt könne".

Zelf de *Chester-Plays* ter hand nemend, bleek mij al spoedig dat Creizenach de rol van den „Expositor" volkomen juist heeft omschreven. Naast het door hem genoemde voorbeeld van de wonderen ten tijde van Jezus' geboorte, (ontleend aan *The Salutation and Nativity*) zou ik een ander kunnen plaatsen, dat voorkomt in *Balaam and his ass.* Nadat God de tien geboden voor Mozes heeft uitgesproken, vertelt de „Expositor" -- hier „Docter" genoemd — dat God later de geboden op steenen tafelen heeft geschreven, en dat het publiek later zal zien hoe Mozes deze tafelen der wet in handen krijgt. In een volgend gedeelte van ditzelfde stuk stelt Balaäm Balak een plan voor om het Joodsche volk tot ontrouw te verleiden; van den „Doctor" vernemen de toeschouwers dan, dat en hoe dit plan volvoerd is; tevens voorzegt hij hun dan de komst der Drie Koningen.

Waarom zou het proza in *Marieken van Nimweghen*, aanvullend, verklarend of voorzeggend, evenals in verscheidene buitenlandsche tooneelstukken, ook niet door iemand — hoe dan ook genoemd — tusschen de in verzen geschreven deelen zijn voorgedragen?

Digitized by Google

Er is hier echter een verschil, dat wij niet over het hoofd mogen zien: de aanvullende, verklarende of voorzeggende tusschenvoegsels in *Marieken van Nimweghen* zijn vervat in proza; die in de overige hier genoemde middeleeuwsche drama's zijn in verzen geschreven. Hebben wij het proza in ons stuk te beschouwen als de samenvatting van weggevallen brokken verzen die door een „Expositor ludi" werden uitgesproken? Was het proza niet, zooals ik boven aannam, bestemd om te worden *gesproken* tot het publiek, doch voor *lezers*? Dat laatste zou op zich zelf niet vreemd of ongewoon zijn; immers, in het laatst der 15de en den aanvang der 16de eeuw zijn er heel wat drama's gedrukt ter wille van het lezend publiek.

Het ligt niet in mijn bedoeling, deze en andere dergelijke vragen die gesteld kunnen worden, hier te onderzoeken. Voorloopig zou ik betwijfelen, dat wij reeds in staat zijn tot het geven van een afdoend antwoord op de vraag naar de verhouding tusschen het proza en de poëzie in *Marieken van Nimweghen*. Juist daarom vind ik het jammer, dat Dr. Leendertz het proza uit den tekst van zijn *Middelned. Dramat. Poëzie* heeft gebannen en daardoor het onderzoek bemoeilijkt. Immers, het is heel iets anders of men zulk proza in onmiddellijk verband met de verzen kan bekijken, dan of men genoodzaakt is het, aan den voet der bladzijden en buiten verband met de verzen, te onderzoeken. Tot het uiteenrukken van een, sedert vier eeuwen bestaand, geheel heeft men slechts dan recht, indien men onomstootelijk heeft vastgesteld: dat sommige deelen van het geheel niet behooren bij de overige, en dat men door de verwijdering dier deelen het kunstwerk in zijn oorspronkelijken staat heeft hersteld. Zóóver heeft, naar ik meen, niemand het nog gebracht. Vermoedelijk zou slechts het handschrift van den dichter of een afschrift daarvan ons de zekerheid kunnen geven die wij zouden wenschen te bezitten.

G. KALFF.

Digitized by Google

AERNOUTS EN EVERAERTS BROEDERS.

Noch van Aernout, den dichter van het oudste gedeelte van onzen Reinaert, noch van Cornelis Everaert, den Westvlaamschen rederijker, zal hier gewag zijn: het geldt genannen van hen, over wie zij zich misschien geschaamd zouden hebben.

„Vanwaar dan nu deze naam *Arnaud*, *Arnold* enz. voor dit personage met meer dan één aangezicht? Dat het oorspronkelijk de naam geweest zou zijn van een historisch persoon, als b.v. den vermaarden aanstichter der omwenteling te Rome Arnold van Brescia († 1155), wiens volgelingen *Arnaldistae* heetten (zie Ducange i. v.) ... zal niet licht iemand waarschijnlijk achten". Aldus schreef ik niet lang geleden in een opstel over „Aernout en consorten" (in dit Tschr. XXXVIII 143—4). Evenwel, dit onwaarschijnlijke schijnt inderdaad waar. In een belangrijk artikel „Zur Vagantendichtung" [1]) bespreekt Frantzen (blz. 61) o. a. den naam der gedurende de 12de eeuw en later in Frankrijk, Engeland en Duitschland omzwervende „clerici vagantes", in Frankrijk van den aanvang af *Goliardi* (ofr. *Goliardeis*), *pueri*, *filii discipuli Goliae* of *de familia Goliae* [2]) geheeten, en zelf in hunne liederen ook als „pontifex, episcopus" hunner „orde" *Golias* noemende. Dat men hierin den naam van den Philistijnschen reus uit het Oude Testament [3]) mag zien wordt duidelijk, wanneer men

1) In Neophilologus V 58—79, voornamelijk naar aanleiding van Holm Süssmilch, Die lat. Vagantenpoesie des 12. u. 13. Jahrh. als Kulturerscheinung, 1918.

2) Zie b.v. Süssmilch, a. w. 12, 17, 48, 61, 72, 90.

3) De herkomst van dezen naam is dus te vergelijken met dien van den veel jongeren, eerst achttiendeeuwschen Duitschen schimpnaam *Philister* voor: burger, „ploert" (zie Kluge, Etym. Wtb.). Beide zijn aan de universiteiten ontstaan, maar in zéér verschillende toepassing: de eene op verketterde theologische tegenstanders, de andere op verachte burgerlijke buitenstaanders; zoodat de door die namen aangeduide begrippen en groepen mijlen ver van, of liever vlak tegenover elkander staan.

Digitized by Google

bedenkt dat de geest van verzet tegen Rome en het kerkelijk gezag, die reeds in de oudste dier vagantenliederen tot uiting komt, grootendeels is voortgekomen uit den strijd tusschen Abailard en Bernard van Clairvaux; deze nu noemt, in een brief aan paus Innocentius II van 1140, zijn tegenstander, den hoogmoedigen, in het pantser zijner dialectiek gehulden Abailard tweemaal „Golias". De geestdrift, door Abailard's persoon en leer gewekt, verklaart voldoende hoe zijne aanhangers, evenals later bij ons de Geuzen, dezen schimpnaam in een eerenaam verkeerd hebben.

Maar in dienzelfden brief vergelijkt Bernard ook Abailard's leerling, den lateren demagoog, met Goliath's schilddrager [1]). Wanneer nu de *Goliaerden* aldus heeten naar *Goliath*, den schimpnaam voor hunnen meester Abailard, is er zeker geen bezwaar meer tegen de afleiding van den naam hunner verwanten of nazaten, de *filii Arnaldi*, *Aernouts broederen* enz., van Abailard's, met Goliath's schilddrager vergeleken leerling *Arnold* van Brescia. Immers dat de „Aernouts broeders" enz. van de 14de tot de 16de eeuw in Frankrijk en in deze landen inderdaad — zij 't ook vermengd met velerlei ander wereldlijk „varend volk", en dienvolgens ook in stand, leefwijze en ook in kennis en „beschaving" tot een veel lager peil gezonken — de late nazaten zijn der oude „clerici vagantes" van de 12de en 13de eeuw, blijkt duidelijk uit al al het door Frantzen medegedeelde.

Een voortreffelijke parallel voor deze benaming der „Aernoutsbroeders" is waarschijnlijk te vinden in de in onze Mnl. letterkunde eenige malen genoemde „broeders van *Everaerts* oerde" (Hildeg. 172, 110); elders (Truw. 136 en 156) is

1) Frantzen 61, Süssmilch 61. De plaats uit den brief luidt (Migne, Patrol. lat. CLXXXII 355): „Procedit Golias procero corpore, nobili illo suo bellico apparatu circummunitus antecedente quoque ipsum ejus armigero Arnaldo de Brixia *etc.* ... Stans ergo Golias una cum armigero suo inter utrasque acies, clamat adversus phalangas Israel, ... Denique in suggilationem doctorum Ecclesiae, magnis effert laudibus philosophos *etc.*" Over Arnold van Brescia zie verder a. w. 861—4.

Digitized by Google

sprake van een „broeder *Everae(r)t*", die, evenals de te Parijs ter schole liggende, zich *Everardijn* noemende en ook een „net" dragende „studant" (X Goede Boerden IX 40—1), kennelijke verwanten zijn der „Aernouts broeders" (zie Verwijs' aanteekeningen op de eerste en de derde plaats). Aan deze drie plaatsen, reeds in 't Mnl. Wdb. vermeld, kan nu nog een vierde worden toegevoegd, door Frantzen (a. w. 78) opgemerkt aan het slot van het stuk „van den jonghen Aernout" in de Veelderh. geneuchl. Dichten 109: „Om nu sinte Everarde recht te eeren Soo gaet hij (*Aernout*) dan een netteken draghen". Frantzen stelt (a. w. 63) de vraag of de (volks)naam dezer ook in het Duitsche Overland meermalen voorkomende *Eberhardini* — er is o. a. sprake van een „episcopus" en een „societas Eberhardinorum" —, blijkbaar „consorten" der Fransche *Goliardeis*, immers uitdrukkelijk met „clerici (et) vagabundi" gelijkgesteld, niet ontleend kan zijn aan aartsbisschop Eberhard II van Passau (1200—40), die hun zeer welgezind was, een vagant als hofdichter had enz. [1]) Is deze gissing juist, dan vinden wij ook hier in onze vijftiendeeuwsche letterkunde een verren naklank van een veel oudere, van elders, ditmaal uit het Oosten, afkomstige benaming.

En zoo hebben dan de namen *Aernout* en *Everaert*, die ons thans allereerst den Vlaamschen Reinaert der 13de en den Vlaamschen rederijker der 16de eeuw in 't geheugen roepen, hier een gansch andere beteekenis en klank, afkomstig van een Franschen theoloog der 12de en een Duitschen aartsbisschop der 13de eeuw. Beiden waarschuwende getuigen der wenschelijkheid om bij de studie onzer letterkunde, vooral van de middeleeuwen, onzen blik niet te beperken tot de — toen als staatkundige en cultureele eenheid nog niet bestaande en besefte — „Nederlanden", maar dien blik telkens ook te

1) Zij vormen dus evenmin een werkelijke orde van bedelmonniken — gelijk het Ned. Wdb. en het Mnl. Wdb., op 't voetspoor van Verwijs, t. a. p. zeggen — als *Aernout* en *Everaert* canonieke heiligen zijn (verg. over deze apocriefe heiligen b.v. Tschr. XVIII 196—8, 205 vlg., XXX 67 enz.).

Digitized by Google

richten naar het Duitsche Overland en naar Frankrijk, waarvan deze gewesten toen nog deel uitmaakten, of van welker beschaving zij den gedurigen invloed ondergingen [1]).

Leiden, April 1920. J. W. MULLER.

---

1) Ik maak van deze gelegenheid gebruik om nog een paar kleinere aanvullingen te doen op mijn bovengenoemd opstel. Vooreerst is het getal der „LXII kunsten", waarvan de in de promotierede aangehaalde „rigmi" spreken (blz. 135) traditioneel gebleken. Ook in het Traugemundslied, waarin het type van den „fahrenden sänger" evencens voorkomt, is telkens sprake van „zwei und sibenzec lant", elders van de 72 volken en talen, die, naar een van de classieke oudheid geërfde voorstelling, op de wereld bestaan (zie Müllenhoff-Scherer, Denkm.[2] XLVIII, met de Anm.[2] 486); kennelijk zijn de 72 kunsten hiernaar gevolgd. — Voor de verklaring van het *net* der *nettehoeven* is wellicht van eenig belang het door Süssmilch, a. w. 51, uit Carmina Burana 180; 174; 177, 2 aangehaalde, waarin, nadat niet alleen het geld en de beker, maar ook de kleeding verdobbeld is, in plaats van deze laatste een zak („saccus") wordt aangeprezen — Eindelijk zij hier nog even gewag gemaakt van het door Te Winkel, Ontwikkelingsg. I 191 (niet door Worp, Drama en Tooneel?) vermelde „Spel van Arnoute", door de gezellen van Deinze in 1431 vertoond; ook al is natuurlijk in dezen blooten titel volstrekt niet met zekerheid een der „Aernouts broeders" bedoeld, veeleer, naar de andere, door dezelfde gezellen later gespeelde stukken te oordeelen (Roncheval, Floris en Blanchefloer), een romantisch-historisch onderwerp op zijn minst even waarschijnlijk.

Digitized by Google

ENIGE AANTEKENINGEN BIJ Dr. STOETT'S „NEDERLANDSCHE SPREEKWOORDEN, UITDRUKKINGEN EN GEZEGDEN".

Dat dit uitstekende werk van Dr. Stoett voorzag in een werkelik bestaande behoefte en dat het in wijde kring belangstelling wekte, blijkt wel hieruit, dat in betrekkelik korte tijd een derde druk nodig was van dit toch vrij kostbare werk.

Belangrijke aanvullingen heeft vooral deze laatste druk ondergaan, waardoor het werk zeer aan volledigheid heeft gewonnen. Een schat van voorbeelden en meestal duidelike en juiste verklaringen bij ieder spreekwoord, uitdrukking of gezegde maken, dat men het boek, na raadpleging, zelden onbevredigd uit de hand zal leggen. Alleen met een enkele verklaring kunnen we ons niet helemaal of helemaal niet verenigen en het is daarom, dat we getracht hebben daarvoor een andere te vinden.

We verbeelden ons geenszins, dat we het altijd bij het rechte eind hebben, noch dat iedereen de hier gegevene een meer bevredigende verklaring zal achten; we bedoelden met het geven van onze opvatting eensdeels opnieuw de aandacht te vestigen op die enkele uitdrukkingen, die nog steeds op een afdoende verklaring wachten, anderdeels een steentje aan te dragen om te helpen de weg te plaveien, die tot de waarheid zal of kan leiden. [1])

Lijst van verkortingen der belangrijkste aangehaalde werken:

Ter. A.: Publ. Terentii Afr. Comoediae sex. Belgica interpretatione, etc. Henrici Zwaerdecroon 1663.

---

1) Een woord van dank aan prof. dr. C. G. N. de Vooys voor enkele wenken, van welke bij deze studie dankbaar gebruik werd gemaakt.

Digitized by Google

Ter. B.: Publ. Terentii Comediae sex. Quibus accedit interpretatione belgica H(enricus) O(sterharius). Roterodami. Ex officina Sebastiani Matthei Wagens 1646. (Deze uitgave wordt niet vermeld bij Worp. Zie: Dr. Worp, Drama en Tooneel II 118).

Sp. Dr.: Seven wonderlycke Gesichten van Don Francisco de Quevedo etc. In 't Nederl. ghebracht door Capiteyn Haring van Harinxma. Leyden 1650.

Amst. Arg.: Amsterdamsche Argus 1719—1722. 4 dln.

Mos. Marc. Overg.: De voornaamste beweegredenen en omstandigheden, die aanleyding hebben gegeeven aan Moses Marcus tot het verlaaten van den joodschen Godsd. etc. J. C. Weyerman, z. j.

Ontled. der Gebr.: Den ontleeder der Gebreeken etc. door den auteur van den Amst. Hermes. 1724.

Besl. Sw.: Beslikte Swaantje en Drooge Fobert of de Boere Rechtbank door A. Alewijn (1715) 1742.

Bel. Schak.: Filippijns Belachchelijke Schaaking, kluchtspel door Willem van den Hoeven. 1712.

Gew. Weuw.: De Gewaande Weuwenaar met het bedroge kermiskind, blijspel, 3 dln. z. j.

Er. Lof der Zoth.: De Lof der Zotheid, vertaald door F. van Hoogstraten, Amst. 1732.

Kram.: Nieuw Wdb. der Ned. en Hoogd. taal door Matthias Kramer, overgez. door V. Moerbeek. 1768.

---

29. *de aap in de mouw houden of hebben.*
de aap komt uit de mouw.

De verklaring van deze uitdrukkingen heeft me altijd een beetje gezocht geleken. Laat het waar zijn, dat bootsemakers soms een aap in hun mouw verborgen droegen en dat deze er soms onverwachts uitsprong, moest dan dat arme beest dadelik krabben en kwaad doen en kon daardoor de uitdrukking de betekenis krijgen van: *zijn ware aard tonen* (is het

Digitized by Google

de ware aard van een aap?) of *zijn eigenlike bedoeling doen blijken?*

Vroeger, toen men nog niet een dozijn zakken in zijn kleren had, diende de mouw dikwils als bergplaats voor allerlei zaken. Dit blijkt o. a. uit een plaats in de Leidsche Rechtsbronnen: „Hoe dat him voirtyts syn buedel uut synre mouwe gesneden wort, dair syn zeghel in was ende bleef verloren". Mnl. Wdb. IV 1996. Maar ook minder onschuldige voorwerpen werden in de mouw verborgen, als: „dagghen, dollen, poinjaerts ende opstekers", wat nog al eens schijnt voorgekomen te zijn, zodat het zelfs bij een keur in Haarlem verboden werd. Zo kreeg *iets in zijn mouw hebben* of *houden* de betekenis van: *iets gevaarliks of leliks verbergen.* Vgl. „Hi heftet in der mouwen, hy en laettet niet blycken". Mnl. Wdb. IV 1997.

Zo vinden we bij Hooft: Al valt het swaer den gek gansch af te leggen (= neiging om dwaze dingen te doen), 't is tenminsten mijn tijdt om *hem in de mouw te leeren houden.*

Br. I 239 (a° 1624).

Ook vindt men: de Bullebak in de mouw houden, enz. en nog zegt men: hij heeft ze (streken) in of achter de mouw = hij verbergt zijn ware aard. Vgl. ook: hij heeft er zeven (de zeven doodzonden?) in de mouw.

„Dat is waar, maar je weet,
Dat die Gebroeders onder schijn van vroom te leven
De meeste sprongen doen, en 'er vrij meer als *zeeven*
In de mouw hebben.

De Gewaande Weuwenaar I 21.

Even goed nu als iemand de gek (= zijn dwaze aard) of de bullebak (= zijn norsche aard) in de mouw kon houden, kon hij de aap (= zijn apenaard, zijn *affenheit* [1]) in de mouw houden.

1) Vgl. „Hets ene grote affenheit (= zotheid), dat die mensche sinen troest leit, ende al sinen hope set ane selver ende aen gout. D. Doctr. II 2479.

Digitized by Google

Waar nu „in de mouw hebben of houden" betekende: iets leliks verbergen, kon „uit de mouw komen" heel gemakkelik de betekenis krijgen van: iets leliks voor de dag laten komen, zijn ware aard tonen.

Dat de uitdrukking al in 't Mnl. in gebruik was, zou ik haast opmaken uit een van de Oude Nederl. Spreuken en spreekwoorden, uitgeg. door G. J. Meyer: „Als hoeren schelden, so kyckt den baeck ute" (*de mouwe*, waarschijnlik) Mnl. Wdb. I 527.

En zoals men zei: de baeck kijkt of komt uit de mouw = het varken komt voor de dag, zo zei men ook: *de aap* (Mnl. aep of affe = dwaas, zot) *kijkt* of *komt uit de mouw* en *de gek kijkt*, *komt*, *springt*, *kruipt uit de mouw*, wanneer iemand zijn zotte aard toonde.

Voorbeelden:

„Maar meent hij dat 'et secreet sal blijven, soo *laat hy de gek uit de mouw springen*" (Lat. si sperat fore clam rursum ad ingenium redit = keert hij weer terug tot zijn ouwe kunsten) Ter. A 291.

„Indien men bij Homerus en al d'andere poëten eens naarstig wilde gaen onderzoeken, hoe het ook de stuursse en barsse Goden al maaken, men zal haast gewaar worden, dat hun *de gek uit de mouw kruipt*".

Erasmus, Lof der Zotheit p. 21.

„Op den tijd van des Zaligmaakers Vleeschwording was het Zaad van Oproer en van Wederspannigheyt gezaait onder de Natie der Joden (dat zelve Zaad zou nog vrij wel op komen, was er maar de minste gelegendheyt om *den Aap uyt de mouw te laaten kijken*").

Mos. Marc. Overgang p. 2.

273. *de bom is gebarsten of gesprongen.*.

Wanneer „de bom is uitgebroken" werkelik de oorspronkelike uitdrukking is geweest, zal *bom* wel opgevat moeten

Digitized by Google

worden in de betekenis van *spon* [1]). Maar het komt ons onjuist voor er *uitlekken* mee in verband te brengen, gelijk Stoett doet. Immers, wanneer de spon door hevige werking van de inhoud van het vat, uitbreekt, zal het vocht niet *uitlekken;* dat is een veel te tam woord. Vondel wist 't beter, toen hij schreef:

„Wat op 's harten grond leit,
Dat welt me naar de keel: ik wort te stijf geparst
En 't werkt als nieuwe wijn, die tot de spon [2]) *uitbarst*".

Bij *uitlekken* dacht men dan ook niet aan het *spongat*, maar aan het vat zelf. Dit blijkt ook uit de volgende plaats:

„so ik iet hoor, dat waarachtig is, dat swijge ik seer wel en hou 't bij mij: maar wat vals, leugenachtig of versiert is, is dadelijk aan de klokreep. Ik ben dan als een verstaaft [3]) *vat, dat aan alle kanten doorlekt*". Ter. A. 97.

En verder: „Dat syn twee leugens: *het zal uitleken.*

Ter. A. 99.

399. *iemand aan den dijk zetten.*

De uitdrukking is ontstaan in onze streekdorpen langs de dijk gebouwd en betekent eenvoudig: *op straat zetten*, *aan de deur zetten*. Nog hoort men hier in eigenlike zin: „as je maar een paar maal je huur niet betaalt, sta je direct met je boeltje op de dijk. Maar ik laat me zoo maar niet aan de dijk zetten!" Dit kwam en komt vaker voor, dan dat iemand uit een schip verwijderd werd. Bovendien komt hij dan in de meeste gevallen op de uiterwaard terecht.

Als Vondel bij de „Rommelpot" zingt:

„Want een Kryter graeit in 't hok,
Dat men jou wel licht zou schepen

1) Vgl. Ndl. Wdb. III, 325. Dat *bom* ook *vat* betekend heeft, blijkt uit het verkleinwoord: bommekijn, Mnl. Wdb. I, kol. 1357 en uit *bomvol* = zoo vol als een ton, gelijk men ook zegt *mudvol*, *eivol*.

2) Spon = spongat. Vgl. Lübben, Mnd. Wtb. i. v. spunt: spundloch.

3) Verstaaft = door droogte gespleten. Vgl. Mnl. Wdb. IX, kol. 31, Kil. p. 728 en Kramer, verstaaven: verlechzen, vertrocknen.

Digitized by Google

In een lichter algelijk
En *opzetten an den dijk*".

is het zeer de vraag, of hij wel aan de uitdrukking gedacht heeft. Immers hij bedoelde met deze vss.: dat een schreeuwer (Smout) had durven beweren, dat men zulke slappe overheden met een schuit naar de overkant van 't IJ moest brengen en hen daar aan land zetten op de dijk, d. w. z. waar de Volewijk [1]) was, om hem op te hangen. Dit *opzetten* met gelijke betekenis, maar zonder plaatsbepaling met *aan* vinden we in de „Gysbrecht":

Uw geest die blaeze in 't zeil: uw heilige engel stiere
Het roer en *zette ons op*, daer elck u vroolyck viere.
Gysbr. v. Aemst. vs. 1822.

Uit de door Stoett aangehaalde plaats uit de dichtwerken van Hooft blijkt duidelik de oorspronkelike betekenis:

„Te setten d'Eedlen van haer ampten: Borghers ryck
Van haer vrijheeden oudt: *Huysluyden op den dijck*,
't Was noyt mijn meening". Geer. v. Velzen vs. 752.

Floris V beweert hier toch, dat het nooit zijn bedoeling was de boeren van hun huis te beroven, hen op straat te zetten, hen „uit hun armoedje te schuppen", zou Kommerijn zeggen.

Hooft gebruikt hier dus de uitdrukking in de oorspronkelike betekenis.

Ook de uit Tuinman aangehaalde uitdrukking: „een oud paard jaagt men aan den dijk" pleit voor deze verklaring.

Vgl. verder: iem. op de keien zetten. Stoett n. 1056.

359. *een buitenbeentje.*

Nog een paar voorbeelden, die misschien kunnen bijdragen de oorsprong van de uitdrukking te verklaren.

---

1) Vgl. Wagenaar III, p. 6: de Volewijk, een stuk Voorland van den Waterlandschen dijk. Zie ook: Nederl. steden in de 16de eeuw, plattegronden van Jacob van Deventer n°. 5.

Digitized by Google

„Argus admireerd uwe grote gemoedelijke genereusheid, want hij steld dat gij 't niet hebt gedaan om de pot toe te dekken, vermits 't een Prins hedendaags alzo weinig schande is, dat hij *buitenbeens* een klein mensje *giet*, als een Mennist een degen te dragen". Amst. Arg. II p. 207.

„Daar is omtrent tien mijlen van Parijs een Paap gelicht, die in de sacristy en in 't misgewaad gewoon was *de binnebeenderij* te exerseren met zeekre jonge dochter, die er op wist te lopen". Amst. Arg. IV p. 264.

Het lijkt me toch nog volstrekt niet bewezen, dat *buitenbeentje* samenhangt met *buitenbeens rijden*. Daarvoor moet men aannemen, dat er een *buitenbeens gaan* in 't Ned. naast bestaan heeft en door geen enkel voorbeeld wordt in 't Ndl. Wdb. bewezen, dat dit werkelijk het geval was, al komt het dan ook in 't Oostfr. voor, en daar beteekent het in de eerste plaats: verkeerde wegen gaan, aan de zwier zijn.

Schuinsmarcheerder betekent ook niet *echtbreker*, maar *doordraaier*, *zwierbol* [1]), bij welke twee laatste woorden ook wel aan het schaatsrijden zal gedacht zijn. *Buitenpas*, *buitensprong*, *buitentred*, in 't Ned. Wdb. eveneens ter vergelijking aangehaald, houden verband met de uitdr.: van 't pad der deugd afwijken, buiten het rechte pad treden, en zien evenmin speciaal op echtbreuk.

Binnenbeensspelen en *binnenbenen* lijken me beide al vrij oud en betekenen: coïre. Geoorloofd was dit minnespel slechts in wettelike echt. Verwekte men een kind *buiten* echt, dan noemde men dat gekscherend: *buitenbeensspelen*, *buitenbenen*, of, *buitenbeens een kindje maken*, of *rapen*, of *gieten* en het kind zelf een *buitenbeentje*.

Vgl. ook Buitenrust Hettema, T. en L. VIII p. 457— en Gew. Weuwenaar III, 14: „Grafschrift ter gedachtenis van den jongen Pallas, alias buyten beens gemaakte Zoon van Petrus Vicinus".

1) Is dit juist? Men denkt toch altijd bepaaldelijk aan 't gaan van schuine gangen, slinksche wegen op *sexueel* gebied. [Red.].

Digitized by Google

457. *den draak steken met.*

Ter nadere verklaring van deze uitdrukking wijs ik op een plaats uit de „Tafel vanden Kersten ghelove" van Dirc van Delf:

Derde warf soe pleecht men in deser processiën voor den cruus te leiden enen groten gheswollen drake, vol caefs ende hoeys, mit enen groten langen staert, ende dese ghewoente is veel in die walsche kercken. Des eersten daechs sleept hi den staert na hem, des anderen daechs sleept niet, ende is hi sonder staert, des derden daghes laet mense voor der kercken doer *gheslaghen ende ghesteken* legghen. Ende bi desen figuer gheven si den volc te verstaen, dat onder die tijt der naturen bi Abrahams tidens, *die bose gheest* als een drake mit enen staert veel menschen ter hellen sleepten. Mer doe die was den kinderen van Ysrahel den erve ende die wet ghegeven onder Moyses tiden; doe wert hem dien staert ofghesneden, want inder erven gods bleven si behouden, al mostense doch alle ter hellen varen ende onder des draken velde wonen. Mer onder die tijt der ghenaden dat Cristus is ghecomen, so is die bose gheest verslaghen ende al sijn macht verloren. L. Tijdschr. 22.15.

Hier is geen sprake van St. Joris —; en de draak, die gestoken en geslagen werd door het volk, stelde niet het *heidendom*, maar de *duivel* voor, met wie men graag solde en spotte.

1196. *met de kous op den kop thuis komen.*

Dr. Stoett ziet in *kous* de ijzeren ring in een strop om het doorslijten van het touw te voorkomen en zegt dan verder: „haalt men zulk een takel omhoog en schiet die los, dan kan men de kous op het hoofd krijgen". Hoe dat in zijn werk gaat, begrijp ik niet best. Als het touw breekt, waaraan de last hangt, dan krijgt men de last op zijn hoofd; breekt het touw, waaraan het katrol of de takel hangt, dan krijgt men het heele zaakje op zijn kop, gesteld altijd dat men er vlak onder gaat staan, wat geen verstandig werkman ooit doen zal. Dat hij dus de kous alléén op zijn hoofd zal krijgen, daar-

Digitized by Google

voor is niet veel kans. En dan moet hij er nog mee thuis komen! Want de oudste uitdrukking is toch: *met de kous op het hoofd thuis komen.* Zo vinden wij ze bij Huygens en Coster. Zo vinden wij ze bij Winschooten, Halma en Tuinman, ook bij Kramer: met de kous op het hoofd t'huis komen, heiszt bey den Seeleuten eine vergebene Reise gethan haben.

Naar alle waarschijnlikheid is het dus een schippersuitdrukking oorspronkelik en denken we aan het onder zeelui nog gebruikelike: *een kous varen,* dan zou het kunnen wezen, dat we de verklaring van de uitdrukking toch moeten zoeken in de richting reeds door Winschooten en Tuinman aangegeven en dat werkelik de matrozen met de kous op het hoofd aan wal kwamen, maar om aan te geven, dat ze op hun reis niets overgespaard hadden.

Drie voorbeelden vond ik in de Amst. Argus, waarin de uitdrukking telkens voorkomt, met de betekenis van: geen winst maken, teleurstelling ondervinden op financieel gebied:

„Ene considerable Bende Cartousianen heeft zich van Parijs naar de Nederlanden geretireert; en zelfs zijn 'er hier in Holland reeds enige gearriveert, die waarschijnlijk eerst zich zullen behelpen, van door 't middel van hoog en laag lopers, te intrigere op de Goudbeurzen van onze dobbelzieke Hollandsche jeugd; tot welk een einde sommige zich reeds hebben voorzien van goede Kamers in de beste Logementen, en dat zal 't ook ál zijn, want met stelen zullen ze hier niet veel opdoen, omdat ze geen kennis hebben aan sommige der subtielste Ratelwachts, zonder wier hulp, of ten minsten oogluiking, het hier te lande, en vooral in Amsterdam, niet wel mooglijk is, consideraable Diefstallen te begaan; zodat ze meest alle *met de kouws op 't hoofd weder zullen moeten vertrekken*".

Amst. Arg. 1722 IV, p. 245.

„Twee Algiersche Rovers zijn, zonder iets te hebben opgedaan en *met de kouws op 't hoofd, naar huis gevaren;* Neptuin verlene hen tot in eeuwigheid een vruchteloze, jaa verloren reize. Ib. p. 248.

Digitized by Google

„Toen ik zag dat de Oostendenaars te Amsterdam Pakhuizen begonnen te bouwen, kon ik wel merken, dat die Chinezen, niet veel winst hadden gedaan met die van China: wacht maar wat, 't zal noch wel beter komen; daar zal noch een consideraablen Beir tuimelen als de Mississippiers ook *met de kouws op 't hoofd thuis komen*". Ib. p. 286.

Ik moet evenwel erkennen, dat de uitdrukking bij Huygens al in de tegenwoordige betekenis voorkomt. Zie: Huygens, dl. VI, 180, vs. 30, (niet dl. V 280, Stoett).

Misschien staat met deze ook de uitdrukking: *iemand kousen opzetten*, in verband:

„My dunkt ze *steken* te Rome den Pretendent al klugtig *in de pels* en *ze maken hem alles op de groei*, want *ze zetten hem kousen op* van zo onnoemelijk veel steken, dat de klink wel aan zijn knie zal passsn.

Amst. Arg. II, 1720, p. 43.

1291. *Lekker is maar een vinger lang* (*zei het besje*).

Hoewel men bij deze uitdr. natuurlik in de eerste plaats gedacht heeft aan de betekenis van het bijv. naamw. *lekker* = de zintuigen strelende (men spreekt niet alleen van: een lekker maal, maar ook van: geen lekker gevoel, een lekkere meid, het kind wordt wakker met een lekkere kleur) is toch zonder twijfel ook het subst. *lekker* = jongen, ventje (vgl. het nog gebruikelike: „'t is me een lekkertje" en Kram.: een stoute lekker = ein widerspenstiger junge), op het ontstaan van de uitdr. van invloed geweest. Gewoonlik wordt met dit dure, veel eisende ventje de tong bedoeld, bijv.:

„Schoon *Lekker een Pigmeen* en slegts *een vinger lang is*, is het een der voornaamste Roervinken, die 's menschen geest in beweginge houd en aandringt tot de allerzwaarste en zorglijkste exercitien, die men niet nodig had te ondernemen, zo men zig konde vergenoegen met eenvoudige Noodzaaklijkheit".

Amst. Argus, dl. I, 12 Apr. 1719, n°. 42, p. 33.

en: „daar integendeel een Jeverszwijn, te Weesp gemest

Digitized by Google

en in Westvalen ofte te Borkeloo gerookt, menig van honger geneest en jonker Lekker, de tong, en 't verhemelte prikkelt".

Amst. Argus 1721 III.

Maar dat men ook wel eens aan een ander duur en soms veeleisend lichaamsdeel dacht, dat wij familiaar eveneens „jongeheer" en de Fransen „mon p'tit frère" noemen, blijkt uit de volgende passage uit hetzelfde weekblaadje:

'k Zouw de Juffer raden in dien Hof niet van alle de Bomen te proeven, eu zich vooral wel voor de Slang te wachten, al was 't alleen om dat het snoepen de Vrouwen in 't gemeen wel eens zo zuur opbreekt als de Mans, niettegenstaande het ook wel zoude konnen zijn, dat *Lekker*, de Vrouwtjes ook wel eens zo lekker smaakt dan de Mannetjes.

Amst. Argus 1721 III.

Mogelik is zelfs, dat oorspronkelik alleen aan dit lichaamsdeel gedacht werd. *Het oud besje* kon vooral op dat gebied van ervaring spreken en onze voorouders hielden veel van dergelike aardigheden.

1359. *loop naar de pomp en haal de klep na je toe.*

Het laatste deel werd gewoonlik vroeger aan de uitdrukking „loop naar de pomp" toegevoegd.

Voorwaar gij geeft mij al treffelijken raat!
Loopt in de pomp en *haalt de klap na u toe.*
(Lat.: etiam tu hinc abis = ga nou, loop rond!)

Ter. A. p. 425.

Winschooten verklaart deze laatste uitdrukking aldus: loop pompen, want *dat sonder het ophaalen van de klap niet geschieden kan* (Dr. Stoett I, p. 522). Hij denkt dus aan de klep in de zuiger. Tegen deze verklaring zijn twee bedenkingen: 1°. betekent *na u toe* niet *naar u toe*, maar *achter u dicht*, en 2°. veronderstelt zijn verklaring een grotere kennis van de samenstelling en werking van een pomp dan de grote menigte gewoonlik bezit.

Een gewoon gezegde was evenwel vroeger: haal de deur na u toe = sluit de deur:

Digitized by Google

„Doe ic doe weder intradt, haelde ic die duere na my toe". Froissart I, 184. (Mnl. Wdb. VIII 419).

„Heeft se de deur al na haar toegehaald?"

Ter. A. 451.

Klap, *klep* zal in deze uitdrukking dan ook wel betekend hebben *deur*, speciaal *bovendeur*. Men wilde dus zeggen: loop naar de pomp en drink eens („en drink je nuchter!" Jaromir I vs. 80) en vergeet vooral niet de deur achter je te sluiten.

1599. *het onderspit delven.*

„Bij het omspitten van een stuk land of tuin", aldus Dr. Stoett, „loopen twee mannen achter elkaar; de eerste werkt met zijn spade de bovenste laag aarde, het bovenspit, om; de tweede graaft een spade dieper en delft het tweede spit of het onderspit."

Tegen deze verklaring heb ik een klein bezwaar. Ook al neemt men aan, dat het *tweede spit onderspit* genoemd werd, dan begrijp ik toch niet best, hoe die twee mannen spittende achter elkaar kunnen lopen, zonder elkaar te hinderen. Bovendien is het zogenaamde twee-steek-diepspitten of diepspitten tegenwoordig nog heel weinig in gebruik en kwam vroeger nog veel minder voor. Eerst door het tuin- en landbouwonderwijs begint men er aarzelend toe over te gaan. Ook een bezwaar is, dat men het land bewerken met de spa niet noemt *delven*, maar *spaaien* of *omspitten*, doch dit laatste is meer stads. Een arbeider op het land is dan ook een *spaaier*; een *graver* of *delver* is een slootgraver, een grondwerker. *Spitten* wordt voor beide gebruikt. Vgl. Mnl. Wdb. i. v. delven, spitten, spaden.

We moeten dan ook bij de verklaring van de uitdrukking meer denken aan het graven van sloten en grachten. Daarbij staat de eene *delvere* boven, de andere onder met grote laarzen in de modder of in het water en delft het onderspit, of zoals men in de Bommelerwaard zegt: *de ondersteek.* [1])

1) Vgl.: iemand ondersteek doen.

Digitized by Google

Het bovenstaande was reeds geschreven, toen het artikel over deze uitdrukking van de heer Le Roux in de Nieuwe Taalgids [1]) verscheen. Hieruit blijkt, dat „het onderspit delven" in de eigenlike zin hier nog leefde in de boerenmond in de eerste helft van de 17de eeuw, want de mannen, die naar het Kaapland trokken, zullen de zegswijze wel uit het vaderland meegebracht hebben.

Dat de uitdrukking in 't Afrikaans alleen gebruikt wordt in de zin van „diep omwerken van de grond" bij het aanleggen van boomgaarden, versterkt in mij de mening, dat men ze oorspronkelik slechts bezigde bij graafwerk en men ze niet ontleende aan de landbouw, want ik herhaal: zulk diep omzetten van den grond bij het gewone bebouwen, was in ons land niet bekend en dat diep opgraven van den bodem, zoals dat in Zuid-Afrika moest plaats hebben bij 't aanleggen van bogerden, was meer het werk van de grondwerker dan van de boer: het is delven, geen spitten.

1729. *de piek schuren.*

Naast deze uitdrukking vermeldt Stoett nog twee andere, met gelijke betekenis, nml. *de kwast schuren* en *de viddels schuren.* Beschouwen we eerst de laatste uitdrukking.

Dit *viddel*, *viedel* of *vedel*, *vedele*, mnd. *viddele*, *veddel*, *vedele*, betekent *viool*, maar komt ook voor met de bet. van *cunnus.* Vgl. Mnl. Wdb. VIII 1331:

De vedele es van so zoeter aert,
Al ware een hertze jonc bewaert
Dat spel soudze verbliden:
Haddic minen stoc ghespaert,
Doe hi was styf ende wael ghesnaert,
Sone stondic niet beziden.
Ovl. Lied. en Ged. 201. 1.

Vedelen kreeg in de volksmond de betekenis van coïre: Ich haen verdorven mijn ghestel int *vedelen*, dat mi rouwen sel. Ovl. L. en G. 202. 16.

1) XIII jaargang, bladz. 43.

Digitized by Google

Deze betekenis zal ook gehad hebben: *vedele*, *viedel*, *viddel schrappen* of *schuren* [1]) en hieruit heeft zich waarschijnlik weer ontwikkeld de betekenis van: de brede baan opgaan, er van door gaan. Dus: hy schuurt de viddels:

hij is achter de meiden aan, hij is er van door — als een kater, die op minnetochten uit is —

Het komt me voor, dat bij de beide andere uitdrukkingen een gelijke ontwikkeling van betekenis heeft plaats gehad. *Kwast* en *piek* (*pik*) [2]) worden nog gebruikt in de betekenis van *muto*. De beide uitdrukkingen zullen dan eerst betekend hebben: *coïre* en daarna: de brede baan opgaan, er van door gaan [3]). Dus: zij schuurt de piek of kwast = zij is de breeveertien op. Dat die uitdrukking *de piek schuren* de betekenis van *coïre* nog had in 't begin van de 18de eeuw, blijkt uit de volgende plaats uit Fil. Bel. Schak. p. 38:

„Hij zel haar ligt na 't leeger voeren *om de pieken te schuuren*, of om het geweer van de soldaaten schoon te houwen, dat het niet roest". [4])

Ook *schuren* [5]) alleen had de betekenis van *coïre* en tevens die van: er van doorgaan (zie Stoett nº. 1729 en de daar aangewezen plaatsen).

„Anderen gingen naar de Baden, niet om haer te laten wasschen, maer om *haer te laten schuyren*".

Quev. Sp. Dr., p. 162.

„Lik dan zout, dan krijg je dorst, Vervrangste Meer; schueren gaat ze, die onzoete korst. Gew. Weuw. III. 57.

---

1) Een gelijke overgang van betekenis zien we bij *piepekrassen*, dat in 't Bommels dialect ook betekent: ontucht plegen met een vrouw. [Verg. krassefiolen, *futuere*. Red.].

2) In 't Lat. dergelike overgang van betekenis. Vgl. *penis*, *penicillus*; ook *hasta*. Vgl. verder pikken = coïre. De gewaande weuwenaar I, 49.

3) Vgl. ook *krassen* en *opkrassen* en *krassen* = treden van een haan. Ndl. Wdb. VIII, 118.

4) Verg. *piekeschuurster*, geriefelijke vrouw, bij Van Spaen, *Louwtje v. Zevenh.* 173. [Red.].

5) Vgl. 't Lat *terere*, dat bij Plautus ook betekent: futuere.

Digitized by Google

1732. *In den piepzak zitten.*

Piep- of pijpzak = doedelzak, die onder de arm gehouden en geknepen wordt. Vgl. hij zit in de knijp.

1821. *Een witte raaf.*

Volgens het tweede boek van de Metamorphoses van Ovidius was de raaf oorspronkelijk wit, maar ze werd, omdat ze uitbracht, dat Coronis zich aan ontrouw had schuldig gemaakt, door Phoibos in een zwarte vogel veranderd. Was er sedert nog een witte raaf, albus corvus, dan was dit wel een grote zeldzaamheid. Vandaar dan ook, dat Juvenalis zegt. „Felix ille tamen; corvo quoque rarior albo" [1]).

1822. Het komt me voor, dat ook de uitdrukking: „de raven of de kraaien zullen het uitbrengen" met dit verhaal uit de Met. samenhangt. Immers in hetzelfde boek wordt behalve de raaf ook de kraai als aanbrengster genoemd.

Het woord *klapekster* zal wel zijn ontstaan te danken hebben aan het vijfde boek der Metamorphoses, waarin we lezen, hoe de Piëridës wegens haar gezwets in eksters worden herschapen. Vgl. 't Vlaamse: *veel klaps hebben* en ons: *veel praats hebben.*

1886. *zijn schaapjes op het droge hebben.*

Vroeger, als nu nog, liet men gorzen, schorren en kwelders beweiden door schapen, die men bij hoge vloeden tijdig naar hoger gelegen of door dijken beschermde gronden in veiligheid moest brengen, gelijk men de koeien ook doet, die op de uiterwaarden grazen, bij hoge rivierstanden. Wie zo gedaan had, kon de dag van morgen, de toekomst onbezorgd tegemoetgaan. Uit deze betekenis kon zich gemakkelijk de tegenwoordige ontwikkelen [2]). Vergelijk voor de overgang van be-

1) Juv. Satyra VII, 202 (niet Sat. II, Stoett). Vgl. Sat. VI, 164: rara avis in terris, nigroque simillima cygno.

2) Ik stel deze verklaring naast die door de heer Kroes gegeven (Nieuwe Taalgids XI, bladz. 290). Dat de uitdrukking ook in 't Duits voorkomt, is ons inziens geen bezwaar voor deze verklaring, daar achter de Oost- en Noord Friese waddeneilanden ook kwelders voorkomen, die door schapen worden beweid. Ook behoeft

Digitized by Google

tekenis: *zijn kost is gekocht, het gereedschap in het hok hebben* (Ndl.Wdb. VI, 861), *il a son pain cuit* en *he has feathered his nest.*

1887. *Daar hangt de schaar uit, daar hangt de gouden schaar uit* [1]).

Het was bij de snijders of kleermakers, dat *de schaar* uithing en dikwils was deze verguld. De snijers nu hadden geen al te beste reputatie, wat hun eerlikheid betreft. [2]) Dit blijkt o. a. uit de uitdrukkingen: „het laken door de ogen van de schaar halen of trekken" en „die kleermaker heeft grote ogen aan zijn schaar". Ndl. Wdb. X, kol. 2283. Vgl. ook de Klucht van Oene:

„De diefachtige snijers, die 't laaken deur 't oog van de schaer rokken,
Worden er (nml. in de hel) tot straf, deur 't oog van een gloeyende schaer getrokken".
J. Vos, II, 228.

Ook de volgende plaats bewijst, dat men de eerlikheid van de kleermakers niet hoog aansloeg:

„Dat ik (nml. een scharenslijper) een jaarlijksche wedde trek van het Snijdersgild, en dat ik mijn jaarlijksche Renten gaa ontfangen op de Kantooren van den „Hertog van Marleboroug", den „Prins van Wallis", den „Dauphin van Vrankrijk" [3]) etc. wil ik niet ontkennen, doch het is min een gunst dan een belooning. Want ik, ik alleen, heb den Steen der Wijzen uitgevonden, om de Snijders te verrijkken; ik, ik slijp die woekkerende Schaeren, die door den Regel van Kabas drie ellen op de negen profiteeren, en welkers oogen ik zo mirakeleuslijk weet te verwijderen, dat er geen Kleermaker

iets niet bepaald „uit het water te komen om op 't droge gebracht te worden", daar men in deze streken bijv. zegt: „Ik had m'n hooi juist op 't droge, toen de waard inliep".

1) Zie Van Lennep en Ter Gouw, Uithangteekens, deel I, p. 112 en p. 377.

2) Zie over de oneerlijkheid van de „snijers" — het oog van de schaar, enz. — en voor velerlei andere bijzonderheden over den kleermaker in spreekwoord en volksgeloof: H. F. Feilberg, Bidrag til Skræddernes saga, in *Dania* I, 165; III, 184, 305; IV, 60; VII, 237. [Red.].

3) Uithangborden van Kleermakers.

Digitized by Google

bekent is, die het Naaitonneel der Lakens twee maal zes jaaren heeft beklommen, of hij heeft een half dozijn Lakenwinkels doen defileeren door de gaapende Oogleeden van Laverna's [1]) Knipschaar".

Den ontleeder der Gebreeken. 2 Oct. 1724, p. 416.

Zo kreeg de uitdrukking „daar hangt de schaar uit", of „de gouden schaar uit" de betekenis van: daar woont een snijer, een oplichter, daar wordt men gesneden, opgelicht.

Tappers stonden al niet beter aangeschreven, zoals blijkt uit de volgende plaats:

„De Heer de la Tour, voor dezen drinkwinkelier te Versailles, heeft den 24 Junij in de straat St. Denys zijne natte neringe weder begonnen onder 't Blasoen van 't Vergulde Kruis (waar van met weinig moeiten een habiel Smit *een goede schaar* zouw konnen maken)".

Amst. Argus 1719 II, p. 24.

Oene zag dan ook op zijn wandeling door de Hel, dat de waarden daar niet ontbraken:

„De waerden, die de kannen niet te deeg vol tappen
en het bier
Met water mengen, worden 'er ekookt op een onzichtbaer vier;
Want dat ze vyer zagen, zei de duivel, ze zouwent
als je wel kan gissen,
Met water uyt hoozen, of ten minsten uyt pissen,
Zoo binze et ewent mit water om te gaen."

Jan Vos II, p. 229.

In de „Spaansche Droomen" van Quevedo „het derde gesichte van 't laeste oordeel", dat ons eveneens in de Hel verplaatst en waaraan Jan Vos duidelik het hele verhaal van zijn droom ontleent [2]), ontmoeten we snijders en tappers zelfs

1) De Godin der dieven.

2) Om dit in te zien behoeft men slechts de boven aangehaalde regels uit de Klucht van Oene te vergelijken met de volgende plaats uit „Spaansche Droomen": „Maer 't gene wy van haer (nml. de tappers) meest besorgen, is, dat wij vreese

Digitized by Google

in elkaars gezelschap: „Het was schrickelijck dinck te sien, een Legioen Duyvelen ghewapent met Sweepen, met Stocken, ende andere Wapenen, om te castijden. leydende nae 't Gherichte een menichte van Tappers ende Snijders, die uyt vrese haer gelieten doof te zijn, want al hoewel dat sy weder opgewect waren, wilden sy niet uyt hare Begraffenissen comen, vreesende noch slimmer Bedden te becomen. Sp. Dr. p. 125—

En waar dus snijers en tappers wat hun eerlikheid betreft, zoveel op elkaar geleken, is het geen wonder, dat men ook van een herberg, waar men gesneden werd, zei: „daar hangt de schaar uit".

1908. *Op schobberdebonk loopen.*

In de 17de eeuw komt de uitdrukking voor „op schuifjes loopen" met ongeveer dezelfde betekenis:

„Hier isset daer wy de gecken herbergen, ende die overal by andere luden *op schuifkens loopen*". Quev. Sp. Dr. p. 255.

„Dat's niet te leijen van die vent,
Die by een yder is bekent
Voor schuifjeslooper en slampamper".
Alew. Besl. Sw. p. 39.

Het eerste lid van de samenstelling *schobberdebonk*, nml. *schobbe* of *schubbe* achten we een andere vorm voor *schuifje*. Het is in 't Mnl. niet opgetekend, wel schof, schove, mhd. schup, schub, maar met de betekenis van schuifje = grendel, knip, terwijl in Teuth. voorkomt *schub* in de betekenis van garve, dat volgens Verdam ook wel zal samenhangen met *schuiven*.

Dit *schubbe*, *schobbe* moet dan betekend hebben: kliekje, restje, eig. datgene, wat na 't eten van de tafel geschoven of gekrabd werd. De uitdrukking was dan oorspronkelik: op

hebben, indien sy het Vyer van d'ander Verdoemden te naecomen, dat sy daer wel veel water in mochten gieten, gelyck sy op Aerden gewoon zijn in den Dranck te doen; ende mochten alsoo het Helsche Vyer metter tijt uytblusschen". Sp. Dr. p. 248. Zo blijft er dus van de Klucht van Oene niet veel over, dat van Jan Vos zelf is. Vgl. verder Dr. Worp, Jan Vos, p. 77.

Digitized by Google

schobben ende bonken lopen, werd daarna: op schobb' ende bonke lopen en eindelik op schobberdebonk lopen = azen of of lopen op afval van tafel en kluiven of benen.

Voor de eigenaardige vorm kan men vergelijken:

haverengort en haverdegort,
klep ende klep : klepperdeklep,
wip ende wap : wipperdewap,
en misschien ook : holderdebolder.

Aan de betekenis van schuifje = kliekje, herinnert misschien nog de uitdrukking: ik heb het voor een schuifje gekocht.

1943. *schuilevinkje spelen.*

Niet pas in de 18de eeuw, maar in 't begin van de 17de en dus zonder twijfel ook wel vroeger, bestond de vorm *schuilevink*:

De lippen k'ralich root en t'aenzicht wit blancketten,
Vermomt, vermaskt, zij *spelen schuyle-vinckschenschuyl*;
Zij schijnen uytwaerts schoon, maer zijn inwendich vuyl.
Rod. Egl. Poeetensborstw. 1619, p. 426.

Schuilwinkeltje spelen en *schuilevinkje spelen* komen dus naast elkaar voor en de laatste uitdrukking heeft zich dus niet uit de eerste ontwikkeld.

Bij Lübben vinden we een kinderspel vermeld: *vinkenfangen*. Mnd. Wtb. i. v. *vinke*.

In 't Mnl. komt *vink*, evenals *haas*, voor als een voorbeeld van vreesachtigheid: Mnl. Wdb. IX, kol. 522:

Ooc syn alle ridders hasen ende vinken tegen die twe.
Merl. 14699.

Vg. verder: Stoett 1374.

2090. *strijk en zet.*

Dr. Stoett acht het waarschijnlik, dat deze uitdrukking ontleend is aan het schippersbedrijf: „bij het doorvaren van een brug wordt het zeil gestreken en daarna weer gezet". Maar, als het een brug is, die open kan, wordt het zeil *niet* gestreken en is het een vaste brug, dan strijkt men de mast

Digitized by Google

om vervolgens weer *opgezet* te worden. Voor een sluis alleen strijkt men het zeil.

Zolang de verklaring van deze uitdrukking niet vast staat, kan iedere plaats, waar ze voorkomt, haar waarde hebben en daarom geven wij nog deze:

't Kan mij in 't minste toch niet scheelen,
Zo lang ik blijven mag gelukkig in het speelen.
'k Heb bloedjes voor gehad, zo goed als wijn en brood:
Het gong daar *strijk en zet*, ja, wat ik zag: slaa dood.
Alew. Puiterv. Hellev, p. 7.

Het spel, dat hier gespeeld wordt, is passediesen.
Vgl. verder vooral: Nieuwe Taalgids IX, 228 en 312.

2267. *Iemand zijn vet geven.*
Cats zegt:

Indien er vet ontbreeckt om u gebraat te droopen,
Soo wacht u, wat je doet, van mager vleys te koopen:
Een blauwen schapenbout en wil geen schralen heert,
Maer vleys dat mager is, dat eyst een vetten weert.
. . . . . .
Het vleys dient vet te syn, of — boter in de pan.
Cats I, 115.

Zoals duidelijk is, bedoelt Cats hier: als het gebraad *zich zelf niet bedruipen kan*, dan moet men er zoveel vet aan toevoegen, als nodig is, men moet het naar de eis behandelen. Zo kreeg de uitdrukking *zijn vet geven*, op personen toegepast, de betekenis: geven wat hem toekomt, zijn portie geven, flink onderhanden nemen.

Vgl. *met zijn eigen vet begieten.*
Hanneken Rane vertelt aan zijn kameraad:

„Twee zijden speck van een vercxken hadde ick;
Twee goeden tonnen bier kreeg ik daer voor,
Al wast speck gortigh, het ging even wel door.
Wisten de Burghers dickwils wat zij eeten,
Sij souden dickwils opstaen [1]) al waren sij wel gheseten".

1) Van tafel weglopen.

Digitized by Google

Waarop Hans Meyer antwoordt:

„Trouwen men moetse *met haer eyghen vet begieten*
Want wij van de Borgers altemet schade genieten":
Veelderl. Gen. Dicht. 45.

d. w. z.; men moet hen behandelen, zoals ze ons behandelen, zoals ze verdienen; men moet hun geven, wat hun toekomt.

Zo is ook te verklaren de uitdrukking; *in zijn eigen vet laten gaar koken*, dus ook eigenlijk: behandelen, zoals hij verdient, zonder ongunstige betekenis, dan: laten stikken.

Vgl. ook: zich met zijn eigen vet of smeer droopen = zich zelf redden, op zich zelf aangewezen zijn. Ndl. Wdb. III, 3464.

2321. *veel voeten in de aarde hebben.*

Dr. Stoett denkt hier aan een boom, die met veel voeten (wortels) in de aarde staat. Dit lijkt me geen voor de hand liggende beeldspraak; de voet van de boom is het onderste deel van de stam. En in Vlaanderen zegt men: *veel voeten op de aarde hebben.*

Denkt men evenwel aan uitdrukkingen als deze: het heeft heel wat heen en weer geloop gekost, om dit zaakje in orde te krijgen; ik heb er heel wat voor moeten sjouwen; stappen doen om iets gedaan te krijgen; in iemands voetstappen treden; iemands voetspoor volgen; *ik verzet er geen voet voor; de mnl. ww. voetelen en voeten;* dan ligt het, dunkt me, voor de hand, dat de uitdrukking oorspronkelik betekende: het zal heel wat voetstappen in de grond kosten, ik zal heel wat voetstappen in de aarde hebben te drukken. Mogelik zei men eerst: *het zal veel voetstappen in de aarde in hebben*, zoals men zei: *het zal heel wat moeite in hebben*, of: *het kostte heel wat voeten in de aarde.* De Vlaamse uitdrukking: *het zal veel voeten op de aarde hebben* is dan tevens begrijpelik.

Vgl. verder: Gew. Weuw. III, 76: „en dat zal wat voeten in de aarde hebben".

Digitized by Google

2455. *door den wind gaan.*

Dit is niet *onopzettelijk* (vgl. Stoett) maar met opzet het schip keeren of wenden, over stag gaan.

Zo zal men zeggen: laten we door de wind gaan, we komen te dicht onder de wal.

Gebeurt het, scherp bij de wind zeilend, door onoplettendheid van de stuurman, dan noemen ze dat op zee: *een uiltje vangen.* Vgl. fr.: faire chapelle. Ook Kramer kent de uitdrukking: *een uil vangen*, maar vertaalt het door:

ein Schiff auf der See nicht umwenden können.

Zalt-Bommel. H. BECKERING VINCKERS.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

101. ARBEIDSLOON.

De oudste voorbeelden van het woord *arbeidsloon* in het Ned. Wdb. vermeld, zijn uit den Statenbijbel en uit Vondel. Ook Kiliaen geeft het op, maar uit vroeger tijd was het nog niet opgeteekend. Ik vond het echter reeds in het Register F 352 van het gemeentearchief te Haarlem, f° 33 r°. in een akte van Februari 1493, beginnende: „Pieter Jansz. van Alckmade lijt sculdich te wesen meester Pieter Bonnefoy de somme van xviij R. g. van zijn arbeytsloen, dat hy over de voirsz. Pieters wijf ende vier zijne kinderen inde hete ziecte gegaen heeft."

Van *arbeider* in onzen zin, dat ook reeds bij Kiliaen staat, vindt men een ander voorbeeld in Reg. F 367, f° 63 v°.: „Claes Willems z. arbeyder opte calckovens" (te Haarlem in Mei 1542).

G. J. BOEKENOOGEN.

Digitized by Google

INHOUD.

Bladz.

JAN DE VRIES, Het epos van Koning Rother 1

JOHANNES BOLTE, Zur Schwankliteratur des 16. und 17. Jahrhunderts 75

P. LEENDERTZ JR., *Ontcliven* 97

„ , *Blam* 98

„ , *Voor de vuist.* 99

„ , *Inridich* 106

„ , *Baren* 109

„ , *Begrijp, Begripen* 110

„ , *Gaerleger* 110

„ , *Catte* 112

„ , *Falikant* 112

„ , Minder bekende woorden. 113

H. HOOGHIEMSTER, Onjuiste toepassing van de vaktermen *Debet* en *Credit* 122

G. W. WOLTHUIS, Twee onbekende gedichten van Starter. 124

G. KALFF, Het proza in *Marieken van Nimweghen* . . 130

J. W. MULLER, Aerhouts en Everaerts broederen . . . 135

H. BECKERING VINCKERS, Enige aantekeningen bij Dr. Stoett's „Nederlandsche Spreekwoorden, Uitdrukkingen en Gezegden" 139

KLEINE MEDEDEELINGEN.

99. W. DE VRIES, *ò* en *ó* bij Vondel. 74

100. „ „ „ , De *t*-vormen bij *nieuw* 121

101. G. J. BOEKENOOGEN, Arbeidsloon 160

Noot van de Redactie 74

Digitized by Google

Bij den uitgever dezes is mede verschenen:

Aken, Heinric van, Die Rose. Een wedergevonden fragment der tweede bewerking vanwege de Maatschappij der Nederl. Letterk. uitgeg. door Dr. J. VERDAM. (Toevoegsel op „Die Rose" van HEINRIC VAN AKEN, uitgeg. door Dr. E. VERWIJS). 1896. gr. 8°. *f* —.90.

Borchgrave van Couchi (Fragmenten van den). Uitgeg. door M. DE VRIES. 1889. 8°. . . . . *f* 1.50.

Borchgravinne van Vergi (De). Middelnederlandsch gedicht uit het begin der 14e eeuw, opnieuw naar het handschrift uitgegeven door S. MULLER Hzn. 1873. 8°. *f* 0.60.

Everaert (Cornelis). *Spelen.* Vanwege de Maatsch. d. Ned. Letterk. te Leiden met inleiding en aanteekeningen uitgegeven door J. W. MULLER en L. SCHARPÉ. 1898—1900. Afl. I, 2. 8°. . . . . *f* 6.90.

Lutgart (Leven van **Sinte**). Tweede en derde boek. Naar een Kopenhaagsch handschrift vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden uitgegeven door FRANS VAN VEERDEGHEM. 1899. roy. 8°. . . . . *f* 4.50.

Maerlant, Jacob van, Roman van Torec. Opnieuw naar het handschrift uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. TE WINKEL. 1876. 8°. . . . . *f* 2.—.

—— Merlijn. Naar het eenig bekende Steinforter handschrift. Uitgegeven door J. VAN VLOTEN. 1880. roy. 8°. . . . . *f* 6.25.

Middelnederlandsche Marialegenden vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde uitgegeven door C. G. N. DE VOOYS. 1903. 2 dln. 8°. . . . *f* 7.50.

Petit, Louis D., Bibliographie der Middelnederlandsche taal- en letterkunde. Met de Gouden Medaille bekroond en uitgegeven vanwege de Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde. 1888. 8°. . . . . *f* 4.—.

—— Hetzelfde werk. *Tweede deel.* De litteratuur bevattende verschenen van 1888—1910. 8°. 1910 . . . . . *f* 3.50.

—— Repertorium der verhandelingen en bijdragen, betreffende de geschiedenis des vaderlands in mengelwerken en tijdschriften tot op 1900 verschenen. In opdracht van de Commissie voor geschied- en oudheidkunde van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden bewerkt. 1907. 8°. . . . . *f* 10.—. *Geb. f* 11.—.

—— Hetzelfde werk. *Tweede deel.* De litteratuur bevattende verschenen van 1901—1910. 1913. 8° . . . . . *f* 8.—. *Geb. f* 8.75.

Reis (De) van JAN VAN MANDEVILLE naar de Middelnederlandsche handschriften en incunabelen. Vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde uitgegeven door N. A. CRAMER. 1908. 4°. . . . . *f* 3.20.

Schueren, G. van der, Teuthonista of Duytschlender. In eene nieuwe bewerking vanwege de Maatsch. der Nederl. Letterk. uitgegeven door J. VERDAM. 8°. . *f* 7.—.

Seghelijn van Jherusalem, naar het Berlijnsche handschrift en den ouden druk vanwege de Maatsch. der Nederl. Letterkunde uitgeg. door J. VERDAM. 1878. gr. 8°. *f* 3.50.

Spiegel der Sonden (Die). Naar het Munstersche Handschrift vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde uitgegeven door J. VERDAM. 2 dln. 1900—01. 8°. *f* 6.—.

Sprachdenkmäler (Altsächsische), herausgegeben [mit Einleitung und Bemerkungen] von J. H. GALLÉE. 1895. gr. 8°. Mit Atlas. Fol. (42 Facs. auf 29 Taf.). *Geb. f* 27.—.

Stallaert, K., Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche oorkonden. Uitgeg. vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Afl. 1—12. 1886—1893. 8°. Per afl. *f* 1.20.

Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde, uitg. vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Jaarg. I—XXXI. 1881—1912 . Per jaarg. *f* 4.—.

—— Register op deel I—XXV bewerkt door J. KIKKERT. 1907 . . . . *f* 2.25.

Verdam, J., De wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche taal in verband met het nieuwe doctoraat. Redevoering 1878. 8° . . . . . *f* 0.40.

—— Oude en nieuwe fragmenten van den middelnederlandschen Aiol. Met aanteekeningen. 1883. 8°. . . . . *f* —.80.

Volksboeken (Nederlandsche), opnieuw uitgegeven door G. J. BOEKENOOGEN e. a. vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Dl. I, II, IV—VI, VIII—XI 1902—1908 . . . . . *f* 9.45.

BOEKDRUKKERIJ voorheen E. J. BRILL — LEIDEN.

Digitized by Google

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

NEGEN EN DERTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS. EEN EN DERTIGSTE DEEL.

Derde en Vierde Aflevering.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1920.

Digitized by Google

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 29. Men wordt verzocht het papier slechts aan ééne zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten.

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Digitized by Google

LOSSE OPMERKINGEN OVER WOORDEN UIT DE GOUDSE RECHTSBRONNEN.

De mededelingen, door wijlen Verdam uit Goudse rechtsbronnen gedaan [1]), geven mij aanleiding tot enkele opmerkingen en aanvullingen, die ik zo gaarne hemzelf zou hebben toegezonden.

Aan zijn tekstverbeteringen kunnen er nog een paar worden toegevoegd. Op blz. 242, 15 (a°. 1504) van de uitgaaf van deze rechtsbronnen zijn twee woorden uitgevallen of, waarschijnliker, door de schrijver overgeslagen; er moet staan: *soe souden de kerckmeesters die* [*scade die*] *an de clocken gheschiet soude wesen, dan verhalen an den costers, in der tijt wesende.* — Op blz. 544 (a°. 1525) wordt gesproken van 't misbruik om 't harde dak van de huizen af te breken en weer door rieten daken te vervangen, waardoor brandgevaar ontstaat. Daarna gaat het verder: *Ende om dairinne repelicken te voirsien,* enz. Lees: *redelicken.*

Nu enkele kanttekeningen op woorden die Verdam vermeldt.

„elen, znw. m." Verdam (blz. 246) ontleent het recht om voor 't Middelnederlands dit woord in de betekenis 'eland' aan te nemen, aan de volgende plaats uit het jaar 1488 (blz. 110, 20 e. vv.): *Item soe sellen die zeemwerkers van der Goude gheen leer touwen dan gerechtich wiltleder, dat is te verstaen herten, hinden, eelen, deynen, reen, bocken of gheyten,* enz. Nu zijn echter *herten, hinden, deynen* enz. adjektieven, evenzeer als elders voorkomende *bucken, ossijn, swinijn, -in, -en,* Mhd.

1) Tijdschr. 38, 239 e. vv.

Digitized by Google

bückīn, *hirzīn*, *swīnīn* e. dgl. Een plaats in ZVl. Bijdr. 5, 36, 1 e. v. (a°. 1252): *ossine coyene calueren gheeten bucken heeline hertine salevellen* zou ons kunnen bewegen, ook *eelen* als adjektief te beschouwen, maar toch ligt het meer voor de hand, dit te houden voor het eerste lid van een samenstelling **eelenleder*, herinnerende aan het reeds bekende *elenhuut*, welk woord met de handelswaar zelf overgekomen was uit Noord-Duitsland en, met vervanging van *-huut* door zinverwante woorden, aanleiding gaf tot het scheppen van de woorden *elenvel* en *elenleder*, vgl. Mndl. Wdb. op *elenhuut*, *elenvel*, Mnd. Wtb. op *elenhût*. In vele gevallen kon de samenstelling met de naam van het dier (al of niet in de genitief) in gelijke betekenis worden gebruikt als een kombinatie met het adjektief dat de afkomst van dat dier aanduidde, b. v. *ossenhuut* = *ossijn huut*, en daaruit sproot weer de mogelikheid voort om de twee manieren in één zin te bezigen, zoals b. v. op de plaats uit de Goudse rechtsbronnen en in ZVl. Bijdr. 5, 56, 21 e. vv.: *van ossinen huden. coeyen gheetinen calueriner hertinen helenhuden zalevellen*. Wel schijnt er blijkens de vroeger aangehaalde Zeeuws-Vlaamse plaats ook een adjectief **helijn*, d. i. **elijn*, geweest te zijn, uit geen ander Germaans dialekt bekend en ongetwijfeld een jonge formatie zoals *calverijn*, *perdijn*, *deynen*, maar gewoon was het zeker niet en op de laatst aangehaalde plaats uit Zeeuws-Vlaanderen kan alleen het compositum bedoeld wezen. Hoe het zij, het bestaan van een substantief **elen* in 't Middelnederlands is niet bewezen.

feiter (blz. 246). Bij dit woord (plur. *feyters* R. v. Gouda blz. 303, 19) wordt aangetekend dat het hier voor 't eerst wordt gevonden. Intussen verdient vermelding dat in het Kaetspel Ghemoralizeert (uitg. J. A. Roetert Frederikse) herhaaldelik voorkomt *faiteur*, dat de uitgever ook in zijn Woordenlijst heeft opgenomen, met de vertaling 'dader', 'misdadiger'; b. v. *de faiteur* blz. 27, 27. In de Goudse tekst (van omstreeks 1519) is het uitheemse woord (Ofra. *faitor* enz.) enigszins verhollandst door het van 't suffiks *-er* te voorzien.

Digitized by Google

ziste in de passage *die watermeesteren ... sullen ommegaen zien die gebreken van die waterscippen ende zisten* (blz. 560, 5 e. v.) beantwoordt, volgens Verdam's zeker juiste gissing (blz. 255), aan Ofra. *giste*, en er is, dunkt mij, geen bezwaar tegen om het te verstaan in de in 't Frans uiterst gewone betekenis 'stutbalk', waarin het woord ook in 't Engels is overgegaan (Me. *gīste*, Ne. *joist*). Er schijnt niet bepaald sprake te zijn van een schoorbalk onder een brug (Ofra. *gistes* 'poutres sur lesquelles reposent les assiettes d'un pont' Godefroy, *gîtes* 'pièces de bois concourant à l'assemblage d'un pont tournant' Littré), maar daar er bij het herstel van de *waterscippen ende zisten* te pas komen *een tymmerman ende metselair* (t. a. p., r. 11 e. v.), en het woord in 't Frans o. a. ook is en in 't Waals nog wordt gebezigd in de zin van 'vloerbalk, rib' (= *solive*, z. Godefroy op *giste*), lijkt 'steunbalk' een aannemelike vertaling. Met de *waterscippen* zijn afwateringen bedoeld; zie Mndl. Wdb. 9, 1830 e. v.

ondorpelicken. Bij dit adverbium, vermeld door Verdam blz. 250, behoort het adjektief in: *onnutte, ondorpelicke, onmanierlicke woerden te spreecken* blz. 314, 25. Ten onrechte schrijft Verdam de samenstelling met *on-* aan de „versterkende kracht" van dit voorvoegsel toe. Nadat de oude betekenis van de woorden *dorpe(r)lijc, -like(n)*, of liever het verband met *dorper(e)*, was vergeten, werd *on-* er voorgevoegd omdat ze een negatief begrip schenen te vertegenwoordigen, zoals *onbehoorlijc, onmanierlijc, ontamelijc* e. dgl.

weyt, verkensweyt. Dit is de juiste vorm van de woorden, niet *weite, *verkensweite (Verdam blz. 254), gelijk men ook kan zien uit de Informacie van 1514 (uitg. R. Fruin), blz. 382, 3: *Van verckensweyt, dat van buyten incompt, de tweedeel van 1 grooten*, waar het woord neutrum blijkt te zijn. De daar voorafgaande posten betreffen een schaap, een lam en een zuigkalf, de volgende *smale tonnen mit gesouten vleesch* en *vreemt speck*, waaruit duidelik blijkt dat de vertaling van *verckensweyt* met 'weit voor varkensvoer gebruikt' Mndl. Wdb.

Digitized by Google

8, 1275 verkeerd is, zoals trouwens het onzijdig geslacht al bewijst. Ook de plaats in de Informacie is uit Gouda afkomstig, wat natuurlik niet belet dat de woorden elders eveneens bekend kunnen zijn geweest. Verdam geeft als betekenis van *weyt*: ‘eene soort van beuling’, en op sommige plaatsen schijnt dit ook wel te passen, nl. waar van *weyten ende boelingen* of *w. of bolingen* sprake is, maar minder goed waar het heet: *dat men geen weyten, slachten ofte uuytval van beesten hierbinnen zal mogen brengen off bruycken anders dan smeer* blz. 399, 19 (a°. 1573?) of in: *men zal geen verckenvleys, weyten ofte uytval langer mogen bruycken dan up hoer malen.... Ende en zullen nae die malen tzelfde verckenvleysch, slachten ofte weyten nyet weder ter marct mogen brengen* blz. 400, 3 e. vv. Men zou hieruit opmaken dat *weyten* een minder edel deel van 't varken, b.v. de ingewanden, waren en dan zou het neutrum *weit* uit *geweide* kunnen zijn ontstaan, ofschoon de *t* wel vreemd zou wezen. Maar er is één plaats die in andere richting schijnt te wijzen. Blz. 399, 22 e. vv. leest men: *Item dat nyemant zal mogen zijn weyten vercopen, tenzy dat zy ierst besien zijn van den vleysvinders, opte boete van zes schellingen groot. Ende die vleysvinders zullen hebben van elcke rugge van den verckens te bezien eenen deyt. Desgelicx zo zal men bezien alle geroockt speck, dat onder die leuyffen off in die huysen gebruyct wordt ende zullen die vynders daeroff hebben als van den weyten.* Moeten we hieruit opmaken dat een *weyt* en een varkensrug (elders *verckensrugghe*) hetzelfde zijn, dan hebben wij de oorsprong van het woord ergens anders te zoeken.

slachten, blijkbaar pluralis, schijnt op de beide hoger aangehaalde plaatsen ongeveer hetzelfde te betekenen als *uytval* ‘afval’.

Ten slotte een woord dat aan Verdam's speurdersblik ontsnapt is, maar dat, zover ik weet, nog niet uit zo vroege tijd is opgetekend, nl. **scosse* ‘ijsschots’, plur. *scossen*. Het komt voor op de volgende plaatsen: *de scossen van den yse wel utten bijtten te halen* blz. 154, 20 (a°. 1492), *voort soe en sal men geen scossen in de bijt laeten leggen, maer men zal*

Digitized by Google

se uphalen of ondert uptrecken ende dat een homanscap en zal zijn scossen in des anders bijt niet laeten driven 305, 10 e. vv. (a°. 1512), dgl. ook *scossen* 320, 34 (id.). De eenparige spelling met *-ss-* (tegenover *-ts-* in *plaetsen* 394, 24 e. dgl.) doet vermoeden dat ons *schots* een quasi-verbeterde, quasi-beschaafde uitspraak afbeeldt, een vermoeden dat bevestigd wordt door Fries *skos*, plur. *skosse* (Fri. Wdb.), welke vorm ook in 't Noordfries op Amrum en Föhr voortleeft als *skoss*, plur. *-ən* (Schmidt-Petersen, Wtb. d. Nordfries. Spr.); in 't Fries immers blijft *-ts-* (en *-ts*) bewaard. Zodoende zouden plat-Zuidhollands *sxos*, Westvoorns *schò'sə* (v. Weel), Zaans *skos* (Boekenoogen) een oudere uitspraak met *-ss-* vertegenwoordigen en niet hun *-s(s)* uit *-ts-* hebben ontwikkeld, wat anders op zichzelf geenszins uitgesloten zou zijn. Opmerkelik is het echter dat in 't Gelders-Overijsels het woord *schòtse* (*skòtse*) luidt (femininum, Gallée) en in het Noordfries van Sylt *skots*, plur. *-en* (zie Möller, Söl'ring Uurterbok op *isskots*). Het eerste zou men desnoods kunnen verklaren als een aan de Nederlandse landstaal ontleende vorm, maar het lijkt wel vreemd dat een woord dat in 't Fries blijkbaar vanouds inheems was, op Sylt een Nederlandse vorm zou hebben, terwijl ook van een dissimilatie van *-ss-* > *-ts-* in de Sylter tongval niets te bespeuren is, behalve misschien bij het twijfelachtige en niet-inheemse *hitsi* 'hijsen', Nd. *hissen*. Alles bijeengenomen, pleiten desondanks de tot dusver bekende vormen eerder voor prioriteit van *scosse* dan van *scotse* [1]). In 't Nederlands van het eind van de 16e eeuw vindt men *schos* en *schots* naast elkaar in Gerrit de Veer's verhaal van de reis van Barentz en Heemskerck naar Nova-Zembla: *als de visschers haer* (robben) *op een schos ijs betrapen* O.-I. en W.-I. Voyag. 1, 7 *a*, maar: *so dat wy 't schip aen een schots ijs moesten vastmaecken* ald. 1, 27*a* en daarna: *dat hy* (een ijsbeer) *sig (als een kat) ter*

1) Het oorspronkelik geslacht is onzeker, daar de plaats bij Zorgdrager te jong is om iets te bewijzen, en ook het Graafschaps in dit geval niet beslissend is.

Digitized by Google

vlugt uyt 'et water op een vlakke, dog wel vijf voet hooge schots begeeft Zeltsaame Walvisvangst (a⁰. 1682), blz. 43 [1]), *wanneer een grooter ysveldt op anderen, die kleinder zyn aandringt, en de kleine ysschotzen zoo veel te snelder voort gestuwt worden* Zorgdrager, Groenlandsche Visscherij (2e druk 1728), blz. 99.

Het schijnt dat wij te doen hebben met een woord dat beperkt is tot 't Fries en Hollands (en Graafschaps?) hetgeen zou verklaren waarom Kiliaan en Plantijn het niet kennen. Noch met *schossen* ᶜslempenᵎ (z. Mndl. Wdb. 7, 685), noch met *schosse* ᶜpeulᵎ (z. ald.) kan het iets te maken hebben, en de *r* in Vroeg-Nndd. *schortse* ᶜijsschotsᵎ (Schiller-Lübben 4, 122), later *schörsse-îs* (ald.), Vroeg-Ndl. *schorssen* plur. ᶜijsschotsenᵎ Cats 2, 71 *b* veroorlooft niet, dit voor hetzelfde woord te houden, zelfs al mocht hier *-ts-* niet het oorspronkelike zijn. In andere Nederlandse streken behoren thuis *schol(le)* (Mndl. *scolle* = Ohd. *scolla* f. naast *scollo* m., Mhd. *scholle* m., Nhd. fem.) en *schorre* (Plantijn *een Scholle ijs, oft schorre ijs*, Vn glasson, *Glacies, frustum magnum glaciei, ruptura glaciei*; Kiliaan *schorre van ijs.* Ruptura glaciei, massa glaciei naast *scholle van ijs.* Crusta glaciei, massa glaciei; De Bo *schorre* ᶜstuk ijs, ijsschol, fr. *glaçon*ᵎ; vgl. Ohd. *scorro* ᶜscopulusᵎ, Mhd. *schorre* ᶜschroffer fels, felszackeᵎ?); het eerste betekent ook ᶜglebaᵎ, het tweede eveneens (Kil.) en bovendien ᶜruptura, scissura, pars rupta aut scissa [2]); scissura lapidum, pars petrae scissæ; rupes, cautes, saxum abruptumᵎ (dez. en dgl. Plantijn), ᶜrudus, caementumᵎ (Kil.), zie ook Mndl. Wdb. 7, 679 en De Bo op *schorre.* Gelijk men weet, kan *schol(le)* met een verbum voor ᶜsplijtenᵎ, *schorre* met een voor ᶜsnijdenᵎ verwant zijn, en aangezien in vele Europese talen, b. v. verscheiden Baltoslaviese, zover geen afleidsel van ᶜijsᵎ in gebruik is, voor ᶜschotsᵎ eenvoudig een woord als ᶜstuk, brok, klomp

1) Deze drie plaatsen en de later volgende uit Cats heb ik aan de goedheid van Dr. A. Beets te danken.

2) Bij deze vertalingen houde men in 't oog dat Kiliaan *schorre* vereenzelvigt met *schore* 'scheur'.

Digitized by Google

(ijs)' wordt gebezigd, zou men ter verklaring van *schos*, *schots* iets dergelijks kunnen onderstellen. Blijkens Friese vormen kan de *-ss-* alleen uit *-tt-*, niet uit *-ks-* ontstaan zijn, maar de enige verba die in aanmerking komen als verwanten, hebben een vokalisme dat niet past bij de Fries-Hollandse *o*, vgl. aan de ene kant *σκεδάννυμι* enz. (z. Boisacq *s. v.* en Walde op *scandula*), aan de andere Oind. *chinádmi*, Gri. *σχίζω*, Lat. *scindo* enz. en uit het Germaans Ohd. *scesso* m. 'rupes' (Walde op *scindo*), *scessōn* 'dolare'. Dat *scesso* of een vrouwelike *ā*-stam **scessa* zou in 't Middelnederlands **scisse*, in 't Fries **skis* luiden, en hoe verleidelik het nu ook moge zijn, aan te nemen dat *scosse* e. dgl. voor **scisse* e. dgl. staan en hun *o* aan *scolle* of *scorre* hebben ontleend, het lijkt mij gewaagd dit te veronderstellen, zolang niet een van de beide laatsten ook in 't Fries is aangetoond; maar niet minder stout acht ik het, een geheel in de lucht hangende vorm **squdtā* of zo iets, bij 'schieten', te konstrueren, al zou men de betekenisontwikkeling desnoods aannemelik kunnen maken door aan drijvende en kruiende schotsen te herinneren.

Wat de pluralis Ndd. *schortsen*, Ndl. *schorssen* (bij Cats) aangaat, men denkt daarbij onwillekeurig aan een nog niet genoemd Oudhoogduits **scorso* (akkus. *scorsen* 'glebam' Ahd. Gl. 2, 514, 40), dat met *scorre* wel in verband te brengen zou zijn, maar bij nader toezien toch minder gemakkelik met de eerstvermelde woorden. De twee voorbeelden van *schortsen* (*van ise*) 'ijsschotsen' bij Schiller-Lübben staan in de Kroniek van Oostfriesland van Beninga († 1562), terwijl daar uit de 19e eeuw (naar 't Ostfris. Wtb. van Stürenburg) *schörsse-îs* 'in Schollen zerrissenes Eis, auf welchem die Knaben spielen' vermeld wordt; noch de *-ts-* van het ene, noch de *-ss-* van het andere (en van de vorm bij Cats) stroken met de *-s-* van Ohd. **scorso*, zodat men beter doet, geen verband met dit woord aan te nemen. Misschien is toch de gissing dat *schortse*, *schorsse* hetzelfde zou zijn als Mndl. *scor(t)se*, Nndd. *schortse* 'schors', 'korst' (Cats *schorsse* 1, 172 *a*), niet zo verwerpelik

Digitized by Google

als Verdam, Mndl. Wdb. 7, 679 meent, want al is er verschil tussen een ijskorst en een ijsschots, men behoeft slechts de boven aangehaalde omschrijvingen van *scholle van ijs* bij Kiliaan te lezen, om in te zien dat hetzelfde woord heel goed beide betekenissen in zich kan verenigen. Wellicht zou dan *scosse* zelf niet vreemd zijn aan de toepassing van de benaming *scor(t)se* op een ijsschots, maar nodig is die veronderstelling niet.

J. H. KERN.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

102. WARENAR, reg. 196/197.

Daer sla gheluck toe,
En tot meerder soeticheit, een heel pont vyghen.

Het laatste gedeelte van dezen zin noemt Stoett, *Ged. van P. C. Hooft* II, 294, een „comische" toevoeging. Het schijnt, in den volksmond en op het tooneel, soms wel een *staand* toevoegsel te zijn geweest; althans, in gewijzigde vormen, treft men het ook bij anderen aan, als toegift op de plechtige invocatie: „Daar sla geluk toe!"

Verg. „Daer slae Geluck toe, en ses pont Vijgen, dan is er wat soets van te wachten", v. d. Venne, *Taf. v. d. Belacch. Werelt* (1635), blz. 95.

En: „Daar slaa geluck toe, drie pond vygen op de koop", Langendijk, *Wederz. Huwelijks bedrog*, 4de Bedr., 4de Tooneel.

's-Gravenhage. C. BAKE.

Digitized by Google

ENKELE PLAATSEN EN WOORDEN UIT *DAT KAETSPEL GHEMORALIZEERT* [1]).

Blz. 3, 26 e. v. *Ende volghet hier naer tkaetspel ghemoralizeert ende ghenouch ter iusticie.* Zich beroepende op Mndl. Wdb. 2, 1431, verklaart de uitgever *ghenouch* hier met 'zich aansluitende bij'. Ik laat daar, of die verklaring past op de bij Verdam aangehaalde plaatsen, maar op de onze moet ongetwijfeld gelezen worden: *gheuouch* 'geschikt'.

Blz. 13, 11 e. vv. *Ende (de taellieden) hebben goet behaghen ende roum dat zij van eenen onrechte hebben ghemaect een schinen van rechte / of van eenen rechte een onrecht / ende trecht by cantelen versteken.* De uitgever (Woordenlijst 114) ziet in *cantelen* ons „kantelen" en vertaalt gissenderwijs *by cantelen* 'door de zaak te verdraaien', waarvoor hij verwijst naar 'het recht op zijn kop zetten'. Deze uitleg is onhoudbaar. Ook hier moet men *u* voor *n* lezen: *by cautelen* betekent 'met listen', 'met bedrieglike praktijken'. Het woord *cautele*, niet in 't Mndl. Wdb. vermeld, is Ofra. *cautele* 'list', 'bedrog', tans *cautèle* 'précaution mêlée de défiance et de ruse' (Littré), vgl. du Cange op *cautela* ('fraus, astutia, dolus'). Wat *versteken* 'achterafgezet', 'teruggedrongen', 'verschopt' betreft zie men Mndl. Wdb. 9, 42, met een andere plaats uit onze tekst, waar ook gewaagd wordt van het recht dat is *al versteken ende onder voet* (blz. 3, 1).

Blz. 19, 11 e. vv. *Ende als de muer te broken was / zo was daer in vonden een loodinscher vat / dat men heet een doodkiste / daer een mensche wilen in gheleyt ende begraven was.* In de Woordenlijst vindt men opgegeven *loodinsch* 'looden', zonderdat er een poging wordt gedaan om deze wanvorm of de uitgang *-er* in de tekst te verklaren. Natuurlik moet men lezen: *een*

1) Uitg. J. A. Roetert Frederikse in de Bibliotheek van Mndl. Letterkunde.

Digitized by Google

loodin schervat. Naar Wvla. *scherfvat* 'doodkist' bij De Bo te oordelen, is dit *schervat* uit **scherv-vat* ontstaan, maar moet men dan niet eerder **scherf(f)at* uit **skerb-fat* verwachten? Onwillekeurig denkt men aan Mhd. *scherbret* (Zw. *skärbräde*, De. *skærebræt*), tegenover Mndl. *scherfbert* 'hakbord' (naast welk laatste Plantijn een synoniem *scherfvat* vermeldt); het is mij evenwel niet duidelik, hoe *scher-vat* aan de betekenis 'doodkist' zou komen, terwijl Mhd. *scher-bret* e. dgl. volmaakt begrijpelik zijn. Aan de andere kant is, ook als Mndl. *schervat* een samenstelling van *scherve* (*scherf-*) en *vat* is, de verklaring verre van gemakkelik, daargelaten nog de moeilikheid van de *-v-*. Verdam gist (Mndl. Wdb. op *scherve*, aanm. 3) dat in Wvla. *scherfvat* „het doode lichaam (wordt) vergeleken bij een vat of pot van aarde of klei", waarmee hij schijnt te menen dat *scherf* hier het lijk zelf aanduidt en *vat* het voorwerp waarin dit gelegd wordt, de kist; immers het lichaam kan in dit compositum met *vat* niet bedoeld zijn, terwijl *-vat* in de betekenis '(dood)kist' heel goed mogelik is, (zie Mndl. Wdb. 8, 1311 en De Bo op Wvla. *scherfvat*). De gissing is niet bevredigend, want al betekent *scherve* weleens 'pot', men kan niet aannemen dat het (zoals met Mndl. *vat* het geval is) ooit figuurlik zou zijn opgevat als de bewaarplaats, het stoffelik omhulsel van de ziel, het lichaam van de mens, en allerminst dat dit het geval zou zijn geweest in een samenstelling. Dan zou ik nog eerder kunnen geloven dat *schervat* of *scherfvat* een soort verduideliking van *scherve* 'pot' in de zin van 'doodkist' was, al wordt bij mijn weten dit woord nergens gevonden in de vereiste betekenis. Men zou zich daarbij kunnen beroepen op Nederrijns *kisfat* en Ohd. *sarhscrīni* (Kluge, Etym. Wtb. op *sarg*), die eveneens beide uit twee woorden voor 'doodkist' bestaan, maar hier schijnt eerder het éérste lid (*kiste* en *sarh*) te zijn toegevoegd, wat men bij *scher(f)vat* niet kan veronderstellen, daar toch zeker *vat* en niet *scherve* het meest voor de hand liggende en gebruikelike woord was. Het in Loquela, blz. 429 uit Werveke (W.-Vl.) vermelde *scherfhout*

Digitized by Google

'doodkist' zou mijn gissing kunnen steunen, indien het niet onder de verdenking stond, niets dan een verkeerde schrijfwijze te zijn (zie ald.). Is dit niet zo, dan zou men ook de mogelikheid kunnen overwegen dat de Nederlandse woorden *schervat*, *scherfvat*, *scherfhout* volksetymologieën zijn voor een aan *sarcophagus* ontleende Oudfranse vorm (Nfra. *cercueil*).

Blz. 32, 14 e. vv. *Ende waren hem so hout dat sij daer naer doot sloughen den conync Pore / ende maecten Alexander conync tanden jueden.* Daar Porus geen Joods, maar een Indies koning was, moet men voor het laatste woord lezen: *jnden* (of *ynden*), d. i. 'Indiërs'.

J. H. KERN.

Digitized by Google

STUDIËN OVER OUDNOORSCHE SPRAAKLEER.

I.

Oudnoorsch *w*.

Gelijk bekend is, gaat in het oern. na de syncope van korte vocalen in tweede syllabe postvocalische *w* onmiddellijk vóór een consonant en aan het einde in de meeste gevallen verloren. De ontwikkeling is:

oern.	**þewaR*	> **þewR*	>	*þér*
„	**þewiR*	> **þiwR*	>	*þír*
„	**snīwiR*	> **snīwR*	>	*snýr*
„	**hīwa-*	> **hīw-*	>	*hý(býli)*
„	**tīwaR*	> **tīwR*	>	*týr*
„	**dawaniR*	> **dawniR*	>	*dánir*
Maar „	**ehwaR*	> **ehwR*	> **ēwR* >	*iór.*

De oorzaak der bijzondere behandeling van de groep vocaal + *w* in *iōr* < **ēwR* kan niet hierin gelegen zijn, dat de aan *w* voorafgaande vocaal *ē* is. Er zijn voorbeelden voor het verlies van *w* na vocalen van verschillende qualiteit en quantiteit (*ĕ ĭ ă ī*); dat een tweede voorbeeld met eene *e*, die vóór de werking der in aanmerking komende klankwet lang was, ontbreekt, is een toeval; waar uit **þewR þér* en uit **tīwR týr* wordt, kan noch de qualiteit noch de quantiteit der *ē* van **ēwR* er voor aansprakelijk gesteld worden, dat de ontwikkeling in dit woord eene andere is. De oorzaak, dat **ēwR* niet tot **ér* of — met *w*-wijziging — **œr* werd, maar tot *iōr*, is dus in de natuur van de *w* te zoeken. Deze had eene eigenschap, waardoor zij in staat was, het accent tot zich te trekken, waarop zij met de voorafgaande *ē*, die verkort werd en in *i* overging, een tweeklank vormde. In de andere hierboven genoemde woorden miste *w* deze eigenschap.

Dit bijzonder karakter der *w* in **ēwR* moet samenhangen

Digitized by Google

met de oorspronkelijke plaats dezer *w* na een consonant. De oudere vorm van **ēwR* is namelijk **ehwR*. De eigenschap, die later maakte, dat de *w* van **ēwR* met den voorafgaanden klinker een diphthong vormde, moet deze *w* dus reeds bezeten hebben, toen zij nog door *h* voorafgegaan werd. Dit voert tot de conclusie, dat *w* na een consonant in een woord als **ehwR* meer vocaal was dan na een vocaal. Er is dus een verschil tusschen de *w* van **snīwR*, **þiwR* en die van **ehwR* [1]).

Dat in de vormen **þewR*, **þiwR*, **snīwR* enz. de *w* consonant was, is zeer begrijpelijk. Zij stond vóór de syncope van den volgenden klinker intervocalisch, eene positie, waarin deze uitspraak wel niet de eenig mogelijke, maar toch zeer natuurlijk is. Indien zij bij of na die syncope een accent had gekregen, dan zou zij niet zijn weggevallen, maar *ew*, *iw*, *īw* ware *iō* geworden, gelijk *ēw* in **ēwR* *iō* geworden is.

Maar **ehwR* was tweesyllabig en *w* had hier een, zij het ook zwak, syllabeaccent. Dit accent bleef bij het verlies van *h* bewaard, en uit een tweesyllabig **ēuR* werd *iōr*.

De *w* (*u*) in **ēwR* is dus te onderscheiden van de *w* in **þiwR*. Maar zij moet ook onderscheiden worden van de oude zwaktonige *u* in tweelettergrepige woorden. Immers uit oern. **bīu* wordt niet **bjó*, maar *bý*, 'bijen'. Hier is *u* geapocopeerd en bewerkt *u*-wijziging. Er bestaat dus een tusschenklank tusschen volle zwaktonige *u* en consonantische *u* (*w*). Deze laat zich definieren als een *u*, die optreedt in syllaben met extra

1) De omstandigheid, dat de consonant, die aan *w* voorafging, in het woord, dat later *iōr* luidt, een *h* geweest is, is voor de vraag, die ons hier bezig houdt, zeker van geen beteekenis. Wilde men in aanmerking nemen, dat *hw* in vele — niet alle — gevallen uit één ide. consonant is ontstaan, dan zou daaruit slechts dit besluit kunnen worden getrokken, dat *w* na *h* minder zelfstandig was dan na andere consonanten. Maar in het onderhavige geval toont *w* juist een grooter zelfstandigheid dan in de woorden, die met **ehwR* vergeleken worden. Wat hier voor *w* na *h* geldt, zou dus a fortiori gelden voor *w* na andere consonanten. De beteekenis der voorafgaande *h* voor de vraag naar de bijzondere behandeling van *w* is dus alleen deze, dat zij consonant is. — In het voorbijgaan mag men concludeeren, dat *hw* in het oern. *h* + *w* is, en niet *hᵘ* (zie Oergerm. Handboek § 139, 2).

Digitized by Google

zwak accent (*valde levis*, minder dan *levissimus*). In het vervolg van deze studie wordt zij door w^2 aangeduid. De intervocalische w in **þewaR*, **þewiR*, **snīwiR*, die in de gesyncopeerde vormen **þewR*, **þiwR*, **snīwR* onveranderd bleef, duiden wij daarentegen met het teeken w^1 aan.

In de groep *aiw* is de w verschillend behandeld. Wanneer een vocaal volgt, die niet gesyncopeerd is, is w bewaard; zij heeft dan dezelfde ontwikkeling als intervocalische w: g. s. *sævar* < **sāwōR* (met *æ* uit den ouden n. s. **sǣwR*, zie Kock, Arkiv f. n. Fil. 17, 362), als *hávi*.

Heeft echter syncope van een volgenden klinker plaats, zoodat w aan het einde of vóór een consonant komt te staan, dan ontstaat de groep *iō*. De ontwikkeling is *aiw* (*æiw*) > *ǣw* > *æŭ* > *ió*.

Hier doet zich de volgende tegenstelling voor:

**þewaR* > **þewR* > *þér*
**þewiR* > **þiwR* > *þír*
**snīwiR* > **snīwR* > *snýr*
**tīwaR* > **tīwR* > *týr*,

maar **saiwaR* > **saiwR* > (**sæiwR* >) **sǣwR* > **sæūR* > *sjór*.

In **þewR*, **þiwR*, **snīwR*, **tīwR* is w weggevallen; in **sǣwR* is w vocaal en vormt met den voorafgaanden klinker een een diphthong.

De tegenstelling is hier dezelfde als bij **þewR*, **snīwR*: **þ̄wR*. Geen verlies van w, maar tweeklankvorming. Het ligt voor de hand, dat de oorzaak bij **sǣwR* dezelfde is als bij **þ̄wR*; m. a. w. ook in **sǣwR* was w zwak syllabevormend, een *u* met valde levis. Bij **þ̄wR* vond deze *u* eene voorloopige verklaring hierin, dat éénmaal een consonant voorafging. De verklaring is hier dezelfde. In den vorm **saiwR* is de *i* van den diphthong *ai* meer consonant geweest dan de volgende w; nadat de *i* (d. i.: *i̯*) tusschen vocaal en w was weggevallen, is de w, die dus w^2 was, met den voorafgaanden klinker, die door de *i*, misschien bij haar wegval, tot *æ* gewijzigd en verlengd was, gecontraheerd.

Digitized by Google

Gelijk bij *jór* laat zich bij *sjór* opmerken, dat de *u*, die met den voorafgaanden klinker gecontraheerd is, niet slechts van *w*[1], maar aan de andere zijde ook van de volle zwaktonige *u* te onderscheiden is. Immers de ontwikkeling van *aiw* is niet dezelfde als die van *ai* + *u*. Het adverbium *ey* is ontstaan uit **ai(w)u*, met verlies van *w* vóór *u*. Uit **ai-u* werd daarna **æ-u*, dan met *u*-wijziging en apocope van *u* : *ey*. Het geval is geheel parallel met de ontwikkeling van **bīu* tot *bý* [1]). Dus: *jór* : *bý* = *sjór* : (adv.) *ey*.

1) De controverse, of bij syncope van een klinker een voorafgaande *w* tot *u* wordt, vindt eene oplossing in de erkenning van *w*[1]. Het is in den grond onverschillig, of men *w* of *u* schrijft, wanneer men slechts het bijzonder karakter van den klank erkent. Streng phonetisch gesproken, dient men hem *u* te noemen, daar iedere accentverhooging boven de omgeving, hoe gering ook, een top beteekent, en dus eene nieuwe syllabe. Daarom heb ik ook in mijn hieronder herhaaldelijk geciteerd opstel Tijdschr. 37 den klank door *u* aangeduid. (Het duidelijk onderscheid tusschen *w*[2] en *u* was echter nog niet voor mij opgegaan). Maar zeer geringe accentversterkingen vat het oor niet als zelfstandige syllaben op. Zoo wordt ook eene syllabe met circumflex toch in den regel als één syllabe opgevat, ofschoon zij twee accenttoppen heeft. Waar het, zooals hier, noodig is, den klank te onderscheiden zoowel van consonantische *u* als van volle (zwaktonige) *u*, is eene afzonderlijke aanduiding onontbeerlijk. Aan deze behoefte komt de schrijfwijze *w*[1] te gemoet.

Bijzondere aandacht verdient in dit verband ook de *u* in de tweeklanken *au* en (oudere) *eu*, *iu*. Men is gewend, deze als consonantische *u* op te vatten. Maar indien ook *w* consonantische *u* is, wat is dan het verschil tusschen de *u* in *baudr* en **biudan* en de *w* in **dawniR*, **þiwR*? En waarom blijft *baudr* onveranderd en wordt **biudan* tot *bjóða*, maar worden **dawniR*, **þiwR* tot *dánir*, *þír*? De *u* van *baudr* en **biudan* vormt niet eene syllabe in den gewonen zin; haar accent staat zoo ver achter bij dat van den voorafgaanden klinker, dat het niet opgemerkt wordt; maar toch heeft zij een accent, dat ook oorzaak is, dat **biudan* > **bjúða* > *bjóða* wordt. De *u* in de tweeklanken *au*, *eu*, *iu* kan dus met recht *w*[1] genoemd worden. Omgekeerd kan men *w*[2] in **ēw*[2]*R*, **sæw*[2]*R* met gelijk recht vocaal — en in den grond ook sonant — noemen als de *u* in *baudr* en **biudan*.

Het is niet overbodig, er in dit verband aan te herinneren, dat het verschil tusschen consonantische en vocalische *w* niet uitsluitend in meerdere of mindere zelfstandigheid van accent behoeft te bestaan, maar ook voor een deel gelegen kan zijn in sterkere en zwakkere mondarticulatie en sterkere en zwakkere spanning der stembanden. Ook hier zijn tallooze overgangstrappen tusschen de uitersten mogelijk. Hoe meer vocaal, hoe meer stemtoon; hoe meer consonant, des te scherper mondarticulatie. *w*[2] zal dus meer stemtoon en zwakker articulatie gehad hebben dan *w*[1]; daarentegen staat zij tegenover volle zwaktonige *u* in de omgekeerde verhouding.

Digitized by Google

De vraag, hoe oud de w^2 der vormen **ehwR* en **saiwR* is, is aan zekeren twijfel onderhevig. Ik moet hier mijn opstel in dit tijdschrift, deel 37 p. 161 vv. in herinnering brengen, waar ik met name p. 194 v. meen aangetoond te hebben, dat het oergerm. en ook het oern. tusschen consonant en volgenden — zwaktonigen — klinker niet *w* kende, maar *u*. De stam van het subst. on. *bǫl* luidt dus germ. oern. **balua*, niet **balwa*. De hier bedoelde *u* is, gelijk verder nog duidelijk zal blijken, w^2. Past men dit toe op den ouderen vorm van **ehwR*, dan komt men tot **ehw²aR*, d. w. z. tot de opvatting, dat de w^2 van **ehwR* uit oergermaanschen tijd stamt. Echter moet hier in aanmerking genomen worden, dat juist na gutturalen de toestand eenmaal een andere was. Uit geminatieverschijnselen blijkt, gelijk ik in hetzelfde opstel heb aangetoond, dat in de oudere dialecten na *k* een *w* stond, die wel ten gevolge van sommige omstandigheden, van welke syncope van een volgenden klinker de voornaamste is, sonantisch kon worden, maar van den aanvang niet sonantisch was. Ook in de verbinding, die in het on. *ggw* luidt, is *w* (d. i. w^1) ouder dan *u* (d. i. w^2) (zie t. a. p. p. 211 v.). Wat *w* na *h* betreft, toonen geminatieverschijnselen in het ags., dat althans het oergerm. *hw* kende met niet sonante *w* (die bij lateren overgang in sonant geminatie bewerkte). Hoe de uitspraak der groep in het oudere Skandinavisch was, kunnen wij niet met zekerheid weten. Het eenige woord, dat sporen der *w* in de intervocalische groep *hw* bewaart, is het woord *jór*, waarvan hier sprake is, en dit laat tweeërlei opvatting toe. Indien het woord **ehwaR* w^2 had, is deze w^2 bij de syncope van *a* onveranderd bewaard. Indien het w^1 had, heeft deze w^1 bij de syncope der *a* het syllabeaccent overgenomen en is zoodoende tot w^2 geworden [1]).

1) De omstandigheid, dat *h* bij het sonant worden der volgende *w* niet gegemineerd is, bewijst niet, dat de *w* vóór de syncope niet consonant was. Indien *h* in deze periode strottenhoofdspirans was, dan is het niet optreden der geminatie zeer natuurlijk (zie t. a. p. p. 201). Voor de meening, dat *w* in intervocalische *hw* in het oern. vóór de syncope consonant was, spreekt met klem de omstandigheid,

Digitized by Google

Ook over de oorsprong van w^2 in den nom. s. **saiw²R* zijn twee opvattingen, althans voorloopig, mogelijk. Wanneer de groep *iu* intervocalisch staat, kan het zwakste punt der accentbeweging in de *i* vallen of in de *u*. Men kan zich dus voorstellen eene uitspraak **saiuaR* (**saiw²aR*), en eene uitspraak **saiw¹aR*. Indien de vorm vóór de syncope luidde **saiuaR*, dan moet men aannemen, dat toen de dat. s. luidde **saiuē*, insgelijks met consonantische *i* en w^2. In dit geval is bij de syncope van *a* de *u* (w^2) van **saiw²R* onveranderd bewaard; daarna is *i* tusschen *a* en w^2 uitgevallen. In den datief **saiuē* heeft dan vóór het verlies van *i* tusschen *a* en w^2 deze verandering in de accentuatie plaats gehad, dat de syllabegrens van de *i* na de *w* verschoven is. *w* werd dus consonant gelijk in **tīwōR* en andere woorden, waar zij van den aanvang af intervocalisch stond [1]). Indien echter de uitspraak vóór de syncope was **saiuaR*, **saiuē* (d. i. **saiw¹aR*, **saiw¹ē*), dan heeft ook hier de w^2 van **saiw²R* haar accent te danken aan de syncope van *a*. Zij verhief zich daardoor boven de voorafgaande *i*, die daardoor tegenover *w* positief het karakter van consonant kreeg. In de accentuatie van **saiwē* is in dit geval niets veranderd. Wij zullen in het vervolg van dit onderzoek een gezichtspunt ontmoeten, dat voor de beoordeeling van de hier aangeroerde vraag beteekenis heeft.

In de litteratuurtaal is *w* (jonger *v*) in meer dan één positie labiodentale spirans. Dit is het eindpunt der ontwikkeling. Het uitgangspunt is in de uiterste gevallen vocalische (syllabevormende) *u*. Op den weg tusschen volle zwaktonige *u* en de

---

dat de groep anders behandeld is bij syncope dan vóór een bewaarden klinker. In **sehwan* is *w* tegelijk met *h* òf vroeger dan *h* weggevallen; anders zou de *w* intervocalisch bewaard zijn (vgl. *snivinn*, *tívar*). In **ehwR* daarentegen is *h* uitgevallen, terwijl *w* bewaard bleef. De natuurlijkste verklaring hiervoor is, dat de uitspraak van *hw* in **sehwan* en **ehwR* niet dezelfde was. In **ehwR* stond w^2; dus had **sehwan*, en derhalve ook de niet gesyncopeerde vorm **ehwaR*, w^1.

1) Daaruit volgt natuurlijk niet, dat de *i* van **saiwē* toen sonant werd, d. w. z. een eigen syllabeaccent kreeg. De beweging kan van *a* over *i* tot in *w* dalend geweest zijn.

Digitized by Google

labiodentale spirans laten zich gemakkelijk drie overgangsstadiën constateeren. Twee van deze hebben wij leeren kennen. Het eerste is w^2, dat is een *u*, die nog wel een eigen hoogtepunt heeft, doch zoo gering, dat zij op de grens van een consonant staat. De beweging van zulk een *w* + volgenden klinker is niet ⟋, maar ⟋. Het tweede stadium is w^1, een *w*, die nog volkomen *u*-articulatie heeft, maar geen eigen accenttop. De beweging van w^1 + vocaal is ⟋, niet ⟋. Om tot de bilabiale spirans te komen, zijn twee veranderingen noodig: 1. de consonant verandert van articulatieplaats, zij wordt labiodentaal in plaats van bilabiaal, 2. zij verandert van articulatiewijze, zij houdt op een openingsgeluid te zijn en wordt spirans [1]). Niet iedere *w* heeft dezen weg geheel doorloopen. Het uitgangspunt kan verschillend zijn, maar ook de snelheid der veranderingen is niet in iedere positie dezelfde. Niet iedere *w* is eenmaal volle *u* geweest. Maar ook niet iedere *w* eindigt als labiodentale spirans. Men mag over het algemeen aannemen, dat die *w*, die later op den weg van *u* tot labiodentale spirans het verst gevorderd is, ook in vroegere perioden der taalontwikkeling verder op dezen weg was dan eene andere *w*, die ook later achtergebleven is.

Nu is het bekend, dat vele handschriften, die *v* en *u* duidelijk onderscheiden, die den klinker nooit door *v* aanduiden en intervocalisch regelmatig *v* schrijven, toch tusschen consonant en vocaal *u* gebruiken: *sæwar*, *kurum*, *gǫruar*. Dit is geen spellingsgril; het beteekent ook niet een jongeren overgang *v* > *u* na consonanten; het beteekent de oude uitspraak *u*, m. a. w. het beteekent w^2. Het bevestigt dat van ouds na consonanten *u* stond [2]).

1) In het vervolg van deze studie hoop ik waarschijnlijk te maken, dat deze volgorde, die theoretisch ook de omgekeerde zou kunnen zijn, de historisch juiste is. De kenmerken van labiodentale uitspraak treden vroeger op dan die van spirantische uitspraak.

2) Reeds voor een aantal jaren (Arkiv 5, 87 vv.) heeft Kock op grond van spellingen in handschriften tweeërlei *w*-klank onderscheiden. Hij houdt zich daar

Digitized by Google

Het is noodig, ons nog eenmaal een deel der voorbeelden, die p. 172 aangehaald werden, voor den geest te brengen.

**þewR* > *þér*
**þiwR* > *þír*
**snīwR* > *snýr*
**hīwa-* > *hý-*
**tīwR* > *týr*.

In al deze voorbeelden is *w* weggevallen en was zij dus positief consonant, toen in de tweede syllabe syncope tot stand kwam. Maar in *snýr*, *hý-*, *týr* bewerkt zij klankwijziging, in *þér* en *þír* niet. De wijziging is van gelijken aard, als wanneer zij door *u* bewerkt wordt; er is verschil in uitbreiding, maar niet in den aard van het verschijnsel. De klinker wordt gelabialiseerd. De werking moet dus uitgegaan zijn van een labialen klank; hoe meer labiaal de klank is, des te grooter is de kans, dat de wijziging tot stand komt. Waar de wijziging ontbreekt, moet men aannemen, dat de *w*, die wegviel en bij deze gelegenheid de wijziging had kunnen bewerken, maar niet bewerkt heeft, niet meer geheel labiaal was. Nu weten wij, dat *w* later labiodentaal is geworden. Het ontbreken van *w*-wijziging is dus een kenteeken van labiodentale uitspraak der *w*.

De woorden **þewaR*, **þewiR* hadden korte eerste syllabe. Hier is de syncope van den klinker der tweede syllabe jonger dan in **snīwiR*, **hīwa*, **tīwaR* met lange eerste syllabe, en deze laatste hebben in tegenstelling met de eerste *wel* *w*-wijziging. Men mag hieruit besluiten, dat intervocalische *w*

---

echter met eene andere periode en bovendien hoofdzakelijk met Ouddeensch en Oudgutnisch bezig, en overigens betreft het onderzoek in dat opstel voornamelijk *w* aan het begin van het woord. (Over correspondeerende verschijnselen in het oijsl. zie Larssons uitgave van Cod. 1812 gml. kgl. saml., p. XV). Niettemin is er deze overeenstemming tusschen onze opvattingen, dat ook Kock na consonanten eene uitspraak constateert, die dichter bij *u* ligt, dan aan het absolute begin: *dwala* maar *var*. — Op de uitspraak aan het begin na consonanten wordt in het verloop van deze studie niet nader ingegaan; ik geloof dat zij dezelfde is als in zwaktonige syllaben na consonanten, wanneer een korte syllabe voorafgaat (p. 181).

Digitized by Google

labiodentaal geworden is in de periode tusschen de syncope van korte klinkers na lange en na korte syllabe [1]).

Aan het begin van het woord vóór vocalen is *w* in de latere taal een labiodentale spirans. Zij heeft dus het eindpunt der p. 178 beschreven ontwikkeling bereikt. Zij staat hierin op één lijn met de intervocalische *w*. Er is geen reden, om aan te nemen, dat zij in eene vroegere periode syllabevormend geweest is. Indien deze uitspraak in sommige gevallen mag zijn voorgekomen, zijn daarvan toch geen sporen bewaard. Maar verdere veranderingen behooren tot eene betrekkelijk jonge periode. *w* aan het begin was nog bilabiaal, toen zij vóór *u* wegviel, want de homorganiteit van beide klanken is de natuurlijke oorzaak van het verlies. Een accentlooze *u* gaat op in een onmiddellijk volgende geaccentueerde *u*.

Maar vóór *w* in deze positie wegviel, heeft zij het verlies bewerkt van een voorafgaande *đ*. Uit **hađwulfR* wordt **hāwulfR* > **hāulfR* > *Hálfr*. Uit **ađwulfR* wordt **āwulfR* > **āulfR* > *Álfr*. Evenzoo **hrōđwulfR* > **hrō(w)ulfR* > *Hrólfr*. **hrōđwaldr* > **hrōwaldr* > *Hróaldr* (met verlies van *w* na *ō*).

Uit het hierboven gezegde blijkt, dat de wegval van *đ* vóór *w* bewerkt is door eene bilabiale *w*[1]. Dit doet ons verstaan, dat *w* bewaard is in een paar andere composita: *Bǫđvildr* < **bađu(h)ildR*, ags. *Beadohild*. *Bǫđvarr* < **bađu(h)arR* < **bađuhariR*. De *w* heeft hier een anderen oorsprong dan in **hađwulfR*. Zij is ontstaan uit de *u*, waarop het eerste lid uitging. Deze woorden leeren ons dus, dat toen *đ* vóór *w* wegviel, in composita als *Bǫđvildr* het eerste lid nog niet op dezelfde *w* uitging, die aan het begin van het woord **wulfR* stond. De *w* van *Bǫđvildr* was een zwakke, syllabevormende *u*, m. a. w. *w*[2]. En vóór *w*[2] is *đ*, zooals uit deze woorden blijkt niet weggevallen.

In het eerste lid van **bađu(h)ildR*, **bađu(h)arR* heeft de *u* in eene vroegere periode vóór een vocaal gestaan, want de

1) Over een mogelijke geringe wijziging van deze opvatting zie men p. 195.

Digitized by Google

stam is niet **baðu-* maar **baðuō-*, in compositie **baðua-*. Men kan dus ook hier de vraag stellen, of men niet van **baðwa-* (met w^1) heeft uit te gaan, en of *w* hier misschien ten gevolge der *a*-syncope syllabevormend is geworden. Maar de verbogen vormen van het substantivum *bǫð* toonen, dat w^2 hier ouder is en ook voorkomt, waar geen vocaal gesyncopeerd is. In den g. s., n. acc. pl. *bǫðvar*, den gen. pl. *bǫðva* is *ð* vóór w^2 behouden.

Een snel verloop heeft daarentegen een volle zwakke *u* in composita, wanneer de stamsyllabe van het eerste lid lang is. Uit **hrōðu(g)ārR* wordt **hrōðuārR* > **hrōðwārR* > **hrōwarr* > *Hróarr*. Hier is *ð* vóór *w* weggevallen. *u* heeft dus de ontwikkeling $u > w^2 > w^1$ doorgemaakt vóór het verlies van *ð* vóór w^1.

De oorzaak der verschillende behandeling van *u* is **baðuildR* en **hrōðuārR* moet in het rhythme der woorden gezocht worden. Van beide is het oorspronkelijk rhythme . Voor een woord van den taalkundigen vorm is dit rhythme natuurlijk, voor een woord van den vorm is dat niet het geval. Hier bestaat een sterker neiging tot vereenvoudiging, en wordt tot . Daarbij is de tweede syllabe over de eerste en de derde verdeeld; uit **hrō-ðu-ārR* werd **hrōð-wārR*. *u* kwam antevocalisch aan het begin eener syllabe te staan en werd tot w^1, waarop verlies van *ð* plaats had gelijk in **hāwulfR* uit **hað-wulfR*.

---

w^2 manifesteert zich, gelijk uit het voorafgaande blijkt, op drieërlei wijze:

1. Zij vormt een diphthong met voorafgaande *ē* en *ǣ*.
2. Zij wordt nog in de litteraire periode veelal als *u* geschreven.
3. *ð* valt vóór w^2 niet weg [1]).

---

1) Als vierde kenmerk kan men er bijvoegen, wat in dit opstel niet afzonderlijk

Digitized by Google

Ons voorafgaand onderzoek heeft het vroeger (Tijdschr. 37, 194 vv.) bereikte resultaat bevestigd, dat in zwaktonige lettergrepen na consonanten in het oern. niet *w* maar *u* (nl. w^2) stond, en tevens getoond, dat deze w^2 althans tusschen consonant en vocaal na korte syllabe tot in de litteraire periode bewaard is. Onze naaste opgave is, de ontwikkeling van *w* in eenige andere posities na te gaan.

Na eene lange syllabe is w^2 voor vocalen tot w^1 geworden en daarop weggevallen. Hetzelfde lot treft oude w^1. Voorbeeld voor w^2: go. *uhtwo*, on. *ótta*; voor w^1 een reeks composita als *póraldr* < **pōrwaldR*, *Ingjaldr* (met jongere *j*) < **ingwaldR*, *hinnig* < **hinn weg*. Wanneer vele composita *w* behouden (*porvaldr*, *Yngvaldr*), berust dat ten deele op nieuwe samenstelling respective analogischen invloed van het simplex, ten deele op fortisbetonig van het tweede lid).

Een uitzondering vormen, gelijk bekend is, de woorden, waar aan de *w* *k* of *g* voorafgaat: *stǫkkva*, go. *stigqan*; *sǫkkva*, go. *sigqan*; *syngva*, go. *siggwan*. Het bewaard blijven der *w* moet hier waarschijnlijk ook aan hare qualiteit worden toegeschreven. Na *k* en *g* is w^2 niet tot w^1 geworden en daarom ook niet weggevallen. Dit blijkt uit een naam als *Ingjaldr*, waar w^1 (die van ouds aan het begin stond) na *g* wel verdwenen is. En het wordt door de later juist na *k* en *g* zeer gebruikelijke schrijfwijze *u* bevestigd. [1])

In enkele samengestelde eigennamen is *w* ook na eene korte syllabe weggevallen. Volgens Kock, Arkiv 9, 144, is de oorzaak van het verlies der *w* hier, dat eigennamen zeer dikwijls in levissimus-positie voorkomen, met name vóór een toenaam

---

besproken wordt, dat zij geen geminatie van een voorafgaande consonant bewerkt. Zij ontstaat echter uit w^1, wanneer vóór deze een consonant gegemineerd wordt. Zie p. 182 noot en de daar aangehaalde plaats.

1) Deze opvatting der op *k*, *g* volgende *w* is niet in strijd met mijne Tijdschr. 37, 194 uitgesproken, hierboven p. 176 geciteerde meening, dat na *k* en *g* aanvankelijk w^1 stond. Want deze uitspraak geldt voor eene andere periode. In de periode waarvan hier sprake is, was w^1 ook na *k*, *g* tot w^2 geworden. Voor infinitieven blijkt dat ten duidelijkste uit de geminatie in woorden als *rǫkkva* (t. a. p. p. 197).

Digitized by Google

als in *Har(w)aldr hárfagri*, en in den vocativus. Dit is ongetwijfeld juist. Niettemin moet er hier aan herinnerd worden, dat men in zulke composita (*Noregr* < **Norwegr*, *Alin* < **Alvin* e. a.) steeds met w^1 te doen heeft, waarmee het tweede lid begint (daarom luidt het nooit **Bǫðarr* of **Badarr*, ofschoon verbindingen als *Bǫðvarr Bjarki* zeer gewoon zijn; hier stond in de tweede syllabe w^2). Het schijnt dus, dat een voorwaarde voor verlies van *w* na korte syllabe ook bij levissimus-positie is, dat de consonant w^1 is. De eenige voorbeelden voor facultatief verlies van w^2 na korte syllabe zijn de pronominale vormen *yðar*, *yðarr* naast *yðvar(r)*. Maar deze kunnen onder den invloed staan van *yðr*, *yður*, *yðrum* e. a. Hiervoor spreekt de *w*-wijziging in *yðar(r)*. In levissimus-syllaben komt deze niet tot stand (*Haraldr*).

De behandeling van *w* in zwaktonige syllaben tusschen consonant en vocaal heeft punten van aanraking met de syncope van *u* in zwaktonige syllaben, maar kan daarmee toch niet geheel op één lijn gesteld worden. Dit blijkt uit de volgende omstandigheden:

1. Het resultaat is niet hetzelfde. *u* is gesyncopeerd zoowel na lange als na korte syllabe; *w* alleen na lange:

**wanduR* > *vǫndr*
**sunuR* > *sunr*
**ūhtwa* > *ótta*
**baðwaR* > *bǫðvar*

2. De tijd is een andere. Het verlies van *w* na lange syllabe is jonger dan het verlies van *ð* vóór *w*; immers **hrōðwaldR* wordt niet **hrōðaldR* maar **hrō(w)aldr*. Het verlies van *ð* vóór *w* is echter jonger dan de syncope van *u*, zelfs na korte syllabe; immers **haðuwulfR* wordt **haðwulfR*, daarna **hāwulfR*. Dus is het verlies van *w* na lange syllabe jonger dan de syncope van *u* na korte.

Hierin is een schijnbare tegenstrijdigheid, die echter wel kan worden opgelost. Het verlies van *u* is een gevolg van toenemende zwaktonigheid. Vóórdat *u* wegviel, zoo zou men

Digitized by Google

kunnen redeneeren, moet zij dus op een standpunt zijn aangekomen, waarop zij in het geheel geen zelfstandig accent meer had en dus eerst met w^2 daarna met w^1 gelijk staat. Noodzakelijke tusschentrappen tusschen **wanduR*, **sunuR* en **vǫndr*, **sunr* zouden dan zijn **wandwR*, **sunwR*. Indien deze redeneering juist is, kan men dus vragen: wanneer de *w* (uit *u*) in **sunwR* wordt gesyncopeerd, waarom blijft de *w* in **baðwaR* dan behouden? De geconstrueerde vormen **wandwR*, **sunwR* geven echter zelf het antwoord op de vraag. In de vooronderstelde vormen **wandwR*, **sunwR* staat *w* tusschen consonanten, in **ūhtwa*, **baðwaR* staat zij voor een vocaal. De positie is dus niet dezelfde. De behandeling van *u* (*w*) in **wanduR* en *sunuR*, is derhalve niet te vergelijken met die in **ūhtwa* en **baðwaR*, maar met die in **sing(w)R* en **harwR*, waarover hieronder zal gesproken worden. Overigens zal het aanstonds blijken, dat er overwegende gronden zijn, om aan de overgangsstadia **wandwR*, **sunwR* te twijfelen.

Wanneer een postconsonantische *w* ten gevolge van syncope van een volgenden klinker aan het einde van een woord of voor een consonant komt te staan, is zij gesyncopeerd. Wij hebben hier volgens hetgeen vroeger gezegd is, overal met w^2 te doen. w^2 is dus ten gevolge van zwaktonigheid in w^1 overgegaan en daarna verdwenen. Voorbeelden zijn, langstammig: 3e s. *hǫggr* < **hœggwR* < **haggw(i)R*. n. acc. s. *hǫgg* < **haggw(a)*; kortstammig n. s: *hǫrr* < **harwR* < **harwaR*. acc. s. *hǫr* < **harw* < **harwa*. De behandeling dezer *w* is dezelfde als die van *u*; wegval heeft plaats zoowel na lange als na korte syllabe. Toch is het verlies dezer *w* misschien jonger dan van oude *u*. Want de voorwaarde voor deze positie van *w* is, dat syncope van *a* of *i* voorafgegaan is. Volgens de gewone regels voor de woordbetoning heeft *w* ten gevolge van deze syncope aanvankelijk een aanwas van accent gekregen. Pas nadat deze aanwas weder was verloren gegaan, heeft verdere reductie tot w^1 en daarop verlies plaats gehad.

Digitized by Google

Nu neemt men wel op goede gronden aan, dat *u*-syncope jonger is dan *a*- en *i*-syncope, maar het is toch zeer de vraag, of de chronologische afstand tusschen deze gebeurtenissen zóó groot is, dat daarin de geheele ontwikkeling valt, die *w* na de syncope van een volgenden klinker heeft doorgemaakt, vóór zij zelf wegviel.

Tot de gevallen van wegval van *w* tusschen consonanten is ook te rekenen het geval, dat *i* + vocaal volgt, voorzoover een lange syllabe voorafgaat. Wel geldt voor *i* tusschen consonant en vocaal in gelijke mate als voor *w*, dat zij van den aanvang af zwak sonantisch is, maar de verbindingen van *w* met voorafgaande of volgende *j* (*i*) dragen een eigenaardig karakter, een gevolg hiervan, dat deze beide klanken in natnurlijk accentgewicht elkander in evenwicht houden. Dat na een lange syllabe in de groep *wj j* zich tegenover *w* gedraagt als consonant, blijkt uit enkele infinitieven van verba op *kwj-*, *gwj-*, die *w* verliezen: *víkja*, *svíkja*, *øngja*, *kveikja*. Vóór het verlies der *w* luidden deze vormen **wīkwjan*, **swīkwjan*, **angwjan*, **kwaikwjan*. De *w* in de tweede syllabe dezer woorden was w^2; zij was uit w^1 (na *k*, *g*) ontstaan ten gevolge van een accentverschuiving, die samenhing met de vroegste, vroegoern. syncopeering der *a* in den uitgang *-anan*. Dat hier w^2 stond, blijkt met zekerheid uit de omstandigheid, dat de volgende *i* als *j*- optreedt; had er $w^1 i$ gestaan, dan zou *i* gesyncopeerd zijn, en *w* ware na *k* tot in de litteratuurtaal bewaard. Hier stond w^2 dus sedert vroeg oern. tijd tusschen consonanten, en zij is hier vroeger weggevallen dan in die gevallen, waar zij deze positie pas kreeg ten gevolge van syncope in tweede syllabe als *syngr* < **singwR* < **singwiR*. Dit chronologisch verschil blijkt uit de afwezigheid van *w*-wijziging in *víkja* enz. De *w* is hier weggevallen vóór de oudste periode van *w*-wijziging.

Naast *víkja* enz. komen de infinitieven *ýkva*, *sýkva*, *øngva*, *kveykva* voor. Deze zijn gemaakt naar vormen, waar volle *i* volgde, die niet door een vocaal gevolgd werd, als de 3e s. *ýkvir*, *sýkvir*, *øngvir*, *kveykvir*. (*øngja* ontleent *ø* in plaats van klankwettig *e* aan *øngva*).

Digitized by Google

Omtrent het verbum *benda* vermoedt Kock, Uml. u. Br. p. 211, dat dit niet met go. *bandwjan* overeenstemt, maar uit oern. **bandian* ontstaan is. En oern. substantief **bandu*, waarin *w* vóór *u* was weggevallen, zou aanleiding hebben gegeven tot het vormen van een verbum **bandian* naar het voorbeeld van woorden als **aldian* (on. *elda*) naast het substantief **aldu*. De reden, waarom Kock aan deze opvatting de voorkeur geeft boven deze andere, dat *benda* met go. *bandwjan* identiek zou zijn, en dat *w* hier gelijk in andere gevallen na lange syllabe verloren zou zijn, is, dat *benda* geen *w*-wijziging heeft. In het licht van vormen als *víkja*, *svíkja*, *kveikja* geloof ik toch, dat er geen bezwaar bestaat, om *benda* met go. *bandwjan* gelijk te stellen, eene opvatting, die natuurlijk de voorkeur verdient, wanneer zij mogelijk is. Het verlies van *w* in **bandw²jan* staat niet op één lijn met dat in **ūhtwa*, daar de volgende *j* ten opzichte van de *w* als consonant is te beschouwen [1]). Het geval staat echter óók niet op één lijn met de ontwikkeling **singwR* > *syngr*, waar de interconsonantische positie der *w* door syncope in tweede syllabe is ontstaan. Het geval staat daarentegen op één lijn met *víkja*, *svíkja*, *kveikja*, die geen *w*-wijziging kennen [2]). Het eenige verschil in den lateren vorm der woorden is, dat na het verlies der *w* de *j* in *víkja*, *svíkja*, *kveikja* bewaard is na *k*, terwijl zij in *benda* (< **bandian* < **bandw²jan*) volgens den gewonen regel voor verlies van *i* (*j*) na lange syllabe verloren is [3]). De 3e s. van *benda* zou klankwettig luiden **bøndir* uit **bandwiR*. Deze

1) Of in woorden van het type *ótta* uit **ūhtwa* *w*-wijziging klankwettig optreedt, is trouwens twijfelachtig. Het eenige woord, waarin *w* na lange syllabe buiten compositie is weggevallen, is *ótta*, waarvan de vocaal niet voor *w*-wijziging vatbaar is. In composita ontbreekt de wijziging, wanneer *w* verloren is, maar treedt zij op, wanneer *w* bewaard is (jongere *w*-wijziging): *Ingjaldr* en *Yngvaldr*, *Ragnaldr* en *Rognvaldr*; vgl. ook *harðindi* uit **harðwendi*.

2) Van geen beteekenis voor de ontwikkeling der woorden is dit verschil, dat de *w* van **bandwjan* (na een andere consonant dan *k g*) van ouds *w²* is, terwijl die van **wīkwjan* in eene vroegere periode *w¹* geweest was.

3) De *j* van *víkja*, *svíkja*, *kveikja*, *þngja* is dus niet secundair uit palatale *k* ontwikkeld.

Digitized by Google

vorm is niet bewaard, en er bestaat ook geen infinitief met analogische ø (gelijk *øngva*, *øngja*).

Na eene korte stamsyllabe is *w* bewaard, óók voor *i* + vocaal. Go. *malwjan* luidt on. *mølva*. Wij moeten hieruit afleiden, dat in dit geval in de verbinding *wi w* meer consonant geweest is dan *i*, *i* meer vocaal dan *w*. Duidt men de *i*, die meer consonant is dan voorafgaande *w*, door *j* aan, dan komt men voor de verba *víkja* en *mølva* tot de volgende grondvormen:

$$*wīkw^2jan : *malw^1ian.$$

De oorzaak van de verschillende behandeling der groep *wj* is duidelijk gelegen in de syllabendeeling, die weer een gevolg is van de quantiteit der eerste lettergreep. De deeling was:

$$*wī\text{-}kw^2\text{-}jan : mal\text{-}wi\text{-}an.$$

In $*wīkw^2jan$ behoorde de *k*, die op den langen klinker volgde, tot de tweede syllabe. De daarop volgende *w* had dus een eigen accenttop, was w^2. Volgde daarop *i* + vocaal, dan moest *i* wel, gelijk altijd tusschen vocalen, tot overgangsletter worden, d. i. tot consonant. Zóó kwam de tweede *w* van $*wīkwjan$ interconsonantisch te staan.

In $*malwian$ met korten klinker behoorde de daarop volgende consonant tot de eerste lettergreep. *w* opende eene syllabe [1]), werd consonant, dus w^1. Natuurlijk werd de volgende *i* hierop vocaal, gelijk b.v. in $*đōmian$. Daarop is *i* gesyncopeerd, gelijk in $*đōmian$ en bewerkte *i*-wijziging. Bij die gelegenheid nam de voorafgaande *w* het accent der *i* over en werd w^2. Nu stond *w* na korte syllabe postconsonantisch vóór enkelen klinker en is bewaard als in *bǫđvar*. Ze heeft ook jongere *w*-wijziging van de door oudere *i*-wijziging ontstane *æ* bewerkt. Dus $*malw^1ian > *mælw^2a(n) > mølva$. [2])

1) Deze verdeeling is niet hiermee in strijd, dat anders ook na korte syllabe w^1 staat, en dat dus af te deelen is n. s. $*ha\text{-}rw^1\text{-}aR$. Het is natuurlijk niet hetzelfde, of op consonant + *w* een enkele vocaal volgt of *i* + vocaal. In $*ha\text{-}rw^1\text{-}aR$ viel fortis op *ha-*, levis op *-aR*; wanneer daartusschen nog plaats was voor een valde levis, trof deze de *w*, en daarmee is de syllabedeeling $ha\text{-}rw^2$ gegeven. In *mal-wi-an* daarentegen trof de valde levis *i*, en voor *w* bleef geen accent over. Hieruit volgt eene syllabendeeling, zooals hier is aangegeven.

2) De bijvorm *melja* is in infortispositie ontstaan (Arkiv 29, 386); *w* is hier

Digitized by Google

Op grond van het bovenstaande kan men bij de *w*-syncope vier perioden onderscheiden, waarvan de eerste nog in tweeën valt. Deze perioden zijn:

1. *w* wordt in zwaktonige syllaben gesyncopeerd tusschen consonanten en aan het einde na een consonant na lange syllabe. Deze periode laat zich deelen in eene vroegere en eene latere naar de volgende gezichtspunten:

a. De *w*, die wegvalt, is een oude w^2, die echter niet versterking ondervonden heeft ten gevolge van syncope van een volgenden klinker. De volgende consonant is *j* (*i*). De *w* verdwijnt, zonder *w*-wijziging te bewerken: *víkja*, *benda*.

b. De *w*, die wegvalt, is een oude w^2, die tijdelijk versterkt werd ten gevolge van syncope, daarna echter weer verzwakt is en ten slotte aan de syncope ten offer viel. Zij bewerkt *w*-wijziging: *høggr*, **hæggw(i)R*; *høgg* < **haggw(a)*.

2. *w* wordt gesyncopeerd tusschen consonanten en aan het einde na een consonant na korte syllabe en bewerkt *w*-wijziging. De gevallen komen overeen met 1 *b*; zulke, die met 1 *a* correspondeeren, zijn er niet (daar *w* + *i* in dit geval niet als $w^2 j$ maar als $w^1 i$ optreedt). Voorbeelden voor 2: n. s. *hǫrr* < **harw(a)R*. acc. s. *hǫr* < **harwa*.

3. *w* tusschen consonant en vocaal valt weg na lange syllabe (behalve in de meeste gevallen na *k* en *g*): *ótta* < **ūhtwa*. Maar *søkkva*, *syngva*.

4. w^2 tusschen consonant en vocaal blijft na korte syllabe: *bǫðvar*, *mølva*.

De syncope van *u* na lange en korte syllabe kan het naast vergeleken worden met de gevallen 1 *b* en 2. Ook chronologisch liggen deze groepen misschien niet zeer ver uiteen. Toch verbiedt een verschil in het resultaat, de groepen geheel gelijk te stellen. Want een *u*, die wegvalt, bewerkt wel wijziging van *a* en *á*, maar zonder medewerking van een tweeden

vóór de syncope der *i* weggevallen zonder klankwijziging te bewerken (vgl p. 182 v.). Daarop is *i* na korte syllabe tusschen consonant en vocaal *j* geworden en voor niet palatale vocalen bewaard.

Digitized by Google

factor niet van *i* en *í*, terwijl een *ĕ* door *u* gebroken, niet gewijzigd wordt. Een *w* daarentegen, die wegvalt, bewerkt wijziging van *a*, *e* en *i*, zoowel lange als korte. Dit onderscheid is dan ook een reden, om ernstig er aan te twijfelen, dat de ontwikkeling van *sunuR* de stadia **sunw²R* en *sunw¹R* gepasseerd heeft (zie boven p. 184).

Uit de pag. 180 (vgl. 183) geciteerde namen *Hálfr*, *Álfr*, die ontstaan zijn uit **haðwulfR*, **aðwulfR* < **haðuwulfR*, **aðuwulfR* — kan men onder andere ook deze chronologische conclusie trekken, dat *u* in tweede syllabe gesyncopeerd is vóór het verlies van *w* vóór *u*. Want anders zouden **haðuwulfR*, **aðuwulfR* geworden zijn tot **haðuulfR*, **aðuulfR* > **Hǫðólfr*, **Qðólfr*. Anders echter is het in een woord als oern. **aiwu*, waaruit door verlies van *w* vóór *u* **aiu* > **æiu* wordt, en daarop met *u*-syncope en *u*-wijziging *ey*. Indien hier *u* ware geapocopeerd vóór het verlies van *w* vóór *u*, dan zou **aiwu* tot **aiw* geworden zijn, en hieruit ware *iō* ontstaan, gelijk uit **saiw*, **snaiw* *siō*, *sniō* werd. Hier is dus het verlies van *w* vóór *u* ouder dan de syncope van *u* zelfs na lange syllabe.

De oorzaak van dit chronologisch verschil is in de eerste plaats, misschien uitsluitend, te zoeken in het verschil in accentuatie der *u*, waarvóór *w* is weggevallen. In namen als **HaðuwulfR* stond deze *u* in semifortissyllabe, in **aiwu* heeft men met een zwaktonige *u* te doen. Dat hier *w* vóór *u* vroeger wegvalt dan voor betoonde *u*, is phonetisch zeer begrijpelijk. Immers het verlies van *w* vóór *u* is een opgaan van *w* in een volgenden klinker van volkomen gelijke qualiteit. Hoe geringer de afstand van *w* tot *u* is, hoe sneller de verandering dus tot stand komt. Nu is de afstand van een *u* zonder accent tot een *u* met zwak accent geringer dan van een *u* zonder accent tot een *u* met semifortis. Het sneller verloop van het proces bij **aiwu* heeft dus een natuurlijke oorzaak.

Een andere vraag is, in hoeverre ook de qualiteit der *w* hier een rol speelt. De *w* van *wulfR* was *w¹*; omtrent de

Digitized by Google

qualiteit der *w* van **aiwu* hebben wij nog geen volkomen zekerheid. Wij kwamen p. 177 tot het besluit, dat de w^2 van oern. **saiwR* verklaard kan worden, zoowel wanneer men van de opvatting uitgaat, dat de niet gesyncopeerde vorm **saiwaR* w^1, als dat hij w^2 had. Indien de laatste opvatting de juiste is, dan geldt deze ook voor de *w* in oern. **aiwu*. De conclusie zou dan voor de hand liggen, dat het niet alleen de onbetoondheid der *u*, maar ook de relatieve betoondheid der voorafgaande *w* was, die hier een vroege samensmelting had in de hand gewerkt. De afstand van w^2 tot zwaktonige *u* is minimaal; het is dus natuurlijk, dat w^2 vóór zwaktonige *u* eerder haar zelfstandig karakter verloren heeft dan w^1 vóór sterktonige *u*.

Met het getuigenis der vormen *ey* < **ai(w)u* en *Hálfr*, *Álfr* uit **haƀ(u)wulfR*, **aƀ(u)wulfR* schijnt in strijd te zijn de vorm *orte* (< **worte*) op den steen van By. Deze steen heeft nog geen *a*-syncope (*eirilaR*), en niettemin ontbreekt hier *w* vóór *o* aan het begin van het woord [1]).

Uit deze gegevens te zamen zou men moeten opmaken, dat *w* in fortispositie eerder wegviel dan in semifortispositie, maar in semifortispositie later dan in infortispositie [2]). Dit zou toch een wonderlijke gang van zaken zijn. Indien de chronologie van het verlies van *w* van de accentuatie der syllabe afhangt, dan is het moeilijk aan te nemen, dat aan een der uiterste posities de middenste plaats, aan den middenste positie de

1) Van minder beteekenis is het getuigenis der inscriptie van Ødemotland, die *urte* heeft. Want deze inscriptie toont geen bijzonder oude taalvormen. In *tiarð* schijnt *a* gesyncopeerd te zijn; in den naam *eƀurinu* is wel is waar *u* aan het einde bewaard, maar deze *u* is uit *ō* ontstaan en kan later zijn weggevallen dan de oude korte *u*. Op de dateering van Schetelig, die de inscriptie op archeologische gronden omstreeks 550 plaatst, is dus van taalkundige zijde wel wat af te dingen. Bugge, Indskr. I, 262, plaatst haar in de tweede helft van de 7e eeuw.

2) De Opedal-inscriptie, die zeker niet jonger is dan die van By (volgens Bugge is zij ongeveer een eeuw ouder), heeft *rō*, waarschijnlijk uit **rōwu*. Indien deze verklaring van het woord juist is, levert de inscriptie een getuigenis op voor verlies van *w* in infortispositie, belangrijk ouder dan het getuigenis van By voor de positie aan het begin van het woord.

Digitized by Google

laatste plaats toekomt. Nu komt in inscripties, die tot dezelfde periode gerekend worden als By, de vorm met *w* voor: *wurte* Tjurkö, *wrta*, Etelhem (deze laatste misschien wat ouder). Wanneer nu nog op de steenen van Istaby en Stentofta, die jonger zijn dan zoowel By als Tjurkö, de naam *wulafR*, *wolafR* niet minder dan 6 maal met *w* voorkomt, dan schijnt het methodisch juist, niet een chronologische streep te trekken tusschen *wurte* en *orte* in de inscripties van Tjurkö en van By en voor *wulafR*, *wolafR*, die nog later voorkomen, een afzonderlijke verklaring te zoeken, maar de vormen *wurte* en *wulafR*, *wolafR* onder één gezichtspunt samen te vatten en te zamen tegenover *urte*, *orte* (*-a*) te plaatsen. Men komt dan tot de conclusie, dat *wurta* (*-e*) en *urta*, *orta* (*-e*) wisselvormen zijn, die een tijd lang naast elkaar bestaan hebben, tot *urta*, *orta* (*-e*) de overwinning behaalde, of *wurta* (*-e*) door latere klankontwikkeling van zelf met *urta*, *orta* (*-e*) samenviel. De oorzaak dezer wisseling was in het accent gelegen. En de vergelijking met *ey* < **ai(w)u* toont, dat de vorm, die *w* vroeg verloren heeft, de ongeaccentueerde was. Het vroege verlies van *w* in *urte*, *orte* heeft dan hierin zijn grond, dat het verbum in den zin dikwijls met levissimus betoond werd. Het is dezelfde oorzaak, die in vereeniging met nog een factor het verlies van *w* in *Haraldr* bewerkte (p. 183) [1]).

Wanneer het oudste voorbeeld voor verlies van *w* tusschen vocaal en *u* zooveel ouder is dan het oudste voorbeeld voor verlies aan het begin vóór *u* in zwaktonige positie, dan kan dit hiermee samenhangen, dat ook de *w* in woorden van het type **rōwu* eenmaal w^2 geweest is en mogelijk nog w^2 was, toen *w* in dit woord wegviel. (Zie hierover p. 195).

1) Het verdient in dit verband de aandacht, dat *wurte* op de bracteaat van Tjurkö betoond is en een heffing draagt. Het allitereert met *wilhakurne*. Indien de inscriptie van Ødemotland als poëzie bedoeld is, dan allitereert hier *urte* met *uha*. Men kan hieruit afleiden, dat de vorm, die in onbetoonde positie ontstaan was, ook in betoonde positie kon gebruikt worden — een verhouding, die bij vele doubletten bestaat. Den dichter stonden beide vormen ten dienste; uit *urte* kan dus niet worden afgeleid, dat den man, die de inscriptie maakte, de vorm *wurte* onbekend was.

Digitized by Google

Ons voorgaand onderzoek heeft zich bezig gehouden met de geschiedenis van *w* in drie hoofdposities, aan het begin voor vocaal, na vocalen en na consonanten. Aan het begin hebben wij *w* alleen als consonant leeren kennen; na consonanten kwamen wij tot het besluit, dat de uitspraak sedert oergermaanschen tijd zwak syllabevormend was, en dat deze uitspraak, voorzoover de *w* niet verloren is, tot in de litteraire periode voortbestond. De uitspraak na vocalen hebben wij alleen leeren kennen voor de periode, die onmiddellijk aan de vocaalsyncope voorafging, en den daarop volgenden tijd. Het is niet van belang ontbloot, na te gaan, in hoeverre het mogelijk is, ons een oordeel te vormen over *w* in deze positie in eene vroegere periode, het oudere Oernoorsch. Daar de vraag, waarover het onderzoek loopt, feitelijk deze is, of wij met *u* of met *u̯* te doen hebben, duid ik den klank in questie, voorzoover zijn waarde niet bepaald is, in het volgende door *u* aan. Wij onderscheiden in de eerste plaats de posities na korten en na langen klinker.

1. Oern. *u* na korten klinker.

1. Volgt een consonant, dan heeft tweeklankvorming plaats. De tweeklank stamt uit ide. tijd en is nog in de litteratuurtaal bewaard: praet. s. *bauð*, go. *bauþ*. oern. *skiþaleubaR*, go. *liufs*, sa. *lobha*, on. *ljúfr*. Volgt een *i* + vocaal, dan geldt *i* als consonant: on. *meyjar*, go. *maujos*. on. *hlýja* < **hliujan*, vgl. go. *niujis*.

2. Volgt een vocaal, dan draagt deze het syllabeaccent; *w* is dus consonant. Als vocaal geldt ook een aan het einde staande of door een consonant gevolgde *i*. De toestand blijkt uit de jongere taal in vergelijking met het Gotisch: part. *snivinn*, vgl. go. *slawan*, *gawi*. n. s. *nár* < **nawiR* (met *á* in plaats van *é* uit andere casus), vgl. go. *nawis*. Het aantal voorbeelden is eenigszins beperkt, daar enkele *w* in talrijke woorden reeds in het oergerm. gegemineerd is.

3. Aan het einde. Voorbeelden zijn niet overgeleverd. Woorden van het type go. *kniu* vallen onder **1**, **2**, daar zij in het

Digitized by Google

oern. op *a* uitgingen. Het type go. *snau* (op oergerm. *ă*, *ĕ*, die vroeg oern. wegviel) komt in het on. niet voor. Denkbaar is diphthongvorming als in *baud*, maar ook de ontwikkeling *-awa* < *-aw* > *á* als in 1, 2 is niet buitengesloten (vgl. de jongere behandeling **knewa* > **knew* > *kné*.

2. Oern. *u* na langen klinker.

1. Volgt een consonant, dan heeft tweeklankvorming plaats. Uit **ēuka*, **ēusa* wordt *jók*, *jós*; de *u* is dus niet, gelijk in een jongere periode met *w* geschiedt tusschen klinker en consonant gesyncopeerd (*snýr* < **snīwR*). Evenzoo **hlēupa* > *hljóp*.

Volgt *i* + vocaal, dan geldt *i* voor consonant. Het substantief *lá́*, 'schade, verdriet', luidde in het oern. **lāuia*. In de verbinding *āu* werd niet als in *ēu* het accent verplaatst, maar de tweede component van den langen tweeklank ging in een jongere periode verloren. Uit **lāia* werd daarop *lá́*, gelijk uit **hauia* (go. *hawi*) *hey* werd. Indien het woord in het oern. **lāuia* geluid had met consonantische *u* en vocalische *i*, dan zou het in het on. luiden *lǽvi*, gelijk oern. **kwādia* in het on. *kvǽði* luidt.

In de verdeeling **lāu-ia* bestaat eene afwijking van het go., dat *lewjan* heeft uit **lē-wi-an*.

2. Volgt een vocaal, dan is *w* consonant. Als vocaal geldt ook een aan het eind staande of door een consonant gevolgde *i*. De *w* is, wanneer zij niet later ten gevolge van jongere bijzondere klankwetten (p. 179 v.) wegvalt, tot in de litteraire periode bewaard: *tívar* < **tīwōR*, *ævi* < **aiwīn*, d. s. *snǽvi* < **snaiwe*. De *u* is ook bewaard en *w* geworden, wanneer daarachter *j* vóór *i*, *e* weggevallen is: d. s. *lǽvi* < **lāujē*. (Dat de grondvorm niet **lāwīē* is, blijkt uit den hierboven besproken n. acc. s. *lá́*. Hier heeft dus na het verlies van *j* een intervocalische overgang *u* > *w*-plaats gehad).

3. Aan het einde. Voorbeelden op vroeg oern. gesyncopeerde oergerm. *a*, *e* zijn de 1. 3. s. oergerm. **bēwă*, **bēwĕ*, **hēwă*, **hēwĕ*, oern. **bēu*, **hēu*, on. *bjó*, *hjó*. De *u* is dus vocalisch en vormt met den voorafgaanden langen klinker een tweeklank.

Digitized by Google

Vergelijken wij deze behandeling van *u* (*w*) in het vroegere oern. met die in het latere oern., dan geeft dat aanleiding tot de volgende opmerkingen.

De wisseling *u-w* na korten klinker, naar gelang een consonant of vocaal volgt, stamt uit het oergerm. en is tot in de litteratuurtaal onveranderd bewaard. *bauþ*, *meyjar* hebben een oergerm. tweeklank; *snivinn* heeft een oergerm. *w*. Het eenige geval, waar een tegenstelling mogelijk zou zijn tusschen de vroegere en latere behandeling, namelijk aan het einde, laat zich bij gebrek aan materiaal uit de oudere periode niet beoordeelen.

Daarentegen bestaat na een langen klinker de volgende tegenstelling:

	vroeg oern.	laat oern.
Vóór consonant:	**hlēup* > *hljóp*	**snīwR* > *snýr*
Aan het einde:	**hēu* > *hjó*	acc. **īw* > *ý*

In beide gevallen toont het oudere oern. tweeklankvorming, het jongere oern. verlies van *w* [1]).

Van deze voorbeelden spreekt het laatste paar het duidelijkst. Tusschen de gevallen **hlēup* > *hljóp* en **snīwR* > *snýr* bestaat dit verschil, dat de *u* van **hlēup* van ouds vóór een consonant heeft gestaan, terwijl de *w* van **snīwR* vóór de syncope voor een vocaal stond. Maar bij de paren **hēu* > *hjó* en **īw* > *ý* bestaat dit verschil niet. Want **hēu* is uit **hēwa* ontstaan, gelijk **īw* uit **īwa*; het onderscheid is hier alleen chronologisch en bestaat hierin, dat de *a* van **hēwa* vroeger is weggevallen dan die van **īwa*, die eenmaal door een consonant gedekt was. Deze voorbeelden leeren ons dus, dat een *w*, die ten gevolge van syncope aan het einde komt te staan, in vroeg oern. met een voorafgaanden langen klinker een tweeklank vormt, maar in laat oern. wegvalt. De intervocalische *w* was dus in zeer vroeg oern. nog meer vocaal dan later;

1) Daarentegen is de ontwikkeling **hēu* > *hjó*, **hlēup* > *hljóp* geheel parallel met de latere ontwikkeling *ēw²R* > *jór*, *sæw²(R)* > *sjó(r)*.

Digitized by Google

voorzoover wij kunnen nagaan, was zij w^2. Dan heeft dus in de periode tusschen de syncope in **hēwa* en die in **īwa* een overgang plaats gehad van intervocalische w^2 in w^1. In dit licht gezien, is het niet onwaarschijnlijk, dat de *w* van oern. **aiwu* nog w^2 was, toen zij vóór zwaktonige *u* wegviel (p. 190). Er is dus ook niets, wat verbiedt, aan te nemen, dat de *w* van **rōwu*, toen deze vóór *u* wegviel, nog niet w^1 geworden was (p. 191). En ook de beoordeeling der *w* van oern. **saiwaR*, waarover p. 177 gesproken is, krijgt een nieuw aspect. Wanneer deze *w* van den beginne af w^2 geweest is en later in den vorm **saiwR* wederom als w^2 optreedt, is het niet noodzakelijk, een tusschenperiode aan te nemen, waarin zij w^1 was, alleen op grond hiervan, dat in **snīwiR* vóór de syncope w^1 stond. Was de *w* van **saiwaR* aanvankelijk w^2, dan kan zij na een tweeklank, die op *i* uitging, zeer goed tot na de syncope van *a* als w^2 bewaard zijn.

Nadat *w* consonant was geworden, breekt de periode aan, waarin zij labiodentaal wordt. Het oudste spoor van dezen overgang vonden wij in het ontbreken van *w-* wijziging door een *w*, die onmiddellijk na een korten klinker wegvalt. De verandering is misschien tot stand gekomen, toen de *w* nog intervocalisch stond. Zeker is dit toch niet. Het zou ook mogelijk zijn, dat in deze periode $w^1 > v$ werd, wanneer zij voor een consonant kwam te staan, en dat de ontwikkeling dus is **þewiR* > **þivR* > *þír*. Hiervoor kan men aanvoeren, dat de antevocalische *w* aan het begin van het woord, wier ontwikkeling in zoo vele opzichten parallel is met die van intervocalische *w*, in deze periode nog niet *v* wordt. Want geruimen tijd na de syncope, waarvan hier sprake is, valt *w* aan het begin vóór *u* weg, een verandering, waarvoor, gelijk wij zagen, eene voorwaarde is, dat zij bilabiaal is. Wanneer wij dus het parallellisme tusschen de positie aan het begin en tusschen vocalen willen vasthouden, dan zouden wij moeten besluiten, dat ook na de syncope in **þew(i)R*, **þew(a)R*, waardoor de vormen

Digitized by Google

**þivR*, **þevR* ontstonden, de woorden, die later *tívar*, *snivinn* luidden, nog *w* (d. i.: *w*[1]) hadden. Maar het is aan twijfel onderhevig, of men het recht heeft, dit parallellisme zoo streng door te voeren.

Wat de *w* na consonanten betreft, voor haar bilabiale uitspraak spreekt niet alleen de reeds herhaaldelijk genoemde schrijfwijze *u*, maar ook de omstandigheid, dat zij, nadat de *w* in woorden als **þewaR*, **þewiR* labiodentaal geworden en daarop na de syncope van *a* resp. *i* weggevallen was, nog tweemaal *w*- wijziging bewerkt, eerst, als zij wegvalt, daarna ook, als zij behouden is. Pas in de litteratuurtaal neemt zij wel een consonantisch karakter aan, maar haar oude articulatie blijft nog lang behouden.

De *w*, die labiodentaal geworden was, doet nu nog een verderen stap; zij wordt spirans. Dit blijkt uit spellingen met *f*, die in de handschriften niet zeldzaam zijn: *sæfar*, *æfi*. Wanneer deze schrijfwijze soms ook na consonanten voorkomt, berust dat hierop, dat men gewend was, *v* (d. i. *w*) na consonanten en *v* tusschen vocalen op gelijke wijze te schrijven. De schrijfwijze *gorfa* berust dus op het voorbeeld van de schrijfwijze *sæfar*, *æfi*.

Toch is daarom *v*, de voortzetting van *w*[1], niet gelijk geworden aan *b* (stemhebbende *f*). Zij is dat ook heden niet. De hedendaagsche uitspraak is ongeveer die van ndl. spirantische *w* (met minder stijve aanraking tusschen onderlip en boventanden dan bij ndl. *v*). Wel vallen in het skand. *v* (*w*) en *b* op den duur samen, maar de oorzaak hiervan is eene verweeking van *b*, waardoor deze gelijk aan *v* (ndl. *w*) is geworden. Die uitspraak is echter in het on. nog niet aanwezig; immers de regelmatige spelling van oude *w* is *v*, die van *b* is *f*, en verwisseling van *v* en *f* blijft uitzondering; in den regel houdt men beide klanken in het schrift zeer goed uiteen.

Digitized by Google

Chronologisch Overzicht.

Indien de resultaten van dit onderzoek juist zijn, is het mogelijk, met behulp daarvan voor een aantal klankovergangen met grootere en deels geringere zekerheid eene relatieve chronologie op te stellen. Deze krijgt het volgende aspect:

I. Vroeg Oernoorsch.

1. Lange tweeklanken *ēu āu* voor consonant zijn behouden: **hlēupa*, **lāujan* (p. 193).

2. Bij verlies van korten klinker aan het einde gaat de voorafgaande verbinding *ēw* in *ēu* over: **bēwa*, **hēwa* > **bēu*, **hēu*.

NB. Tot eene jongere periode behoort de overgang van den tweeklank *ēu* in *jó* en het verlies van *u* in den tweeklank *āu* voor een consonant (zie 7 *c*).

II. Later Oernoorsch.

3. Oudste verlies van w^2 tusschen consonanten (de tweede consonant is *j*): **wīkw²jan* > **wīkian*, **bandw²jan* > **bandian*.

4. Verlies van intervocalische w^2 vóór zwaktonige *u*: **aiw²u* < **ai-u*; **rōw²u* > **rō-u*. Jonger is het verlies van w^1 aan het begin vóór zwaktonige *u*: *orte*.

5. Overgang van intervocalische w^2 in w^1: **snīw²iR* > **snīw¹iR*; **þew²aR* > **þew¹aR*.

6. Syncope van *a* en, gelijk bekend is, later van *i* na lange syllabe: **tīw¹aR* > **tīw¹R*; **sa̯iw²aR* (of **saiw¹aR*) > **sa̯iw²R*; daarna ook **snīw¹iR* > **snīw¹R*.

7. *a*. Verlies van w^1 tusschen vocaal en consonant (*w*-wijziging): **tīw¹R* > *týR*; **snīw¹R* > **snýR*.

b. Verlies van *i̯* tusschen *a* en w^2 (*i*-wijziging): **sa̯iw²R* > **sǣw²R*, alsmede tusschen *a* en w^1 (geen *i*-wijziging): **sa̯iwē* > **sāwē*.

c. Verlies van *h* tusschen korten klinker en w^2: **ehw²R* > **ēw²R*.

Jonger dan 7 *b* is de analogische verandering **sāwē* > **sǣwē*. Nog jonger de overgang *ǣw²* en *ēw²* > *jó*: *sjór*, *jór*.

8. 1. Verlies van *g* in **hrōðu(g)ārR*.

2 Overgang van *u* in w^2 tusschen consonant en vocaal na langen klinker: **hrōðuārR* > **hrōðw²ārR*.

Digitized by Google

9. Syncope van *u* na lange syllabe (*u*-wijziging): **wanduR* > **wǫndR*.

10. Tweede verlies van w^2 tusschen consonanten (*w*-wijziging): **mirkw²R* > **myrkR*.

11. Syncope van *a*, later van *i*, na korte syllabe. Gelijktijdige (? p. 195) overgang van w^1 in labiodentale *v*: **þewaR* > **þevR*. **þewiR* > **þivR*.

12. Verlies van *v* tusschen korten klinker en consonant. Verlenging van den klinker. Geen *w*-wijziging: **þevR* > **þēR*, **þivR* > **þīR*.

13. Verlies van intervocalische *h*: **bađuharR* > **bađuarR*. Overgang van *u* in w^2 na korte syllabe tusschen consonant en vocaal: **bađw²arR*.

14. Syncope van *u* na korte syllabe: **hađuwulfR* > **hađwulfR*.

15. Overgang van w^2 in w^1 na lange syllabe **hrōđw²ārR* (zie 8, 2) > **hrōđw¹ārR*.

16. Verlies van *đ* vóór w^1: **hrōđw¹ārR* > **hrōwārR*; **hađwulfR* > **hāwulfR*.

17. *a*. Verlies van *w* vóór *u* (*o*) in semifortis- en fortissyllaben: **hāwulfR* > **hāulfR*; **wulfR* > **ulfR*; **hrōwulfR* > **hrōulfR*.

b. Verlies van *w* na *ō*: **hrōwarR* > **hrōarR*.

Jonger: contractie tot *Hálfr*, *Hrólfr*.

18. Verlies van w^2 tusschen consonanten en aan het einde na consonanten na een korte syllabe. *w*-wijziging: **harw²R* > *hǫrr*, **bađw²* > *bǫđ*.

19. Verlies van w^1 tusschen consonant en klinker na lange syllabe: **ūhtwa* ≥ *ótta*, en in levissimuspositie na korte syllabe: **Harwaldr* > *Haraldr*. Geen *w*-wijziging.

20. Jongere *w*-wijziging: **bađw²ar* > *bǫđvar*.

III. Oudnoorsch.

21. Overgang van intervocalische *v* en *v* aan het begin vóór vocalen in spirans: *ævi*, soms *æfi*.

Digitized by Google

TOELICHTING.

1—2, behoorende tot de oudste periode, vallen reeds daardoor vóór 3—21. De verhouding van 1 tot 2 wordt hieruit afgeleid, dat 1 een behoud uit oergerm. tijd reprensenteert, terwijl 2 valt na de oudste syncope van *ă* en *ĕ*.

3. De plaats van 3 is op grond van de ontbrekende *w*-wijziging vóór 7. De verhouding van 3 tot 4—6 kan op grond van het boven behandelde niet met zekerheid bepaald worden.

4 wordt vóór 5 geplaatst op grond van het p. 195 uitgesproken vermoeden, dat de *w* van **rōwu* nog w^2 was, toen zij wegviel. Voorzoover hieraan twijfel bestaat, valt 4 in ieder geval vóór 9.

5—7 vormen een aaneengesloten reeks gebeurtenissen, wier onderlinge chronologie van zelf duidelijk is.

7 *a*—*c* vallen ongeveer in dezelfde periode. Zij volgen alle op 6, en de door 7*b* en *c* ontstane groepen ondergaan een latere gemeenschappelijke verandering.

8, 1—2 vormen een samenbehoorende groep, wier volgorde de aangegevene is, en wier chronologische afstand niet zeer groot kan zijn. 8 valt vóór 9 maar kan ook wat ouder zijn.

9 is jonger dan 6 en vermoedelijk dus ook jonger dan 7. Over de verhouding tot 8 zie hierboven.

10. Over de verhouding tot 9 zie p. 184 v.

11, 12 vormen een reeks, wier onderlinge verhouding duidelijk is. Tegenover 6—10 staan 11, 12 als de oudste verschijnselen van syncope na korte syllabe, die als geheel jonger zijn dan deze. Niettemin kan het begin der groep 11 vv. met het slot der groep 6—10 samenvallen.

13—16. 13 valt vóór 14; immers *u* in **baðu(h)arR* is bewaard. 14 en 15 vallen vóór 16; tusschen 15 en 16 bestaat een onmiddellijk verband; 15 zal dus wel jonger zijn dan 14.

17 *a* en *b* volgen beide op 16. Onderling zullen zij niet ver uiteen liggen. Het zijn ook verwante verschijnselen.

18. De verhouding tot 14 is dezelfde als die van 10 tot 9. Die tot 15—17 is niet volkomen zeker.

19 is in ieder geval jonger dan 16, waarschijnlijk dus ook jonger dan 17, die ten deele in direct verband met 16 staat. De verhouding tot 18 laat eenigen twijfel toe.

20 valt na de periode der syncopeeringen, waar 19 nog toe behoort.

21 behoort reeds tot de litteraire periode.

Digitized by Google

II.

De accusativus singularis van pronomina en adjectiva in het Oudnoorsch.

In zijne Geschichte der nordischen Sprachen (Grundriss der germ. Philologie, 3e uitg.) p. 187 spreekt Noreen de ook vroeger door hem geuite meening uit, dat de on. acc. s. m. *blindan* gelijk zou zijn aan go. *blindana*. Op dezelfde plaats stelt hij den on. acc. s. m. *einn* gelijk met go. *ainnō-* (in *ainnohun*). Deze opvatting der genoemde vormen kan naar mijn meening niet juist zijn.

Go. *blindana* is uit **blindanō* ontstaan. Vergelijkt men on. *skipun* uit **skipanō*, *ǫnnur* uit **anþarō*, dan moet men besluiten, dat germ. **blindanō* in het on. **blindun* zou luiden. En uit **panō* zou **þǫn* worden.

On. *blindan* kan ook niet zijn een vorm op een germ. korten klinker met of zonder volgende nasaal **blindana* of **blindanan*. Hieruit zou worden **blinda*. Vgl. *brjóta* < **breutanan*.

On. *blindan* is dus een vorm zonder andere elementen achter den stam dan het accusatief-suffix-*m*. Tegen klankwettig verloop is de vorm, die van ouds *blindan* luidt (met *n* uit *m*) beschermd door den invloed van het pronomen *þan(n)*. Die bescherming moet geduurd hebben tot na het tweede verlies van sluitende *n* in zwaktonige syllabe. Of zij ook geduurd heeft tot na de syncope van *a* in tweede syllabe, is eene vraag, die ons hieronder zal bezig houden. Zij hangt samen met deze andere vraag, of syncope van *a* hier klankwettig zou zijn.

On. *einn*, *hvárn*, *várn* kunnen niet ontstaan zijn uit **ainnō*, **hwaþarnō*, **ūarnō*. Vergelijkt men *gjǫf* uit *gebō*, *sǫg* uit **sagō*, dan is het duidelijk, dat uit **hwaþarnō* zou worden on. **hvǭrn*, uit **ūarnō* on. **vǭrn*.

Maar ook afgezien hiervan dient hier opgemerkt te worden, dat voor eene onderscheiding tusschen een uitgang *-nō* en

Digitized by Google

een uitgang *-anō* als twee etymologisch verschillende waarden alle grond ontbreekt. In **blindanō*, waaruit go. *blindana* ontstond, is *a* de sluitende vocaal van den stam; het suffix is *n* + een in het go. optredend jonger element *ō*. Maar ook *ains*, *hwaþar*, *unsar* worden als *a*-stammen verbogen, zoowel in het go. als in het on. De acc. s. m. van *ains* luidt dan ook in het go. *ainana*. De vorm zonder klinker staat alleen in het verlengde *ainnohun*, dat eene andere accentuatie heeft dan *ainana*. Er is dus alle grond, om aan te nemen, dat go. *ainnō-* in *ainnohun* uit **ainanō* (of ouder **ainǒnō*) ontstaan is, gelijk ik elders heb betoogd (Oergerm. Handboek § 71 aanm. 1).

Wanneer Noreen het *-nō* van go. *ainno-* terug meent te vinden in oern. *hino* (Ström), dan is ook dat niet juist. Afgezien nog van de vraag, of de *o* van oern. *hino* dezelfde vocaal kan zijn als die van go. *ainno-*, waarover hieronder zal gesproken worden, valt het terstond in het oog, dat aan den uitgang *-no* in *hino* een klinker voorafgaat. Deze klinker speelt dezelfde rol als de *a* in **blindanō*; het is de vocaal waarop de stam uitgaat. Deze *i* is op dezelfde wijze te beoordeelen als de *i* in oern. *mīnino* (Kjølevig), waar Noreen niet van een uitgang *-nō* maar van een uitgang *-inō* spreekt. Het eenige verschil tusschen **blindanō* aan de eene, *hino* en *mīnino* aan de andere zijde is, dat de vocaal aan het einde van den stam in het eene geval *a* in het andere geval *e* (waaruit *i*; bij *hino* mogelijk oude *i*) is. Dit verschil verdient alle aandacht, maar het is toch geen ander, dan wanneer de g. s. der *a*-stammen in het oern. op *-as*, in het go. op *-is* uitgaat, of wanneer in het go. de d. s. van *sa þamma* luidt, maar de g. s. *þis*. Het bestaan van een acc. s. zonder tusschenvocaal kan uit geen dezer vormen afgeleid worden.

Vraagt men dan, of *einn* enz. met *mīnino* op één lijn kunnen gesteld worden, dan moet ook hier het antwoord ontkennend luiden. In de eerste plaats op grond van de aan het einde staande *ō*. Eene oergerm. *ō* aan het einde is in het oern. niet *o*, maar *u*. De aan het einde staande *o* der inscriptie

Digitized by Google

van Kjølevig kan slechts uit *ōm* zijn ontstaan, en de vorm *mīnino*, die hier voorkomt, zou in het on. moeten luiden **mínna*. Maar ook indien men wilde aannemen, dat *o* hier een onnauwkeurige schrijfwijze voor *u* was, zou de rekening niet uitkomen. Want wel zou deze *u* later gesyncopeerd zijn, maar de *i* der tweede syllabe zou dan bewaard zijn, en de vorm zou luiden **mínin*. En in beide gevallen, hetzij men nu verlies van den slotklinker aanneemt of niet, zou de *i* der tweede syllabe *i*-wijziging bewerkt hebben bij klinkers, die daarvoor vatbaar zijn. De acc. s. van *hvárr* zou dan luiden, òf met behoud van den slotklinker **hvérna* (eventueel met verkorting in de eerste syllabe **hverna*), òf met — volgens het bovenstaande niet aan te nemen — verlies van *o*: **hvérin*.

Hoe men het ook draait, — een vorm op germ. *ō* of op oern. *ō* kan men dus in *einn*, *hvárn* enz. niet zoeken. Volledigheidshalve bespreek ik nog een paar andere schematische mogelijkheden.

Men zou kunnen vragen of *mīnino* niet een vorm **mīnin* naast zich kan gehad hebben, en of *einn* uit een daarmee correspondeerend **ainin* kan zijn ontstaan. Ook dit is echter onmogelijk. Wanneer **ainin* zich klankwettig ontwikkelde, zou eerst *n*, daarna *i* zijn afgevallen, en de *i* zou ook in dit geval *i*-wijziging bewerkt hebben. Uit **ainin*, **hwaþarin* zou worden **ein*, *hvér*. Neemt men geen klankwettig verloop aan, dan moet men denken aan analogiewerking; het voorbeeld is dan het pronomen demonstrativum. Maar er is zeker meer kans, dat het pronomen invloed op deze vormen gehad heeft, wanneer zij van den beginne groote gelijkenis ermee hadden, dan wanneer de vormen totaal verschillend waren. De afwijking tusschen de vormen *blindan* en *einn* wordt door zulk eene onderstelling zeker niet verklaard.

Eindelijk kan men, wanneer men over het bezwaar heen wil stappen, dat vormen zonder tusschenvocaal in het geheel niet bekend zijn, de vraag stellen, of dan *einn* niet uit een germ. **ainn* kan zijn ontstaan. Maar ook dit is onmogelijk.

Digitized by Google

Want indien men al aan wil nemen, dat *nn* aan het einde in **ainn* onmiddellijk na den toon onveranderd zou zijn bewaard, dan geldt dit toch zeker niet voor vormen als **haitinn*, waar de geminaat niet slechts verkort maar verdwenen zou zijn (vgl. g. s. *guma* < **guman* < **gumann*), terwijl ook vormen als **hwaþarn*, **anþarn* de *n* aan het einde reeds in het oergerm. zouden hebben verloren.

Er is dus geen mogelijkheid, om vormen als *einn, hvárn, várn* enz. te verklaren uit grondvormen, die morphologisch afwijken van den vorm, waaruit *blindan* is ontstaan.

Tegen de veronderstelling, dat de woorden van het type *einn* eene afzonderlijke formatie zouden vertegenwoordigen, spreekt voorts, dat deze woorden niet eene psychologische of eene morphologische groep vormen. Het zijn althans voor een deel pronomina en telwoorden, maar het pronomen *sumr* onttrekt zich aan hun gemeenschap en vormt een acc. s. m. op *-an*, en omgekeerd voegen zich een groot aantal tweelettergrepige adjectiva bij deze groep: *heitinn*. Een speciaal pronominale formatie is dus in dezen uitgang niet te zoeken. Let men op den uitgang van den stam, dan bestaat er geen verschil met de groote meerderheid der adjectiva; het zijn *a*-stammen als deze. Niettemin hebben al deze woorden ééne formeele eigenaardigheid gemeen, die echter pas in eene jongere periode, tijdens de werking der wetten voor het woordeinde, voor hun ontwikkeling van beteekenis kon worden, — zij hebben alle vóór den klinker, waarop de stam uitgaat, een *r* of een *n*. Indien hun eigenaardige vorm met de aanwezigheid van een dezer consonanten samenhangt, dan volgt reeds daaruit, dat het verschil tusschen den acc. *blindan* en den acc. *einn* niet in den oorsprong dezer vormen, maar in hun latere geschiedenis gelegen is.

On. *einn* is dus ontstaan uit **ainan*. Hieruit moest klankwettig worden **ein*, gelijk uit **blindan* **blind* moest worden, en gelijk uit **hornan horn* en uit **đagan dag* geworden is. Dat uit **ainan* niet **ein* werd, is aan den invloed van het pronomen toe te schrijven.

Digitized by Google

De vormen *blindan* en *einn* zijn dus ontstaan uit grondvormen van gelijke structuur. Onder gelijken invloed hebben zij den uitgang, die door klankwettig verval bedreigd werd, bewaard, maar in hun latere ontwikkeling gaan zij uiteen. Wat is hiervan de oorzaak?

Om deze vraag te beantwoorden, dienen wij ons eene juiste voorstelling te vormen omtrent de vraag, hoelang zij bijeenbleven. Te dien einde beginnen wij met eenige vroeg oern. vormen naast elkander te plaatsen en de werking der op elkander volgende klankwetten op deze vormen na te gaan. Het zal dan tevens blijken, hoever de analogie van het pronomen zich uitstrekt.

n. s. **blindaR*. **ainaR*. **haitinaR*. acc. s. **blindan*. **ainan*. **haitinan*. n. s. **hurnan*. g. pl. **đagōn*. inf. **bindanan*. g. s. **gumaniR* (of *-aR*). d. s. **gumani*.

De klankwetten, die in toepassing komen, zijn:

1. Vroeg oern., misschien oergerm. verlies van *n* aan het einde in niet hoofdtonige syllabe. Daardoor wordt **hurnan* > **hurna* (*horna*). **đagōn* > **đagō*. **bindanan* > **bindana*. Maar **blindan*, **ainan*, **haitinan* blijven. Dit berust op den invloed van het pronomen.

2. Vroeg oern. verlies van korten klinker in derde syllabe: **gumaniR* > **gumanR* > **guman(n)*. **gumani* > **guman*. **bindana* > *bindan*.

**haitinaR*, **haitinan* blijven onveranderd. Dit berust op den invloed der correspondeerende vormen van de overweldigende meerderheid van tweelettergrepige woorden als **blindaR*, **blindan* (afgezien van de vraag, of syncope in de eindsyllabe *-an* in deze periode klankwettig zou zijn).

3. Later oern. verlies van *n* aan het einde: **guman* > *guma*. **bindan* > *binda*. Maar **blindan*, **ainan*, **haitinan* blijven onder den invloed van het pronomen.

4. *a*-syncope in tweelettergrepige woorden en zulke drielettergrepige, die door systeemdwang vroeger niet gesynco-

Digitized by Google

peerd zijn: *horna* > *horn*. **blindaR* > **blindR*. **ainaR* > **ainR* > *einn*. *haitinaR* > **haitinR* (*heitinn*).

Maar bij de accusatieven treedt een verschil op: *blindan* blijft. **haitinan* wordt *heitinn*; **ainan*, **váran*, **annaran* worden *einn*, *hvárn*, *annarn* (jonger *annan*).

Wanneer men nu aanneemt, dat òf *blindan* òf *heitinn*, *einn* enz. alleen de klankwettige ontwikkeling representeeren, dan blijft voor de andere groep nauwelijks eene andere verklaring over dan door analogie. Maar het is zeer moeilijk, één van beide op deze wijze op te vatten. Is syncope klankwettig, en is *blindan* onder den invloed van *þan(n)* onveranderd gebleven, dan ligt de vraag voor de hand, waarom die andere woorden zich aan denzelfden invloed onttrokken hebben. Daar het grootendeels pronomina zijn, zou men hier eer a fortiori den invloed van het pronomen verwachten. Dat wij hier niet met begripscategorieën te doen hebben, blijkt overigens ook uit den reeds geciteerden vorm *suman* van het pronomen *sumr* en uit *heitinn*, *heiðinn* van het participum *heitinn* en het adjectief *heiðinn*. Van de pronomina hebben *n* zonder klinker diegene, die vóór den uitgang *n* of *r* hebben, van de adjectiva de meerlettergrepige, die op *n* uitgaan, — andere niet: *hugall* — *huglan*; *heilagr* — *helgan*. Het verloop moet samenhangen met den bouw der woorden, m. a. w. het is klankwettig.

Woorden van het type *heitinn*, *heiðinn* kunnen de gedachten wekken, dat het accent hier een rol speelt. Na eene zwaktonige syllabe zou syncope klankwettig zijn, na eene hoofdtonige niet. Voor de pronomina zou men dan zijn toevlucht moeten nemen tot de vooronderstelling, dat de bewaarde vormen ontstaan zijn, wanneer het geheele woord zwaktonig gebruikt werd. Voor enkele woorden zou zulk een verklaring misschien mogelijk zijn; bij andere echter is zij geheel ondenkbaar. Een woord als *einn* werd zeker, vooral in de oudere taal, veel meer met een sterk accent dan zonder accent gebruikt; bij *hvárr* zal dit laatste gebruik in het geheel niet zijn voorgekomen. En indien het accent hier de beslissende

Digitized by Google

factor is, waarom zegt men dan *huglan*, *helgan* en niet **hugaln*, **heilagn*? Neen, de regel is: in de eindsyllabe *-an*, voorzoover die tijdens de syncope van *a* in tweede syllabe voorkwam, is *a* gesyncopeerd na *r* en *n*, maar niet na andere consonanten.

De syncope is zeer begrijpelijk en heeft minder toelichting noodig dan de uitzonderingen, die de meerderheid uitmaken. De *a* in de eindsyllabe dezer woorden valt onder denzelfden regel als de overige *a*'s, die in deze periode wegvallen. Gelijk uit *hornᵠ horn*, uit *stainaR steinn*, uit **haitinaR* **haitinR* wordt, zoo wordt uit **ainan einn*, uit **wāran várn*, uit **haitinan* **haitinn*. Slechts is de *a* vóór *n* iets vaster dan aan het einde en vóór *R*. Wanneer door het verlies der *a* een moeilijk uit te spreken consonantengroep zou ontstaan, dan is de *a* bewaard. Daarom worden *blindan*, *kátan* niet tot **blindn* **kátn*, maar blijven onveranderd. Maar tegen de groepen *nn*, *rn* aan het einde bestaat geen bezwaar, en zóó gaat de syncope in **ainan* **hváran* ongehinderd haar gang.

Men kan hier niet tegen inbrengen, dat *n* na andere consonanten dan *n*, *r* aan het einde toch wel voorkomt. In een woord als *botn* staan de zaken anders. De oude vorm was **botna*, en hierin kwam de groep *tn* reeds voor. De *a* aan het einde stond in de positie, die het meest van alle aan syncope blootgesteld was. Men heeft niet uit tegenzin, om de groep *tn*, die hier reeds bestond, aan het einde te krijgen, de meest natuurlijke syncope achterwege gelaten. In *kátan* daarentegen bestond de groep *tn* niet; zij zou door de syncope ontstaan, en ontstaan op een plaats, waar zij moeilijk te spreken is. Bovendien had de *a* hier iets meer weerstand dan in **botna*. Het resultaat is, dat *a* gebleven is.

Men kan ook niet zeggen, dat *a* eerst had moeten wegvallen, en dat daarop *n* sonant had moeten worden en eene *u* ontwikkelen. Dat zóó iets gebeuren kàn en in andere perioden gebeurd is, weten wij, maar of het in een bepaalde periode gebeuren moest, kan alleen de geschiedenis leeren. Hier leert

Digitized by Google

zij, dat het niet, gebeurd is. Dezelfde krachten, die bewerken kunnen, dat een *n* na een consonant een vocaal ontwikkelt, kunnen ook bewerken, dat vóór *n* een vocaal behouden blijft, die anders zou zijn gesyncopeerd.

Gelijk met *kátan* is het met *suman* gegaan. De *n* had duidelijke articulatie en viel niet weg. Een vorm **sumn* echter is nauwelijks te spreken; een klinker tusschen *m* en *n* was onmisbaar, en de *a* is bewaard. Men kan alleen in zóóverre de vraag stellen, of het verloop zuiver klankwettig is, als het bewustzijn, dat de *n* als casusteeken onmisbaar was, hier nog eene bijkomstige rol kan hebben gespeeld. Dit zou dan een laatste rest der werking van het pronomen zijn. Maar het pronomen werkt niet uit, dat de geheele uitgang *-an* bewaard blijft. Want *váran* wordt *várn*. Ongetwijfeld hangt dit hiermee samen, dat ook in den n. s. *a* gesyncopeerd is. De jongere acc. s. *várn* verhoudt zich tot den n. s. *várr* gelijk de oudere acc. s. **wāran* tot den n. s. **wāraR*. De n. s. vormde zoodoende een tegenwicht tegen den invloed van het pronomen, voorzoover deze zich ook over den klinker zou uitstrekken. (Het verdient echter de aandacht, dat in twee vroegere perioden deze invloed ook *alleen* bij het behoud der *n* waar te nemen is. Voor het behoud der *a* in **haitinan* in de oudste syncopeeringsperiode vonden wij hierboven (p. 204) een andere oorzaak).

Is deze opvatting van den acc. s. m. der adjectiva juist, dan berust de vorm op *-an* bij adjectiva op *n* en *r* op analogie. Gelijk **ainan einn* werd en **hváran hvárn*, moesten *seinan* en *stóran* tot **seinn*, **stórn* worden. De vormen *seinan*, *stóran* berusten op het voorbeeld van *blindan*. Dezelfde analogie heeft zich niet uitgestrekt tot de meerlettergrepige adjectiva op *n*; voor *heiðinn*, *heitinn* treedt niet een analogisch **heiðinan*, **heitinan* in de plaats. Bij deze woorden heeft de n. s., die denzelfden vorm heeft als de acc. s., meegewerkt, om dezen te behouden. Niettemin komt de vorm op *-an* in het ozw. veel voor.

Digitized by Google

Wij hebben hierboven de mogelijkheid moeten terugwijzen, dat de syncope in *einn*, *várn*, *heiðinn* in zooverre iets met het accent der paenultima zou te maken hebben, dat zij zou zijn ingetreden na eene zwaktonige, niet na eene hoofdtonige syllabe. Niettemin moet er hier aan herinnerd worden, dat de voorwaarden voor syncope over het algemeen gunstiger zijn bij levissimus- dan bij levispositie, en dat het dus niet onmogelijk is, dat ook in dit geval de neiging tot syncope sterker is geweest bij de meerlettergrepige dan bij de tweelettergrepige woorden. Voor de verklaring van *heiðinn*, *heitinn* hebben wij, gelijk wij zagen, zulk eene vooronderstelling niet noodig, daar de syncope na *n* ook in oorspronkelijk tweelettergrepige woorden tot stand komt. Maar het is niet onmogelijk, dat hier de sleutel ligt tot de juiste opvatting der vormen *lítinn* en *mikinn* van de adjectiva *lítill* en *mikill*. Toen in **lītilan* en **mikilan a* gesyncopeerd werd, ontstonden de vormen **lītiln*, **mikiln*. Daaruit kan door eene assimilatie *ln* > *nn* in zwaktonige syllabe *lítinn*, *mikinn* ontstaan zijn. De neutrale vormen *lítit*, *mikit* zijn dan later er bij gemaakt.

Is dit juist, dan zou daaruit volgen, dat ook bij andere meerlettergrepige adjectiva eenmaal syncope heeft plaats gehad. Vormen als *huglan* in plaats van **hugaln* zouden dan evenals *seinan*, *stóran* analogieformaties naar *blindan* zijn.

In het oern. luidde de g. d. acc. s. van **guma* **guman*. De *a* van dit woord is niet gesyncopeerd, ofschoon de eindsyllabe eenmaal *-an* was als in *blindan*. De oorzaak van het behoud der *a* is, dat woorden van dit type in de onmiddellijk voorafgaande periode *n* verloren hebben. Daardoor is de *a* gerekt, en deze was nog lang of halflang, toen korte *a* in tweede syllabe werd gesyncopeerd. Op gelijke wijze zou oern. **blindan* tot **blinda* geworden zijn, indien deze vorm in de periode, toen oern. *n* aan het einde wegviel, zich klankwettig had kunnen ontwikkelen. Maar *toen* stond de vorm onder den invloed van het pronomen, en door dien invloed is de *n* be-

Digitized by Google

waard. De *a* werd dus ook niet ten gevolge van verlies van *n* gerekt, en haar verdere geschiedenis valt dus niet met die der *a* in oern. **guman* samen. Toen de *a*-syncope in tweede syllabe intrad, vormden deze accusatieven eene alleenstaande categorie; andere woorden op zwaktonigen klinker + *n* waren er niet. Wat voor hen klankwettig is, kan men alleen uit hun eigen geschiedenis leeren. Dat syncope intrad, leeren de vormen *einn*, *hvárn*, *heitinn*, *annan* enz. Dat echter de volgende *n* in verbinding met andere voorafgaande consonanten dan *r* en *n* behoudend werkten, leeren de vormen *blindan* enz.

III.

Oudnoorsch inf. *telja*, *dœma*, 1e sing. *tel*, *dœmi*.

Dat het Oernoorsch tusschen consonant en vocaal zoowel na korte als na lange stamsyllabe in de meeste gevallen geen *j* kende maar wel syllabevormende *i*, kan worden afgeleid zoowel uit oern. schrijfwijzen als *arbija* als uit de afwezigheid van geminatie. Daar een enkele consonant na korten klinker, waarop *j* volgt, bij de syncope van een volgenden klinker niet alleen in het wgerm. maar ook in het ngerm. gegemineerd is, m. a. w., daar uit **sagjaR* **saggiR*, daarna *seggr* wordt, volgt hieruit, dat waar geen geminatie optreedt, ook geen *j* stond. Ik kan hiervoor verwijzen naar mijne bespreking van dit onderwerp in dit tijdschrift, deel 37, p. 203.

De infinitieven *telja*, *dœma* zijn dus ontstaan uit **talian*, **đōmian*.

In het oergerm. waren deze woorden viersyllabig. Het is dus geen wonder, dat zij met twee accenten gesproken werden en twee spreekmaten innamen. De verdeeling was, zooals uit de syncope in de vierde syllabe blijkt, **táli-|ànan*, **đōmi|-ànan*. Nadat de vierde syllabe was afgevallen, werd de *a* der derde bij het verlies der sluitende *n* tijdelijk gerekt, en deze rek-

Digitized by Google

king was naast het bijaccent, dat de syllabe van ouds had, oorzaak, dat zij in de daarop volgende syncopeeringsperiode niet verloren ging. Zij behield haar plaats aan het begin der tweede maat. Het rhytme der beide woorden was toen

**táli-* | *à*, **đómi-* | *à*

De *i* van **đōmia* is toen gesyncopeerd na een lange stamsyllabe, die tot dezelfde spreekmaat behoorde. De *i* van **talia* bleef na eene korte syllabe voorloopig behouden.

Toen werd *i* tusschen consonant en vocaal tot consonant. Daarmee ging gepaard een verschuiving der syllabengrens. **tali-* | *a* werd tot *tal-* | *ja* . De eerste syllabe werd lang en kon dus een spreekmaat vullen; *j* opent de tweede.

De vormen der 1e s. praes. ind. *tel* en *dæmi* zijn ontstaan uit **taliō*, **đōmiō*. Deze zijn drielettergrepig. Uit de verkorting en syncope der sluitende *ō* blijkt, dat deze geen bijaccent had. Het relatief zwaardere accent viel op de *i*. Hieruit kan men volkomen zekere conclusies trekken omtrent het oude rhythme dezer woorden.

De korte eerste syllabe van **taliō* kon niet een spreekmaat vullen. De tweede behoorde dus tot dezelfde spreekmaat als de eerste. De derde echter was de zwakst betoonde en kan dus niet aan het begin van een nieuwe spreekmaat gestaan hebben. Het rythme was dus .

Anders **đōmiō*. De eerste syllabe kon wel een spreekmaat vullen. Het materiaal van het woord was te veel voor één spreekmaat. De tweede was zwaarder betoond dan de derde. Dus was de beweging .

Na de verkorting van *ō* tot *u* en de syncope van *u* werd hieruit:

**tali*

**đōmi*

Digitized by Google

In **tali* kwam hierop de gewone syncope van *i* na korte stamsyllabe tot stand [1]). **tali* werd **tel* [2]).

In **đōmi* is *i* niet gesyncopeerd na lange syllabe. De oorzaak is, dat **đōmi* in twee spreekmaten werd gesproken. Er is slechts een schijnbare tegenspraak met de ontwikkeling van woorden als de n. s. *gastiR*, acc. s. *gasti*. Het rhythme van deze woorden was niet hetzelfde als dat van **đōmi*.

gastiR > *gestr* 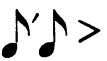 .

evenzoo kortstammig

**þuliR* > *þulr*
tali > *tal* 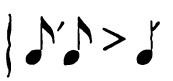

Maar *đōmi* > *dœmi*

De zwaktonige *i* aan het begin van een spreekmaat is niet afgevallen.

Hierbij moet voorts nog in rekening gebracht worden, dat de *i* bij de syncope van *u* aanvankelijk verlengd is. In het on. is zij weer verkort, maar niet meer weggevallen. Ook de *i* van **taliu* werd bij de *u*-syncope verlengd. Zij had echter te voren de waarde en kreeg bij de verlenging de waarde , d. i. niet meer dan die van eene gewone korte. Zij verkeerde dus niet in gelijke positie als de *i* van *dœmi*, die, reeds vóór zij verlengd werd, de waarde had. Het geval *dœmi* staat volkomen op één lijn met den acc. s. *hirđi* uit **hirđia*, waarover Tijdschr. 37, 178 gesproken is.

---

1) Er is geen tegenspraak in, dat *i* hier later dan *u* gesyncopeerd is, terwijl anders *i*-syncope ouder is dan *u*-syncope. Deze regel geldt slechts voor gelijke omstandigheden. De *u* van **taliu* stond in derde syllabe, wat in dit geval (na korte syllabe + zwakke *i*) gelijk staat met de positie na lange syllabe. De *i* van **tali* stond onmiddellijk na korte syllabe. Uit de ontwikkeling **taliu* > **tali* > **tel* kan men dus alleen afleiden, dat *u* na lange syllabe, althans in bepaalde gevallen, eerder wegviel dan *i* na korte. Hieraan wordt over het algemeen niet getwijfeld. Vgl. ook noot 2 en de plaats, waarheen aldaar verwezen wordt.

2) Over de reden, om in dit geval *i*-wijziging door verloren *i* in korte syllabe aan te nemen, zie men hieronder p. 235.

Digitized by Google

De 2e s. imp. *dæm* uit **đōmi* toont syncope van *i*. Vóór de syncope was dus de beweging ongetwijfeld . Wel is deze vorm ook eenmaal drielettergrepig geweest, maar de ide. korte *e* aan het einde was reeds vroeg oern. weggevallen, en tijdens de syncope van *i* in tweede syllabe was de *i* van den imp. **đōmi* zoo sterk gereduceerd, dat zij in de eerste maat was opgenomen, althans indien zij niet van den aanvang daarin heeft gestaan. Want het is ook mogelijk, dat voor den drielettergrepigen vroeg-oern. vorm **đōmiĕ* plaats is geweest in één spreekmaat.

IV.

Het praeteritum en participium der *ai-* (*ē-*) verba.

Aan de in bovenstaand opschrift genoemde verba knoopen zich in hoofdzaak de volgende vragen:

1. Zijn het praeteritum en participium der *ai-* (*ē-*) verba gevormd met een tusschenvocaal, en zoo ja, welke was die vocaal?

2. Wat is de oorzaak, dat in de taal der overlevering het praeterium ten opzichte van dezen klinker een ander beeld vertoont dan het participium?

3. Indien de tusschenvocaal oorspronkelijk lang is, hoe komt het dan, dat het praeteritum dezer verba anders behandeld is dan dat der *ō*-verba, dat insgelijks met een lange tusschenvocaal gevormd is?

Dat het participium van den aanvang af een tusschenvocaal gehad heeft, kan niet betwijfeld worden. Het aantal participia, waar deze klinker ontbreekt, is zeer gering. Het zou onmethodisch zijn, zonder dringende gronden aan te nemen, dat de groote meerderheid dezer verba den klinker aan eene andere klasse ontleent, te meer, daar de talrijkste klasse der zwakke verba, de *ia*-klasse, op den duur ook geen tusschenvocaal heeft, zoodat participia zonder zulk een klinker geen

Digitized by Google

aanstoot konden geven. In het praeteritum heeft geen dezer verba in de overlevering een tusschenklinker, maar bij een paar van deze bewijst de verbinding der consonanten, dat hij er geweest is. De *nđ* in *munđa*, *unđa* van *muna una* moet door syncope zijn ontstaan (vgl. *munda* van *munu* zonder oorspronkelijken tusschenklinker); evenzoo de groep *kđ* in *vakđa*. Daar staat tegenover het praeteritum *keypta* van *kaupa*, waarnaast geen **keypđa* voorkomt, maar het getuigenis van dit verbum, dat ook andere onregelmatigheden vertoont en bovendien geen germ. woord is, komt pas in de tweede plaats in aanmerking. Het weinige materiaal, dat licht over de vraag kan werpen, wijst dus op de vroegere aanwezigheid van een klinker, en daar het a priori ook waarschijnlijker is, dat participium en praeteritum in dit opzicht gelijke formaties representeeren dan ongelijke, is er alle grond, om aan te nemen, dat wat voor *munđa* en *unđa* uit de consonantenverbinding blijkt, ook voor het praeteritum van de meeste der overige verba of voor alle van kracht is.

Vragen wij, welke deze vocaal geweest is, dan zouden de syncopeeringsverhoudingen het vermoeden kunnen wekken, dat er van den aanvang af een korte klinker heeft gestaan. Daarmee zou tevens het verschil in behandeling tusschen praeteritum en participium begrijpelijk worden. Een volkomen analogie leveren de kortstammige *ia*-verba. Ook hier is *i* in het participium klankwettig bewaard. Wij krijgen de vergelijking:

$$dugđa : dugat = valđa : valiđr.$$

Daar de vocaal van het participium *a* is, zou men moeten aannemen, dat de oorspronkelijke tusschenvocaal dezer verba insgelijks korte *a* geweest is.

Maar zóó eenvoudig staan de zaken toch niet. Want wanneer men deze *a* voor den oorspronkelijken tusschenklinker aanziet, heeft zij in het geheel geen etymologische basis. Bij de *ai*- (*ē*-)verba zijn twee of drie formaties bekend. Het go. heeft *ai*: *habaida*; het ohd. heeft *ē*: *habêta*; het ags. heeft

Digitized by Google

geen vocaal: *hæfde* [1]). Daar het laatste dezer drie gevallen is uitgesloten, blijft de keuze tusschen de beide eerste. Wat de *ē* van ohd. *habêta* betreft, kan men twijfelen, of deze oude *ē* is, dan of zij door contractie uit *ai* is ontstaan. Deze vraag kunnen wij echter hier ter zijde laten, daar bij de keuze tusschen *ai* en *ē* voor het on. aan *ai* de voorkeur zal moeten worden gegeven. Immers kan de *a* van het participium, zooals blijken zal, gemakkelijker uit *ai* verklaard worden dan uit *ē*. En voor het praeteritum blijven de moeilijkheden in beide gevallen dezelfde.

Wanneer men nu aanneemt, dat *dugđa* uit **đugaiđō* ontstaan is, dan doet zich onmiddellijk de vraag voor, waarom **đugaiđō* tot *dugđa* wordt, maar **kallōđō* tot *kallađa*. M. a. w. waarom is in **đugaiđō* de lange klinker, die door contractie uit *ai* ontstaat, gesyncopeerd, maar is de lange *ō* van **kallōđō* slechts verkort en als korte bewaard?

Ziet men het materiaal door, dan blijkt het, dat de *ō*-verba bijna alle lange stamsyllabe hebben (*kalla*, *vakna*, *sjatna*, *elska*, *herja* [2]) enz.), terwijl van de *ai*-verba verreweg de meerderheid kortstammig is (*brosa*, *duga*, *gana*, *lafa*, *lođa*, *lifa*, *sama*, *una*, *vaka*, *þola* e. a.). Er is dus alle grond, om te onderzoeken, of het verschil in de behandeling van den klinker niet met dit verschil in quantiteit der eerste syllabe kan samenhangen.

**Kallōđō* werd in twee spreekmaten gesproken. Het rhythme was 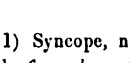 . Dit is de oorzaak geweest, dat de *ō* der tweede syllabe nog lang was, toen een korte klinker na een lange syllabe

1) Syncope, nog wel van een langen klinker, is in *hæfde* niet aan te nemen, vgl. *fremede* met behoud van oorspronkelijk korten klinker.

2) De talrijke *ōn*- verba op *-ja* met korten stamklinker staan in dit opzicht op één lijn met de langstammige; de derde syllabe van *herja* (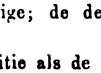) staat rhythmisch in dezelfde conditie als de tweede van *kalla* (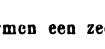). Werkelijk kortstammige als *tala*, *raka* vormen een zeer geringe minderheid.

Digitized by Google

in een tusschensyllabe gesyncopeerd was. Daarna is *ō* verkort. **đugaiđō* werd insgelijks in twee spreekmaten gesproken. Daar de eerste syllabe kort was, kon zij niet een spreekmaat vullen. Het rhythme was dus . De *ai* der tweede syllabe was dus de zwakst betoonde van het woord; zij had levissimus. Derhalve werd reeds vroeg oern. *ai* tot *ē* gecontraheerd, evenals b.v. in den d. s. der *a*-stammen (*wōđuriđē* Tune). Deze *ē* werd verkort vóór de syncope van korte klinkers in tusschensyllaben. Uit **đugĕđa* werd daarna *dugđa*, gelijk uit **taliđa talđa* werd. De verkorting laat zich vergelijken met die in den n. pl. f. **gamālōR*, waaruit **gamalōR* > *gamlar*. Dit voorbeeld toont tevens, dat de verkorting niet van de kleur van den klinker afhankelijk is.

De accentverhoudingen van het participium waren andere. Het part. van *kalla* luidde in den n. s. **kallōđaR*, in den acc. s. **kallōđan*, in den n. pl. **kallōđēR*. Bij al deze woorden kan het rhythme hetzelfde geweest zijn als in de 1e sing. praet., dus . In alle is de *ō*, die aan het begin der spreekmaat stond, als *a* bewaard.

Anders bij *duga*. Een n. s. m. **đugaiđaR* moet de beweging gehad hebben. Immers de eerste syllabe was ook hier niet voldoende voor een spreekmaat; de tweede was zwaarder betoond dan de derde, gelijk uit de syncope in de derde blijkt. De tweede en derde namen dus samen de tweede helft der eenige spreekmaat van het woord in. Door haar positie onmiddellijk vóór eene zwakker betoonde syllabe had de tweede een zwaarder accent, dan wanneer zij insgelijks in de tweede helft eener spreekmaat stond, maar onmiddellijk vóór eene zwaarder betoonde syllabe, gelijk in het praeteritum **đugaiđō*. Dit zwaardere accent was oorzaak, dat in het vroeg oern. geen contractie tot *ē* plaats had. *ai* bleef aanvankelijk bewaard en ging daarna in relatief zwaktonige positie in *ā* over, gelijk bv. **ainat* in gelijke positie tot **ānt* (> *at*) werd. (Zie Kock, Om några Atona). Deze *a* is in later oern. ver-

Digitized by Google

kort. Zij is echter niet gesyncopeerd, daar de *a* der derde syllabe zwakker betoond was. De syncope trof dus deze. Uit **đugāđāR* (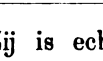) werd **đugāđđR*, daarop *dugađr* (). Dezelfde redeneering geldt voor den alleen voorkomenden n. acc. s. n. *dugat* < **đugađat* < **đugūđat* < **đugaiđat*.

De n. pl. luidde **đugaiđēR*. De derde syllabe had langen klinker en een accent, dat haar tegen syncopeering beschutte. Het rhythme was dus 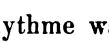 . Gelijk uit **đugaiđō* langs **đugĕđō* *dugđa* werd, moest uit **đugaiđēR* langs **đugĕđēR* **dugđir* worden. [1])

In het participium zou men dus wachten eene wisseling van vormen met *a* en met syncope van een klinker, die vóór de syncope *e* was. Het is begrijpelijk, dat de vorm met *a* heeft gezegevierd, vooral wanneer men in aanmerking neemt, dat van de meeste participia alleen de n. s. n. voorkomt, die klankwettig *a* heeft (*dugat*, *brosat*, *lođat*, *unat*, *vakat*, *þorat*). Niettemin komt bij sommige woorden daarnaast de gesyncopeerde vorm voor, en dit zijn juist zulke, die niet alleen in den n. s. n. gebruikt worden: *hafđr*, neutr. *haft* en éénmaal (regelmatig) *hafat*; *sagđr* en *sagađr* (zie Lex. poët s. v.). Voorts *þagat* en *þagt* bij *þegja* (Fritzner). *lifat*, maar *lifđr* (diverse casus). (Dubbele vormen bij verba op vocalen als *tédr* en *tjáđr* laten ook eene andere verklaring toe; bij *gáđr* is contractie uit **gáađr* mogelijk). De toestand beantwoordt ten volle aan de verwachting, die men op grond van bovenstaande overwegingen koestert. [2])

---

1) Uit eene mededeeling in briefvorm van prof. Kock zie ik tot mijne vreugde, dat hij tot eene opvatting der vormen *dugđa* en *dugat* is gekomen, die met de hier medegedeelde in vele punten overeenstemt, met name in de verklaring der *a* van *dugat* uit *ai* onder invloed van het accent (volgens hem semifortis), en in de meening, dat in *dugđa* eene *e* gesyncopeerd is, die uit *ai* ontstaan was. De gedachte is bij mij ook door een vroeger werk van hem gewekt (zie boven). [Correctie-noot. Zie thans Kock, Svensk Ljydhistoria IV, 1, 168].

2) Vóór de syncope van *e* in den n. pl. **đugĕđēR* wisselden dus in de tweede syllabe van het paradigma **đugađaR* — **đugĕđēR* *a* en *ĕ* met elkander. Waa-

Digitized by Google

Wat hierboven gezegd is, geldt alleen van de *ai*-verba met korte stamsyllabe. Tot de klasse behooren echter ook een zeker aantal langstammige woorden. Wanneer deze zich geheel klankwettig ontwikkeld hadden, zou men overal het behoud van een klinker wachten. Immers, indien

**kallōđō* wordt > *kallađa*
en **kallōđaR* „ > *kallađr*,

dan kan men wachten:

**skollaiđō* > **skollāđō* > **skollađa*
**skollaiđaR* > **skollāđaR* > **skollađr*.

De werkelijk bestaande vormen komen hier niet geheel mee overeen. De meeste langstammige woorden hebben een regelmatig participium op *-að* (niet bij alle overgeleverd; deels ook alleen in het neutr.): *skollat*, *holfat*, *váfat*, *tollat*. In het praeteritum daarentegen ontbreekt regelmatig de vocaal. Ongetwijfeld is dit toe te schrijven aan den invloed der kortstammige woorden. Deze invloed moet zeer vroeg tot stand gekomen zijn. Immers, indien **skollaiđō* regelmatig was geworden tot **skollađa*, dan zou het werkwoord in de klasse van *kalla* zijn overgegaan, en een beïnvloeding door vormen van *duga* zou dan buitengesloten zijn. Maar toen het praeteritum nog luidde **skollaiđō*, behoorde het duidelijk tot dezelfde klasse als **đugaiđō* en kon dus niet door **kallōđō* tegen den invloed van **đugaiđō* worden beschermd. Het woord heeft zich toen in accentuatie naar **đugaiđō* gericht. De tweede syllabe verloor den bijtoon, dien zij oorspronkelijk na een lange syllabe had; deze ging op de derde syllabe over. Daarop had contractie van *ai* tot *ē* plaats, en deze *ē*, die nu in eene syllabe stond, welke met de vorige tot één spreekmaat behoorde, werd verkort en gesyncopeerd, zelfs vroeger dan de *ĕ* van **đugĕđō*, die op een korte syllabe

---

neer de *ĕ* uit den n. pl. naar den n. s. werd overgebracht, kan deze dus in de latere taal als *ĕ*, *į* bewaard zijn. Een voorbeeld hiervoor is misschien de bijvorm *náđr* (Lex. poët.) naast *náđr* (< **nāađR*). De *į* van *náđr* kan echter ook aan het adj. *náinn* ontleend zijn (n. s. n. van beide woorden *náit*).

Digitized by Google

volgde, evenals de *ɨ* van *dōmiđō* vroeger gesyncopeerd is dan de *ɨ* van **valiđō* [1]).

Een paar langstammige verba hebben een participium zonder vocaal: *horfa–horft*, *skorta–skort*. Wanneer men niet wil aannemen, dat dit formaties zijn, die van den aanvang af den klinker missen, als ags. *gesægd*, dan zijn ook dit analogieformaties naar woorden van het type *duga*. Naar het voorbeeld van een paradigma **dugađR–*dugđēr* zeide men **horfađR–*horfđēR* in plaats van **horfađR–*horfađēR*. (Mogelijk heeft ook hier de analogiewerking reeds vroeg oern. plaats gehad, zoodat de ontwikkeling was: **horfaiđēR* > **horfēđēR* > **horfđir*). Daarna heeft bij deze paar woorden de vorm met syncope de overwinning behaald op dien met bewaarden klinker, gelijk bij *hafđr*, *sagđr*.

Het verbum *kaupa* heeft praet. *keypta*, part. *keyptr*. De *t*, die regelmatig voorkomt, niet wisselend met *þ*, *đ*, zooals in *æpđa* naast jonger *æpta*, wijst op een formatie zonder tusschenvocaal. De *ey* wijst op een *j*-verbum. Maar de *au* in het praesens stemt daarmee niet overeen. De vorm *keypta* moet een compromis zijn tusschen **kaupta* zonder tusschenklinker en **keypđa* uit **kaupiđō*. Dit wijst op twee verba: **kaupa*, behoorende tot de *ai*-klasse, maar met een praeteritum en participium als ags. *sægde*, en een verbum **keypa*, behoorende tot de *j*-klasse. Daarnaast heeft een *ōn*-verbum bestaan; os. *kôpon*. De vorm *keypta*, ofschoon onregelmatig, toont toch, dat er een formatie zonder tusschenvocaal bestaan heeft, en dat dus voor sommige der hierboven besproken woorden, met

1) Uit hetgeen hierboven gezegd is, volgt, dat men bij kortstammige *ō*-verba vocaalsyncope in het praeteritum zou wachten. Het praeteritum *talađa* heeft zich dus gericht naar *kallađa*. Deze gebeurtenis moet ouder zijn dan de syncope. Want indien *talađa* tot **talđa* geworden was, zou het werkwoord in de klasse van *duga* zijn overgegaan. Maar toen het praeteritum van *tala* en *duga* luidde *talađa* en **dugđa* (of mogelijk ook nog **talōđō* en **dugaiđō*) heeft *talađa* onder den invloed van *kallođa* een bijaccent op de tweede syllabe gekregen, die den klinker tegen syncope beschermd heeft. De gebeurtenis is van gelijken aard als de hierboven besproken beïnvloeding van **skollaidō* door **dugaiđo*.

Digitized by Google

name voor *horfa* en *skorta*, de mogelijkheid blijft bestaan, om hun praeteritum en participium volgens dit beginsel te verklaren.

V.

i-wijziging en *j* in de Oudnoorsche *i*-declinatie.

De declinatie der mannelijke *i*-stammen in het Oudnoorsch geeft het beeld van een zeer onregelmatige menging van klankwettige vormen en analogieformaties. Toch is bij nader beschouwing meer regelmatigheid te ontdekken, dan oppervlakkig het geval schijnt te zijn. Een aantal woorden hebben *i*-wijziging: *gestr*, *elgr*, *þrymr* enz., bij andere ontbreekt deze: *staðr*, *halr*, *þróttr* enz. Een aantal woorden hebben vóór niet palatale vocalen van den uitgang een *j*; bij andere is die *j* niet aanwezig: *elgr–elgjar*, *byrr–byrjar*, maar *staðr–staðar*, *vegr–vegar*, *feldr–feldar*.

Uit deze voorbeelden blijkt reeds: 1. dat de aanwezigheid van *i*-wijziging niet uitsluitend van de quantiteit der stamsyllabe afhangt. Er zijn langstammige en kortstammige woorden, beide met en zonder *i*-wijziging.

2. dat de aanwezigheid van *j* in de eindsyllabe niet uitsluitend van de vraag afhangt, of eene *g* of *k* al of niet voorafgaat; er zijn woorden op *g* met en zonder *j*, en woorden op andere consonanten zonder en met *j*. De problemen zijn dus ingewikkelder.

Wat de *i*-wijziging betreft, ligt het voor de hand, dat toch de quantiteit der stamsyllabe eene rol zal spelen. Want indien al het paradigma aanleiding kon geven tot een wisseling van vormen met en zonder *i*-wijziging, waaruit òf door eenzijdige gelijkmaking van casus een verschillende behandeling van verschillende woorden, òf ook door gelijkmaking naar twee zijden dubbele vormen konden voor den dag komen, toch zijn de

Digitized by Google

voorwaarden voor deze mogelijkheden bij de kortstammige en de langstammige woorden niet dezelfde.

In langstammige woorden kan men klankwettig *i*-wijziging wachten in het meerendeel der casus. Het paradigma luidde in het oern.: sing. **gastiR–*gastāR–*gasti–*gasti*; pl. **gastīR–*gastiō–*gastimR–*gastin*. In den n. d. acc. s. ontstond met syncope van *i* en oudere *i*-wijziging *gestr*, *gest*. De n. acc. pl. worden met jongere *i*-wijziging *gestir*, *gesti*. De drie overige casus vereischen een nadere beschouwing.

De d. pl. heeft den uitgang *-um* der *a*-declinatie aangenomen. Dit is geschied vóór het optreden der jongere *i*-wijziging. Immers de inscriptie van Stentofta heeft *hariwolAfR* met *i*, die na korte syllabe nog niet gesyncopeerd is en ook geen wijziging bewerkt, maar op denzelfden steen staat de d. pl. *gestumR*. Deze vorm heeft *e* uit de casus met syncope. In dezelfde bron, waarin de uitgang der *a*-declinatie voor het eerst optreedt, is dus ook reeds *i*-wijziging in den d. pl. aanwezig. Maar klankwettig is deze wijziging niet.

De g. pl. is moeilijk te beoordeelen. Indien *gesta* de voortzetting van **gastiō* is, dan heeft de *i*, die wegviel, *i*-wijziging bewerkt. Maar *gesta* kan ook ontstaan zijn uit **gastō* met den uitgang der *a*-declinatie. Voor deze opvatting spreekt sterk de toestand bij de kortstammige woorden (zie beneden p. 223 noot 2). De *i*-wijziging stamt dan gelijk in den d. pl. uit de overige casus.

De g. s. van *gestr* luidt on. *gests* met den uitgang der *a*-stammen. Maar de uitgang *-ar* is bij een aantal woorden (*kostr*, *feldr* e. a.) bewaard. Deze uitgang is, voorzoover hij tot de *i*-declinatie behoort, uit *-aiR* onstaan (zie hieronder p. 230). Deze casus heeft dus noch in haar onspronkelijken vorm, noch in den jongen vorm op *s*, die aan de *a*-declinatie ontleend is, klankwettige *i*-wijziging.

Van de 8 casus zijn er dus 5, waarin de wijziging klankwettig behoorde op te treden. Onder deze zijn de vormen, die het meest gebruikt worden, de n. acc. s. en. pl. Twee casus

Digitized by Google

zouden klankwettig geen *i*-wijziging hebben; in één van deze vertoont het verschijnsel zich echter analogisch reeds in de 7e eeuw. Omtrent één casus is twijfel mogelijk.

Bij dezen stand van zaken ligt het voor de hand, dat bij den strijd om den voorrang de vormen met *i*-wijziging de overwinning behaalden op die zonder *i*-wijziging. De meeste langstammige *i*-stammen toonen dan ook de verandering. Waar dit niet het geval is, bestaat er grond, om daarvoor eene bijzondere oorzaak aan te nemen. Deze oorzaak is gelegen in de aanraking met andere declinatieklassen, en wel met de *u*-stammen en met de *a*-stammen.

De *u*-stammen hebben met de *i*-stammen van ouds punten van overeenstemming. De g. s. gaat op *-ar* uit, de n. pl. op *-ir*. Vandaar een neiging bij vele *u*-stammen om den acc. pl. op *i* te vormen (*vendi* naast *vǫndu* e. a.); een aantal vormen den d. s. zonder uitgang. Wanneer deze beide casus zóó gevormd zijn, bestaat het eenige verschil tusschen *u*- en *i*-declinatie in de klankwijzigingsverhoudingen. Bij woorden, wier klinker niet voor *u*-wijziging vatbaar is, bestaat het verschil dan hierin, dat bij de *u*-stammen de *i*-wijziging in een geringer aantal casus optreedt dan bij de *i*-stammen (dat. s., n. pl.; eventueel analogisch in den acc. pl.). Wanneer bij zulke woorden gelijkmaking plaats heeft, is het natuurlijk de vocaal zonder wijziging, die de overwinning behaalt [1]). De declinatie is dan die van een *i*-stam zonder klankwijziging. Tot deze soort behoort *kostr*, go. *kustus* (de d. s. gaat trouwens nog op *-i* uit, en in den acc. pl. komt *kostu*, naast *kosti* voor). Bij verscheidene woorden kan men vermoeden, dat het oude *u*-stammen zijn, o. a. bij verbaalabstracta op *đ* (*d*) + vocaal als *burđr*, *skurđr*, *stuldr*, *fundr*, die even goed ide. formaties op *-tu* als op *-ti* kunnen zijn (ook *kostr* is een formatie op *-tu*). De dubbelheid *-tu*, *-ti* spiegelt zich misschien nog af in de dubbele vormen *burđr–byrđr*, *fundr–fyndr* (dit laatste zeldzaam)[2]).

1) Een uitzondering hierop vormt *sekkr*. Zie hierover p 223 noot 1.

2) Het verdient in dit verband de aandacht, dat *burđr* masculinum is, *byrđr*

Digitized by Google

Aanraking met de *a*-klasse blijkt uit de talrijke woorden, die sommige casus uitsluitend of facultatief naar de *a*-declinatie vormen. Of zij tot de eene of tot de andere klasse gerekend worden, hangt hoofdzakelijk van den n. acc. pl. af; wanneer deze een dubbelen uitgang hebben, bestaat er geen criterium voor de toewijzing. Het zijn of *i*-stammen, die vroeg casus naar de *a*-declinatie vormden, of in enkele gevallen *a*-stammen, die zich ten deele bij de *i*-declinatie aansloten; de vergelijking met andere talen kan hier maar zelden uitsluitsel geven, daar in het germ. *i*- en *a*-stammen naast elkander kunnen hebben gestaan. Naast *sauðr*, dat in het on. en in het go. als een *i*-stam geflecteerd wordt, staat een *a*-stam ags. *séað*, 'bron', dien ook moderne skand. dialecten kennen [1]). Een g. s. op *-ar* komt bij vele woorden voor, die als *a*-stammen flecteeren (*hlátr*, *mundr*, *reyrr* (dit laatste met *R*-wijziging) en vele andere; facultatief *hróðr*, *kraptr*); omgekeerd hebben *þróttr*, *sultr* en andere woorden, die als *i*-stammen flecteeren, facultatief den g. s. op *s*. Wanneer echter een woord reeds vroeg sommige casus naar de *a*-declinatie vormde, of wanneer het èn als *a*-stam èn als *i*-stam geflecteerd werd, dan werkten de vormen van het eerste paradigma mede, om de overhand te bezorgen aan den niet gewijzigden klinker.

Als regel kan men dus stellen, dat langstammige *i*-stammen, voorzoover het geen oude *u*-stammen zijn en zij niet facultatief als *a*-stammen verbogen werden, *i*-wijziging hebben, wanneer de klinker daarvoor vatbaar is. [2])

---

femininum. Zoo is ook de verhouding tusschen *stuldr* en ozw. *styld*, *sultr*, ozw. *sulter* (m.) en ozw. *sylt* (f.). *u*-stammen zijn alleen mannelijk; *i*-stammen zijn mannelijk en vrouwelijk, en de formatie op ide, *-ti* is in den regel vrouwelijk.

1) Het ijsl. heeft *seyðr* (f.), 'waterval'. Hier is dus het woord *i*-stam in de beteekenis, waarin het elders *a* stam is.

2) Hieruit volgt natuurlijk niet, dat dialectische afwijkingen buitengesloten zijn. Bij analogische gelijkmakingen gaan verschillende dialecten zelden in alle opzichten één weg. De regel, zooals hij hier gesteld wordt, geldt in hoofdzaak voor het ijsl. Ook is de mogelijkheid theoretisch niet buitengesloten, dat bij gelijkmaking van casus niet alle woorden gelijkelijk behandeld zijn. Maar het resultaat in de

Digitized by Google

Langstammige woorden, die vóór den klinker van den uitgang *g* of *k* hebben, ontwikkelen volgens een bekenden regel uit de palatale *g*, *k* een *j* voor niet palatale vocalen: **bekkr*, 'bank', d. pl. *bekkjum*; *elgr*, g. s. *elgs* en *elgjar* enz. Dit is heel natuurlijk. In den g. d. pl. volgde oorspronkelijk eene *i*; de *g*, *k* was dus in 7 van de 8 casus palataal. Alleen in den g. s. is de velaar palataal geworden onder den invloed der overige casus. [1])

Bij kortstammige woorden verwacht men klankwettige *iR*-wijziging in den n. s.; jongere *i*-wijziging vóór bewaarde *i* in den n. acc. pl., geen *i*-wijziging in den d. acc. s. door verloren *i*, noch in den g. s. vóór den uitgang *-ar*, en evenmin in den g. d. pl. voor de uitgangen der *a*-declinatie. [2]) Van

groote meerderheid der woorden toont toch, dat waar de omstandigheden dezelfde zijn, de keuze ook dezelfde is geweest. Waar dus afwijkingen voorkomen en voor deze eene natuurlijke verklaring bestaat, mag men hier, ook waar het eene analogische gelijkmaking betreft, wel van een regel spreken, — al is het geen klankwet.

1) *Sekkr*, 'zak', uit l. *saccus*, is in het go. een *u* stam. In het on. komen casus naar de *a*- en de *i*-declinatie voor. Voorzoover het woord als *i*-stam geflecteerd wordt, is het op te vatten als een oude *u*-stam. Het onderscheidt zich van andere *u*-stammen, die in de *i*-declinatie zijn overgegaan, door de aanwezigheid van *i*-wijziging en van *j* vóór niet palatale vocalen. Deze bijzonderheid moet hiermee samenhangen, dat aan het einde van den stam *kk* staat. Wanneer de gepalataliseerde *k* uit den d. s. en den n. pl. (later ook den acc. pl.) naar de andere vormen werd overgebracht, ontwikkelde zich ook hier eene *j* in dezelfde casus, waarin die in *bekkr* optreedt. Het optreden van *i*-wijziging in alle casus heeft nu verder een dubbele aanleiding. Het ligt voor de hand, dat deze *j* in de vormen **sakkjar*, **sakkja*, **sakkjum*, ofschoon jong, toch nog, misschien in verbinding met de voorafgaande *k*, *i*-wijziging der *a* bewerkt heeft. Daarop stond *e* in 5 casus, en nu drong deze klinker ook in de overige door. Echter zal meegewerkt hebben het bewustzijn, dat *i*-stammen op *kk* alle *i*-wijziging hebben. Voorzoover *sekkr* als *u*-stam verbogen wordt, is de *i*-wijziging uit den *i*-stam in alle vormen doorgedrongen, de *j* echter slechts facultatief. Daarom luiden de n. acc. pl. naast *sekkir*, *-i* zoowel *sekkar*, *-a* als *sekkjar*, *-ja*, daarentegen de g. s., voorzoover hij op *-ar* uitgaat, uitsluitend *sekkjar*. De g. s. *sekkjar* is namelijk een vorm der *i*- declinatie, niet der *a*-declinatie.

2) Dat bij de kortstammige woorden de uitgang van den g. pl. die der *a*-declinatie is, blijkt uit de afwezigheid van *j*, die hier bewaard zou zijn. Uit **muniō* zou **mynja* worden.

Digitized by Google

de 8 casus zijn er dus 3, waar klankwijziging klankwettig is, 5, waar zij het niet is. Onder de eerstgenoemde zijn zulke, die veel gebruikt worden. Gelijkmaking naar twee zijden zou hier dus geen verwondering wekken. Toch is dit in den regel niet gebeurd, maar de niet gewijzigde klinker, die de meeste casus op zijne zijde heeft, heeft de overwinning behaald (*staðr*, *hugr*, *munr*, *þulr* en talrijke andere) [1]).

Schijnbaar is de toestand een andere. Onder de woorden, die tot de *i*-declinatie gerekend worden, zijn een aantal, die *i*-wijziging toonen (*beðr*, *byrr*, *glymr*, *dynr* enz.). Maar de meeste van deze woorden [2]) hebben nog eene andere eigenaardigheid, waaruit blijkt, dat zij feitelijk tot eene andere klasse behooren. Zij hebben namelijk vóór niet palatale vocalen dezelfde *j*, die ook de woorden van het type *bekkr*, *elgr* vertoonen.

Deze *j* kan niet op het voorbeeld van *bekkr*, *elgr* enz. berusten. Want de beide groepen van woorden, die de *j* vertoonen, hebben verder geen enkel punt van aanraking. *Bekkr*, *elgr* zijn langstammig; *beðr*, *byrr* enz. zijn kortstammig. *Bekkr*, *elgr* gaan op *k*, *g* uit; *beðr*, *byrr* enz. gaan niet op *k* of *g* uit, en er zijn zelfs een reeks kortstammige woorden op *g*, die de genoemde *j* niet hebben: *hugr–hugum*, *hagr–hagum*, *flugr–flugum* enz. Daar dus van *bekkr*, *elgr* enz. geen invloed in deze richting is uitgegaan op langstammige woorden op

1) Bij deze groep sluiten zich kortstammige *a*- en, voorzoover zij voorkomen, *u*-stammen aan, die naar de *i* declinatie gaan. Een *a*-stam is *gramr* (als *a* stam bewaard als adjectief); een *u*-stam is misschien *klutr*, te oordeelen naar den — zeldzamen — acc. pl. *klutu* naast *kluti*.

Dat een woord, dat als *i*-stam flecteert, oorspronkelijk *a*-stam is, is zelden te bewijzen. Over het algemeen zal de neiging tot overgang uit de *i*-klasse in de talrijkere *a*-klasse grooter zijn dan de omgekeerde. Bij *gramr* kan een aanleiding tot den overgang zijn, dat het woord oorspronkelijk adjectief is. Als zoodanig had het een n. pl. *gramir*.

2) Het woord *vinr* uit **weniR* heeft *i*-wijziging, zonder dat een formeele grond daartoe kan worden aangewezen (naar de. *ven*). De oorzaak, dat de gewijzigde vocaal de overhand behield, is waarschijnlijk in een overwegend gebruik van sommige vormen, zeker den n. s. en den n. acc. pl., te zoeken. Daarentegen behooren woorden als *þytr*, *hlynr* (vgl. nhd. dial. *lenne*) eer tot het type, dat hieronder besproken wordt.

Digitized by Google

andere consonanten, noch op andere woorden op *k*, *g*, is het ondenkbaar, dat een zeker aantal woorden, die niet op *k*, *g* uitgaan en bovendien kortstammig zijn, deze *j* aan woorden van het type *bekkr*, *elgr* zouden hebben ontleend.

De *j* in de woorden *beðr*, *byrr* enz. heeft dus een anderen oorsprong, en wel moet zij beschouwd worden in het licht van de omstandigheid, dat deze woorden alle ook *i*-wijziging hebben. Er is een causaal verband tusschen deze beide verschijnselen, en wel is de *j* (resp. de *i*, waaruit zij ontstaan is) de oorzaak van de *i*-wijziging. De *j* is dus niet secundair; zij behoort tot den stam van het woord; m. a. w. deze woorden zijn geen *i*-stammen, maar *ia*-stammen.

Ik vertel niets nieuws, wanneer ik in herinnering ben, dat de oude kortstammige *ia*-stammen in de *i*-declinatie zijn overgegaan. Zóó is de gewone, trouwens niet geheel juiste formule. Maar ik wil er hier den nadruk op leggen, dat de oude *ia*-stammen in de *i*-declinatie nog een afzonderlijke groep vormen; zij onderscheiden zich van de werkelijke kortstammige *i*-stammen door de *i*-wijziging in de stamsyllabe en de *j* vóór niet palatale vocalen. Aan het einde en vóór consonanten is deze *j*, toen zij nog *i* was, klankwettig gesyncopeerd; vóór palatale vocalen is de *j*, gelijk in andere gevallen, weggevallen. Bij de meeste dezer woorden is het ook uit de etymologie duidelijk, dat het *ia*-stammen zijn: *beðr*, go. *badi*; *herr*, go. *harjis*. *dynr* behoort bij *dynja*, *vefr* bij *vefja*, *stynr* bij *stynja*. Een bijzondere afdeeling vormen eenige woorden op *gg*, *kk* met geminatie door *j*, die dus, als *i*-stammen opgevat, tot de langstammige behooren, maar in hun oorsprong kortstammige *ia*-stammen zijn: *seggr*, ags. *secg*, l. *socius*; *leggr*, vgl. langob. *lagi*; *hryggr*, ndl. *rug(g)*, hd. *rücken*; *bekkr*, 'beek', ndl. dial. *bek* [1]).

1) Het naast met deze groep verwant is *veggr* uit **waggi(u)R*, go. *waddjus*. Ook dit woord is waarschijnlijk eenmaal kortstammig geweest. Uit germ. **wajjuz* ontstond **wagjuR*, daarna met geminatie van *g* **waggiR* (zie Tijdschr. 37, 211 vv.). Het onderscheid in den uitgang tusschen *veggr* en *seggr* is, dat het eerste een *iu*-

Digitized by Google

Het paradigma van den ouden *i*-stam *hagr* luidt in het oern.: **hagiR–*hagāR–*hagi–*hagi*; **hagīR–*hagiō* (later **hagō* naar de *a*-declinatie)–**hagimR* (later **hagumR*)–**hagin*. Hieruit wordt: *hagr* (in plaats van **hegr*)–*hagar–hag–hag*; *hagir* (in plaats van **hegir*)–*haga–hǫgum–hagi* (in plaats van **hegi*).

Van *beđr* daarentegen luidt het oude paradigma:

**bađiaR*	> **bađiR*	> *beđr* [1])
**bađias*	> **bađis*	> *beđs*
**bađiē*	> **bađ(j)ē*	> *beđi*
**bađia*	> **bađi*	> *beđ*
**bađiōR*	>	**beđjar*
**bađiō*	>	*beđja*
**bađiumR*	>	*beđjum*
**bađian*	>	*beđja*.

Dit paradigma had nu groote overeenstemming met *bekkr* ('bank')–*bekkjar–bekk–bekk*, pl. *bekkir–bekkja–bekkjum–bekki*. Van dit laatste nam het over de vormen van den n. acc. pl. op *-ir* en *i*, voorts facultatief den g. s. op *-ar* en den uitgangloozen datief s. Toch is de acc. pl. *beđja* nog eenmaal overgeleverd. Andere woorden gaan iets verder of iets minder ver; bij sommige komt de g. s. op *-ar* niet voor, bij andere is hij alleenheerschend geworden. In den d. s. hebben vele uitsluitend den korten vorm. Maar de *j*-casus stammen niet uit de *i*-declinatie. Er zijn dus maar 2 vormen, die deze woorden regelmatig aan de *i*-declinatie ontleenen (n. acc. pl., en ook hier vormt de acc. *beđja* nog een uitzondering). Dat is te samen niet meer, dan de geheele *i*-klasse aan de *a*-declinatie ontleent, n.l. den d. pl., den g. pl., en bovendien bij vele woorden den g. s. Men kan dus nauwelijks zeggen, dat deze woorden in de *i*-klasse zijn overgegaan.

---

stam, het tweede een *ia* stam is. Dit onderscheid is natuurlijk door de syncopeeringswetten en de voor beide woorden tot stand gekomen aansluiting aan de *i*-declinatie verloren gegaan. *Veggr* krijgt ten slotte een g. s. *veggs* naar de *a*-declinatie (naast *veggjar*).

1) Zie over de *i*-wijziging in woorden van dit type p. 231 vv.

Digitized by Google

Het is alleen op grond van den n. acc. pl. *niðjar*, *niðja*, dat men dit woord — als eenigen representant onder de masculina — nog tot de *ia*-klasse rekent. Niettemin heeft ook dit den uitgangloozen d. s. *nið* en in den g. s. *niðjar* naast *niðs*.

Een bijzondere plaats nemen een paar kortstammige woorden op *k*- in: *dykr*, *strykr*, *fnykr*. Deze hebben *i*-wijziging en *j* vóór *a* en *u*, maar zij toonen niet de gewone geminatie van *k* vóor *j* (gelijk *bekkr*, 'beek'). Indien het *ia*-stammen zijn, moeten zij eenmaal geminatie gehad hebben, evenals *bekkr*. Maar daar de geminatie voor alle casus klankwettig zou zijn, is het niet duidelijk, onder welken invloed de lange consonant zou zijn verkort. Het ligt dus voor de hand, dat het *i*-stammen zijn (*strykr* een verbaal-abstractum op *i* van *strjúka*). Zij wijken dan door de *i*-wijziging en de *j* af van woorden van het type *hagr*, *hugr* en toonen, dat de palatalisatie van *k* door *i* ingrijpender is geweest dan die van *g* [1]). Dit was de oorzaak, dat bij den strijd om den voorrang tusschen vormen met gepalataliseerde *k* (en *i*-wijziging) en met velare *k* de eerstgenoemde de overhand behielden. [2])

De masculina, die tot de *i*-declinatie gerekend worden, laten zich naar de gezichtspunten, die hierboven op den voorgrond gekomen zijn, op de volgende wijze in groepen verdeelen:

1. *naar het optreden van i-wijziging.*

Langstammige *i*-stammen hebben *i*-wijziging in alle casus.

Kortstammige *i*-stammen hebben op weinige, misschien maar een enkele uitzondering na geen *i*-wijziging, tenzij de laatste consonant van den stam een *k* is.

---

1) Het geval toont punten van aanraking met de ontwikkeling van het woord *sekkr*, waarvoor insgelijks de palatalisatie van *k* van buitengewone beteekenis is geweest.

2) Gepalataliseerd was de *k* ook in vormen, die anders wel geen *i*-wijziging zouden hebben, maar waar toch éénmaal *i* volgde, d. i. den d. acc. s., mogelijk ook de g. d. pl., indien de palatalisatie van *k* hier ouder is dan de uitgangen der *a*-declinatie.

Digitized by Google

Langstammige woorden missen *i*-wijziging, wanneer het oude *u*-stammen zijn (met uitzondering van *sekkr* en *veggr*), en wanneer zij van ouds facultatief als *a*-stammen verbogen werden of oude *a*-stammen zijn.

2. *naar het optreden van j.*

Vóór niet palatale vocalen staat *j*:

1. bij langstammige *i*-stammen op *g* en *k*.
2. bij kortstammige *i*-stammen op *k*.
3. bij kortstammige *ia*-stammen op alle consonanten, ook op *g* en *k*; deze beide consonanten echter worden gegemineerd, en het woord wordt langstammig (hierbij de *iu*-stam *veggr*).

Het resultaat is, dat alle woorden met *j* na *g* en de meeste met *j* na *k* langstammig zijn, die met *j* na andere consonanten dan *g* en *k* daarentegen kortstammig.

j ontbreekt:

1. bij alle langstammige woorden behalve die op *g* en *k*.
2. bij alle kortstammige werkelijke *i*-stammen, met uitzondering van die op *k*.

3. *naar de origine.*

De langstammige woorden der *i*-declinatie zijn: 1. oude *i*-stammen; 2. oude *u*-stammen; 3. woorden, die facultatief *i*- en *a*-stammen waren. Uitgezonderd zijn die op *gg*, die *ia*-stammen zijn (*veggr* is echter *iu*-stam). Bij die op *kk* bestaan verschillende mogelijkheden (*bekkr*, 'beek' *ia*-stam; *bekkr*, 'bank', *drykkr*, *i*-stammen; *sekkr*, *u*-stam).

De kortstammige woorden zijn: 1. *i*-stammen, een enkel maal ook *a*- (of *u*-?) stammen, wanneer zij geen *i*-wijziging en *j* vóór niet palatale vocalen hebben. 2. *ia*-stammen, wanneer zij wel *i*-wijziging en *j* hebben. Een uitzondering vormen die op *k*, die *i*-stammen zijn.

Het is hier de plaats, om een enkel woord over de feminina te zeggen. Deze zijn bijna alle langstammig, maar hebben toch slechts bij uitzondering *i*-wijziging. De oorzaak ligt in de sterke aansluiting aan de *ō*-declinatie — het geheele

Digitized by Google

singulare volgt dit voorbeeld, — die dus ook hier in hoofdzaak ouder is dan de oudste *i*-wijzigingsperiode [1]). Toch toonen de enkele voorbeelden met *i*-wijziging en de weinige woorden, die in den n. s. *r* bewaren, dat deze aansluiting niet bij alle woorden te gelijk tot stand is gekomen, maar geleidelijk is geschied. Een woord als *brúðr*, dat uit **brúðiR* ontstaan is, moet éénmaal **brýdr* geluid hebben; het heeft zich dus in klinker aangesloten bij den g. s. *brúðar*. Evenzoo *Urðr*, dat als n. pr. fem. is, als appellativum masc. en dan nog den — eenmaal overgeleverden — vorm *yrðr* naast zich heeft. Daarentegen is het waarschijnlijk, dat *dǫ́d* niet direct uit **dāðiR* ontstaan is, maar uit **dāðu*, dat in de plaats stond van *dāðiR* [2]). Enkele dubbele vormen als *bón* en *bœn*, *sjón* en *sýn* wijzen op een dubbel paradigma **siunu* en **siuniR*, evenzoo de woorden zonder *i*-wijziging, die in het ozw. wel wijziging hebben, als *urt*, ozw. *yrt*; vgl. ook het pag. 221 geciteerde *byrðr* naast het masc. *burðr*. Het blijkt uit deze voorbeelden, dat er in afwijking van hetgeen men zou verwachten, geen samenhang bestaat tusschen het behoud der *r* in den nom. s. en het doorvoeren der *i*-wijziging.

VI.

Over de genitivus singularis der *i*-stammen.

Naast den g. s. op *s*, die uit de *a*-declinatie stamt, komt als meest gewone uitgang *-ar* voor. Deze wordt in den regel verklaard als overgenomen uit de *u*-declinatie. In het licht

1) Voorzoover deze aansluiting niet heeft plaats gehad, is *i*-wijziging klankwettig in dezelfde casus als bij de langstammige masculina (g. d. pl. gaan op *-a*, *-um* uit als bij deze), en zou men dus bij de gelijkmaking verwachten, dat de gewijzigde vocaal de overwinning behaalde. De weinige woorden, waar dat gebeurd is (zie in den tekst), representeeren dus eigenlijk den regel.

2) Deze opvatting is de eenig mogelijke bij woorden als *oxl* (< **ahslu*), dat een oude ō-stam is (ohd. *ahsala*).

Digitized by Google

der p. 212 vv. behandelde vragen is het echter niet noodig, tot deze verklaring zijn toevlucht te nemen. Wel is *-ar* in woorden als den g. s. *kostar*, waar men met een ouden *u*-stam te doen heeft, natuurlijk de uitgang der *u*-klasse, maar het is toch weinig waarschijnlijk, dat de toch niet zeer talrijke *u*-stammen, die geheel naar de *i*-declinatie zijn overgegaan, het voorbeeld zouden hebben gegeven aan de geheele *i*-klasse. De g. s. op *-ar* kan echter zeer goed verstaan worden als een casus der *i*-declinatie. In het go. gaat deze vorm op *-ais* uit. Daarmee correspondeert een vroeg-oern. vorm op *-aiR*. Indien deze syllabe in vroeg oern. een bijtoon had, en dat kon zij hebben, wanneer niet een zwaarder betoonde, die tot hetzelfde woord behoorde, onmiddellijk volgde [1]), werd *ai* voorloopig niet tot *ē* gecontraheerd. Daarna ging de diphthong in overeenstemming met het p. 215 v. besprokene in *ā* over, die later tot *a* verkort is. Zóó werd **hugaiR* tot *hugar*. Is echter vroeg-oern. eene syllabe aangehangen, die zwaarder betoond was dan de genitief-uitgang, dan kreeg deze laatste levissimus, en de contractie tot *ē* kwam tot stand. Deze *ē* is later verkort tot *ĕ*. Zulk een aanhangsel is het enclitische *-gi*, *-gis*. Het is dus geen wonder, dat van *vættr*, waarvan de g. s. normaal *vættar* luidt, in verbinding met *-gis* de g. s. *vætter*

1) De regel is niet volkomen helder. Voor de positie onmiddellijk vóór een zwakker betoonde syllabe hebben wij het getuigenis van vormen als *dugat*, *sagaðr* (zie p. 216); voor die onmiddellijk vóór een sterker betoonde syllabe *dugðu* (p. 215) en het hieronder genoemde *vettergis*. Bij de positie aan het einde spreken de getuigenissen elkander tegen. Uit **hugaiR* wordt *hugar*, maar uit **nemaiR* (2 s. opt.) wordt *nemir*. Evenzoo *hefir* < **habaiR*. Er moet tusschen de tweede syllabe van **hugaiR* en van **nemaiR* een verschil in accentuatie geweest zijn, dat niet alleen van den taalkundigen vorm der woorden afhing, maar waarbij andere factoren, misschien de beteekenis, misschien ook de geschiedenis van den vorm, een rol speelden. Het is mogelijk, dat oern. **hugaiR* uit een drielettergrepigen vorm ontstaan was, en dat de invloed van een verloren kluiker zich nog in het accent deed gevoelen, toen *ai* in ultima tot *ē* werd. Wanneer *ai* van ouds aan het einde staat, komt de contractie tot *ē* tot stand, ook indien de tweeklank uit een ide. lange diphthong ontstaan is (*wōðuriðē* < — *ai* < ide — *ōi*). In den n. pl. *blindir* < **blindai* + *R* is *R* een later toevoegsel.

Digitized by Google

voorkomt in het bekende *vettergis*. De ontwikkeling is hier **waihtaiRgis* > **waihtērgis* > *vettergis*.

De beweging van *hugar* was ; die van *vættar* . Die van *vettergis* .

VII.

Een geval van *i*-wijziging in korte syllabe door verloren *i*.

Tot recht begrip van het volgende zal ik beginnen, met voor den Nederlandschen lezer de hoofdregels voor de periodiciteit van de *i*-wijziging in herinnering te brengen.

1. *i* valt weg na lange syllabe en bewerkt klankwijziging: n. s. *gastiR* > *gestr*.

2. Daarna valt *i* weg na korte syllabe en bewerkt geen *i*-wijziging: acc. s. **muni* > *mun*. **hugi* > *hug*. 1e s. praet. **taliđa* > *talđa*. **salikona* > *salkona*.

3. Daarna wordt *i*-wijziging bewerkt door bewaarde *i*: n. pl. *gestir*.

Dat kortstammige *i*-stammen in den regel geen *i*-wijziging hebben, berust hierop, dat, gelijk ook p. 223 werd uiteengezet, de meerderheid der casus onder regel 2 valt. *i* viel hier weg, zonder klankwijziging te bewerken. Echter maakt de nom. s. in zooverre een uitzondering, als hier klankwettig wel geen *i*-wijziging, maar *iR*-wijziging moest optreden, daar een *R*, waarvoor *i* is weggevallen, klankwijziging in de voorafgaande syllabe bewerkt.

Bij de keuze tusschen den gewijzigden en den niet gewijzigden klinker hebben vooral de vormen van het singulare den doorslag gegeven. Voor de syncope luidden deze: *hugiR– hugāR – hugi – hugi*. Van deze kwam alleen de nom. in aanmerking voor (*iR*-)wijziging. Het vocalisme der drie overige

Digitized by Google

casus behield de overhand. Voor het meervoud alléén zou men een andere vocalisatie verwachten. De nom. en acc. *hugir*, *hugi* hebben beide bewaarde *i*; hier moest dus jongere *i*-wijziging optreden. De g. en d., die naar de *a*-declinatie gevormd zijn, missen de klankwijziging, maar daar de n. en acc. over het algemeen meer gebruikt worden dan de g. en d., zouden de eerstgenoemde zeker de overwinning behaald hebben, indien de beide andere vormen niet gesteund waren door het enkelvoud.

Vergelijken wij nu de kortstammige *ia*-stammen. Vóór de syncope van *i* luidde het paradigma voor het singulare: **baðiR* – **baðis* – **baðē* [1]) – **baði*. Wanneer in dit paradigma de *i* gelijktijdig was weggevallen met de *i* in het paradigma **hugiR* – **hugāR* – **hugi* – **hugi*, dan zou slechts één casus, de nom., voor (*iR*-)wijziging in aanmerking komen. Het is dan wonderlijk, dat de *ia*-stammen alle *i*-wijziging hebben, terwijl deze bij de *i*-stammen ontbreekt.

Nu is het waar, dat bij de *ia*-stammen de kansen voor *i*-wijziging daardoor gunstiger waren, dat in het meervoud niet alleen de n. acc., maar ook de g. d. wijziging hebben, en wel door bewaarde *j*. Maar er zijn verscheidene *ia*-stammen, die in het meervoud nauwelijks of in het geheel niet gebruikt worden. Hiertoe behooren: *byrr*, 'gunstige wind' (het meervoud komt voor, maar toch betrekkelijk zelden), *dynr*, 'lawaai' (zeer zelden meervoud), *glymr*, *hlymr*, 'lawaai', *hyrr*, 'vuur' (geen meerv.), *styrr* 'strijd' (geen meerv.), *hrytr*, 'het snorken' (geen meerv.). Toch hebben deze woorden *i*-wijziging. Dit moet eene bijzondere oorzaak hebben. Naar mijne meening is deze hierin te zoeken, dat toen in de tweede syllabe van **hugiR*, **hugi* *i* gesyncopeerd werd, de *i* in de tweede syl-

1) De *i* der tweede syllabe was vóór de periode, waarin *i* na korte syllabe wegvalt, vóór vocalen tot *j* geworden. Dit blijkt hieruit, dat deze *i* niet gesyncopeerd is. Uit n. pl. **hirðoR* wordt *hirðir* met syncope van *i* en *i*-wijziging. Maar uit **baðjōR* wordt *beðjar* met bewaarde *j* (daarentegen uit **erilōR jarlar* met gesyncopeerde *i*). Vóór de — palatale — *ē* echter was *j* weggevallen. Dus is de vorm, waar uit later *beði* ontstaat, **baðē*, uit ouder **baðjē* (< **baðjē*).

Digitized by Google

labe van **baðiR*, **baðis*, **baði* nog stand hield. Zij is bewaard tot de jongere *i*-wijzigingsperiode en daarop weggevallen.

De oorzaak, dat de *i* in **baðiR*, **baðis*, **baði* langer stand hield dan die in **hugiR*, **hugi*, is, dat na de *i* in **baðiR* enz. een *a* is gesyncopeerd. Ten gevolge van deze syncope onderging de *i* eene verlenging, en zij was nog iets langer dan de gewone korte bij het begin der syncope van *i* na korte syllabe. Deze syncope echter duurde eene lange periode. Tegen haar einde trad de jongere *i*-wijziging in. Nadat deze gewerkt had, was de *i* in **baðiR* tot de quantiteit van gewone korte gereduceerd en is toen gesyncopeerd.

Dat eene *i*, waarna een vocaal gesyncopeerd is, langer stand hield dan eene *i*, die van ouds in ultima stond, blijkt ook uit het optreden van *i*-wijziging in de compositie. Ik zie af van duidelijke composita met *herr* als *herfang*, die het vocalisme van het simplex hebben, en evenzoo van den naam *Herjólfr*, waar *i* vóór vocaal *j* werd, en die dus slechts bewijst, dat *i* bewaard is tot na het verlies van *w* voor labiale vocalen. Maar het substantief *herað* komt mij voor, een sterken steun te geven aan de hier uitgesproken opvatting. Volgens Kock, Arkiv 21, 363 v., is *herað* ontstaan uit **hariraiða*, eene verklaring, die in alle opzichten goed geadstrueerd en duidelijk is. Doch om het vocalisme van *herað* te verklaren, slaat Kock een weg in, waarop ik meen, hem niet te moeten volgen. Hij meent, dat het lange behoud der *i* in het eerste lid hieruit te verklaren is, dat het woord fortis op het tweede lid had. Na semifortis zou de vocaal langer bewaard zijn dan na fortis. Daar nu de *a* der tweede syllabe van *herað* op vroegere betoning met semifortis wijst [1]), neemt Kock aan, dat deze vorm van het woord of *e* (ouder *æ*) aan het simplex *herr* (ouder **hærr*) ontleent, òf dat hij een compromis is tus-

1) Bij fortisbetoning zou *ai* in **raiða* tot *ei* geworden zijn, waaruit bij latere toonverzwakking wel *ē* > *ĕ*, maar niet *a* zou kunnen ontstaan.

Digitized by Google

schen **harrāđ* met hoofdtoon op het eerste en **herēđ* met hoofdtoon op het tweede lid [1]).

Naar mijne meening strijdt het tegen de algemeene syncopeeringswetten, dat een zwaktonige klinker langer zou zijn bewaard in eene syllabe, die volgde op eene lettergreep met semifortis dan op eene met fortis [2]), en wanneer nu ook de tweede syllabe van *herađ* een vocalisme heeft, dat wijst op hoofdbetoning van het eerste lid, komt het mij voor, dat *herađ* moet worden opgevat als de klankwettige voortzetting van een ouder **hariraiđa* met fortis op de eerste en semifortis op de derde syllabe, en niet als een compromisvorm. Daardoor wordt tevens bereikt, dat men niet-genoodzaakt is, een vorm, die in het gebruik de normale is, aan te zien voor een compromis tusschen vormen, die zelden en in hetzelfde dialect in het geheel niet voorkomen. Wanneer het ozw. daarnaast *harœþ, hared* kent, dan is dit de vorm met den hoofdtoon op het tweede lid, die zich onderscheidt door afwezigheid van *i*-wijziging in het met infortis voorziene eerste lid en door de ontwikkeling *ai* > *ē* > *e* (*æ*) in oorspronkelijke fortissyllabe in het tweede lid. De in het ozw. insgelijks voorkomende zeldzame vorm *harađ* daarentegen is een compromis tusschen *herađ* en *hared, harœþ*.

De oorzaak, dat uit **hariraiđa herađ* wordt in tegenstelling met **salikona*, waaruit *salkona* ontstaat, zoek ik hierin, dat **hariraiđa* reeds eene oudere syncope had ondergaan en ontstaan was uit **hariaraiđa*. De *i* van **hariraiđa* moet dus niet op dezelfde wijze beoordeeld worden als die van **salikona*; zij was nog lang of halflang, toen de *i* van **salikona* werd

1) In een noot op p. 364 maakt Kock er echter opmerkzaam op, dat de vraag, of men *har-* (niet *her-*) kreeg, bij de accentuatie *hári-* of *hari-*, voor de etymologie van het woord van geen beteekenis is, en merkt op, dat, indien bij de accentuatie *hári-* *i*-wijziging intrad, de vorm *herađ* geheel klankwettig is. Deze opvatting, die t. a. p. slechts subsidiair genoemd wordt, houd ik voor de juiste.

2) Men vergelijke ook den eigennaam *Bođvarr* uit *bāđuhari(a)R* zonder *i*-wijziging in het met semifortis betoonde tweede lid.

Digitized by Google

gesyncopeerd; zij hield stand tot de periode der jongere *i*-wijziging en is toen gesyncopeerd, nadat zij klankwijziging bewerkt had.

Wanneer in den naam *Haraldr* uit **hari(a)waldaR* geen *i*-wijziging optreedt, dan is de oorzaak hiervoor dezelfde als voor de afwezigheid van *w*-wijziging, namelijk het gebruik van het geheele woord in levissimus-positie (zie p. 183).

Op gelijke wijze als in *heraŏ* is de *i*-wijziging te verklaren in *elligar*, 'anders' < **ali(a)līkōR* (go. *aljaleikos*). Door de *i* van het tweede lid, die tijdens de jongere *i*-wijziging nog lang was, kan, gelijk bekend is, de wijziging niet bewerkt zijn; zij is dus bewerkt door de *i* in de zwaktonige tweede syllabe van het eerste lid. Deze *i* stond na korte syllabe en is gesyncopeerd; niettemin heeft zij klankwijziging bewerkt. Zij was dus nog aanwezig tijdens de periode der jongere *i*-wijziging. De oorzaak, dat zij zoo lang behouden bleef, is de syncope der vroeger volgende *a*.

In de conjugatie verdienen in dit verband de enkelvoudsvormen van het praes. ind. der kortstammige *j*-verba de aandacht. De meervoudsvormen hebben klankwijziging door eene *j* resp. (bij de 2e persoon) *i*, die tot in de litteraire periode bewaard is. Voor de 1e s. moet men op grond van het bovenstaande aannemen, dat de *i*, waarachter *u* (uit *ō*) gesyncopeerd is, heeft stand gehouden tot in de jongere *i*-wijzigingsperiode; de ontwikkeling is dus **tali* > **teli* > *tel*; de *e* van den vorm berust niet op het voorbeeld van de 2e en 3e s.

Wat de 2e s. betreft, die ook als 3e s. dienst doet, bestaat er theoretisch meer dan ééne mogelijkheid. Stelt men on. *telr* gelijk met ohd. *zelis*, dan is de grondvorm **taliR* (uit **talizi*); de vorm heeft dan *iR*-wijziging. Maar de nauwe verwantschap met het go. doet eer een grondvorm vermoeden, die morphologisch met go. *satjis* op één lijn staat. Deze moet in vroeg oern. **taliiR* geluid hebben (uit **taliezi*). Het verschil in ontwikkeling in het go. tusschen de vormen **brūkiesi*, waaruit *brūkeis* en **biŏiesi*, waaruit go. *bidjis*, werd door mij Tijdschr.

Digitized by Google

37, 208 verklaard uit de oergerm. accentueering dezer vormen. Go. *brūkeis* gaat terug op **brú- | kìesi*, go. *bidjis* op **bíđi- | èsi*. Beide vormen werden oorspronkelijk in twee spreekmaten gesproken, maar met verschillende verdeeling. Uit *í i* werd go. *ī*, uit *i í* werd go. *ji*. De ontwikkeling in het on. is niet geheel dezelfde geweest. Na het verlies van de *i* der vierde syllabe is de *i* (< *e*) der derde in de eerste spreekmaat opgenomen; dit blijkt uit de tegenstelling met de 2e pl., wier klinker niet gesyncopeerd is. De 2e pl., oorspronkelijk **bíđi- | èđe*, werd **bídi- | ìđ* > **biđjiđ* en met later verlies van *j* vóór *i biđiđ*. Evenzoo **táli- | èđe* > **tali- | ìđ* > **taljiđ* > *teliđ*. De syncope in de 2e sing. wijst op eene verandering in het rhythme. Uit **táli- | èzi* werd **taliiR* in één spreekmaat met het rhythme **tálìiR* ( ). Bij de syncope der tweede *i*, gelijkstaande met syncope na lange syllabe, werd de eerste halflang, en indien hetgeen hierboven gezegd is over de *i* van den n. s. **bađiaR*, van de composita **hariaraiđa* en **alialīkōR*, juist is, bleef deze *i* bewaard tot de periode der jongere *i*-wijziging en is daarna gesyncopeerd. De 2e s. *telr* heeft dan geen *iR*-wijziging, maar *i*-wijziging.

Een andere theoretische mogelijkheid, dat namelijk na de accentverplaatsing in **tálìiR* (uit **táli- | èzi*) contractie van *i* + *i* tot *ī* zou hebben plaats gehad, heeft minder waarschijnlijkheid voor zich. Want de n. pl. *hugir*, *munir* enz. toont dat een lange *i* uit contractie ook na eene korte syllabe [1]) nog in het litteraire on. als korte klinker bewaard is.

Amsterdam. R. C. BOER.

1) Om misverstand te voorkomen, maak ik er opmerkzaam op, dat de hier en op enkele andere plaatsen in dit opstel tot uitdrukking komende meening, dat *in bepaalde gevallen* een klinker, volgende op eene korte syllabe, in ongunstiger positie staat dan na eene lange syllabe, niet in strijd is met de leer, dat de toestand in van ouds tweelettergrepige woorden en in tal van andere gevallen de omgekeerde is. Aan deze zeer goed gefundeerde leer te twijfelen, komt niet in mij op. Voor nadere toelichting dezer vraag, die in het bovenstaande slechts incidenteel behandeld is, verwijs ik naar hare principieele bespreking Tijdschr. 37, 165 vv.

Digitized by Google

Ten gevolge van het ontbreken van enkele typen op de drukkerij is in dit opstel lange *ǫ* door *á* weergegeven (een paar maal kon *ǭ* gebruikt worden), is korte *æ* door *æ* zonder kortheidsteeken aangeduid, terwijl, wanneer de lange quantiteit noodzakelijk moet worden aangegeven, *ǽ* of *ǣ* gebruikt is, en wordt voor de Gotische gelabialiseerde *h hw* geschreven.

R. C. B.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

103. DE STRATEN MET AARSBILLEN ZAAIEN (STROOIEN; BESTROOIEN).

Van deze zegswijze met de beteekenis van: *langs de straat slenteren, „grove diamanten slijpen"*, waren tot voor kort slechts twee voorbeelden bekend, t. w. in *Gem. Duytsche Spreekw.*, Campen 1550, blz. 108: *Hy seeyt die strate mit eers billen* (aldus bij Harrebomée 3, 103*b*), en bij Starter, *Fr. Lusthof* (uitg. v. Vloten), 415: *De straten met aersbillen te stroyen, soo wat op en neêr te gaen.* — Verg. *Wdb. d. Nederl. Taal* I, 277.

Een derde voorbeeld, ruim een eeuw ouder dan het eerstgenoemde, kan men thans vinden in het *Leidsch Jaarboekje* voor 1920, blz. 40, in eene aldaar afgedrukte, door Jan van Hout indertijd overgeschreven keur voor de Leidsche Begijnen van 16 Oct. 1421, welke keur onder meer bepaalt: „dat de begijnen .... niet ter bruloft en mogen gaen sonder consent, dat zy geen borge mogen werden voor den geenen die int hof woonen; *dat zy di straten mit geen aersbillen en zullen bestroyen*; dat de meestersen gebieden mogen upten hof te blyven; dat zij niet ter begraefenisse zullen gaen; dat de poort gesloten zal werden als men nachtlicht clept; dat *enz.*"

De schrijver van *Begijntjes-leven* in *L. Jb.* 1920 heeft uit het moeilijke handschrift van Van Hout niet anders kunnen lezen dan *oersbilsen*, en dat heeft gemaakt dat hij onze oude zegswijze niet heeft herkend. Maar hoe slecht Van Hout g e s c h r e v e n mag hebben, hoe hier g e l e z e n en v e r s t a a n moet worden, is aan geen twijfel onderhevig.

A. B.

Digitized by Google

DIALECTGEOGRAPHISCHE ONDERZOEKINGEN I.

Met twee kaartjes.

De aanspreekvormen in de dialecten onzer Noordelijke provinciën.

In Jg. XIII, blz. 216 van *De Nieuwe Taalgids* wijst Prof. de Vooys op de eigenaardige moeilijkheden, waarmede men bij de studie der Nederl. aanspreekvormen te kampen heeft. De schriftelijke overlevering geeft ons vaak slechts schrijfvormen, daarom acht hij het van belang, toevallige vondsten, die over dit punt licht kunnen verspreiden, aan te teekenen en bekend te maken. Deze opwekking was voor mij een gereede aanleiding om het dialectologisch materiaal, dat ik in de laatste jaren in de provinciën Groningen, Drente en een deel van Overijsel heb verzameld, op dit punt eens door te zien, en enkele bijzonderheden omtrent de aanspreekvormen aan de lezers van dit Tijdschrift mede te deelen. Met behulp van de bijgevoegde kaartjes zal men zich omtrent de geographische verbreiding der verschillende vormen naar ik hoop gemakkelijk kunnen oriënteeren.

Daar het mijn bedoeling is, om later nog verdere dialectische verschijnselen voor het geheele Saksische dialectgebied in kaart te brengen, heb ik meerdere proeven genomen met betrekking tot den maatstaf en het uiterlijk der kaarten. Gekleurde kaarten zouden zeker te verkiezen zijn, wanneer slechts de reproductiekosten wat minder hoog waren. Doch het is ook zonder kleuren wel mogelijk om een duidelijk cartographisch beeld te krijgen, mits de kaarten niet al te dicht bedrukt zijn. Ik heb dan ook een tamelijk royaal formaat gekozen (1—400.000); proeven met kleinere kaarten hebben mij niet kunnen bevredigen.

Digitized by Google

Op moderne taalkaarten pleegt men gebieden met verschillende woord- en klankschakeeringen veelal door isoglossen van elkaar te scheiden. Eigenlijk gaat de taak van den cartograaf in engeren zin niet zoo ver. Deze behoorde zich te bepalen tot het weergeven der uitspraak, zooals hij die in elke door hem bezochte plaats heeft gevonden; de afbakening der verschillende gebieden moest, vooral in twijfelachtige gevallen, aan den gebruiker der kaart worden overgelaten. Er zijn nl. gevallen, dat verschillende onderzoekers, ook op grond van hetzelfde materiaal toch een verschillend beloop der isoglossen zullen construeeren. De cartograaf nu, mag aan den gebruiker niet als vaste resultaten doen voorkomen, wat in werkelijkheid slechts eigen gissingen en combinaties zijn. In „overgangsgebieden" valt het soms moeilijk uit te maken, of men de vormen, die men in de eene helft der dorpen vindt, als regel, en die der andere dorpen als uitzondering moet beschouwen: een ideale taalkaart moet die moeilijkheden zooveel mogelijk weerspiegelen. Onjuist moeten de isoglossen in elk geval zijn, wanneer men ze trekt door gebieden, waar twee vormen naast elkaar gebruikt worden. Aan den Atlas van Wenker heeft men in dit opzicht leergeld betaald. Op de oude kaarten bakende men de gebieden, waarin een bepaalde vorm overwegend was, nog door een duidelijke lijn af, maar het aantal uitzonderingen aan weerszijden ervan was dikwijls zoo groot, dat men de grenzen even goed eenige K.M. zou kunnen verleggen. Toen er dan ook kritiek op het hier en daar kennelijk onjuist beloop der lijnen kwam, liet men ze op de latere kaarten geheel weg. Men zag in, dat, ook bij het beste en meest volledige materiaal, een zekere willekeur bij het trekken der isoglossen niet te vermijden is — vooral wanneer men met schaarsch bevolkte gebieden te doen heeft. Immers, wil men zich altijd consequent aan het principe houden, dan zal men b.v. ook midden door een onbewoond stuk heide een grens moeten trekken, al zijn er op twee uur afstands ter weerszijden dier grens geen bewoners te bekennen.

Digitized by Google

Een buitenstaander, die niet nauwkeurig met de plaatselijke omstandigheden op de hoogte is, loopt in dergelijke gevallen wel eens gevaar, om een geheel verwrongen beeld van den feitelijken toestand te krijgen.

Bij het ontwerpen mijner kaartjes heb ik daarom een compromis gesloten tusschen de werkwijze van Wenker en de isoglossenmethode. Aan den eenen kant wilde ik, wanneer ik met homogene gebieden te doen had, waar over een groote uitgestrektheid steeds dezelfde vormen werden aangetroffen, geen afstand doen van de zoo gemakkelijke isoglossen. Anderzijds echter meende ik in gebieden met minder duidelijk profiel alle plaatselijke verschillen behoorlijk tot hun recht te moeten laten komen.

De ervaring heeft mij geleerd, dat *over het algemeen* de dorpen van één gemeente eenzelfde dialect spreken. Verwonderlijk is dat niet, daar immers de gemeentegrenzen vaak geheel samenvallen met oude gebiedsscheidingen of verkeersgrenzen. Wanneer er sprake is van plaatselijke verschillen *binnen* dezelfde gemeente, wordt men door de bewoners, die in hun betrekkelijk enge communale gemeenschap gelegenheid te over hebben, om elkaars eigenaardigheden te bestudeeren, vrij zeker voor de meest opvallende taalverschillen gewaarschuwd.

Het is hier de plaats, om er op te wijzen — andere dialectgeografen kunnen er wellicht hun voordeel mee doen — dat mannen een scherper oor voor dergelijke *uitspraakverschillen met naburige dialecten* plegen te hebben, dan vrouwen. Ook zonder deze stelling met nadere getallen te staven durf ik haar — uitsluitend afgaande op mijn reisindrukken — met even groote stelligheid uitspreken, als, om maar iets te noemen, dat de lichaamslengte der vrouwen over het algemeen kleiner is dan die der mannen. De belangstelling voor dergelijke verschillen bleek bij mannen over 't geheel genomen ook zeer levendig. Met een zeker welbehagen karakteriseerden zij in enkele trekken de uitspraak van de bewoners

Digitized by Google

uit andere plaatsen. Zelden is mij gebleken, dat zij zich vergist hadden. Vrouwen daarentegen hebben mij, zelfs al woonden zij midden in een overgangsgebied, in dit opzicht minder van nut kunnen zijn; hare inlichtingen omtrent naburige dialecten zijn ook meer dan eens onjuist gebleken. De verklaring van dit verschijnsel is dunkt mij te zoeken in het grooter taalkundig adaptatie-vermogen der vrouw. Terwijl mannen zich van de verschillen van hun taal met die van hun buurman volkomen bewust zijn, geeft de vrouw er zich nauwelijks rekenschap van, doch neemt ze wel onbewust zeer gemakkelijk over. Gedurende een veeljarig verblijf in Duitschland heb ik meer dan eens gelegenheid gehad, de virtuositeit te bewonderen, waarmede dames uit Holland en andere vreemde landen zich in korten tijd een onberispelijke uitspraak en een volkomen Duitsch accent eigen maakten. De schaduwzijde van dit aanpassingsvermogen was slechts, dat zij zonder de minste scrupules tevens een reeks zinswendingen en grammaticale eigenaardigheden uit hare eigen moedertaal overnamen, die op den leek, wegens de correcte en vlotte uitspraak, den indruk van onvervalscht Duitsch zouden maken. Vaak heb ik kunnen waarnemen, dat deze dames na verloop van tijd geen van beide talen meer goed spraken: het Hollandsch uit haar mond bleek ook met de meest erbarmelijke germanismen doorspekt. Ook hier bleek het bewustzijn voor de juiste scheiding dus te ontbreken. Het grooter adaptatievermogen der vrouw bij het aanleeren van vreemde talen is, althans voorzoover het uitspraak en vaardigheid in het spreken betreft, ook statistisch aan te toonen. Het gemiddelde aantal punten, dat de vrouwelijke candidaten bij de middelbare examens voor dit onderdeel verwerven, is hooger dan bij de mannen.

Wanneer we met deze omstandigheden rekening houden en ons bij het informeeren naar uitspraakverschillen met naburige dorpen bij voorkeur tot mannen wenden, dan zullen we over 't algemeen geen gevaar behoeven te loopen, dat belangrijke verschilpunten door ons over 't hoofd worden gezien. Merkwaar-

Digitized by Google

dige voorbeelden van dialectdifferentieering in één gemeente, waar men die op het eerste gezicht niet zoo zeer zou verwachten, vindt men o. a. in de gemeenten de Leek en Schoonebeek; op de beide kaartjes komt dit reeds duidelijk aan 't licht. In de Leek hebben Oostwold, het dorp de Leek en Tolbert ieder hun eigen dialect, in nog sterker mate verschilt de taal der dorpen Oud- en Nieuw-Schoonebeek [1]). Tweetalig zijn ook de gemeenten Zuidlaren, Anloo, Gieten, Gasselte, Borger, Odoorn, die alle uit een linker „Drentsche" en een rechter „Veenkoloniale" helft bestaan. De rechteroever van de Hunze behoort echter alleen „op papier" tot Drente. In ethnologisch en taalkundig opzicht zijn de bewoners van deze Veenkoloniale strook geheel als Groningers te beschouwen. Enkele tweetalige gemeenten vindt men nog langs de Friesche grens, ze worden dadelijk nog besproken.

Wanneer we slechts voldoende op dergelijke „uitzonderingsgevallen" bedacht zijn, zullen de gemeentegrenzen ons voor het overige van groot practisch nut kunnen zijn bij het ontwerpen van dialectkaarten. De mazen van het netwerk dier grenzen doen zich op de kaart voor als vakjes, waarin men slechts den ter plaatse gevonden dialectischen vorm heeft te zetten, om daarmede te kennen te geven, dat aldus de uitspraak is voor het geheele bewoonde gebied binnen de gemeentegrens. Voor enkele gemeenten, waar het mij wegens de uitgestrektheid van het gebied of om andere redenen raadzaam leek om meerdere dorpen te bezoeken, heb ik den dialectischen vorm telkens gezet bij den naam van het dorp, waar hij is opgeteekend. In de meeste gevallen heb ik het centrale dorp als representant voor de geheele gemeente gekozen. Soms bracht het toeval mij in een meer afgelegen gehucht, wat ik ook weer te kennen heb gegeven door den dialectvorm dan onder den naam van dit gehucht te plaatsen.

1) Beide dorpen wijken in taal belangrijk van het overige Drente af. De Schoonebekers beschouwen zich ook niet als eigenlijke Drenten.

Digitized by Google

Na deze algemeene opmerkingen [1]) moge thans allereerst een nadere toelichting aangaande het op de kaartjes aangegeven beloop der isoglossen volgen. Daar ik het Friesche taalgebied van mijn onderzoek heb uitgesloten, dient vooraf de Friesche taalgrens te worden beschreven. Eenige nadere details zijn hier wel wenschelijk, daar men op geen der mij bekende dialectkaarten een juiste afbakening vindt.

De Friesche taalgrens is een taalscheiding in den ouderwetschen zin des woords, d. w. z. ze geeft de grens aan tusschen twee gebieden, die door een groote reeks van taalkundige eigenaardigheden scherp van elkaar afwijken, zoo zelfs dat de bewoners aan weerszijden elkaar niet geregeld kunnen verstaan. Het is hier niet de plaats om nog eens over het wezen der dialectgrenzen uit te weiden [2]). Men weet, dat de opvatting, als zouden alle dialecten op soortgelijke wijze zijn af te bakenen, voor goed heeft afgedaan. In verreweg de meeste gevallen zien we, wanneer we ons over een taalgebied voortbewegen een geleidelijken overgang. In het door mij onderzochte gebied zullen we dan ook geen tweede voorbeeld van een dergelijke scherpe taalscheiding aantreffen.

In de gemeente Kollumerland spreken de plattelanders in het Westen Friesch, in het Oostelijk gedeelte met de dorpen Munnekezijl en Burum een afzonderlijk niet-Friesch dialect, dat ook weer belangrijk van het Groningsch afwijkt. De onmiddellijke omstreken van Kollum zijn, behalve naar het Oosten toe zuiver Boerenfriesch. In de kom van Kollum is echter het zoogenaamde Kollumersch — te vergelijken met het Stadsfriesch — de moedertaal. Een zeer krachtig leven leidt dit dialect niet meer. Er wordt doorgaans nogal smalend over gesproken. In Kollumerland is de stand van zaken sinds Winkler's onderzoek (vgl. *Dialecticon* I, 500) blijkbaar

1) Voor verdere bijzonderheden omtrent mijn methode van onderzoek verwijs ik naar *Driem. Bladen*, XIX, 1—40.

2) Vgl. mijn artikel over *De beoefening der Duitsche Dialectkunde* III in: *Neophilologus*, IV, 299—310.

Digitized by Google

nog niet noemenswaard veranderd. Het schijnt mij echter toe, dat het Boerenfriesch op het oogenblik terrein wint, wellicht is de tijd niet ver meer, dat een kleine Friesche ring om Kollum heen gesloten wordt.

Van de gemeente Achtkarspelen behoort alleen de Noordoosthoek met het dorp Gerkesklooster niet tot het Friesche taalgebied. De taal van dit dorp is vrijwel dezelfde als die van Burum en Stroobos. In alle drie dorpen wonen echter reeds vele Boerenfriezen.

Een weinig Zuidelijker hebben zich Friezen in grooten getale aan gene zijde van de Lauwers (de traditioneele grens van het Friesche taalgebied) gevestigd, met het gevolg, dat de Zuidwestelijke hoek van de gemeenten Grootegast en Marum thans tot het Friesche taalgebied behoort. Zoo spreekt men in Opende-West en Opende-Zuid algemeen Friesch, in Opende-Oost daarentegen Groningsch. Ook in het Groningsche gedeelte van het dorp de Wilp wordt reeds Friesch gesproken. Het dorp Marum echter handhaaft nog zijn eigen Westerkwartiersch dialect, ofschoon ook hier het Friesch veld begint te winnen. De Lauwers heeft dus thans geheel als taalgrens afgedaan.

De gemeente Opsterland is, ook in de Oostelijke Veenkoloniën, geheel Friesch: in de Wilp, Bakkeveen en verder in het aangrenzende Haulerwijk (gem. Ooststellingwerf) wordt Friesch gesproken.

De Zuidgrens van het Friesche taalgebied valt nagenoeg samen met de Noordgrens van Stellingwerf. In de gemeente Ooststellingwerf vormt Appelscha de eenige Friesche enclave. In Haule, Donkerbroek en Oosterwolde spreekt de overwegende meerderheid „Boersch", d. w. z. Stellingwerfsch. Opvallend is de achting, die men hier algemeen voor het Friesch koestert: terwijl men het autochthone dialect eenigzins minderwaardig vindt, beschouwt men het Friesch als de taal, die elke „echte" Fries behoorde te spreken. De talrijke Boerenfriezen, die zich hier gevestigd hebben,

Digitized by Google

steken hun verachting voor het „Boersch" ook niet onder stoelen of banken. Uiterlijke teekenen van de groote liefde voor de „memmetael" zijn de Friesche spreuken en opwekkingen, die men hier en daar in huizen en herbergen ziet hangen. Het stiefmoederlijk behandelde „Boersch" of „Donkerbroekemersch" of „Stellingwerfsch" of hoe het verder bestempeld mag worden, is sinds lang tot een zuiver defensieve houding veroordeeld. Menschen van zuiver Stellingwerfsche afkomst gaan zich ook reeds van het Friesch bedienen. Onder de neringdoenden treft men verscheidene, die zich met groote vaardigheid van drie talen bedienen (Friesch, Boersch, Hollandsch).

Ten Westen van Oosterwolde beschouw ik de Tjonger, die trouwens tevens de Noordgrens der beide Stellingwerven is, als verdere taalgrens. Een uitzondering vormt alleen het laatste gedeelte, ongeveer van Delfstrahuizen af. De grens is in deze streek tengevolge van den toevloed van Overijselsche veengravers vervaagd. In Delfstrahuizen en Echten wordt, blijkens schriftelijk ingewonnen inlichtingen, nog hoofdzakelijk Friesch gesproken. Ik laat dus de grens ten Zuiden daarvan eenigszins willekeurig naar de zee toe loopen.

Men zal bespeuren, dat mijn grens vrijwel over haar geheele beloop afwijkt van die op v. Ginneken's dialectkaart in zijn *Handboek der Nederlandsche Taal I.* Tot mijn groote spijt was het mij dezen zomer wegens een juist invallende regenperiode tegen het einde der vacantie niet meer mogelijk het geheele gebied ten einde toe te bereizen. Ik heb wel de belangrijkste plaatsen Zuidelijk van de Tjonger kunnen bezoeken, maar moest een excursie door het geheele Noordelijk gelegen gebied tot een volgend jaar uitstellen. Toch meen ik uit mededeelingen, die mij van verschillende zijden zijn verstrekt, te mogen opmaken, dat het grensbeloop bij v. Ginneken onjuist is. v. Ginneken heeft trouwens zelf het beloop reeds aanmerkelijk gewijzigd op zijn kaartje in *De Regenboogkleuren van Nederlands taal* (waarover beneden nader).

Digitized by Google

Uit den vorm der lijn in het *Handboek* is op te maken, dat ze is overgenomen van de kaart van te Winkel in Paul's *Grundriss I.* Op zijn beurt heeft te Winkel haar weer geconstrueerd op grond van het atlasmateriaal, dal hij onder zijn berusting heeft. In afl. I van *De Noordnederlandsche Tongvallen* [1]) vindt men op de kaart een grens tusschen het (gele) *ieë*- en *eā*-gebied en het (groene) *ā*-gebied, die te Winkel blijkbaar met de Friesche taalgrens vereenzelvigt [2]). Te Winkel is tot deze onjuiste gevolgtrekking gekomen tengevolge van de ontoereikendheid van zijn materiaal. De Zuidelijkste plaatsen uit de provincie Friesland, waarvan hij materiaal heeft ontvangen zijn nl. Lemsterland, Wolvega, Tjalleberd (in Aengwirden) St. Johannisga (in Schoterland), Heerenveen, Noordwolde en Oosterwolde. De opgaven van al deze plaatsen hebben te Winkel tot de conslusie geleid, dat hij met een homogeen niet-Friesch gebied te doen had. Had hij nog materiaal ontvangen van meerdere Zuidelijke plaatsen, die alle Friesch spreken, als Oudehorne, Nijehorne, de Knijpe, Oudeschoot, enz., dan zou zijn grens ongetwijfeld meer overeenkomst met de mijne gehad hebben. Het toeval wil nl. dat Heerenveen een Stadsfriesche enclave vormt, dat Tjalleberd (en over 't algemeen de gemeente Aengwirden) in de vorige eeuw door Giethoornsche veengravers is bevolkt, en dat de personen die aan te Winkel het materiaal voor St. Johannisga (dat ook al soortgelijke Overijselsche veengraversinvloeden heeft ondergaan als Tjalleberd) hebben verschaft, dezelfden zijn als de zegslieden voor Heerenveen en Tjalleberd [3]). Voeg daar nu nog bij, dat blijkens de opgaven alleen in „de Oostelijke veenstreken van Lemsterland" [4]) geen Friesch wordt gesproken — wat nog geen motief is, om de taalgrens onmiddellijk langs de Lemmer te laten loopen — dan wordt

1) Afgekort als *NT.*
2) Vgl. *NT.* I, 62.
3) *NT.* I, 8.
4) *NT.* I, 62.

Digitized by Google

wel duidelijk, dat het niet-Friesch aan den Noordelijken oever van de Tjonger niet regel maar uitzondering is. Siebs zegt dan ook in Paul's *Grundriss* I, 1173: „Die Ostgrenze gegen das Sächsische (bez. Friesisch-Sächsische) ist eine Linie die man sich von Lemmer (westlich der Mündung des Kuinreflusses) über Spanga-Rotstergaast-Oudeschoot-Mildam-Schurega-Hornsterzwaag-Duurswoude-Siegerswoude-Ureterp-Surhuisterveen-Surhuizum-Augustinusga-Lutkewoude-Oudwoude- nach Engwierum gezogen denkt". Dat is een andere wijze van afbakenen in zooverre, dat Siebs de taalscheiding vlak langs de kommen der dorpen laat loopen (wat in werkelijkheid bijna nooit het geval is) maar overigens zie ik geen bepaalde tegenspraak met het door mij aangegeven beloop dan alleen ten opzichte van Spanga. Bij schriftelijke navraag is mij gebleken, dat Siebs' mededeeling hier op een vergissing moet berusten.

Alles bijeengenomen geloof ik, dat nog altijd in hoofdzaak juist is de oude mededeeling van Winkler [1]), dat — behalve in Kollumerland en de enclaven middenin het Friesche gebied — alleen „nederduitsch" wordt gesproken „in de gemeenten (grietenijen) Oost- en Weststellingwerf". Volgens oude traditie wordt de taal van dit gebied door de Boerenfriezen trouwens altijd als „Oer-Tjongstersch" aangeduid.

Vergelijken we met dit resultaat nu het kaartje en de mededeelingen van v. Ginneken in *De Regenboogkleuren*, dan zien we, dat ook v. G. zich thans niet meer aan te Winkel's opgaven houdt. De taalgrens van Haulerwijk naar zee is niet nader gedetailleerd, maar wordt toch blijkens de mededeeling op blz. 134 met de Tjonger vereenzelvigd: „een heele streng van 20,30 isoglossen loopen grootendeels door de bedding dezer rivier".

Nu teekent v. G. in het Stellingwerfsche dialectgebied evenwel een Friesche enclave die Donkerbroek, Oosterwolde en

1) *Dialecticon* I, 428.

Digitized by Google

Nieuw-Appelscha omvat. In Donkerbroek en Oosterwolde wordt echter niet alleen overwegend Stellingwerfsch gesproken, maar deze taal heeft ook de oudste brieven. M. i. mogen deze beide dorpen dan ook zeker niet tot het Friesche taalgebied gerekend worden.

De op v. Ginneken's kaart (in het *Handboek*) rood-gearceerde Westelijke strook van het Westerkwartier, waarop de — niet in dit gebied maar meer Noordelijk thuis behoorende — naam Humsterland gedrukt staat, beschouwt v. Ginneken (en vóór hem te Winkel) ten onrechte als een uitlooper van het Stellingwerfsche dialectgebied. Niet alleen op de bijgaande kaartjes maar ook nog op talrijke andere die later zullen volgen, wijkt het West-Westerkwartiersch zeer belangrijk van de taal van Stellingwerf af. Later, wanneer ik eerst meer materiaal behoorlijk geordend en verwerkt heb, zullen v. Ginneken's en te Winkel's grenzen daaraan nog verder getoetst worden. Voor het oogenblik willen wij ons liever tot de aanspreekvormen bepalen.

Slechts moet ik nog even op twee Hollandsche enclaven midden in mijn gebied wijzen, n.l. Veenhuizen en Frederiksoord. Aan de Veenhuizers wordt over het algemeen een platte Hollandsche uitspraak verweten. De bewoners van Frederiksoord en omliggende kolonies daarentegen worden om hun correct en welluidend Nederlandsch geprezen; hun taal is volgens de algemeene opinie der omwonenden zelfs „nog mooier dan het Hollandsch".

Op het eerste kaartje vindt men de verschillende vormen van de oorspronkelijke 2de pers. pl., de „beleefdheidsvorm" dus, aangegeven. In geheel Noordoostelijk Groningen luidt de nom. *ie* (*ie* als in Holl. *knie* [1]), de acc. *joe* (*oe* als in Holl. *koe*).

1) Ik bedien mij voor het weergeven der klanken zooveel mogelijk van onze gewone orthographie. Minutieuse phonetische beschrijvingen van alle klanken kan men van den dialectgeograaf, die doorgaans slechts korten tijd in de vele door hem te bezoeken plaatsen vertoeven kan, niet verwachten.

Digitized by Google

De Westelijke grens van dit *ie-joe*-gebied valt samen met den loop van het Reitdiep en de Hunze, die in de provincie Groningen trouwens tevens de grensscheiding van een reeks gemeenten vormen. De stad Groningen kent de *ie-joe*-vormen niet; stilzwijgend heb ik aangenomen dat dit ook voor de geheele gemeente geldt. Of men hier ook nog van een apart plattelandsch dialect kan spreken en of dit dialect ten opzichte van de aanspreekvormen van dat der stad afwijkt, kan ik niet uitmaken, daar het mij niet gelukt is, plattelandsche gemeentenaren met voor mijn onderzoek vereischte antecedenten te vinden.

In het geheele Westerkwartier en het daaraan aansluitende niet-Friesch sprekende gedeelte van Friesland zijn nom. en acc. evenals in het Friesch samengevallen [1]). In een klein *joo-joo*-gebied, dat tegen het Friesche taalgebied aanleunt, wordt ook de vokaal uitgesproken als in het (Oostelijk) Boerenfriesch, d. w. z. als een *ō* met „een zeer zwakke *u* als naslag" [2]). Siebs geeft deze klank met *óô* weer [3]). De Groningsche dorpen Kommerzijl, Visvliet en Stroobos hebben deze uitspraak nog met het geheele aangrenzende Friesland gemeen.

Op het Noordelijk gedeelte van den Hondsrug strekt zich een smal gebied uit met *j* in den nom. In de stad Groningen en Haren luidt de nom. *jai*, in Zuidlaren meer *jei*. De acc. luidt in de drie gemeenten overeenstemmend *jou*, dat wordt uitgesproken als in het Hollandsch.

---

1) Ter verklaring van het gebruik van den accusatiefvorm in plaats van dien van den nominatief (een in geheel West-Europa voorkomend verschijnsel) oppert J. A. Vor der Hake verschillende gissingen in *De Nieuwe Taalgids*, V, 16—24.

2) P. Kloosterman, *Het vocalisme der beklemtoonde lettergrepen van den Metslawierschen tongval*, § 153 en 96.

3) Paul's *Grundriss* I², blz. 1416.

Sipma (*Phonology & Grammar of Modern West Frisian*, blz. 10) spreekt van „a lengthened *o* with a tendency to become slightly diphthongized, especially, when final". Het door Sipma gemaakte verschil in schrijfwijze bij *dou* en *jo* (blz. 65) — dat voor zoover ik weet niet op een werkelijk verschil in uitspraak berust — wijst op zekere schommelingen. In Baarderadeel (Oosterwierum) b.v. heb ik altijd in beide woorden een klank gehoord, die zeer veel op de Holl. *ou* gelijkt.

Digitized by Google

Ten slotte teekent zich in het Zuidwesten van Drente nog duidelijk een driehoekig *ie-oe*-gebied [1]) af, dat ongetwijfeld aan een omvangrijker Overijselsch gebied aansluit.

Het thans nog resteerende terrein, dat een aanzienlijk gedeelte van Drente, Stellingwerf en een stuk van den kop van Overijsel omvat, heb ik op de kaart meer individueel behandeld. Men ziet, dat een vrij groote rijkdom van verschillende vormen is ingevuld.

Allereerst vallen door hun isolement drie nom.-vormen met *j* op, in Kuinre, Blokzijl en Coevorden [2]). Voegt men daar nog de zooeven genoemde plaatsen Groningen, Haren en Zuidlaren bij, dan springt dadelijk in het oog, dat het juist typische centra van verkeer en havenplaatsen zijn [3]).

Hollandsche invloed lijkt op het eerste gezicht het meest aannemelijk. Voor Kuinre en Blokzijl zal deze afwijking ook moeten worden beschouwd in verband met zeer talrijke andere taaleigenaardigheden, waardoor zich deze beide plaatsen zoo opvallend van de onmiddellijke omgeving onderscheiden. De *j*-vorm, dien men op de kaart verder nog voor Wolvega

---

1) Wanneer de nom. met klemtoon gesproken wordt, hoort men in den nom. vaak *ieje* met paragogische *e*, zoo o. a. in Smilde, Steenwijk, Meppel, Wittelte, Zuidwolde en Hoogeveen.

2) Voor Assen werd naast *ie* ook *jei* opgegeven, welke laatste vorm als eenigszins platter beschouwd werd. Het Asser dialect is echter in de laatste jaren sterk veranderd, immers de overgroote meerderheid ter tegenwoordige bevolking is van buitenaf gekomen

In Farmsum en Delfzijl teekende ik ook den *jie*-vorm op. Ik heb hem veiligheidshalve niet op de kaart aangegeven, daar de ondervraging in beide plaatsen (met een zeer gemengde bevolking trouwens) onder ongunstige omstandigheden plaats heeft gehad. Blijkens schriftelijke mededeeling is *ie* de meer gebruikelijke vorm.

Ook in Hoogkerk vindt men volgens W. de Vries (*Het vocalisme van den tongval van Noordhorn*, § 164) den vorm *jie*. Hoogkerk bezit o. a. een reusachtige suikerfabriek, scheepstimmerwerf en stroocartonfabriek, heeft een druk scheepvaartverkeer en ligt onder den rook der stad Groningen. Men kan dus sterke vreemde invloeden verwachten.

3) Dat geldt trouwens ook in hooge mate voor de in de vorige noot genoemde dorpen.

Digitized by Google

vindt aangegeven is — blijkens de uitspraak en het samenvallen van nom. en acc. — kennelijk Friesch.

De Noordelijke punt van Drente kenmerkt zich door den nom.-vorm *aai*. De klank houdt eigenlijk het midden tusschen de *aai* van Holl. *kraai* en een eenigszins gerekte *ei*. Ik vond hem te Roden, Peize, Een, Norg en Zeien. In het laatste dorp heb ik kunnen constateeren, dat de oudere generatie de *aai*-klank spreekt, de jongere meer *ei*. Ook in Roden waren bij de verschillende personen, die mij inlichtingen verstrekten, zekere schommelingen waar te nemen. In Norg helde de klank bij den persoon, dien ik ondervroeg, sterk naar *ei* over. In Vries werd in enkele woorden die ik opving een *ei* gesproken. Men krijgt den indruk, dat de gepronceerde *aai*-klank van al deze dorpen in vele families bezig is te „verfijnen". Immers hier zoowel als in Holland gelden deze zoogenaamd „breede" *aai*-klanken als typisch „Boersch".

Buiten het geïsoglosseerde terrein vindt men *ie* voor den nom. onmiddellijk ten Westen en Noorden van het *ie-oe*-gebied, in Beilen, Hijken, Assen, Smilde, een deel van Stellingwerf, Steenwijkerwold, Oldemarkt, Blankenham [1]) en Giethoorn. Oldeberkoop heeft *ie*, terwijl het toch midden tusschen *ij*-plaatsen in ligt, nl. Noordwolde, Boyl, Donkerbroek, Oosterwolde.

Voor deze vier plaatsen, zoowel als voor Eelde, Annen, Rolde, Grollo, Gasselte, Borger, Westerbork [2]) heb ik het uniforme teeken *ij* gekozen, doch ik moet er aan toevoegen, dat ik door aldus te doen een reeks fijne tusschen *i-j* (zie beneden) en *ei* liggende klanknuanceeringen over een kam scheer. Deze *ij* is in den mond van sommigen = *i-j* (alleen wat langer), over het algemeen echter is hij zoo, dat

1) Blijkens overeenstemmende mededeelingen te Kuinre en Blokzijl. Een bezoek aan Blankenham moest ik tengevolge van zeer ongunstige weersgesteldheid uitstellen.

2) Door een toevalligen samenloop van omstandigheden heb ik het materiaal voor Gieten en Gasselte slechts onvolledig kunnen vragen (vgl. ook blz. 257).

Digitized by Google

een Hollander geneigd zou zijn, hem met een in dezelfde dialecten eveneens voorkomende zuivere *ei*-klank te vereenzelvigen. Soms zit het verschil tusschen *ij* en *ei* naar 't mij voorkomt, alleen in de quantiteit. Kortom deze beide klanken zijn, vooral bij slap articuleerende personen moeilijk van elkaar te onderkennen. Van alle klanken hebben trouwens juist die van de reeks $\bar{e} > eej > i\text{-}j > ij > ei > œi > aai > ai$ mij bij het opteekenen het meeste hoofdbreken gekost. In dergelijke moeilijke omstandigheden heb ik steeds als hoofdzaak beschouwd, dat niet twee verschillende klanken van dezelfde plaats door één teeken worden weergegeven. Ik hoop, dat ik in dit opzicht niet gezondigd zal hebben.

Men wete dus, dat ik *ij* heb ingevuld in alle gemeenten waar de oppervlakkige luisteraar den klank zou kunnen verwarren met een eveneens ter plaatse voorkomenden dubbelganger *ei*. Overal echter, waar de beide klanken òf duidelijk gedifferentieerd òf tot één klank samengevallen zijn, heb ik voor den *ei*-achtigen klank ook steeds het teeken *ei* gekozen. In Odoorn, Valthe, Zweelo, Sleen, Dalen, Noordbarge (gem. Emmen), Oud-Schoonebeek [1]) vindt men de uitgesproken *i-j*-klank, die uit het Overijselsch bekend is als de kort uitgesproken tweeklank, bestaande uit „de *i* van Holl. *dik* met een *j*-klank er achter". In deze plaatsen is het verschil met den daarnaast voorkomenden *ei*-klank (vrijwel = Holl. *ei*) zeer duidelijk te hooren.

Interessant is het kleine hoekje met *ie* voor den nom. in de gemeente Schoonebeek. Hier manifesteert zich op duidelijke wijze (wat later nog op talrijke andere kaarten het geval zal zijn) het afwijkende dialect van Nieuw-Schoonebeek. De bewoners zijn van Duitsche afkomst en Katholiek van geloof. Zij onderscheiden zich ook in taalkundig opzicht zeer sterk van de Protestantsche bevolking van Oud-Schoonebeek, zoo zelfs, dat men van een „Protestantsch" en een

1) Een bezoek aan Oosterhesselen moest er dit jaar nog bij inschieten.

Digitized by Google

„Katholiek" dialect kan spreken. De verwanten der Oud-Schoonebekers zijn aan den Oostkant, niet in het Zuiden te zoeken. In Emblicheim (bij Coevorden), waar ik even heb kunnen vertoeven, is de taal anders. De nom. luidt hier ook niet *ie* maar, evenals in Gramsbergen *i-j*.

Mijn indruk omtrent de qualiteit van de vocaal van den nom. kan ik voor Oost-Drente aldus samenvatten: Met uitzondering van Nieuw-Schoonebeek heeft het geheele Zuiden den geprononceerden *i-j*-klank; hoe verder men echter naar het Noorden gaat, hoe meer de diphthong zich van *i-j* begint te verwijderen. Op de kaart is deze geleidelijke overgang niet op bevredigende wijze weer te geven; daarom heb ik ook vermeden om een isoglosse tusschen *i-j*- en *ij*-gebied te trekken.

De groepeering van alle andere door mij verzamelde woorden met *ei*, *ij*, *i-j* zal voor Drente nog groote moeilijkheden opleveren, daar de tegenwoordige stand van zaken volstrekt niet klopt met de verwachte „klankwettige" ontwikkeling [1]). De twee bijgaande kaarten kunnen ons bij een nader onderzoek daarvan toevallig weinig diensten bewijzen. De pronomina blijken nl. bij uitstek tot die woorden te behooren, die er een eigen verbreidingsgebied op na houden, onafhankelijk van de groep, waarmede zij volgens neogrammatische berekening eenzelfde klankontwikkeling zouden moeten deelen. In dit opzicht vormen de kaartjes wel een sterk sprekend protest tegen de theorie der Junggrammatiker [2]).

Omtrent de acc.-vormen van het niet-geïsoglosseerde gebied kan ik kort zijn: *joe* vindt men weer ten N. en W. van het

1) Ook uit de mededeelingen van Bergsma (*Woordenboek bevattende Drentsche woorden en spreekwijzen*, blz. 99 vv.) krijgt men de overtuiging, dat het moeite zal kosten om in dezen chaos orde en regelmaat te vinden.

2) De regel: „Elk woord heeft een eigen verbreidingsgebied" dreigt thans de leuze der dialectgeografen te worden. Men overdrijve niet te zeer! Later zal op meerdere kaarten nog blijken, dat de klankwetten bij andere woordgroepen — ik denk o. a. aan de woorden met *á* en *ā* — vrij consequent gewerkt hebben.

Digitized by Google

ie-oe-gebied in Assen, Witten, Smilde, Vledder, de Blesse, Steenwijkerwold en Giethoorn en verder — in aansluiting aan het *joe-joe*-gebied — in Een. Geisoleerd is weer *jou* (uitgespr. als Holl. *jou*) in Blokzijl. *joo* vindt men in Kuinre, Oldemarkt, Wolvega, Noordwolde, Boyl, Oldeberkoop, Oosterwolde, Donkerbroek, d. w. z. om en bij de Friesche grens; uitspraak ook als boven blz. 249.

In aansluiting bij het smalle *jai* (*jei*)-*jou*-gebied van Groningen, Haren en Zuidlaren vindt men nog *jou* in Eelde. De dorpen Roden, Peize, Norg, Zeien, Annen, Rolde, Gasselte, Borger, Zweelo hebben *jow*. De tweeklank bestaat hier bij benadering uit de korte *o* van Holl. *pot* en de halfvocaal *w* als naslag. Het kenmerkend verschil met de bekende Groninger *ou* zit voornamelijk in de kortheid der *ow*; in het gesprek is het verschil met de Friesche *joo*-uitspraak niet heel groot.

Voor Grollo, Hijken, Beilen, Westerbork, Odoorn en Valthe vindt men *je* (uitgespr. als Holl. *je*) ingevuld. Men verzekerde mij in al deze dorpen dat de vorm, ook als er de klemtoon op valt, aldus wordt uitgesproken. Daar de ondervraging onder gelijke omstandigheden plaats had als overal elders, meen ik te mogen aannemen, dat de „vollstufige" vorm in deze dorpen niet of ten minste zelden gebruikt wordt.

De Zuidoosthoek met Sleen, Noordbarge, Dalen, Oud-Schoonebeek onderscheidt zich door zijn korte *jŏ*-vormen (*ŏ* als in Holl. *bok*). Nieuw-Schoonebeek staat met zijn *joe*-vorm weer alleen. Coevorden heeft *jow* (interessante compromis-vorm tusschen Noordelijk *jŏ* en Zuidelijk *ow*. In Gramsbergen met zijn *ow*-vorm schijnt een Overijselsch *i-j-ow*-gebied te beginnen, dat ten O. van het *ie-oe*-gebied ligt en zich vermoedelijk in Duitschland voortzet (zie blz. 253). Volledigheidshalve zij opgemerkt, dat de jonge Veenkoloniën in de gemeente Emmen geheel door mij verwaarloosd zijn.

Digitized by Google

Vor der Hake heeft in zijn proefschrift over de aanspreekvormen trachten aan te toonen, dat de vormen met *j* van Frieschen oorsprong zijn. „West-Groningen heeft *jo* (*jou*), maar Oost-Groningen vertoont den klinker, dien we in het Middel- en Nieuwnederlandsch vinden, *oe* (zie Lübben, *Mittelniederd. Gr.* § 76 en Winkler, *Dialecticon*). Laten we nu het Nederduitsch, waar ook het pronomen met *j* optreedt buiten beschouwing [1]), dan zien we dat *ju*, *jou*, *joe*, kortom *j*-vormen in de Middeleeuwen voorkwamen en thans nog voorkomen langs onze geheele kust.... En overal elders waar van zulk een invloed van het Friesch geen sprake kan zijn, vinden we ook de vormen met *j* niet, dus niet in Drente[!], Overijsel, etc.... Dat de *ju-jou*-vormen van Friesche afkomst zijn lijkt mij derhalve aan geen twijfel onderhevig" [2]).

Een blik op het kaartje leert ons dat de premisse, waarvan V. uitgaat, niet in allen deele juist is, zoodat zijn conclusie niet zonder meer aanvaard kan worden. Alleen in het Westerkwartier hebben wij vrij zeker een Friesch relict voor ons, doch niet om de *j*-vorm, maar omdat de nom. en acc. hier evenals in het Friesch zijn samengevallen. Dat echter de *j*-vormen van den acc. in geheel Oostelijk Groningen (incl. Westerwolde) en Drente aan Frieschen invloed toe te schrijven zouden zijn, is niet aan te nemen (omtrent de nom.-vormen met *j* zie blz. 250).

Nemen we thans het tweede kaartje [3]) ter hand, dan zien we daarop aangegeven, dat de *doe*-vorm geheel onbekend is in de taal van den kop van Overijsel, Stellingwerf en in het door v. Ginneken met „Stellingwerfsch" bestempelde dialect

1) Met welk recht?

2) J. A. van der Hake, *De aanspreekvormen in 't Nederlandsch, I, De Middeleeuwen*, blz. 220—221.

3) Ditmaal alleen ingevuld, voorzoover het ter verduidelijking van den tekst noodig was. Wegens de enorme kosten der cliché's moesten de kaarten zooveel mogelijk besneden worden — wat helaas niet aan het uiterlijk ten goede is gekomen.

Digitized by Google

van Westelijk Drente. De Oostelijke grens van dit *doe*-looze gebied kan men weer het veiligst langs de gemeentegrenzen trekken. In alle gemeenten ter weerszijden van de op de kaart aangegeven isoglosse heb ik meerdere dorpen bezocht en overal is mij gebleken, dat de dorpen van één gemeente in taalkundig opzicht samengaan. Alleen Assen zal een stukje van zijn Westelijke helft aan het *doe*-looze gebied moeten afstaan, omdat men daar (t. w. in Kloosterveen) reeds „Smillegersch" spreekt. Assen zelf en Witten kennen daarentegen den *doe*-vorm.

Het duidelijkst teekenen rich dan weer N. en O.-Groningen op de kaart af. We zien weer voor ons één homogeen gebied, waar de nom. *doe*, de acc. *die* luidt (uitspr. der vocalen als bij *ie-joe*). In het Westerkwartier behooren hiertoe nog de geheele gemeenten Oldehove en Zuidhorn [1]) en het N. gedeelte van de gemeente de Leek. Oostwold heeft, ofschoon het in de gemeente de Leek ligt, hetzelfde dialect als Hoogkerk, Aduard, enz. De taal van het dorp de Leek wijkt wel aanzienlijk van die van Oostwold af, maar gaat toch in zijn *doe-die*-vormen met het dialect van het Noorden samen [2]). Vandaar de eenigszins zonderlinge uitlooper op het kaartje. In de rest van het Westerkwartier zegt men *doe-dei* (omtrent de *ei* zie blz. 252). Om en bij de Friesche grens, in Kollum, Munnekezijl, Kommerzijl, Burum [3]) en Stroobos vindt men *doo-dei* (omtrent de *oo* zie blz. 249), in dit opzicht gaan de meeste grensplaatsen dus weer samen met de Boerenfriesche dorpen.

De vormen van het niet-geïsoglosseerde gebied vereischen weer individueele bespreking, allereerst de nom.:

---

1) Vgl. ook W. de Vries, *Het vocalisme van den tongval van Noordhorn*, § 168.

2) Vgl. ook den Leekster tekst *Van Knels-Oom*, dien men in *Groningen*, 1916, blz. 271—274 vindt.

3) In Burum helt de klank naar *ai* over, zooals ik bij een aantal schooljongens kon constateeren. De onderwijzers moeten dikwijls de uitspraak van Nl. woorden met *ei* en *ij* corrigeeren, als b.v. *gelaikhaid* voor *gelijkheid*.

Digitized by Google

dou vindt men in hetzelfde gebied waar men *jou* zegt: Groningen, Haren, Zuidlaren, Eelde. Vergelijkt men daarentegen het *dow*-gebied (Peize, Zeien, Annen, Rolde, Gieten [1]), met het *jow*-gebied, dan ziet men weer zeer aanzienlijke afwijkingen. Eveneens stelt een vergelijking van het *doe*-gebied met het *joe*-gebied weer treffend in het licht, dat beide pronomina ieder een apart leven leiden. De *oe* vindt men ditmaal behalve in Assen, Witten, Een, ook in: Roden, Norg, Hijken, Beilen, Westerbork, Grollo, Borger. Ook in het Zuiden stemmen de *dö*-plaatsen (Odoorn, Valthe, Zweelo, Sleen, Noordbarge, Dalen, Oud-Schoonebeek) niet geheel met de *jö*-plaatsen overeen. In Nieuw-Schoonebeek zien we den tip van een *doe-die*-gebied, die aan samenhang (via Duitsch gebied) met het Groningsche *doe-die*-gebied doet denken.

Voor den acc. kloppen alleen de *dai*-, *dei*-, en *daai*-plaatsen geheel met de *jai*-, *jei*-, en *jaai*-plaatsen. Het *dij*-gebied heeft weer een geheel individueelen vorm (Eelde, Annen, Gieten, Borger, Rolde, Grollo, Assen, Witten, Hijken, Beilen, Westerbork). De *di-j*-plaatsen daarentegen (Odoorn, Valthe, Zweelo, Sleen, Dalen, Noordbarge, Oud-Schoonebeek) stemmen met de *i-j*-plaatsen overeen; ook Coevorden heeft echter nog *di-j*.

Voor de aanspreekvormen van het mv. was het niet noodig een aparte kaart te maken, daar zij over verreweg het grootste gedeelte van het gebied gelijkluidend zijn met de „beleefdheidsvormen" *ie*, *ei*, *ij*, enz. Ik kan dus volstaan met de volgende mededeelingen: Den Frieschen meervoudsvorm *jem* vindt men in de eerste plaats in het geheele *joe-joe*- en *joo-joo*-gebied, met uitzondering van Hoogkerk [2]) en Oostwold. Uit het feit, dat in de Noordelijke gemeente Olde-

1) De opgave voor Gasselte ontbreekt hier (zie de noot op blz. 251).
2) Zie de noot op blz. 250.

Digitized by Google

hove, Ezinge en Aduard *jem* en *joe* naast elkaar voor het mv. gebruikt worden (de antwoorden mijner zegslieden stemden hierin treffend overeen) mag men opmaken, dat één der beide vormen bezig is, zich ten koste van zijn rivaal uit te breiden. Is dat een laatste phase van den eeuwenouden taalstrijd in Groningen en is het Saksisch hier bezig een nieuwe zegepraal toe te voegen aan de reeks van overwinningen, die het sinds de 14de eeuw heeft behaald? Men zou geneigd zijn deze vraag zonder meer bevestigend te beantwoorden, wanneer er niet voor den nieuweren tijd symptomen waren, die op een krachtige versterking der Friesche positie wijzen. Boven is zelfs gebleken, dat het Friesch vrijwel over de geheele linie van het defensief tot het offensief is overgegaan. De talrijke Friezen, die zich in de laatste jaren over het geheele Westerkwartier hebben gevestigd, zouden er het hunne toe bijgedragen kunnen hebben, dat Friesche taalelementen hier thans weer hun tot dusver zegevierende Saksische rivalen gaan terugdringen.

Dat *jem* Friesch is, kan, gezien de geographische verbreiding, wel nauwelijks betwijfeld worden. In verband met de door Siebs [1]), Kern [2]) en van Helten [3]) geopperde etymologieën moet ik er echter op wijzen, dat ik den tweelettergrepigen Boerenfrieschen vorm *jimme* (*jemme*) op mijn gebied nergens heb aangetroffen. Daardoor wint het vermoeden van Siebs, dat we in de tweede lettergreep een secundairen flexie-uitgang te zien hebben, aan waarschijnlijkheid.

Het zal wellicht opvallen dat ik *jem* en niet, zooals in de overgeleverde Westerkwartiersche teksten gebruikelijk is, *jim* heb geschreven. De oude *ĕ* en *ĭ* zijn nl. in den mond der bewoners m. i. samengevallen tot een *ĕ*-achtigen klank, die zich van onze *ĕ* in *brengen* hoofdzakelijk door zijn nasaleering on-

1) Paul's *Grundriss* I², blz. 1352.
2) *Taalk. Bijdr.*, IV, 195 vv.
3) *P B B*, XIV, blz 287.

Digitized by Google

derscheidt. De echte Westerkwartierder maakt ook in het Nederlandsch geen verschil tusschen ĕ en ĭ voor nasaal. In schooljongensdictees komen schrijfwijzen als *bennen* voor *binnen*, *dinken* voor *denken* herhaaldelijk voor; de klachten daaromtrent van de onderwijzers zijn algemeen. W. de Vries (*Het vocalisme van den tongval van Noordhorn*, § 149—151) onderscheidt nog twee verschillende qualiteiten van de korte vocaal voor nasalen (de derde, die alleen door rekking ontstaat, laten we hier buiten beschouwing). Hij geeft echter de mogelijkheid toe (§ 13) dat de gegeven groepeering „voor andere kringen van sprekers dan de [hem] van zeer nabij bekende niet geheel juist is. Sommige woorden hebben dan ook tweeërlei uitspraak". Wel is ook mij gebleken, dat er bij verschillende individuen in de Westerkwartiersche dorpen een vrij groot onderscheid in uitspraak bestaat, zoodat b.v. een woord als *hemd* op den Hollander nu eens den indruk van *himt*, elders weer van *hemt* maakt (in beide gevallen met min of meer sterke nasaleering) maar toch geloof ik, dat we bij dialectsprekers, die niet door het Hollandsche schriftbeeld der woorden zijn beïnvloed, slechts het bewustzijn voor één klank zullen mogen aannemen. De bovengenoemde, haast onuitroeibare dictee-fouten der schooljongens kunnen mij in die opvatting slechts versterken.

Ik meen dit samenvallen der beide klanken, dat behalve in het Westerkwartier slechts in Hunsingo en Fivelingo voorkomt, ook alweer voor een Friesch relict te mogen houden. In den naar Groningen toegekeerden kant van Friesland, althans in Metslawier, zijn de beide vocalen eveneens voor nasaal samengevallen, vgl. schrijfwijzen als *fenger* voor *vinger*, *flenk* voor *flink*, etc. bij Kloosterman, *Het vocalisme der beklemtoonde lettergrepen van den Metslawierschen tongval*, § 111 [1]).

Den vorm *jim* vindt men in geheel Oost- en Weststellingwerf. Van een samenvallen (resp. verwarring) van *en*

1) Vgl. ook Siebs in Paul's *Grundriss* I², blz. 1411, 1207, 2.

Digitized by Google

met *in*, enz. is mij hier niet gebleken. Vandaar dan ook, dat ik hier de schrijfwijze met *i* prefereer, al is de vocaal ook zeer open en zweemend naar de korte Holl. *ĕ*, in het zinsverband (waar het immers meest zwakken klemtoon heeft) zelfs naar *u* (als in *rum*).

In Overijsel is Oldemarkt de eenige gemeente met *jim*. Kuinre staat weer geïsoleerd met zijn vorm *jullen* (acc. = nom.) of *jeluden*. In Blokzijl vond ik *jieluden* (acc. *jouluden*).

In alle verdere plaatsen is er geen aparte aanspreekvorm voor het mv. gebruikelijk. Wel teekende ik voor Sleen, Vledder, Westerbork de vormen *i-jlu* (*ijlu*) op, maar de wijze, waarop mij werd medegedeeld dat deze vorm „ook wel" gebruikt, doch „liever vermeden" werd, schonk mij de overtuiging, dat hij niet eigenlijk leeft. Ook de stad Groningen kent een weinig gebruikte vorm *jailu*.

In het voorafgaande is de geographische verbreiding der verschillende vormen der aanspreekpronomina eenigszins gedetailleerd beschreven, maar over de beteekenis en het gebruik hebben we nog niets vernomen. Men moet bedenken, dat een dialectgeographisch onderzoek volgens de door mij gevolgde methode geen waarborg voor eenige volledigheid in dit opzicht kan geven. De tijd, die mijn zegslieden en mij ter beschikking staat, is over het algemeen maar even toereikend voor het noteeren der uitspraak; voor het aanvoelen van alle beteekenisschakeeringen der verschillende woorden zou men echter grootere verzamelingen moeten aanleggen — wat wellicht toch nog beter aan een ter plaatse geboren en getogen persoon, dan aan een vreemdeling is toevertrouwd. Wanneer ik dus mijn indrukken van het verschillend gebruik der aanspreekpronomina in de provincie Groningen aldus samenvat: „*doe* wordt gebezigd tegen personen, waarmede men op vertrouwelijken voet staat (b.v. tusschen man en vrouw, tegen kinderen en dieren) en ook als uitdrukking van verachting en in toorn; met *ie* (resp. *joe*) worden o. a. vreemden en vooral getrouwde

Digitized by Google

personen (ook vader, moeder, oom en tante, enz.) aangesproken [1]), dan is dat een vrij grove karakteriseering, die door geboren Groningers zekerlijk volledíger zal kunnen worden gegeven (vgl. echter de beknopte en niet zeer duidelijke mededeelingen bij Molema, *Woordenboek der Groningsche Volkstaal*, i. v. *doe*. Voor het Friesch heeft Winkler (*Dialecticon* I, 467) het gebruik van *dou* beter omschreven).

Omtrent het gebruik der aanspreekvormen in Drente valt iets meer te zeggen. In Roden, de eerste Drentsche plaats, die ik bezocht, werd mij indertijd medegedeeld, dat de aanspreekvormen zich daar ter plaatse geslachtelijk gedifferentieerd hebben, d. w. z. dat jongens en mannen worden aangesproken met *aai*, meisjes en vrouwen met *doe*. Ik bevond mij te midden van een groot gezelschap, waaronder ook spelende jongens en meisjes, en kon inderdaad constateeren, dat deze regel over het algemeen juist moest zijn. Een kleine jongen, die binnen kwam werd met *aai* aangesproken, een meisje, dat toch aanzienlijk ouder was dan deze knaap, met *doe;* tegen vader zeide men *aai*, tegen moeder *doe*. Eenigszins verbaasd was ik, toen ik vernam, dat ook een juist binnenkomende groote hond met *aai* werd aangesproken. Alles wat man was, tot den kleinsten jongen toe, en zelfs de hond zou dus recht hebben op de „beleefdheidsvorm" terwijl vrouwelijke wezens zich maar met de „plumpvertrauliche" *doe*-vorm tevreden moesten stellen? Later bleek mij — ik mag wel zeggen: gelukkig! — dat de stand van zaken toch wel een beetje anders was, en dat er een eigenaardige verschuiving van beteekenis bij de aanspreekvormen heeft plaats gevonden, waardoor een groot deel van Drente zich zeer opmerkelijk van Groningen onderscheidt. Zoo werd mij omtrent Annen medegedeeld, dat ook daar het verschil in aanspraak tegenover jongens (mannen) en meisjes

1) Wie de vormen in acht neemt pleegt niet-huisgenooten in de derde persoon aan te spreken, ook als hij Nederlandsch spreekt: „Ik heb vrouw Boerma wel loopen zien" (wanneer men het tot vrouw B. zelf heeft). Desgelijks ook tegenover de ouders: „Wil pa eens zien, of het zoo goed is?"

Digitized by Google

(vrouwen) bestaat, maar er werd bijgevoegd, dat het doedijnen als „beleefd" en „vriendelijk" beschouwd wordt. Een onderwijzer, die zijn jongensjaren in Annen had doorgebracht, maar daarna jaren lang afwezig was geweest, werd, daar hij nu meneer geworden was, gedurende zijn vacantieverblijf met *dou* aangesproken. Dat klopte met de waarneming, die ik nog in Roden had kunnen doen bij den tolgaarder, immers deze sprak mij met *doe* aan, terwijl ik toch na de voorafgaande inlichtingen recht meende te hebben op *aai*. Ook schoot mij nu te binnen, dat in de stad Groningen de boeren uit Peize als zeer lomp worden beschouwd, omdat ze op de markt iedereen maar met *dou* aanspreken. Hun goede bedoelingen worden dus wel zeer miskend!

In Grollo nam ik waar, dat vader en moeder *doe* tegen elkaar zeiden, ook de kinderen doedijnden hun ouders, maar vader zei tegen zijn jongens *ij* en tegen zijn dochters *doe*.

In Borger bestaat ook hetzelfde geslachtelijk verschil, doch wanneer men nog een „teeder jonkien" voor zich heeft, wordt het met *doe* aangesproken. Tegen vrouwen en meisjes zegt men gewoonlijk *doe*, doch *ij* tegen „een dikke zware meid" (ik geef de mededeelingen in den vorm, zooals ze mij verstrekt werden). Het beteekenisverschil wordt hier dus wat meer benaderd, wanneer we zeggen, dat *doe* een meer vleiend en *ij* een eenigszins forscher cachet heeft. Dat concludeer ik ook uit een mededeeling voor Noord-Sleen, waar „een geweldig groot, brutaal vrouwmensch" met *i-j*, en de hond, wanneer hij geaaid wordt met *dó*, doch wanneer hij b.v. spek gestolen heeft met *i-j* wordt aangesproken.

Uit al deze mededeelingen maak ik op, dat de beteekenisontwikkeling niet in alle plaatsen gelijk is. Soms staat nog het verschil tusschen: groot, ruw, forsch eenerzijds en: zacht, liefelijk, teer anderzijds op den voorgrond. Maar toch heeft zich in andere plaatsen reeds vrijwel een geslachtelijke onderscheiding ontwikkeld. Zoo vindt men het in Oud-Schoonebeek zelf wel eens bespottelijk, wanneer anderen tegen mans-

Digitized by Google

personen *doe* zeggen, en wanneer te Norg vreemdelingen iemand in een groot gezelschap met *doe* aanspreken, kijkt men eerst een rond, of er inderdaad een vrouw bedoeld wordt.

Geslachtelijke differentieering heb ik min of meer duidelijk kunnen constateeren in Annen, Assen, Borger, Dalen, Een, Grollo, Norg, Oud-Schoonebeek (maar niet in Nieuw-Schoonebeek), Roden, Sleen, Westerbork, Witten, m. a. w. vrijwel over de geheele oppervlakte van het Drentsche *doe*-gebied verspreid. Uit de Drentsche dialectverhaaltjes zal het materiaal nog wel eenigszins aangevuld kunnen worden. Men vgl. b.v. het volgende gesprek tusschen man en vrouw (Geert en Willemtien) [1]):

„Ik begriepe mij niet Geert, wâ' *j*' toch tegen 't armhoes hebt!"

„Nee Willemtien, dat begripse *dij* ok niet, en ik kan 't *dij* ok niet an 't verstand brengen; moar a'k die schande moet beleven, dan was ik liever dood".

„Now, weet *ij* d'r aander zet op, ik mag 't wal lîen", zei de vrouw..."

De verschillen der onderscheidene dorpen kunnen alleen door een nauwkeurig onderzoek van plaats tot plaats aan het licht worden gebracht. In mededeelingen omtrent de eventueel afwijkende beteekenis in naburige dorpen kan men over 't algemeen weinig vertrouwen stellen. We zagen reeds hoe weinig begrip de Groningers b.v. omtrent het gebruik der aanspreekvormen te Peize hebben. Soortgelijke misverstanden vindt men ook aan de Zuidgrens van Drente. Toen men mij in het Duitsche plaatsje Emblicheim mededeelde, dat men daar oudere menschen met *i-j*, jongeren met *doe* aansprak, voegde men er dadelijk aan toe, dat dat juist andersom was als in Holland (d. i. hier Drente, daar immers de *doe*-vorm in het aangrenzende deel van Overijsel onbekend is). Onnoodig te zeggen, dat ik deze uitlating meer als typisch

1) Uit: J. E. Bloemen, *Blinde Geert* (*N Drenthsche Volksalm.*, XIX, blz. 121).

Digitized by Google

staaltje van slechte waarneming der beteekenisverschillen, dan als vingerwijzing voor mijn eigen onderzoekingen noteerde.

Ik heb bij deze eigenaardige beteekenisontwikkeling der Drentsche pronomina iets langer stil gestaan, omdat het verschijnsel uit een taalpsychologisch oogpunt zoo bijzonder merkwaardig is; mij is uit geen ander dialect een soortgelijke ontontwikkeling bekend [1]). Het lijkt mij toe, dat voor de indogermanisten, die zich met het probleem van den oorsprong van het grammatisch geslacht bezig houden, belangrijke gevolgtrekkingen zijn te maken uit den gang van zaken in Drente, waar een geslachtsverschil bezig is zich te ontwikkelen.

Immers de grammatische onderscheiding der geslachten wordt tegenwoordig vrij algemeen als iets onoorspronkelijks, secondairs beschouwd [2]). Zoo heeft o. a. ook volgens v. Ginneken oorspronkelijk niet het verschil in geslacht den grammatischen vorm bepaald, maar het verschil in appreciatie [3]). Een „vrouwelijk" woord is dus oorspronkelijk een woord, dat tot dezelfde waardeeringsklasse behoorde, als waartoe ook de vrouwelijke wezens gerekend werden. Dat deze oorspronkelijk lager getaxeerd werden is wel zeker: „Dans toutes les langues les mots désignant des femmes font preuve d'une appréciation inférieure à celle des noms d'hommes [4]). Het resultaat van eeuwenlange ontwikkeling zou dus zijn geweest, dat de oorspronkelijke waardeeringscategorieën zich aan den modernen mensch voor een groot gedeelte als geslachtscategorieën voordoen.

Ziehier nu in Drente een thans nog waarneembare ontwikkeling, die na-verwant is met den gang van zaken,

1) Bij een tweeden druk van zijn *Principes de Linguistique psychologique* zou v. Ginneken in § 263 met het Drentsche verschijnsel rekening dienen te houden.

2) Vgl. J. P. B. de Josselin de Jong, *De oorsprong van het grammatisch geslacht* (*Tschr.* XXIX (1910), 21—84).

3) *Principes*, § 262.

4) T. a. p, § 264.

Digitized by Google

zooals die voor het idg. verondersteld wordt. Immers in de m. e. literatuur wordt de keuze van *du* of *ghi* nog bepaald door de meerdere of mindere vertrouwelijkheid, de goede of kwade stemming, de verachting of eerbied, het standsverschil [1]), kortom: door de appreciatie. Ook voor Drente zullen we moeten aannemen, dat *ie* oorspronkelijk was gereserveerd voor al wat hoogergeplaatst, krachtig, vrij, enz. was en *doe* voor al wat ondergeschikt, zwak en afhankelijk, maar ook alledaagsch, vertrouwd, dierbaar was. In den jongsten tijd is nu meer en meer een verschil tusschen het begrip: forsch aan den eenen kant en het begrip: zwak, klein, prettig, aardig, „niedlich" anderzijds opgekomen, waaruit zich langzamerhand in verschillende plaatsen een differentiatie mannelijk>vrouwelijk ontwikkelde. Psychologisch verwant is de gang van zaken, dien Grimm voor de ontwikkeling van het geslacht van sommige Engelsche woorden aanneemt. Men vergl. zijn opmerking [2]): Das [englische] volk nennt alles, was ihm wohlgefällt, was ihm lieb oder vertraut ist, *she:* der schmid seinen hammer, der müller seine mühle, der matrose sein schif; er schätzt und schont diese dinge wie seine frau".

Men bedenke bij dit alles wel, dat de geslachtelijke differentieering zich wel aan ons, buitenstaanders, als zoodanig voordoet, maar dat het bij de dialectsprekers zelf altijd nog in hoofdzaak een waardeeringsverschil is gebleven. Tegen een vrouw pleegt men vriendelijk, aardig, hartelijk te zijn, dus zegt men *doe*, tegenover een man past dergelijke „lievigheid" niet, dus zegt men *ie*.

Er zijn nl. verschillende andere feiten die erop wijzen, dat in de Drentsche taal het gevoel voor de geslachten tamelijk is afgestompt. De groote nonchalance ten opzichte van de vrouwelijke taalvormen wordt b.v. geïllustreerd door het feit dat de vrouwelijke bewoners van het dorp Donderen even-

1) Men vgl. hieromtrent het Slotoverzicht bij Vor der Hake.
2) *Deutsche Grammatik* III², blz. 534.

Digitized by Google

goed met den gebruikelijken naam van „Dunnerboer" bestempeld worden als hare mannelijke plaatsgenooten. Bij dieren heeft men in de taal ook al zoo zeer het gevoel voor de geslachten verloren, dat zelfs de koningin der bijen met *keunek* wordt aangeduid (*malle keunek* wanneer ze geen eieren legt).

En wat te zeggen van het feit, dat zelfs voor de aanduiding van vrouwelijke personen in sommige kringen het mannelijk pronomen der derde persoon wordt gebruikt?

Te Winkel heeft reeds medegedeeld (*Tschr.* XX, 95) dat de vorm *hi-j* voor het vr. enkelvoud in de Friesche koloniën van Noord-Overijsel wordt gebruikt en opgegeven wordt voor Staphorst, Rouveen, ja zelfs voor Yhorst en de Wijk in Drente. Maar te Winkel's scherpzinnige veronderstelling, dat men hierin een schijnbaar mannelijken vorm heeft te zien, die aan een Oudfrieschen vorm *hiu*, *hio* zijn ontstaan te danken zou hebben, verliest allen grond, wanneer men bedenkt, dat de eigenaardigheid zoowel in Drente als in Overijsel en Gelderland voorkomt [1]).

Bij deze vervanging van het mannelijk pronomen door het vrouwelijk is het m. i. ook weer de appreciatie die den doorslag geeft, het sekseverschil treedt voor den dialectspreker geheel op den achtergrond [2]). Zij was oorspronkelijk vrouwelijk en wekte dus associaties op van: zwak, lief, vleiend, etc. Doch vleiwoordjes gebruiken is een kwestie van gevoel en temperament. Al bedienen zich sommige dialectsprekers (ook onvervalschte) dus nog wel van het vr. pronomen, in andere kringen, vooral onder boeren, wordt het gebruik ervan eigenlijk gezegd „een beetje flauw" gevonden.

Leiden, Winter 1919/20. G. G. KLOEKE.

1) Vgl. o. a. voor Z. O. Drente: *Van de Schelde tot de Weichsel* I², blz. 589 en voor de Veluwe: W. van Schothorst, *Het dialect der Noord-West-Veluwe*, § 284.

2) Jeugdige vrouwelijke personen worden vaak met *het* aangeduid, „vooral wanneer ze ziek zijn" werd er in Zeien bij verteld. Vgl. daarmede Gallée's mededeeling (*Woordenboek van het Geldersch-Overijselsch dialect*, XXIII, noot 2): In Twenthe wordt *het* ook voor vrouwen gebruikt in vriendelijken zin".

Digitized by Google

NASCHRIFT.

Voor bovenstaand opstel, geschreven in den winter 1919/20 kon ik nog slechts beschikken over gegevens voor de drie Noordelijke provinciën. Dezen zomer heb ik mijn materiaal kunnen uitbreiden in Overijsel en Gelderland. Aan de hand van „peilingen", die ik heb verricht ten Westen van den IJsel kan ik thans nog in grove trekken het dialectgeographisch profiel van dit gebied ontwerpen. Ik moet er echter bij opmerken, dat alle mazen van mijn net nog niet gevuld zijn en dat de onderstaande resultaten dus nog niet als definitief zijn te beschouwen.

In het Overijselsche en Geldersche gebied tusschen IJsel en Duitsche grens is overal voor den nom. van de oorspr. 2de pers. pl. *ie* (of *i-j*) en voor den acc. *oe* (of *ow*) in gebruik. Het op de kaart geteekende *ie-oe*-gebied blijkt inderdaad samen te hangen met een Noord-Overijselsch *ie-oe*-gebied (zie blz. 250), dat o.a. Vollenhove, Wanneperveen, Genemuiden, Zwartsluis, Staphorst, Kampen, Grafhorst, IJselmuiden, Wilsum, Zalk, Hasselt, Nieuw-Leusen, Dalfsen, Avereest, Ommen, den Ham en Friezenveen omvat. *i-j-ow*-enclaven in dit gebied vormen alleen Zwolle (stad) en Ommen (stad), terwijl toch de daaromheenliggende gemeenten Zwollerkerspel en Ambt-Ommen *ie-oe* spreken. In Zuidelijk Overijsel en Gelderland vond ik plaatsen met *ie-oe* en andere met *i-j-ow*, maar tengevolge van de ontoereikendheid van mijn materiaal kan ik nog geen vaste grenzen trekken. Op mijn latere kaarten zullen trouwens, vooral in Overijsel, heel wat enclaven te teekenen zijn; steeds weer maakt men mij opmerkzaam op de — dikwijls zeer belangrijke — phonetische en grammaticale verschillen tusschen de taal van „boeren" (landbewoners) en „burgers" (stadsbewoners). In Drente en Groningen is die tegenstelling niet zoo groot, doch hoofdzakelijk tot de woordenkeus beperkt. De

Digitized by Google

dezen zomer opgedane ervaringen hebben mij in de meening versterkt, dat de door mij toegepaste methode van kaartenteekenen (isoglossen alleen voor homogene gebieden en verder invullen der mazen van het gemeentegrenzennet) te verkiezen is boven het uitsluitend trekken van isoglossen. In een groot aantal gevallen is mij gebleken, dat Overijselsche steden en stadjes, die ver uiteenliggen onderling samengaan in hun afwijkingen tegenover het omliggende platte land. Evenals Zwolle en Ommen beide *i-j-ow* hebben, terwijl het geheele tusschenliggende land *ie-oe* spreekt, heeft ook Oldenzaal *i-j-ow* en het aangrenzende Berghuizen (gem. Losser) *ie-oe* en dezelfde tegenstelling vindt men b. v. weer in Almelo (*i-j-ow*) tegenover het meer „Boersche" Wierden (*ie-oe*). Ook op andere kaarten zal na het invullen der mazen zeer duidelijk aan het licht treden, dat er als het ware een band is, die deze kleine steden en stadjes tegenover het platte land vereenigt.

Aan den linker oever van den IJsel begint in het Noorden een *ie-joe*-strook (blijkens mededeelingen te Oosterwolde, Elburg, Oldebroek). Iets Zuidelijker strekt zich echter weer een *i-j-ow*-gebied uit, althans in Vaassen (gem. Epe) en Eerbeek (gem. Apeldoorn) zegt men *i-j-ow*.

Zuidelijk van den Ouden IJsel (die scherpe dialectgrens blijkt te zijn) begint een *gi-j-ow*-gebied. De taal daarvan bleek in meerdere opzichten zoo zeer van die van het geheele Noorden te verschillen, dat het mij gewenscht voorkwam, om den Ouden IJsel als Zuidgrens van mijn onderzoekingsterrein te beschouwen.

Wat den *doe*-vorm betreft, het is mij gebleken, dat deze in verreweg het grootste gedeelte van Overijsel en Gelderland is uitgestorven. In geheel Twente wordt echter nog *doe-die* (*dow-di-j*) gesproken. De grens van *doe*-loos en *doe*-gebied loopt Westelijk van Friezenveen, Wierden, Enter en schijnt dan in Zuidelijke richting ongeveer evenwijdig aan de

Digitized by Google

Duitsche grens te loopen (Delden en Haaksbergen kennen nog *doe*, voor Goor, Diepenheim en Markelo heb ik nog geen materiaal). In de Graafschap schijnt *doe* tot weinige gemeenten beperkt te zijn; Neede kent het niet meer, Groenlo echter wel, blijkens Kern, *Taalgids*, VIII (1866), 131; ook Winterswijk kent nog *doe*, maar Lichtenvoorde en Aalten niet meer. Volledigheidshalve zij hier medegedeeld, dat ik in verschillende plaatsen, zelfs geheel in het Westen, nog versteende overblijfselen van het oorspronkelijke *doe* heb gevonden. Wanneer men in Drempt b.v. zegt *mars toe lillekert* (marsch leelijkerd) of in Vaassen *vot toe hont* (weg hond) of in Zwolle *vot toe* (ook wel *oetoe*) *lillekert*, dan kan er nauwelijks aan getwijfeld worden, of we hebben in *toe* een laatste restje van den oorspronkelijken aanspreekvorm te zien — al wordt dat door de dialectsprekers zelf niet meer als zoodanig gevoeld.

Omtrent den aanspreekvorm tegenover meerdere personen heb ik in een aantal plaatsen weer den indruk gekregen, dat een dergelijke vorm wel geconstrueerd kan worden, maar dat ze toch niet eigenlijk „leeft". Speciaal de echte boerendorpen kennen den meervoudsvorm niet; wanneer het uit het zinsverband niet duidelijk is, of men één of meerdere personen meent, dan hoort men omschrijvingen als *ie met mekare* en dgl. Wel echter leeft de *jullie*-vorm in bijkans alle stadjes en andere verkeers-centra. De Zwollenaren gebruiken geregeld *i-jlu-owlu;* Ommen evenzoo (Ambt-Ommen echter weer minder vaak *ielu-oelu*). In Vollenhove (Stad) werd *ielu-oelu* als weinig gebruikelijk beschouwd (voor Ambt-Vollenhove werd het gebruik zelfs zeer positief ontkend). Friezenveen kent *ieluije-oeluije*. Ook in alle Twentsche steden schijnt de vorm met *lu* (*leu*) wel gebruikelijk te zijn. Eenigszins afwijkende vormen vond ik in Elburg (*julie-julie*), Vaassen (*ulie*), Zutfen (*ielie-oelie*), Zeddam (*gillu-owlu*).

Nemen we thans nog even de *doe*-kaart ter hand, dan treft

Digitized by Google

het ons, dat de samenhang van het *doe*-gebied in Nederland ter hoogte van Gramsbergen en Hardenberg is verbroken. Zoo ergens, dan wordt het hier duidelijk, dat het bepaald noodzakelijk zal zijn, om mijn onderzoek nog over een aanzienlijke uitgestrektheid aan gene zijde van de grens voort te zetten. Immers ongetwijfeld zitten deze twee Nederlandsche *doe*-gebieden (Groningen-Drente, Twente met het Graafschapaanhangsel) vast aan een omvangrijker Duitsch *doe*-gebied, waarop zij hebben kunnen steunen, om zich tegenover de „Westersche" verdringing van *doe* staande te houden (dat geldt natuurlijk niet alleen van deze ééne bijzonderheid, maar nog van talrijke andere eigenaardigheden, die deze gebieden met het aangrenzende Nederduitschland gemeen hebben). Het is mij trouwens opgevallen, dat in Overijsel en de Graafschap meerdere isoglossen in de richting Noord-Zuid loopen (te opmerkelijker, omdat men wel eens heeft meenen te mogen constateeren, dat horizontale isoglossen meer zouden voorkomen dan verticale). Ik kan de gedachte niet van mij afzetten, dat deze bogen, die Overijsel en Gelderland van Noord naar Zuid doorsnijden hun oorsprong te danken hebben aan den invloed van een omvangrijk uitstralend centrum aan gene zijde van de grens, dat als cultureel toonaangevend middelpunt zijn invloedsgolven naar het Westen heeft uitgezonden. Evenals in Fring's Nederrijnsch gebied vanuit Keulen en zijn aanhangsels Gulik en Berg een politieke en cultureele beweging is uitgestraald, die den Nederrijn „sprachlich revolutionierte" [1]), evenzoo zou op mijn gebied een eeuwenlange „heen en weer golvende" strijd hebben plaats gevonden tusschen „Oostersche" (Nederduitsche) en „Westersche" (Hollandsche) invloeden. De Noord-Zuid loopende isoglossen zouden dan als evenzoo vele „frontlijnen" beschouwd moeten worden, die nog thans nauwkeurig aangeven in welke zônes het langst de wederzijdsche loopgraven-stellingen zijn ingenomen. Wanneer deze voorstelling

1) Zfd Maa, 1919, 99.

Digitized by Google

van zaken juist is, dan zal men ook beseffen, dat de sleutel voor de verklaring van talrijke verschijnselen juist niet op Nederlandsch maar op Duitsch gebied is te zoeken, waaruit weer volgt, dat het aangrenzende Nederduitsche gebied nog over een aanzienlijke breedte dialectgeographisch geëxploreerd zal moeten worden. Zijn we eerst in bezit van een aantal kaarten van een omvangrijk gebied, als waarover Frings voor zijn Nederrijnsche studiën kan beschikken, dan zal het mogelijk zijn, om de verschillende isoglossen op dezelfde minutieuze wijze te interpreteeren als de Bonnsche hoogleeraar dat gedaan heeft. Maar dat is nog toekomstmuziek. Zoover als Frings ben ik nog in geen jaren. Voor ons Oostelijk gebied zijn we er nu niet bepaald zoo gunstig aan toe als voor den Nederrijn, waar reeds een tiental dialectgeografen elk een strook gebieds hebben geëxploreerd.

Na de gemaakte opmerkingen op blz. 260 v.v. stelde ik dezen zomer natuurlijk bijzonder belang in de beteekenisontwikkeling van *doe* en *ie* in Twente. Ik was zeer verrast te bemerken, dat in een deel van Twente een gelijksoortige differentieering heeft plaats gehad als in Drente. In Tubbergen wordt *doe* als de beleefde, vriendelijke vorm gevoeld; meisjes (vooral grootere) worden met *doe* aangesproken; *doe* heeft iets liefelijks, iets teeders, tegelijk ook iets kleins; paarden worden met *i-j* aangesproken, wanneer ze een mannelijken naam hebben, bij een vrouwelijken naam wordt *doe* gezegd. In Almelo gebruikt men *dow* meest voor vrouwen, maar een kind zegt tegen zijn vader ook *dow*, men voelt *dow* als vriendelijker. In Friezenveen geldt *doe* in allen gevalle als beleefder, *ie* als lomper; tegen vrouwen zal men over 't algemeen *doe* zeggen; mijn zegsman sprak zijn dochter aan met *doe*, zijnen zoon met *ie*. In Borne en Hengelo werd bij *dow* en *i-j* in de eerste plaats de tegenstelling vrouwelijk-mannelijk gevoeld (onnoodig te zeggen, dat ik alle beïnvloeding mijner zegslieden vermeden heb), kleine jongens worden echter ook

Digitized by Google

wel met *dow* aangesproken. In Enter bezigt men *doe* tegenover den meerdere, de vrouw spreekt den man aan met *ie;* in één familie, die ik bezocht, sprak de man (zooals te verwachten) zijn vrouw ook met *doe* aan, in een andere familie was het echter over en weer *je*. Men gevoelt, dat men kiesheidshalve in zaken, die zóó zeer de huiselijke intimiteit raken, niet altijd nadere inlichtingen durft te vragen. Zeer karakteristiek was echter, dat mijn laatste zegsman tegenover grootmoeder, die even een bezoek kwam brengen, *doe* zeide. Eenigszins verschillend is het gebruik in Haaksbergen, immers daar zegt men ook tegen mannen *doe*, tegen moeder en vader; ook kleine kinderen worden met *doe* aangesproken, verder is ook de aanspraak tegen God in enkele uitroepen *doe; doe* werd daar gevoeld eenerzijds als liever en eerbiediger, maar toch aan den anderen kant ook als „niet groot", „niet flink"; mijn zegsman zou b.v. een zwakken gebogen grijsaard met *doe* aanspreken, maar wanneer hij een oudere nog flink vindt en voor een krachtige persoonlijkheid aanziet, zou hij zeker *ie* zeggen. In Enschede wordt in sommige gezinnen de vader met *i-j* aangesproken, in andere met *dow*, moeder wordt echter uitsluitend met *dow* aangesproken; jongens onder elkaar zeggen *i-j*, meisjes onder elkaar *dow* en tegenover jongens *i-j;* ook dienstboden zeggen (wanneer ze tenminste niet in den derden persoon spreken): „Mevrouw of Juffer wis *dow*" en „Menheer wil *i-j*.

Ook zonder mijn heterogene gegevens eerst systematisch te ordenen, meen ik althans wel deze gevolgtrekking te mogen maken: in Tubbergen, Friezenveen, Almelo, Borne, Hengelo, Enter, Haaksbergen, Enschedé wordt *doe* hooger geappreciëerd dan *ie*.

Geheel anders — in vele opzichten zelfs lijnrecht tegenover gesteld — is nu de appreciatie van *doe* en *ie* in Noord-Oost-Twente. Zoo gebruikt men in Denekamp *doe* tegenover zijnsgelijken, kornuiten en vrienden, zoowel mannen als vrouwen, *ie* wordt gebezigd tegenover meerderen; de kinderen bezigen

Digitized by Google

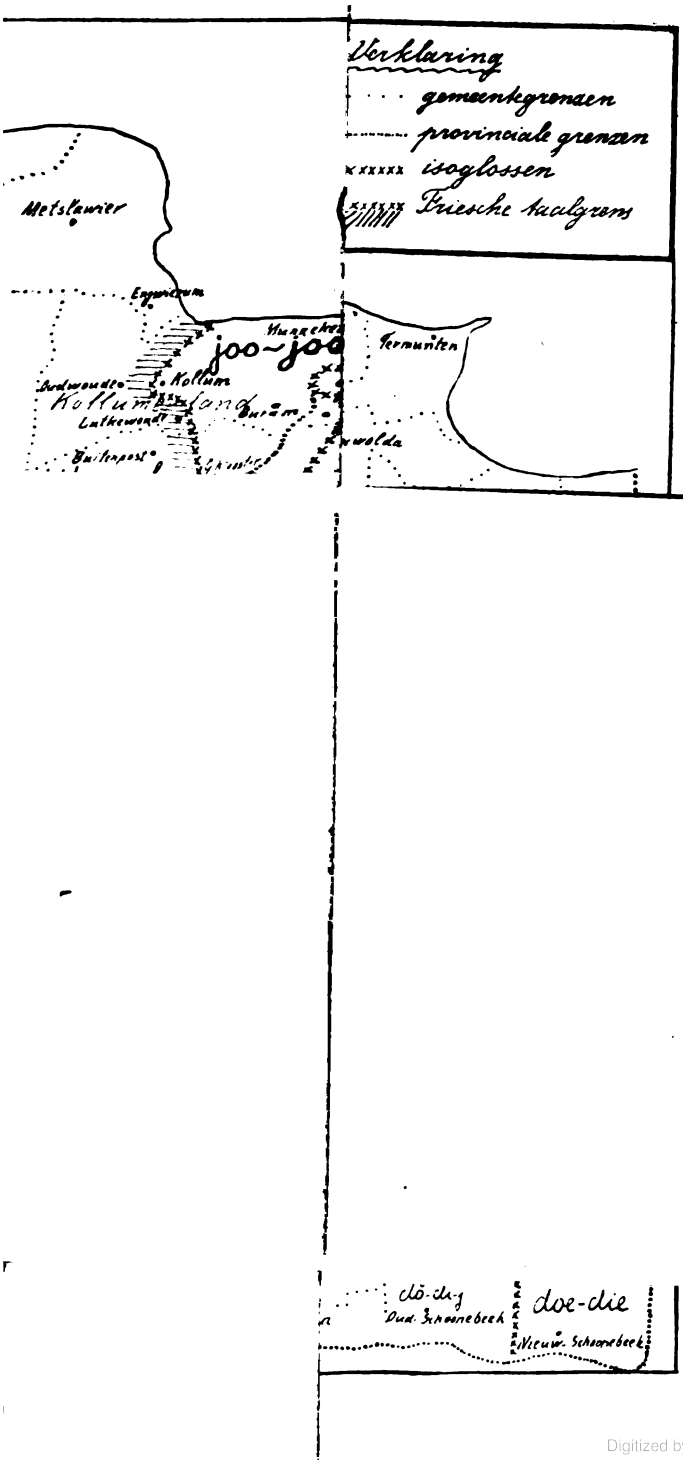

Digitized by Google

wel met *dow* aange
over den meerdere,
één familie, die ik
zijn vrouw ook m
echter over en weer
zaken, die zóó zee
nadere inlichtingen
echter, dat mijn l
even een bezoek k
schillend is het geb
men ook tegen m
kleine kinderen wo
de aanspraak teger
daar gevoeld eener
aan den anderen ka
zegsman zou b.v.
aanspreken, maar v
voor een krachtige
zeggen. In Ensch
met *i-j* aangesproker
uitsluitend met *dow*
i-j, meisjes onder
dienstboden zeggen
persoon spreken): „
wil *i-j*.

Ook zonder mijn
ordenen, meen ik s
maken: in Tubbe r
Hengelo, Enter,
hooger geappre

Geheel anders —
gesteld — is nu de
Twente. Zoo gebrui
zijnsgelijken, kornuit
ie wordt gebezigd t

Digitized by Google

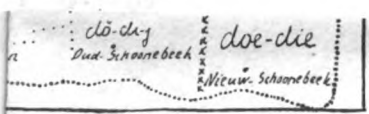

Digitized by Google

Digitized by Google

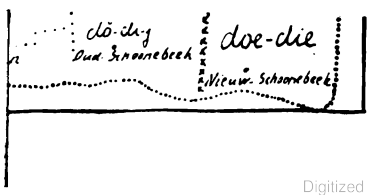

Digitized by Google

Digitized by Google

G. KLOEKE, Dialectgeographische onderzoekingen I, kaart 2.

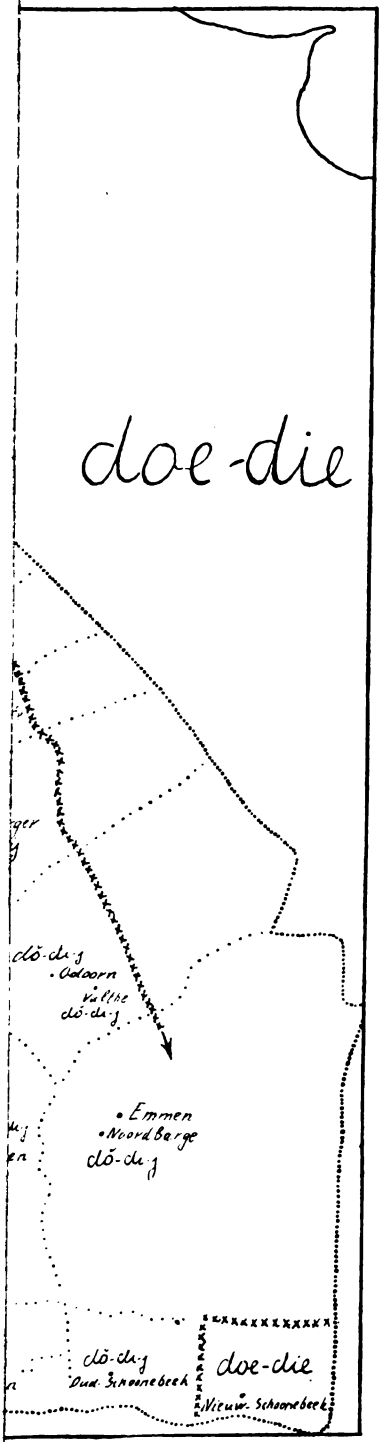

Digitized by Google

Digitized by Google

tegenover de ouders *ie*, maar worden omgekeerd door deze aangesproken met *doe*. In Oldenzaal bezigt men ook weer *doe* tegenover kornuiten en personen, die men beneden zich acht, *i-j* is de beleefde vorm (kinderen tegen ouders *i-j*, ouders tegen kinderen *doe*); tot dieren richt men zich over 't algemeen met *doe*, alleen tegenover een groot sterk dier spreekt men wel van *i-j*.

Vergelijken we nu den stand van zaken in Zuid-West-Twente (Tubbergen, enz.) met dien in Drente, dan zien we dat in deze twee van elkaar gescheiden gebieden de differentiatie feitelijk beheerscht wordt door de meerdere of mindere hartelijkheid van den spreker tegenover den aangesprokene. In Noord-Oost-Twente (Denekamp, Oldenzaal) daarentegen treedt het meerderheidsprincipe op den voorgrond (ons uit onze dagelijksche Hollandsche omgangstaal welbekend). Uit de ligging zal men mogen opmaken dat de strook met meerderheidsprincipe aan een omvangrijker Duitsch meerderheidsgebied vastzit (via Duitsch gebied zal dunkt me ook de verbindende schakel met de provincie Groningen — ook een karakteristiek meerderheidsgebied, zie blz. 260 — gezocht moeten worden).

In aansluiting bij wat zooeven over den strijd tusschen Oostelijke en Westelijke invloeden gezegd is, zal men de Drentsche en Twentsche „hartelijkheids"-gebieden misschien als stukken „niemandsland" mogen beschouwen, die — tusschen beide strijdende partijen beklemd — in den loop van den strijd wel reeds sterk gereduceerd zijn, maar tot dusverre toch nog door geen der partijen definitief bezet konden worden. Aan den linkerkant de nivelleerende invloed van het *doe*-looze *ie-oe*-gebied, ter rechter zijde het opdringen van het meerderheidsprincipe .... zal het tusschenliggende arcadische land, waar de keuze der aanspreekvormen alleen door de mate van hartelijkheid, vriendelijkheid, toegenegenheid bepaald wordt, dit aardige gebruik nog lang kunnen handhaven?

Leiden, Herfst 1920. G. G. KLOEKE.

Digitized by Google

DE MALLEGAZEN VAN DE KAAP.

In het begin zijner „Beschryvinge van de Kaap der Goede Hoope" noemt Valentijn onder de wisse kenteekenen voor den zeeman, dat hij het stormachtige voorgebergte naderde, vogels „die wy doorgaans den naam van Mallegaazen, Jan van Genten... en malle meeuwen geven."

Waar de *mallegazen* hier samengenoemd worden met de *malle meeuwen*, is men aanvankelijk geneigd in de eerste benaming een dergelijke verbinding te zien als in de laatste, waarin *mal* het gewone bnw. voor: „dwaas, onnoozel" is, zooals blijkt uit de aanhaling, ter verklaring van den naam in het Ndl. Wdb. (IX, 136) medegedeeld, uit W. van Westzanen, Derde voornaemste Zee-getogt na de Oost-Indien, bl. 26 *d*, waar sprake is van deze soort van vogels op St. Helena: „De Scheeps-vaarders hebbense, om datse haar met de handen lieten grijpen, Mallemeuwen genaamt."

Om dezelfde reden als de *mallemeeuwen* van St. Helena en de Kaap dragen de *mallemokken* van Groenland en Spitsbergen dien naam; zie de aanhaling in het Ndl. Wdb. (IX, 151) uit Martens, Nauwkeurige Beschryvinge van Groenland of Spitsbergen, blz. 32: „De naam van Malle-muggen is haer gegeven van de Hollanders, ter oorzaek datze door domme malligheyt haer laten doot slaen." *Mallemuggen* is een verbastering van *mallemokken*, en dit laatste een koppeling van *mal*: dwaas, onnoozel, en *mok*, een nog thans in N.-Holland en Friesland bekend woord voor: zeemeeuw (zie Boekenoogen 1342 en Friesch Wdb. II, 175). Naast *mallemok* komt voor *malmok* en eenmaal is aangetroffen de zonderlinge vorm *malmulk*; zie de bewijsplaatsen op het artikel Mallemok in het Ndl. Wdb.

Naar de beteekenis kan men de Hollandsche benamingen

Digitized by Google

mallemeeuw en *mallemok* vergelijken met den naam dien de Jan van Gent, de vogel die door Valentijn met de *mallegazen* en *mallemeeuwen* samen wordt genoemd, bij andere volken draagt: bij de Engelschen heet hij *the booby*, bij de Franschen *le fou*, bij de Duitschers *der Tölpel* [1]). Omgekeerd heeft in het Friesch het woord *mok*: „zeemeeuw" de beteekenis: „domoor" gekregen (zie Ndl. Wdb. op Mok (I)).

Schijnt het dus, dat men bij het onderzoek naar den oorsprong der benaming *mallegazen* eenig houvast heeft aan het eerste lid van dit op het oog als een samenstelling of koppeling uitziende woord, het tweede lid is raadselachtig, in het Nederlandsch niet thuis te brengen. Men kan de vraag stellen of het geen verbastering is, zooals wij boven zagen, dat *mallemug* en *malmulk* vervormingen zijn van *mallemok*.

Inderdaad komt het ook in anderen vorm voor. In de Reizen naar de Kaap de Goede Hoop, Ierland en Noorwegen, in de jaren 1791 tot 1797, door Cornelius de Jong (Haarlem 1802) leest men in het 1ste deel op blz. 28: „Eindelijk vertoonden zich ook de logge Mallegaas, een groote meeuw van trage vlucht, die zelden verder dan 80 à 100 mijlen van de wal gaat. Dezen zagen wij met zeer veel genoegen, dewijl zij een der zekerste kenteekens zijn, dat men de Kaap nadert. Ook wierd dit bewaarheid, want, na nog, sedert het zien der Mallegaas, 90 mijlen verder gezeild te hebben, zagen wij de wal en lieten den 27 Maart (1792) het anker in de zoo bekende Tafel-baai vallen." Evenzoo in het 2de deel, blz. 50: „Den 8sten November (1794) 60 mijlen van de wal ontmoetten wij de rechte mallegaas, en in den achtermiddag van den 9den wierd het land gezien, daar ik 's avonds onder bijdraaijde, en eergisteren, den 10den November, in de Tafel-baai binnen kwam." In de bladwijzer achteraan het 3de deel vindt men den vorm *mallagaas*: „Mallagaas, een meeuwsoort."

Naar deze *mallegaas* heette het *Mallegasche eiland*, eigen-

1) Burgersdijk, De Dieren II, blz. 472.

Digitized by Google

aardige benaming, alsof het zijn naam draagt naar de stad Malaga in Spanje. „Men zendt de sloep naar de Romanklip of iets verder naar een zandplaat, het Mallegasche eiland genoemd, en met hoek en lijn vangt men meer, dan gegeten kan worden", leest men in het 1ste deel, blz. 32. In het 2de deel, blz. 132, vindt men een uitvoeriger beschrijving van dit eiland: „Een en andermaal heb ik ook wederom de sloep naar het Mallegasche eiland gezonden, dat in de Baai-fals niet ver van Hottentotsch-Hollandsch strand ligt; het is rotzig, omzoomd met klippen en banken en heeft gemeenlijk zoo veel branding, dat de landing zeer ongemakkelijk en zonder nat te worden bijna onmogelijk is. De oppervlakte van het eiland bestaat meest uit zand en dient ter woonplaats van een aantal onderscheidene meeuwen, die 'er broeijen, en Pinguins" (volgt een beschrijving der pinguins). „... Behalve deze vogelen onthoudt 'er zich de zeehond of rob.... Nimmer komt de sloep van dit eiland terug, of men heeft eenige tobbens of balies met visch voor het geheele scheepsvolk gevangen, behalve vijf of zes robben en nog meerder pinguins.... Met schietgeweer kan men ook zoo veel meeuwen bekomen, als men bijna wil, en is het in den tijd, dan ook een menigte van meeuwen- en pinguins-eieren."

Dit *Mallegasche eiland* nu droeg in den tijd van Van Riebeek den naam van *Margasen eiland*. Het komt voor in een stuk gedateerd 8 Maart 1657 in het Dagverhaal II, blz. 145: „Daer was geen rijs, geen aracq, geen vleys, geen oly, geen broot, ende aten niet als vogels, want wij lagen aan 't Margasen-eylandt, daer de vogels genoech waren." Die vogels hadden het eiland zijn naam gegeven: zij worden op blz. 146 met name genoemd: „Deselffde tijt pluckten wij 700 margasen... 2 bultsacken met een kussensloop".

De naam *margasen* schijnt dus een oudere vorm dan *mallegazen*, *mallegaas* te zijn, en op grond hiervan zal men wel niet meer denken aan een samenstelling of koppeling met *mal*: „dwaas, onnoozel" als eerste lid, zooals in *mallemeeuwen*

Digitized by Google

en *mallemokken*. Bij *margasen* denkt men aan een woord van vreemden oorsprong, is men geneigd te zoeken naar een woord, dat door de Nederlandsche zeelieden uit den mond van een ander volk is overgenomen, en aan welk volk zou men dan in de zeeën om Afrika eerder denken dan aan de Portugeezen, op wier schepen onze landslieden voeren, voordat zij zelf den weg naar Indië bezeilden?

De eerste reis van Nederlanders op Portugeesche schepen om de Kaap naar Indië, die beschreven is, is, gelijk bekend, het Itinerario van Van Linschoten. Men leest daar op fol. 136*a* het volgende: „Den achtsten Aprilis (1589) smorghens, nae dat wy 15. daghen voor windt geseijlt hadden, naer die Cabo ende het landt toe, sagen sommighe teeckenen van 't landt het welcke is groen water ... saghen oock van de Voghelen, diemen heet Mangas de Velludo: Fluweelen Mouwen te segghen: want hebben aende punten vande vluegelen, swarte punten als Fluweel, wesende voorts wit ende graeuachtigh, welcke houden voor een sekere teecken van het landt, vande Cabo de bona Esperança binnewaerts" enz.

Dezelfde beschrijving nu, die Van Linschoten hier geeft van de *mangas de velludo*, vindt men bij Valentijn van de *mallegazen*, en men zoude dan ook niet aarzelen de *margasen* van Van Riebeek, de *mallegazen* van Valentijn en de *mallegaas* van Cornelius de Jong met de Portugeesche *mangas de velludo* van van Linschoten onmiddellijk te vereenzelvigen, indien Valentijn de *mangas de veludos* (bij hem aldus verkeerdelijk voor *velludo*) niet scheen te scheiden van de *mallegazen*. Tot goed verstand volge hier de geheele alinea, waaruit boven aan het begin van dit opstel eenige woorden zijn aangehaald, zooals die bij Valentijn voorkomt. Wanneer men, zegt Valentijn, de Kaap nadert, dan ziet men allereerst zekere „bonte vogels, Kaapze duifkens genaamt. Het tweede teeken van aannadering bestaat in zekere rieten of stronken met haare wortels en bladen, van de Portugeezen Trombas, en van ons Trompetten genaamt. Ook begint men dan hoe langer hoe meer een ander soort van

Digitized by Google

vogels, mede Kaapze vogelen genaamt, te vernemen. De Portugeezen hebben de zelve Alcatraças, Mangas de veludos, dat is fluweele mouwen genoemt, en men heeft 'er meer anderen, die wy doorgaans den naam van Mallegaazen, Jan van Genten (een soort van witte meeuwen, en zoo van Jakob van Nek genaamt) en malle meeuwen geven, zynde die eerste een soort van groote vogels, die wit en graauw gespikkelt van vederen; doch aan de einden swart en zoo zagt van veder zyn als fluweel, behalven dat zy aan hun geduurig klapwieken zeer wel te kennen, en van anderen te onderscheiden zyn. Als men deze ziet, mag men wel vaste staat maaken, dat men niet boven 2 of 3 dagen van de Kaap is." Volgens deze woorden schijnen de *mallegazen* „anderen" dan de *mangas de velludo* te zijn, ofschoon de beschrijving van de eersten met hun fluweelen vederen toch zoo geheel overeenstemt met de fluweelen mouwen bij Van Linschoten. Waarschijnlijk heeft Valentijn door de vreemde Hollandsche verbastering van den naam niet geweten, dat de Portugeesche *mangas de velludo* en de Hollandsche *mallegazen* eigenlijk dezelfde vogels zijn.

Want dit laatste is toch meer dan waarschijnlijk. *Margazen*, *mallegazen* en *mallegaas* (*mallagaas*) zullen verbasteringen zijn van port. *mangas*. In de beide eerste vormen heeft men den onbegrepen pluralis van het Portugeesche woord nog eens van een Hollandschen meervoudsuitgang voorzien; de laatste vorm komt in uitgang geheel met het Portugeesch overeen. De verbasteringen *mallegazen* en *mallegaas* kunnen onder invloed van de bovengenoemde benamingen *mallemeeuwen* en *mallemokken* zijn ontstaan. Ter vergelijking kan men wijzen op de verbastering, ook onder invloed van ndl. *mal*, van een ander, nauw met *manga* verwant Portugeesch woord in het Nederlandsch. Van port. *manga*: „mouw" is afgeleid port. *mangueira*: „buis van leer of zeildoek". Uit dit woord is volgens de zeer aannemelijke gissing van Vercouillie door een kleine omzetting de Nederlandsche gelijkbeteekenende scheepsterm *mamiering* overgenomen. De oudste vorm van dit woord is

Digitized by Google

maniering [1]), maar naast *mamiering*, *mammiering* is in sommige streken, b.v. aan de Zaan (zie Boekenoogen), *malmiering*, *mallemiering* de gebruikelijke vorm. De gissing van Vercouillie zal wel juist zijn. Port. *mangas* en ndl. *mallegaas* (*mallegazen*) vormt dan een parallel met port. *mangueira* en ndl. *mallemiering*.

SCHEVINKEN VAN OOSTLAND.

§ 1. In verschillende toltarieven van het Groot Placaatboek, die uitgevaardigd zijn op het einde der zestiende en in den loop der zeventiende eeuw treft men onder de soorten van huiden de benaming *schevinken*, *schevinken van Oostland* aan. Zoo leest men in het tarief van 1581 (Gr. Placaatb. I, kol. 2368): „Huyden, ghesouten van Oostlandt, ende andere Landen. ... Huyden, Schevinckens van Oostlandt". En in kol. 2400 (a°. 1609): „Huyden, gedroochde Huyden van Guinea, Capeverde, Senegael, Schevincken van Oostlant, ende alle Schotsche Huyden, mette Wracken". Op dezelfde bladzijde komen deze artikelen nog eens voor, met de toevoeging: „onder de vijftien ponden wegende".

Zoekende naar de beteekenis van dit blijkbaar vreemde woord, vond ik in Nemnich's Holländisches Waaren-Lexikon (Hamburg 1821), blz. 140: „Schevinken; Eine alte in Tarifen vorkommende Benennung der Pinken". En op Pinken leest men: „Pinken, Felle, von 6 oder 7 Monathe alten Kälbern (auf English *Keeps* [2])).

1) Aldus op de oudste plaats, waar het woord tot dusverre is aangetroffen in Econ.-Hist. Jaarb. III, blz. 192: „Om seyldoeck tot de manieringen" (a°. 1582); zie ook nog een bewijsplaats uit de Seldsaame Walvisvangst blz. 37 (a°. 1684) in het Ndl. Wdb.

2) Dit woord zocht ik tevergeefs in het woordenboek van Murray.

Digitized by Google

In de Bijdrage tot de kennis van de Hollandsch-Russische relaties in de 16de—18de eeuw, uit notarieele bronnen bijeengebracht door D. S. van Zuiden (Amsterdam 1911), blz. 8, komen de *schevinken* voor in een acte van 17 Mei 1595. Sr. Abraham Verbeeck, koopman, zendt het schip St. Pieter uit naar Moscovië, waarop schipper is Pieter Jansz. Luijendijck; in Archangel aangekomen, zal de schipper daar een maand moeten blijven, de goederen lossen en de Russische waren inschepen. De commies in Archangel „sal gehouden wesen den voorn. schipper naer gedaene goede leveringe van den voorsz. goederen voor zijn verdiende vrachte te betaelen van yder last goets tot proffyte van den voorn. coopman uytgelevert, die somme van dertich karolus guldens ende tien stuyvers tot veertich grooten 't stuck, goet gangbar gelt, mitsgaders haverye ende pilotaige naer coustume van der zee: te reeckenen van talck, was ende cavear veertich hondert ponden voor 't last bruto, van schevincken twee hondert stucx per last, tzeventich elansche huyden ende aght ocxhoofden traen voor elcken last ende voorts andere goederen ende coopmanschappen naer advenant gereeckent." In een noot teekent de uitgever aan: „Schevincken, misschien: vlas, hennip."

Men kan vermoeden, hoe de heer Van Zuiden aan deze beteekenis komt. In het Mnl. Wdb. vindt men een woord *scheve* met de beteekenis: „een stukje van den houtachtigen stengel van vlas en hennep, afval van vlas", waarvan ook de verkleinvorm *schevekijn*: „strootje, vezeltje, eig. van vlas" is aangetroffen. Dit *schevekijn* (*schevekin*, *scheveken*) lijkt wel wat op *schevinken*, en daar, gelijk bekend, vlas en hennep, al was het dan niet bepaald de afval, een zeer belangrijke plaats innamen onder de uitvoerartikelen van Moscovië naar ons land, heeft de heer Van Zuiden de beteekenis „vlas, hennip" blijkbaar niet zoo geheel ongerijmd gevonden. Het verschil tusschen beide woorden is in meer dan één opzicht echter wel wat heel groot.

In het vervolg op het genoemde werkje, dat in 1916 in

Digitized by Google

het 2de deel van het Economisch-Historisch Jaarboek verscheen onder den titel: Nieuwe bijdrage tot de kennis van de Hollandsch-Russische relaties in de 16e—18e eeuw, bronnenpublicatie uit de Amsterdamsche notarisprotocollen, wordt onder n°. 3 (blz. 6 van den overdruk) een acte uit het protocol van notaris Nicolaas Jacobs vermeld met de woorden: „1611, December 17. — Symon le Brun, die in 1610 in Moscovië was, heeft daar schevinken gekocht." Hierbij plaatst de heer Van Zuiden de volgende noot: „In mijn „Bijdrage tot de kennis van de Hollandsch-Russische relaties in de 16e—18e eeuw" vermeldde ik na gedaan onderzoek, dat schevincken misschien vlas of hennip was. Uit een later gevonden acte in het protocol van notaris H. Outgers te Amsterdam, 11 April 1686, blijkt evenwel, dat schevincken Moscovische huiden zijn."

„Moscovische huiden", dit komt meer overeen met de „Huyden, Schevinckens van Oostlandt" in het toltarief van het Groot Placaatboek dan „vlas of hennip", en Nemnich zegt, dat het pinkevellen zijn.

§ 2. In de genoemde nieuwe reeks, door den heer Van Zuiden gepubliceerd, komen de *schevinken* nog eens voor, en wel in n°. 5 (blz. 7 van den overdruk): „1613, December 26. — Anthony Schorer geeft ten verzoeke van Hans Bernincx een verklaring over den handel in wijn en schevinken." Anthony Schorer heeft daar voor notaris J. F. Bruyningh verklaard „hoe waer is, dat hij, getuyge, in 't jaar 1607 geweest is tot Archangel in Ruslant... ende dat doenmaels aldaer verhandelt sijn sekere wijnen, daervooren hij, getuyge, becomen heeft een partije schevincken, marters ende sabels." Aan het slot van de acte worden nogmaals genoemd „de voorsz. schevincken, marters ende sabels."

In dit verband, waar de *schevinken* samengenoemd worden met marters en sabels, zal men, wanneer men verder van het woord niets weet, toch niet zoo dadelijk geneigd zijn te denken aan runderhuiden of pinkevellen, maar eerder in het woord een vel van het een of ander pelsdier vermoeden,

Digitized by Google

zooals de marter- en sabelvellen die er in de acte op volgen en waarmede de *schevinken* als 't ware op een lijn staan. Ik meen, dat men hier onder *schevinken*: eekhoornvellen moet verstaan, een evenals marter- en sabelvellen gezocht bontwerk, zij het ook niet zoo kostbaar. „In Noord-Europa en Siberië", leest men in Burgersdijk, De Dieren I, blz. 235 over de eekhoorns: „zijn de voorwerpen in het zomerkleed van boven roodachtig grijs, in het winterkleed wit grijs, zonder roode tint. De aldus geteekende vacht wordt, onder den naam van petit gris, als bont gebezigd." De Fransche naam *petit gris* komt overeen met de Duitsche benaming *grauwerk*. Is het nu in verband met het bovenstaande niet merkwaardig, dat men op de kaart van Noord-Europa van Olaus Magnus (a° 1539) ter aanduiding van de voortbrengselen van Biarmia bij elkaar afgebeeld vindt den eekhoorn, den marter en het sabeldier, met de bijschriften: *piroli groverk*, *martvri*, *zabelli*? [1]). Zou dit niet dezelfde opsomming zijn als boven de „schevincken, marters ende sabels"?

Een bekend Russisch woord voor eekhoorn is *wekša*, waarbij als bijv. naamwoord behoort *wekšin*; *wekšiny škurki* zijn eekhoornvelletjes. Aan dit *wekšiny* zou na omzetting tot **šewniky* het woord *schevinken* nagenoeg geheel beantwoorden. *Schevinken* zou dan uit russ. *wekšiny* (**šewniky*) [*škurki*] op een dergelijke wijze zijn ontstaan als *kabardin* uit russ. *kabargin*[*aja struja*] [2]).

§ 3. Onwillekeurig denkt men bij het woord *schevinken* aan den naam van een handelsartikel der Hanzekooplieden in de middeleeuwen, dat ook in Brugge ter markt kwam: de raadselachtige *schevenissen* (*scevenissen*, *scevenessen*). In het Mnl. Wdb. wordt men op Schevenesse verwezen naar een in de teksten niet voorkomenden vorm Schavenisse, blijkbaar ter wille van een etymologie, die het woord met het

1) W. Kordt, Materialy po istorii russkoj kartografii, 2de serie, afl. 1, kaart II (Kief 1906).

2) Zie het volgende artikel.

Digitized by Google

ww. *schaven* in verband heeft gebracht; het wordt daar gelijkgesteld met *schavelinge* in den zin van: „schaafsel, afschaafsel", en als beteekenis opgegeven: „afgeschaafd (afgeschoren) haar van sommige dieren, als pelswerk dienende (?)". Etymologie zoowel als verklaring zijn hier overgenomen uit het Middelnederduitsche Wdb. van Schiller en Lübben op Schevenisse, waarnaast eveneens een nooit bestaan hebbende vorm Schabenis gegeven wordt. In het Middelnederduitsche Handwdb. van Lübben vindt men naast de genoemde nog een andere beteekenis, ook met een vraagteeken, bij dezelfde etymologie voorgesteld; men leest daar: „abgeschabte Felle? abgeschabtes Haar, als Pelzwerk dienend?" Dit alles is ontleend aan het werk van G. F. Sartorius, Urkundliche Geschichte des Ursprunges der deutschen Hanse, uitgegeven door J. M. Lappenberg (Hamburg 1830), waar in het 2de deel, op blz. 58 in de 6de aanmerking het volgende betreffende de schevenissen staat: „Dass das Wort ein Pelzwerk bedeute, ist keinem Zweifel unterworfen, diese Scevenesse werden wie das petit gris tausendweise verkauft, es ist geringer, weniger geschätzt. Ich halte dafür, das Wort komme von *schaven*, *scheven*, schaben, Schabsel her. Man hat, wie bekannt, die Haare von den Fellen abgeschabt, und die Haare, z. B. von Hasen, Bibern besonders, dann auch die abgeschabten Felle wieder verkauft; von pellibus tonsis oder clippinc, war schon oben die Rede, vielleicht gleichbedeutend damit, oder bedeutet das Wort die abgeschabten Haare selbst, vielleicht in Bündel zusammengebunden?" Sartorius begint dus met vast te stellen, dat met *schevenisse* een soort pelswerk bedoeld moet zijn; zijn pogingen echter om het woord uit het Nederduitsch af te leiden, brengen hem op een dwaalspoor, waarop hij door de bewerkers van het Middelnederduitsch en Middelnederlandsch Wdb. is gevolgd.

Een weg, die meer kans op het bereiken van het doel scheen te beloven, is door andere geleerden ingeslagen: zij meenden, dat het woord uit het Slavisch, bepaaldelijk uit het

Digitized by Google

Russisch moest worden verklaard. De schevenissen kwamen uit Moscovië en een vorm als *scevenitze*, voorkomende naast *schevenisse*, *scevenisse*, *scevenesse*, *schevisse*, in de lijsten, tolrollen en andere stukken van den Hanzehandel, kon hun vermoeden in die richting versterken.

Met stilzwijgen kan men hier de poging van Krug voorbijgaan, die in zijn Forschungen in der älteren Geschichte Russlands II, blz. 635—638 aan russ. *koža junitsy*: „huid eener jonge koe" denkt; aan deze etymologie valt moeilijk te gelooven, en men kan dus de gedachte aan eenig verband met de schevinken als pinkevellen hier gevoegelijk laten rusten.

In de Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands 1884, blz. 39, vindt men door Gutzeit het vermoeden uitgesproken, of het woord *schevenisse* niet „eine Verstümmelung des russischen „Weweritsa" oder gar eine Verdrehung des russischen „Wĕkša (beiw. Wĕkšin)" zou kunnen zijn. Beide woorden beteekenen: eekhoorn, en men zal dan onder de *schevenissen* moeten verstaan: „Eichkatzfelle d. i. Grauwerk". Gutzeit is hier dus voor de *schevenissen* op dezelfde gedachte gekomen als die boven voor de *schevinken* is geopperd; *schevinken* beantwoordt echter geheel aan een omzetting *šĕwniky* uit *wĕkšiny*, terwijl *schevenisse*, *scevenitze* daarvan in uitgang verschilt. Het is waarschijnlijk vooral voor dezen uitgang, dat Gutzeit ook aan het synonieme russ. *weweritsa* [1]) heeft gedacht. De wĕkši en weweritsy worden in middeleeuwsche Russische stukken vaak samengenoemd: men betaalde b.v. als weergeld een witte weweritsa of een witte wĕkša (zie de wdbb. van Sreznewskij en Dal'). Het is evenwel, dunkt mij, niet noodig aan het toch, behalve in den uitgang, van *schevenisse* vrij sterk afwijkende *weweritsa* te denken. Naast *wĕkša* heeft in het Oudrussisch ook *wĕkšitsa* bestaan. Sreznewskij geeft in zijn Oud-

1) Het accent van *weweritsa* wordt verschillend opgegeven. Dal' en het Wdb. der Academie hebben *wéweritsa*; Grot, Filologičeskija Razyskanija I, blz. 413, in zijn verhandeling over het accent der substantiva geeft *weweritsa*.

Digitized by Google

russisch Wdb. uit de kroniek van Pskow de volgende aanhaling: „Imachu dan' Warjagi... po běléj věkšitsě s dymu" (de Warjagen hadden tribuut... een witten eekhoorn van iedere haardstede). *Scevenitze*, *schevenisse*, *schevisse* zal allicht eerder uit *věkšitsa* dan uit *weweritsa* ontstaan kunnen zijn.

Op een nog meer op *schevenisse* gelijkend woord wees L. Stieda in de Sitzungsberichte der gelehrten Esthnischen Gesellschaft zu Dorpat 1884, blz. 169 [1]). Hij vond nl. een verouderd Russisch woord *šewnja*, waarnaast hij een afleiding **šewnitsa* aanneemt, dat geheel aan *scevenitze* beantwoordt. Het woord *šewnja* behoort bij het ww. *šit'*: naaien, en beteekent, volgens Sreznewskij: „sšityj iz otděl'nych škurok měch opredělennoj veličiny" (een uit afzonderlijke vellen saamgenaaide zak van bepaalde grootte); ook Dal' heeft het woord nog als verouderden term en geeft een dergelijke verklaring: „měch, měšok, dwa polotnišča měchow, na šubu ili nužnoe na eto čislo škurok". Uit de aanhalingen in de genoemde woordenboeken zoude men opmaken, dat het inzonderheid of misschien wel uitsluitend eekhoornvelletjes zijn geweest, waaruit de *šewnja* werd saamgenaaid. Zoo komt dan L. Stieda tot de slotsom, dat *schevenisse* „gleichbedeutend (ist) mit dem Russ. *šewnitsa*, abzuleiten von *šewnja*, ein Sack aus Eichhörnchenfellen, d. h. eine bestimmte Summe von zusammengenähten Fellen." Aan deze verklaring van het woord geeft ook zijn broeder Dr. Wilhelm Stieda, hoogleeraar te Rostock, in zijn Revaler Zollbücher und -Quittungen des 14. Jahrhunderts (Hansische Geschichtsquellen V, Halle 1887), blz. CXXXV—CXXXVI, de voorkeur boven die van Gutzeit uit *weweritsa* of *wekša*.

Een bezwaar tegen de beteekenis van *schevenisse* als: zak van eekhoornvelletjes, maakte Karl Koppmann in een opstel in de Hansische Geschichtsblätter 1893, blz. 62 vlgg. Op grond, dat er in de stukken staat, dat de schevenissen bij

1) Zie ook Altpreussische Monatschrift XXIV (1887), blz. 631.

Digitized by Google

een bepaald getal, meestal 1000, stuk voor stuk genomen, moeten gekocht worden [1]), meent hij, dat hier slechts sprake kan zijn van geheele vellen van telkens één dier, en niet van zakken die uit vellen, of liever bepaalde gedeelten van vellen, van meerdere dieren zijn samengenaaid [2]). Koppmann zou voor deze meening nog een bevestiging hebben kunnen vinden in het woordenboek van Sreznewskij, waar s.v. Šewnja een aanhaling uit een Russisch toltarief van 1586 wordt gegeven, waarin staat, dat van 1000 eekhoorns (eekhoornvellen) 4 penningen, maar van een šewnja 1 penning betaald moet worden: „A brati emu dworowaja pošlina s tysjači bělki... po četyre dengi, a s šewni po dengi". De 1000 eekhoorns staan hier tegenover een šewnja, in de Hanzetarieven is steeds sprake van 1000 schevenissen (ook b.v. in de tollen van Damme (a° 1252: de oudste plaats), aangehaald in het Mnl. Wdb.): het ligt dus voor de hand de schevenissen met de eekhoorns en niet met de šewnja, den zak van eekhoornvellen, te identificeeren.

In zijn bovengenoemd opstel vertelt Koppmann ter vergelijking hoe het in den modernen pelswarenhandel met de eekhoornvelletjes gaat: „Der Kürschner kauft heutigen Tages die Felle der Eichhörnchen (Grauwerk) entweder ganz und ungegerbt, im Leder, nach Hunderten, oder, gegerbt und in Rücken und Bäuchen (Wammen) zerlegt, die Rücken (Feh-

1) Hansisches Urkundenbuch III, n°. 592: „Dat nymant schevenissen kopen sal anders, dan by duzenden und by 500 und by verdendelen, ... und anders nycht to nemende, mer stucke vor stucke" (a°. 1343).

2) Vgl. voor het laatste een opsomming van Russische bontwerken in het Nederlandsch Handelsmagazijn blz. 948, waar genoemd worden: „Sabelvellen geheele; sabelruggen, in zakken en stuksgewijze, zakken of buidels van sabeldierbuiken, van poten en keelstukken, ook van sabeldierstaarten. Zwarte en donkerbruine vossen, en daarvan zakken uit ruggen-, keel- en zijdestukken; ijsgraauwe, vuurroode en gemeene vossen; kirgische steppenvossen; van deze soorten te zaamgenaaide zakken uit buikstukken, staarten enz.... hermelijnen en hermelijnzakken... konijntjeszakken, witte en zwarte." Volgens blz. 949 werden op de Leipziger Paaschmis van 1838 ingevoerd 1.700.000 Siberische eekhorentjes (per 100 verhandeld), 800 dito in zakken (per 1 verhandeld) en 1.500.000 dito in staarten (per 1000 verhandeld). — Zie over den modernen pelswarenhandel ook beneden.

Digitized by Google

rücken) gebündelt, Haar auf Haar, Leder auf Leder gelegt, in Bündeln von 20 Rücken, die Wammen (Fehwammen) dagegen zusammengenäht in Futtern. Das im Leder gekaufte Fell ist der Pelz, der dem Tiere ... ganz ... abgezogen worden ist, die rauhe Seite nach innen, die Lederseite nach aussen gekehrt." Volgens Koppmann is het vreemde *schevenisse* dan ook in beteekenis synoniem met het inheemsche mnd. *ledderwerk*, d. i. „ungegerbtes Werk, mit der Lederseite nach aussen"; het moet „Stück für Stück besehen gekauft werden". Maar toch bepaaldelijk van eekhoorntjes: „Die Tiere, deren Felle ... als Schevenissen ... bezeichnet werden, sind wohl immer Eichhörnchen."

Eekhoornvelletjes zijn met de *schevenissen* bedoeld, daaraan twijfelt men niet meer, al staat het dan niet volkomen vast in welken vorm (als onbereid, ongelooid vel of als saamgenaaide zak) men zich deze moet denken, evenmin als van welk Russisch woord de term ongetwijfeld moet zijn overgenomen. De laatste, die volgens mijn weten, de *schevenissen* ter sprake brengt, is de historicus Hans Georg von Schröder, in zijn opstel: Der Handel auf der Düna im Mittelalter, in de Hansische Geschichtsblätter 1917, blz. 93. Hij geeft de beteekenis van L. Stieda in den tekst, terwijl hij de afwijkende van K. Koppmann in een noot vermeldt. Men kan dus nog van meening verschillen zoowel (om de termen van Koppmann te gebruiken) over de „sachliche" als over de „eigentliche, sprachliche Bedeutung" van het woord. Het kan zijn nut hebben het voor en tegen van de beide in aanmerking komende meeningen naast elkaar te plaatsen.

**Šewnitsa* beantwoordt in vorm geheel aan *scevenitze*, *schevenisse*; maar het woord is tot nog toe niet aangetroffen, en ook de beteekenis: „zak van eekhoornvellen" komt, volgens de niet onjuiste uiteenzetting van Koppmann, niet geheel met die van *schevenisse* overeen.

De etymologie, die het woord in verband wil zien met *wekšin*, *wekšitsa*, heeft voor, dat de beteekenis: „(afzonderlijke)

Digitized by Google

eekhoornvellen" overeen schijnt te stemmen, maar de vorm veronderstelt een vrij stoute omzetting of verdraaiing. Toch is deze laatste niet van dien aard, of er zijn daarvan bij overname van woorden uit een vreemde taal nog wel sterkere staaltjes aan te wijzen.

§ 4. Het boven in § 2 uitgesproken vermoeden, dat met de *schevinken*, waar zij samengenoemd worden met marters en sabels, „eekhoorns, eekhoornvellen" zullen zijn bedoeld, vindt, dunkt mij, steun in dezelfde beteekenis, die men op goede gronden toekent aan de in den Hanzehandel der middeleeuwen voorkomende, in naam op *schevinken* zoo zeer gelijkende *schevenissen*. Men zoude deze beteekenis nu ook elders in de acten bij Van Zuiden willen veronderstellen. Daar van de acte van 17 December 1611 slechts de inhoud en niet de tekst wordt vermeld, moet ik de schevinken, gekocht door Symon le Brun, die in 1610 in Moscovië was, met stilzwijgen voorbijgaan. Maar de acte van 17 Mei 1595 noemt als „haverye ende pilotaige" voor den schipper: „schevincken, twee hondert stucx per last", gevolgd door „tzeventich elansche huyden... voor elcken last." Eekhoornvellen en elandshuiden waren beide producten uit Noord-Rusland en Siberië en werden te zamen met andere waren uit Archangel verscheept; ook b.v. Witsen, Noord en Oost Tartaryen blz. 790 noemt ze onder de voortbrengselen der genoemde streken: „De Siberische Inkhoorens zijn de beste, en daer na die, welke in Kasan vallen, en omtrent Meseen (*aan de Witte zee*).... Elands-huiden worden ook in tamelijke menigte uit Siberiën, en de daer aen grenzende gewesten, langs de Juga-stroom, en verder op de Duina, na Archangel gevoerd."

Het woord *schevinken* is boven in § 2 verklaard uit russ. *wekšiny* (**šewniky*) [*škurki*]; het bij *schevenisse* genoemde **sewnitsa* komt voor *scherink* niet in aanmerking. Zou dit voor de etymologie van het gelijkbeteekenende *schevenisse* misschien ook de schaal kunnen doen overslaan naar de afleiding die het woord met *wekšin*, *wekšitsa* in verband wil zien? Voor de *n*

Digitized by Google

van *scevenitze*, *scevenisse*, *scevenesse*, *schevenisse* denkt men aan *wekšin*, hoewel ook een vorm *schevisse* bewaard is; voor den uitgang denkt men aan *wekšitsa*.

§ 5. Er blijven nog ter verklaring over de plaatsen in de toltarieven van het Groot Placaatboek. Zijn met de daar opgenoemde huiden ook eekhoornvellen bedoeld? Wijst misschien in die richting de in het tarief van 1581 voorkomende vorm *schevinckens*, die er uitziet en opgevat kan zijn als het meervoud van een verkleinwoord op *-ken* in toepassing op vellen van kleine dieren, in casu eekhoornvelletjes? Maar de „Schevincken van Oostland" dan, die in de tarieven van 1609 en volgende jaren, staan midden tusschen de „Huyden, gedroochde Huyden van Guinea, Capeverde, Senegael ... ende alle Schotsche Huyden, mette Wracken" en die iets verder herhaald worden met de toevoeging „onder de vijftien ponden wegende", waaruit men tevens de gevolgtrekking zou kunnen maken, dat de eerstgenoemde boven de vijftien ponden wogen? En de conclusie van den heer Van Zuiden uit een acte in het protocol van notaris H. Outgens te Amsterdam van 11 April 1686, welke acte hij helaas niet mededeelt, dat schevinken Moskovische huiden zijn? „De gewone russische huiden", zoo leest men in het Nederlandsch Handelsmagazijn blz. 514, „wegen slechts 10 à 15 pond". Er worden natuurlijk runderhuiden mede bedoeld, en wel bepaaldelijk onbereide: „Als in prijscouranten, marktberigten enz. alleen de benaming huiden gebezigd wordt", luidt het t. a. p., „verstaat men daaronder altijd onbereide huiden, en vaers- of vaarzenhuiden worden de huiden van niet geheel volwassen runderen genoemd." En ten slotte de stellige bewering in Nemnich's Holländisches Waaren-Lexikon, dat *schevinken*: „eine alte in Tarifen vorkommende Benennung der Pinken" is? Tegenover dit alles zal men hier de gedachte aan eekhoornvellen op zij moeten zetten en moeten aannemen, dat men den naam *schevinken* ook nog aan andere vellen of huiden gaf dan aan de vellen van eekhoorns.

Digitized by Google

§ 6. Wanneer men in de woorden *schevink* en *schevenisse*, hun beteekenis in het midden latend, nauw aan elkaar verwante uit het Russisch afkomstige woorden vermoedt, dan zal men dadelijk geneigd zijn in *schevink* een woord met den mannelijken uitgang *-ik* (*-nik*), in *schevenisse* een woord met den met het mannelijke *-ik* (*-nik*) correspondeerenden vrouwelijken uitgang *-itsa* (*-nitsa*) te zien. Aan *schevink* beantwoordt klank voor klank een russ. **šewnik*, aan *schevenisse* een russ. **šewnitsa*. Beide vormen zouden afleidingen van het russ. ww. *šit'*: naaien kunnen zijn. Daar zoowel de schevinken als de schevenissen huiden of vellen zijn geweest, zou men allicht denken aan een beteekenis: saamgenaaide huiden.

Maar afgezien van het feit, dat de veronderstelde woorden **šewnik* en **šewnitsa* in geen Russisch woordenboek worden opgegeven, is het mij ook niet bekend, dat eekhoornvelletjes of pinkevellen als onbereide huiden in den handel werden saamgenaaid. Want, wat betreft de eekhoornvelletjes, moet men hier niet denken aan de saamgenaaide zakken van bereide stukken, zooals Koppmann heeft aangetoond; en, wat betreft de pinkevellen, moet men hier ook niet denken aan de juchten, d. z. „vellen, met bast samengenaaid, paarsgewijs bereid en in den handel gebracht" (zie Ndl. Wdb. i. v.).

Voorloopig kan men dus niet veel meer doen dan vaststellen, dat zoowel met de *schevinken* als met de mnd.-mnl. *schevenissen*: eekhoornvellen zijn bedoeld, maar dat het schijnt, alsof men onder *schevinken* ook andere vellen of huiden, en wel runderhuiden heeft verstaan, waarvan Nemnich zegt, dat het pinkevellen zijn geweest.

Digitized by Google

KABARDIJN IN BLAZEN.

In zijn Nieuwe bijdrage tot de kennis van de Hollandsch-Russische relaties in de 16e—18e eeuw, bronnenpublicatie uit de Amsterdamsche notarisprotocollen, geplaatst in het 2de deel van het Economisch-Historisch Jaarboek (a°. 1916), publiceert de heer D. S. van Zuiden onder n°. 29 (blz. 27 van den overdruk) in dato 23 Maart 1685 eenige verklaringen van Amsterdamsche kooplieden betreffende een handelsartikel, geheeten *caberdine in blasen*. De eerste verklaring volgt hier:

„Op huyden compareerde etc. Sr. Joan Bleeker, gesworen makelaer hier ter stede, ende heeft ten versoecke van Sr. Jan Biler, koopman hier ter stede, verklaert: Dat hij eenige jaren nae den anderen in Moscoviën is geweest, ook in de stadt Moscouw gewoont en genegotieert als koopman, in die tijt en aleer hij het officie van makelaer heeft aangenomen, alwaer hij volkomene kennisse heeft gekregen, dat de caberdine in blasen is komende van de frontieren van Moscoviën, die nae Siberiën en Cattay strecken, en soo over de stadt Tobol en andere steden, in die gewesten gelegen, wort gebracht naer de stadt Muscow, alles tè lande en binnen het keysersrijk van Muscoviën gelegen, alwaer deselve caberdine door de Hollandse kooplieden alleen wert gecontracteert en gekogt en directelijk op Amsterdam gesonden, hetsij over Polen of Lijfland te lande, nae gelegentheyt van de passagie, sonder andere seehavens aen te doen tot het transport, en sulkx genoegsaem een koopmanschap van de Hollandse natie alleen is en te reekenen en geconsidereert behoort te werden. Nog verklaert hij, comparant, dat de requirant in de maent December 1684 t' sijnen overstaen als makelaer in dese stad Amsterdam heeft gekogt van een moscovischen handelaer 166½ oncen van soda-

Digitized by Google

nigen caberdine, hier ter stede directelijk gecomen uyt Moscoviën in manieren als voren".

In een dergelijke acte van een jaar vroeger in dato 24 Februari 1684 (n°. 28; blz. 26 van den overdruk) wordt de genoemde koopwaar samengenoemd met: muskus. Er is daar sprake van „den handel en incoop der Moscovise muskus *ende* cabardinen in blasen" en van de levering „in de maent October 1683 ... binnen Amsterdam" van „een partije van 273 oncen van soodanige muscovise muskes *of* caberdinen, direct uyt Moscoviën."

Hieruit blijkt, dat men onder *caberdine in blasen*: muskus, of nauwkeuriger: een bepaalde soort van muskus moet verstaan. Het woord komt meer dan eens voor in Witsen's werk Noord en Oost Tartaryen, b.v. op blz. 109*a*: Langs de Rivieren Gan en Naum zijn drie Goeverneurs of Bevelhebbers van den Sineeschen Keizer: welke van de luiden, die onder Schatting staen Tol vorderen, bestaende in vellen van Tygers, Luipaerden, Luxen: en ook Kabardyn: in Druiven, en veelderhande Koorn." Elders, op blz. 682*b* noemt Witsen het *kabardindier* d. i. het muskusdier: „De naest omleggende Oevers des Baikals bewestelijk, zijn van Buraten, of Brati, Moegalen, Tingoesen, en Onkoten bewoont; men heeft daer schoone zwarte Zabelen, en word het Kabardin Dier aldaer mede in 't gebergte gevangen". Witsen zet ons ook uitvoerig het onderscheid, dat er tusschen de muskus en de kabardijn werd gemaakt, uiteen in zijn behandeling van dit zoozeer gezochte produkt op blz. 789 vlg.: „Cabardin, of Capra Indica, is het Dier, daer van de Muskus en Cabardin komt: het word achter Siberien in der Kalmakken-land, en bezuiden Nertzinskoy gevangen: is zoo groot als een klein Rhee .... Muskus, die uit Siberien en der Kalmakken-land komt, word in Rusland binnen zijn eigene blaasjes met de Tarra verkocht [1]): ... Het Muskus

1) Vgl. Burgersdijk, De Dieren I, 351: „Het mannetje brengt in een onder aan de buik gelegen zak den bekenden muskus voort.... Hij komt tot ons in de zakjes, waarin hij aan het dier bevat was, die met bruin haar bezet zijn."

Digitized by Google

word gevonden aan de navel van het Muskus-dier: want in de navel van dit Dier vergaderd zich bloed, byna een halve vuist dik, 't welk te gezetter tyd zoo ryp word, dat de natuur het Dier aandryft 't zelve aen een steen, of iets anders, uit te perssen; en deze Muskus is, wegens zijne volkomene tydigheit, de beste, doch word zelden gevonden. Dit Dier word, om de kostelyke Waar die 't by zich heeft zeer vervolgt; en 't gebeurd, dat, hoe nader de tyd van de rypigheid van 't bloed in de navel is, hoe beter de Muskus is; maer als 'er alleen bloed valt, of dat 't zelve half ryp is, zoo vind men geen Muskus, maer alleen Cabardin; waer door dan komt te gebeuren, dat, die zich op deze Koopmanschap niet wel verstaet, zeer kan bedroogen worden, ontfangende Cabardin, die naeuwlijks de helft waerd is, voor Muskus, dewyl die den anderen zeer gelijk zijn, en alleen door de smaek onderscheiden kunnen worden. Wezende Cabardin, daer het Muskus-dier zijn naem van heeft, het slechtste of magerste Muskus, 't geen zoo goede reuk niet heeft, en gelicht word na dat het vetste en beste Muskus is geloost."

Men vindt bij Witsen ook een etymologie van dit woord, op blz. 688*a*: „Uit het Landschap Kabardi, niet wyt van deze Zee, of dit Meir (*bedoeld is de Kaspische Zee*), te weten, in de Noorder Landstreke, tusschen de Kaspische en Zwarte Zee gelegen, komt de gemeene Muskus van daen, die Kabardin genaemt word. Het Volk is daer veel Heidensch en Mahometaensch, vermengt met Christenen" enz.

Witsen leidt de benaming *kabardin* dus blijkbaar af van den aardrijkskundigen naam *Kabardi*, een landschap in het Noorden van den Kaukasus. Hij bedoelt de *Kabardá*, welks bevolking, een twijg van den Tsjerkessischen stam *Kabardéj* wordt genoemd, nagenoeg synoniem met *Kabardintsy*, mv. van *Kabardinets*: een bewoner van de Kabardá (zie b.v. het Entsiklop. Slowar'). Maar Witsen's etymologie kan niet juist zijn, om de eenvoudige reden, dat in deze landstreek het muskusdier niet voorkomt. Volgens de dierkundeboeken wordt

Digitized by Google

het muskusdier aangetroffen „in Midden-Azië op de hooge gebergten van het noordelijk gedeelte van Hindostan tot in Siberië toe" (Burgersdijk, De Dieren I, blz. 351). Naar de plaats van herkomst worden ook drie soorten van muskus onderscheiden: „de Siberische muskus is minder gezocht dan die van Tibet en Indië" (Burgersdijk t. a. p.). Witsen kent deze soorten ook: behalve de Siberische noemt hij in zijn werk ook de beide andere: op blz. 338*a* zegt hij: „In Tibet valt Muskus" en op blz. 786*a* vermeldt hij muskus uit Indië. Die muskus uit *Kabardi* of liever uit de *Kabardá* is blijkbaar door hem verzonnen ter wille van de etymologie van het zoo gelijkluidende woord *kabardin*.

Indien Witsen Russisch gekend had — wij weten uit zijn eigen mededeeling in het journaal van zijn reis naar Moscovië, dat het hem door de argwanendheid van de ambtenaren van den tsaar niet gelukte een leermeester in die taal te krijgen —, indien hij Russisch gekend had, zou bij hem allicht de gedachte zijn opgekomen aan den Russischen naam van het muskusdier, nl. *kabargá*; volgens Th. E. Korš in het Woordenboek der Akademie is dit woord afkomstig uit het Altaïsch, wat niet onbegrijpelijk is. Van *kabargá* zijn twee bijv. naamwoorden afgeleid: *kabargínnyj* en *kabargínskij*, voorkomend in de Russische benaming van het product van het muskusdier, de muskus, t. w. *kabargínnaja* of *kabargínskaja strujá* (vgl. de benaming *bobróvaja strujá* voor: bevergeil). Uit dezen stam van het adjectief *kabargin-* moet, met verandering van den zachten keelklank in den zachten dentaal, die dichter bij de voorafgaande lipletter ligt, in het Hollandsch *kabardin* (*cabardin*), *caberdine*, *kabardijn* zijn overgenomen. En volgens Witsen, wiens bewering schijnt bevestigt te worden door hetgeen men in de acten bij Van Zuiden leest, hebben onze Hollandsche kooplieden er bepaaldelijk een minder goede soort muskus onder verstaan.

Leiden. R. VAN DER MEULEN.

Digitized by Google

EEN EPISODE UIT DE HALLFREÐARSAGA.

In een verhandeling over de overlevering van de Hallfreðar saga [1]) kwam ik tot de slotsom, dat de compilator van de groote Óláfs saga Tryggvasonar een schriftelijke Hallfreðar saga gebruikt heeft, door mij S² genoemd, die dezelfde bron – S¹ – heeft gehad als de samensteller van het groote hs. 132 Havn. AM. In beide redacties, zoowel in S², als in 132, treft men een episode aan, die, voorzoover mij bekend, de aandacht der philologen ontsnapt is.

Er wordt verteld [2]), dat Hallfreðr door twee *hirðmenn* van koning Óláfr, Kálfr en Óttarr, wordt belasterd, dat Óttarr door Hallfreðr wordt gedood, en dat Hallfreðr eerst op het laatste oogenblik door Óláfr begenadigd wordt, omdat deze zijn peet geweest is; de koning blijft niettemin boos, en wil eerst dàn weer Hallfreðr zijn gunst schenken, wanneer hij een opdracht volbrengt. Tot het volvoeren van die opdracht wordt besloten, wanneer Kálfr opnieuw Hallfreðr heeft belasterd — deze zou nl. Þórr-beeldjes bij zich dragen —, en Hallfreðr Kálfr bedreigd heeft. Kálfr wordt nu verbannen naar zijn hoeve in Upplǫnd en Hallfreðr moet een tocht ondernemen naar Þorleifr inn spaki, den zoon van een dochter van Þorleifr Hǫrða-Kárason. Deze aristocraat verzet zich nog steeds hardnekkig tegen den koning en wil niet Christen worden. Hallfreðr gaat nu, mèt Jósteinn en vierentwintig anderen uit 's konings *hirð*, op weg om het bekeeringswerk te volvoeren. Hij volbrengt de opdracht, verkleedt zich als een oude bedelaar, bedwingt Þorleifr nagenoeg zonder strijd en spaart, tegen de bevelen van den koning

1) Verhandel. Kon. Acad. van Wetensch., afd. Letterk., XIX, 5 (1919).

2) In S² red. X cap. 171—172 (*Fornmanna Sögur* II—III), red. R cap. 273—274 (*Flateyjarbók* I). In hs. 132 cap. 6 (Konráð Gíslason, *Prøver af oldnordisk Sprog*).

Digitized by Google

in, diens eene oog. Op den terugweg doodt hij Kálfr, maar behoudt toch de gunst van Óláfr.

Ik wil trachten tot klaarheid te komen over ontstaan en aard van deze episode. Reeds op het eerste gezicht twijfelen wij aan de betrouwbaarheid van het hier vertelde. In een opstel, binnenkort in *Neophilologus* verschijnende, noem ik het onmogelijk, dat Hallfreðr ooit een gewichtige opdracht van den koning heeft ontvangen, ooit een belangrijk staatkundig gesprek met hem heeft gevoerd. Wij betwijfelen, dat de wankelmoedige dichter ooit actief in den strijd tusschen koning en aristocratie heeft ingegrepen. Maar er is in deze episode méér, dat onze aandacht trekt. Wij willen nagaan, wat de IJslandsche traditie en sagavertelling van Þorleifr inn spaki weet.

De Latijnsche kronieken weten niets van hem [1]); het *Ágrip af Noregs konunga sögum* [2]) kent een Þorleifr inn spaki, die Haraldr hárfagri raad geeft in zake Snjófridr, en Hákon góði aangaande het vaststellen van wetten. De *Hálfdanar þáttr svarta* [3]) kent een Þorleifr inn spaki, die Hálfdan svarti den bekenden droom uitlegt, die den toekomstigen roem van zijn geslacht zou moeten voorspellen. In de *Heimskringla* vinden wij 't volgende: 1° een Þorleifr inn spaki, die Hálfdan svarti den droom uitlegt [4]), die raad geeft aan Haraldr hárfagri in zake Snjófríðr [5]), die Hákon góði raadt aangaande het vaststellen van wetten [6]). We vinden een Þorleifr inn spaki als lid van de machtige Hǫrðaland-aristocratie, een zoon van Hǫrða-Kári, een broeder van Ogmundr, Olmóðr en Þórðr, een verwant van Erlingr Skjálgsson en Klyppr [7]). Maar in de *Heimskringla* vinden we óók: 2° een Þorleifr inn spaki op de

1) *Monumenta historica Norwegiae* (1880), uitg. Storm, blz. 1—125.
2) Uitg. Dahlerup (*Samfund* II 1880) blz. 6 en 12.
3) *Flateyjarbók* I blz. 563 vlgg.
4) *Hálfdanarsaga svarta* cap. 7 (1911).
5) *Haraldssaga hárfagra* cap. 25.
6) *Hákonarsaga góða* cap. 11.
7) *Óláfssaga Tryggvasonar* cap. 54.

Digitized by Google

hoeve Meðaldalr, een vertrouwd vriend van Hákon Sigurðarson op Hlaðir en den opvoeder van diens zoon Eiríkr, den grooten vijand van Óláfr Tryggvason bij Svoldr [1]). Gunnlaugr-Oddr's *Óláfs saga Tryggvasonar* [2]) kent een Þorleifr inn spaki als zoon van Hǫrða-Kári, broer van Olmóðr, verwant van Erlingr Skjálgsson. De compilator van de groote Óláfs saga kent natuurlijk beide Þorleifr's, zoowel den man uit Hǫrðaland, als den vriend van Hákon Sigurðarson, dus dien uit Þrándheimr, waar we in Orkadalr een hoeve Meðaldalr aantreffen. *Íslendingabók* [3]) kent Þorleifr inn spaki Hǫrða-Kárason als adviseur van den IJslandschen wetgever Ulfljótr; de *Þorsteins þáttr uxafóts* [4]), en een der redacties van het *Landnámabók* [5]) kent Þorleifr uit Hǫrðaland als verwant van Ulfljótr's moeder.

De IJslandsche traditie kent dus twéé Þorleifr's, den jongeren, den opvoeder van Eiríkr Hákonarson, dien men meende dat omstreeks 1000 geleefd had, en den ouderen, dien men meende, dat omstreeks 900 had geleefd. In de sagavertelling is hoogstwaarschijnlijk, in verband met 't eenige, wat de traditie van hem wist: het opvoeder-zijn van den jongen Eiríkr, de bijnaam *inn spaki* van den ouderen ook aan den jongeren Þorleifr gegeven. De oudere kan Haraldr hárfagri en diens zoon Hákon góði, die in 960 bij Fitjar om 't leven kwam, van raad gediend hebben, zijn jongste broer Olmóðr kan, op het eind der tiende eeuw, tegen Óláfr Tryggvason optreden, als hoogbejaard man, en op het Gulaþing den koning aanraden zijn stiefzuster Ástriðr met den jongen Erlingr te doen trouwen. Het is onmogelijk, dat deze oudere Þorleifr reeds ten tijde van Hálfdan svarti leefde. De sagavertelling heeft

1) *Óláfssaga Tryggvasonar* cap. 20; *Haraldssaga gráfeldar* cap. 8. De berichten van *Fagrskinna* (*Samfund* XXX 1902–1903) cap. 1, 8 en 13 laat ik hier buiten beschouwing, omdat ze niet nieuwe gezichtspunten openen.

2) *Holm.* (1853) cap. 21; *Havn.* heeft hier een lacune.

3) Uitg. Golther (*Saga-bibliothek* I 1892) cap. 2.

4) *Flateyjarbók* I blz. 249 vlgg.

5) *Hauksbók* cap. 268 (1900).

Digitized by Google

hem zeker van Haraldr's en Hákon's regeering naar die van Hálfdan overgebracht, waar ze hem voor den droom, die de koningssaga's zoo schoon opent, uitstekend gebruiken kon.

Een sagaman heeft willen vertellen van een politieke zending van Hallfreðr namens koning Óláfr in den tijd, toen hij aan het Noorsche hof verbleef. Die zending zou geweest zijn naar Þorleifr inn spaki in Upplǫnd. Met dezen bedoelde de sagaman den opvoeder van Eiríkr Hákonarson. Deze zou de kleinzoon geweest zijn — chronologisch past dit, dat moeten we erkennen — van Þorleifr den ouderen uit Hǫrðaland. De bij den lezer opkomende vraag: heeft onze sagaman met zijn Þorleifr in Upplǫnd inderdaad den opvoeder van Eiríkr bedoeld, moet nog beantwoord worden. Welnu, de traditie aangaande Hallfreðr omvatte o. a. een gedicht [1]) van Hallfreðr op Eiríkr Hákonarson en, heeft Hallfreðr een gedicht op Eiríkr gemaakt, dan moet hij ook bij hem op bezoek geweest zijn. Een verteller van Hallfreðr's leven moet dus op grond van de traditie iets berichten over een bezoek van Hallfreðr bij Eiríkr Hákonarson. Hij moet dan iemand ter beschikking hebben, die tusschen Hallfreðr en Eiríkr als bemiddelaar optreedt, want zijn auditorium wist, dat deze beiden doodsvijanden waren. Voor die rol van bemiddelaar was Þorleifr *fóstri* de aangewezene. Hij richt zijn verhaal [2]) zóó in: Hallfreðr wil, nà den slag bij Svoldr, waar Óláfr tegen Eiríkr c. s. sneuvelde, den koning op Eiríkr wreken, hij wordt gegrepen, en door bemiddeling van Þorleifr gered; tot *hǫfuðlausn* moet hij een gedicht op Eiríkr vervaardigen. In de schriftelijke overlevering van de Hallfreðarsaga motiveert Þorleifr zijn houding ten gunste van Hallfreðr aldus: ik treed hier voor jou op, omdat jij, indertijd, toen je mij op last van koning Óláfr moest verminken, mij gedeeltelijk gespaard hebt. Deze moti-

1) *Skjaldedigtning* I A blz. 166, B blz. 157. In S^1 red. X cap. 264; red. R cap. 422. In hs. 132 cap. 11.

2) Te vinden op de in de vorige noot aangehaalde plaatsen.

Digitized by Google

veering moet van onzen sagaman afkomstig zijn; onze episode en deze motiveering zijn niet te scheiden; schatten wij de waarde van onze episode gering, dan moeten wij eenzelfde oordeel hebben over de motiveering van Þorleifr's optreden voor Hallfreðr bij Eiríkr. Hoe dit oordeel ook zijn moge, dit staat vast: onze sagaman bedoelde met zijn Þorleifr inn spaki in Upplǫnd den opvoeder van Eiríkr.

Ontleden wij nu 's mans verhaal, dan komen we tot deze slotsom: 1° Þorleifr *fóstri* behoort niet in Upplǫnd te wonen, maar in Þrándheimr. De hardnekkigste vijanden van 't koningschap woonden niet in Upplǫnd, de lagere streken ten Noorden van Christiania, maar juist in de westelijke fjordstreken. Dáár, bijv. in den Hafrsfjord, werd 't hevigst gevochten, dáár, in 't westen, woonden Erlingr Skjálgsson, Einarr Eindriðason, daar woonde óók, in de buurt van de mannen op Hlaðir, hun vriend Þorleifr. 2° Þorleifr *fóstri* behoort niet in familieverband met den ouderen Þorleifr te staan. 3° Þorleifr *fóstri* zal wel tijdens de regeering van Óláfr Tryggvason, uit Noorwegen geweken zijn met Eiríkr en andere aristocraten. Wel is waar zwijgt de traditie hier, maar we mogen opmerken, dat hij voor haar te veel bijpersoon was, dan dat zij al zijn daden wilde en kon vasthouden. De strijd was verbitterd; aan beide zijden stonden sterke persoonlijkheden; een man als Þorleifr blijft niet, hij volgt zijn meester, die een stelsel vertegenwoordigt, welks doorvoering van Eiríkr's leven en tevens van zijn eigen kracht en steun afhangt, en bij welks overwinning hij 't meeste belang heeft. 4° Een man als Þorleifr geeft zich zoo maar niet over, zelfs niet aan Hallfreðr, zonder strijd, laat niet met zich sollen door een als bedelaar verkleed bezoeker, geeft niet, zelfs niet onder de grootste pijnigingen, zijn overtuiging prijs.

Wij hebben hier te maken met een zeer ongelukkige episode in de Hallfreðarsaga. Een verteller, die uit zijn traditie weet van Hallfreðr's verblijf aan koning Óláfr's hof en van hun groote vriendschap, wil Hallfreðr met een politieke zending

Digitized by Google

belasten; hij, naar wien Hallfreðr gaan moet, is geëmigreerd; wanneer hij in 't land gebleven was, behoorde hij ergens anders te wonen; hij gedraagt zich onmogelijk; hij wordt in een familie geplaatst, met wie hij niets te maken heeft. Onze verteller wil van Hallfreðr een vechtersbaas maken, en maakt van Þorleifr een zwakkeling! Hij bezondigt zich tegen de traditie en tegen de psychologische waarschijnlijkheid. Hij praat maar wat; wat hij van zijn held vertelt, is even ongelukkig als wat hij van Þorleifr bericht. Wij staan hier blijkbaar tegenover maakwerk van een sagaverteller, die door de lust werd gedreven om zijn held in de oogen van zijn auditorium belangrijk te maken, maakwerk, dat, helaas, bij de schriftelijke fixeering is meegenomen, en zóó ons is overgeleverd. [1])

De IJslandsche familiesaga is — wat men bij epische kunst verwachten mag — in den *en toen — en toen* vorm gegoten. Maar ofschoon die vorm bij alle saga's dezelfde is, kan men, bij nader onderzoek, toch de saga's naar de wijze van overlevering in twee groote groepen verdeelen: een groep, waar de mondelinge saga werktuigelijk is opgeteekend, zóó, als verschillende vertellers haar in verloop van tijd gevormd hebben (o. a. de Hallfreðar, de Vatnsdœla, de Eyrbyggja saga's); en een groep, o. a. de Gunnlaugs saga, waar de opteekenaar in de mondeling gevormde saga geschift heeft en waar de schriftelijke oervorm niet dien indruk van onsamenhangende vertellers-compilatie maakt. Bij deze groep kan slechts van schriftelijke interpolaties sprake zijn; bij de eerste groep heeft

1) Wat herhaaldelijk geschieden kon en geschiedde, wordt hier van Hallfreðr verteld. Vele IJslanders konden, wanneer ze in Óláfr's *hirð* vertoefden, als *skáld* of als *gestir* tot steun van 's konings gezag, aan de afgunst van de Noorsche *hirðmenn* bloot staan. De *þorvalds þáttr tasalda* vertelt van dergelijke dingen (in de groote Óláfs saga red. X cap. 200; red. R cap. 309—310). We hebben geen reden om aan de betrouwbaarheid van het daar vertelde te twijfelen. Þorvaldr tasaldi treedt hier en daar in de Víga-Glúms saga op (*Íslendskar Fornsögur* I 1880, uitg. Guðmundur Þorláksson, cap. 5, 21—23 en 27). Er heeft waarschijnlijk van hem een afzonderlijke saga bestaan, van welke een deel door den compilator van de groote Óláfs saga gebruikt is.

Digitized by Google

de schriftelijke overlevering natuurlijk óók een ontwikkelingsgang doorgemaakt, maar kan men, vanuit de schriftelijke oervorm hoogerop werkend, een ontwikkelingsgang ook in de mondelinge overlevering nagaan.

Alkmaar, Augustus 1920. W. VAN EEDEN.

DE NEDERLANDTSCHE WECH-CORTER.

Kalff heeft het eerst de aandacht gevestigd op de novellenverzameling „Der ionghe Dochters Tijt-cortinghe" van 1591 (Gesch. der Ned. Letterk. in de 16e eeuw, II, 206). Daarna heeft Bolte (Tijdschr., XIII, 85) een uitgave van 1734 besproken, waar dit boekje voorafgegaan wordt door den „Neederlandschen Wegh-Korter" en „Den Melancolyen Verdryver". Te Winkel sprak over een uitgave van 1623 van de drie boekjes en deelde mee, dat de verzameling later nog minstens veertien maal herdrukt is (Ontwikkelingsgang, II, 541). Terwijl Bolte ten slotte den volledigen inhoud van een uitgave van 1613 der drie boekjes meedeelde (Tijdschr. XXXIX, p. 80 vlg.). Ik wil hier even den volledigen titel van mijn exemplaar der drie werkjes meedeelen en er een enkele notitie aan toevoegen: „Vermeerderde Nederlandschen Wech-corter / Inhoudende verscheyden nieuwe Vertellinghen / van warachtighe geschiedenissen / seer genoechelijck om lesen / ende dienstelijck om in plaetse van achterclap op Waghens ende in Schuyten / oock op Weghen te vertellen tot vercortinghe des weghs.

Het tweede Deel / Den Melancolijen verdrijver: Verhalende vele wonderlijcke ende seltsame gheschiedenissen ende avonturen / seer lustich om 's Menschen Geest te vermaken / en fantasyen te verdrijven.

Het derde Deel / Der Jonghe Dochters Tijdt-cortinghe: Han-

Digitized by Google

delende van vele schone / lustige / ooc treurige / seltsame / ende vreemde wonderlijcke geschiedenissen.

Op nieus (int Jaer 1629) vermeerdert en verbetert.

Vignet: een banketeerend gezelschap.

t' Amsterdam Bij Broer Jansz. woonende op de Achterborgh-wal / in de Silvere Kan / Anno 1629.

Bolte vermoedde, dat heel de verzameling reeds in het einde der 16e eeuw was samengesteld. Tot nadere bevestiging daarvan kan het volgende dienen.

Het 25e verhaal van den Wegh-corter begint aldus: „Het is in corten Jaren gheschiet in Nederlant / als die Hertoch van Alva Gouverneur was over die selve Landen, dat" etc.

De zevende novelle van den Melancolijen Verdrijver is uit de Decamerone (IV, 9). Aan den titel is toegevoegd: „Getogen uyt Boccatius / vanden ghene die noch in Nederduytsch niet en zijn ghesien / bewijsende dattet quaet dinck noch een argher met brenght" etc.

De vijftig lustige historiën nu, die niet in Coornherts vertaling van 1564 voorkwamen, zijn in 1605 door G. H. van Breughel uitgegeven. De samenstelling van den bundel moet dus liggen tusschen het vertrek van Alva en 1605. Waarschijnlijk is dus wel het geheel in 1591 uitgekomen, de beide andere bundeltjes tegelijk met de Tijdt-cortinghe, die Kalff bekend was.

De drie bundels van 1629 bevatten zeven verhalen uit de Decamerone. De Melancolijen Verdrijver heeft als N° 7 Boc. IV, 9, als N° 8 Boc. VII, 5, als N° 10 Boc. V, 4. De uitgave van 1613 bevat alleen de eerste twee. Het 12e verhaal in de editie door Bolte gebruikt is Boc. IX, 3. In myn exemplaar staat daarvoor een ander verhaal. Boc. IX, 3 is daar N° 9 van de Tijdt-cortinghe. Bovendien komen in de Tijdt-cortinghe voor als N° 5 Boc. II, 10; als N° 6 Boc. II, 2; als N° 11 Boc. III, 3.

Van deze zeven komt alleen V, 4 in de vertaling van Coornhert voor. Vermoedelijk vijf van de niet door Coornhert ver-

Digitized by Google

taalde novellen zijn dus hier reeds voor 1605 in vertaling bekend. Van Boc. IV, 9 staat dit vast. De vertaling van deze vijf stemt niet overeen met die van Van Breughel. Bovendien zij opgemerkt, dat in V, 4 niet de vertaling van Coornhert is gevolgd. Het verhaal is zeer bekort, van den nachtegaal, die ten slotte door Katharina gevangen was, is hier geen spoor.

Na de twaalf verhalen van den Melancolijen Verdrijver komen in mijn editie nog twee ongenummerde kleine aardigheden. Evenzoo wat vulgo een mop heet tusschen N° 1 en 2 van de Tijdt-cortinghe.

N° 2 van de Tijdt-cortinghe bevat het Jozef-Vrouwe Potifarmotief. N° 7 werd gedramatiseerd door Moor in Olymphia (1635) [1]). N° 8 wordt ook vermeld door Lambertus van Bos, Toneel der Ongevallen, I, 135, die als bron opgeeft: „Ravis". — Is dit misschien Johannes Ravisius Textor? N° 15 in mijn exemplaar is een ander verhaal dan in het exemplaar van 1734.

Bolte heeft nog van verschillende andere verhalen uit deze drie bundels verwante opgegeven, ook uit den Wech-Corter (3 van de 25). Toch bevat de Wech-Corter veel wat in de dagen van zijn ontstaan waarschijnlijk tot het „gemengd nieuws" behoorde. N° 8 bevat de legende, die meen ik aan het Amsterdamsche „huis met de hoofden" verbonden is, in ieder geval aan een bekend oud Amsterdamsch huis.

J. PRINSEN JLZ.

1) Zie Worp, Drama en tooneel, I, 377.

Digitized by Google

EEN VERRASSING.

Naar aanleiding van mijn opmerking: Hadewijch-Mande in Dl. XXXVIII (blz. 307) van dit *Tijdschrift*, werd ik van bevriende zijde opmerkzaam gemaakt op een artikel van Dr. Jos. van Mierlo, in *Dietsche Warande en Belfort*, Jaarg. 1909 verschenen, „Eene Paraphrase van de Brieven van Hadewijch door Hendrik Mande".

Hiermee is het opzettelijk onderzoek waartoe ik wilde opwekken reeds ingesteld en wel zóó grondig als wij dit van den genoemden Hadewijch-kenner kunnen verwachten. Mijn stukje is dus in zooverre overbodig gebleken. Ik stel er prijs op dit hier openlijk te erkennen.

Arnhem. JOH^a. SNELLEN.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

104. SPAANSCHE BRABANDER, reg. 660.

(zie Tijdschrift XXXVI, 302).

Zou in den regel: 'Dats u ongheweygert een vuyst in u oog', de klemtoon niet moeten vallen op het eerste woord, zoodat de beteekenis er van is: 'dàt kun je krijgen een stomp op je oog', een ruwe uitval wel te verklaren uit hetgeen Jerolimo in reg. 659 gezégd heeft (ook een lichtekooi heeft nog wel eenige schaamte).

C. BAKE.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 06047 0823
UNIV. OF
JAN 18 1924
BOUND

Digitized by Google

Digitized by Google